

Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο

Η Ιστορία της Πρέβεζας

Αφιερώνεται στη νέα γενιά

Δήμος Πρέβεζας

Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989

Επιμέλεια: Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ 1993

© Δήμος Πρέβεζας - Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας 1992.

Εθν. Αντίστασης Τηλ. 0682 - 22375

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- Πρόεδρος:** **Νίκος Γιαννούλης**, Δήμαρχος Πρέβεζας
- Αντιπρόεδρος:** **Μαρία Νυσταζοπούλου -Πελεκίδου**, Πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Γραμματεία:** **Κωνσταντίνος Τσαγγαλάς**, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Λάζαρος Συνέσιος, Αντιπρόεδρος Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας
Βαγγέλης Αυδίκος, Φιλολόγος
- Ταμίας:** **Μιράντα Παπαδημητρίου**, Γραμματέας Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας
- Μέλη:** **Χρύση Πελεκίδης**, Καθηγητής, Διευθυντής του Τομέα Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Γεώργιος Σιορόκας, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
Κωνσταντίνα Τσάμου, Αρχαιολόγος, Λέκτωρ ΕΜΠ.
Ευάγγελος Κόλιας, Δάσκαλος

ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΠΡΟΕΔΡΕΙΟ

Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Νικοπόλεως κ. ΜΕΛΕΤΙΟΣ

ΝΙΚΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, Δήμαρχος Πρέβεζας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΛΑΡΟΣ, Πρύτανης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Πρόεδρος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Προλογικό Σημείωμα

Μια σημαντική στιγμή για την πνευματική ζωή της πόλης μας ήταν το Συμπόσιο Ιστορίας (22 - 24 Σεπτεμβρίου 1989). Ήταν καρπός μιας ακόμη δημιουργικής συνεργασίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του Δήμου Πρέβεζας, χωρίς βέβαια να έχει εξαντληθεί το θέμα.

Σε μια περίοδο μάλιστα κρίσιμη για την ειρήνη στα Βαλκάνια θα χρειαστούν νέες προσπάθειες κι ίσως πιο εξειδικευμένες.

Η έκδοση των πρακτικών του συμποσίου συμβάλλει στην προσπάθεια για μια συστηματική προσέγγιση της τοπικής ιστορίας. Ακόμη ελπίζουμε ότι θα αποτελέσουν αφορμή για τους νεώτερους να γνωρίσουν τον τόπο μας και να αγωνιστούν για την ανάπτυξή του. Γι' αυτό και η έκδοση αφιερώνεται στη νέα γενιά.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς που παραδίδουμε ένα ακόμη βιβλίο στη σειρά των εκδόσεων του Δήμου και της Δημοτικής Βιβλιοθήκης. Οι εκδόσεις μας αποτελούν μέρος μια γενικότερης προσπάθειας της Δημοτικής Αρχής για τον πολιτισμό.

Ευχαριστούμε θερμά την οργανωτική επιτροπή του συμποσίου και όλους όσους συνέβαλαν με κάθε τρόπο στην επιμέλεια και την έκδοση των πρακτικών. Μιας έκδοσης που συμπύκνει με τα 700 χρόνια ιστορίας της πόλης.

Οκτώβριος 1992
Ν. Γιαννούλης
Δήμαρχος Πρέβεζας

Σημείωμα επιμελητή έκδοσης

Πέρασαν σχεδόν 4 χρόνια από τον καιρό που έγινε το Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο «Η Ιστορία της Πρέβεζας», (Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989). Τελικά η σφοδρή επιθυμία να δοθούν στη δημοσιότητα τα πρακτικά ήταν η δύναμη που παρέκαμψε τα όποια προβλήματα.

Στις ανακοινώσεις που περιλαμβάνονται στον παρόντα τόμο, δεν υπάρχει ανακοίνωση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ευαγγέλου Χρυσού. Οι πολλαπλές υποχρεώσεις του στο διάστημα αυτό, ήταν ανυπέβλητο εμπόδιο. Προσδοκούμε ότι θα μπορέσουμε να συμπεριλάβουμε την ανακοίνωσή του σε μια μελλοντική επανέκδοση.

Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος

Περιεχόμενα

	Σελ.
Προλογικό σημείωμα Δημάρχου Πρέβεζας	11
Σημείωμα επιμελητή έκδοσης	13
Χαιρετισμός της καθηγήτριας Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου	17
Κ. Ν. Τριανταφύλλου, Νικόπολις και Πάτρα και ο χώρος της Πρέβεζας	21
Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά	25
Α. Παλιούρας, Τα Κάστρα Πρέβεζας-Βόνιτσας-Λευκάδας στην εποχή της Βενετοκρατίας	43
Prof. Dr. Melek Delilbasi, History of Preveza in the XVIth century according to the ottoman taxation registers	57
Jose M. Floristan, Η Πρέβεζα, οι Ισπανοί και οι απελευθερωτικοί αγώνες στην αρχή του 17ου αι.	73
Ιωάννης Δ. Ψαράς, Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787	85
Κ. Καρανάτσης, Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811 - 1813)	99
Γιώργος Παπαγεωργίου, Οικονομικές και Κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το β'μισό του 19ου αιώνα.	119
Μιχάλης Κοκολάκης, Η οικιστική συγκρότηση του καζά της Πρέβεζας (1830 -1912)	133
Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Γαλλική επανάσταση - Πρέβεζα - Χριστόφορος Περραιβός	157
Γιώργος Γ. Αλυσανδράτος, Ο Νικόλαος Κονεμένος και η Πρέβεζα	165
Σπύρος Λουκάτος, Η Πρέβεζα κατά τον αγώνα της Ελληνικής ανεξαρτησίας	175
Σπύρος Λουκάτος, Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος (1875 - 1881)	217
Αγγελική Χατζηαθανασίου, Η επίδραση των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων της περιόδου 1860 - 1876 στη ζωή της Πρέβεζας	229
Iber Ortayli, Preveza during the tanzimat era (1864 - 1895)	241
Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος, Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας	249
Πελεκίδου - Νυσταζοπούλου Μαρία, Πορίσματα του συμποσίου Η ιστορία της Πρέβεζας	275
Κατάλογος συνέδρων	281

**ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ
ΜΑΡΙΑΣ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ – ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ**
**Προέδρου του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

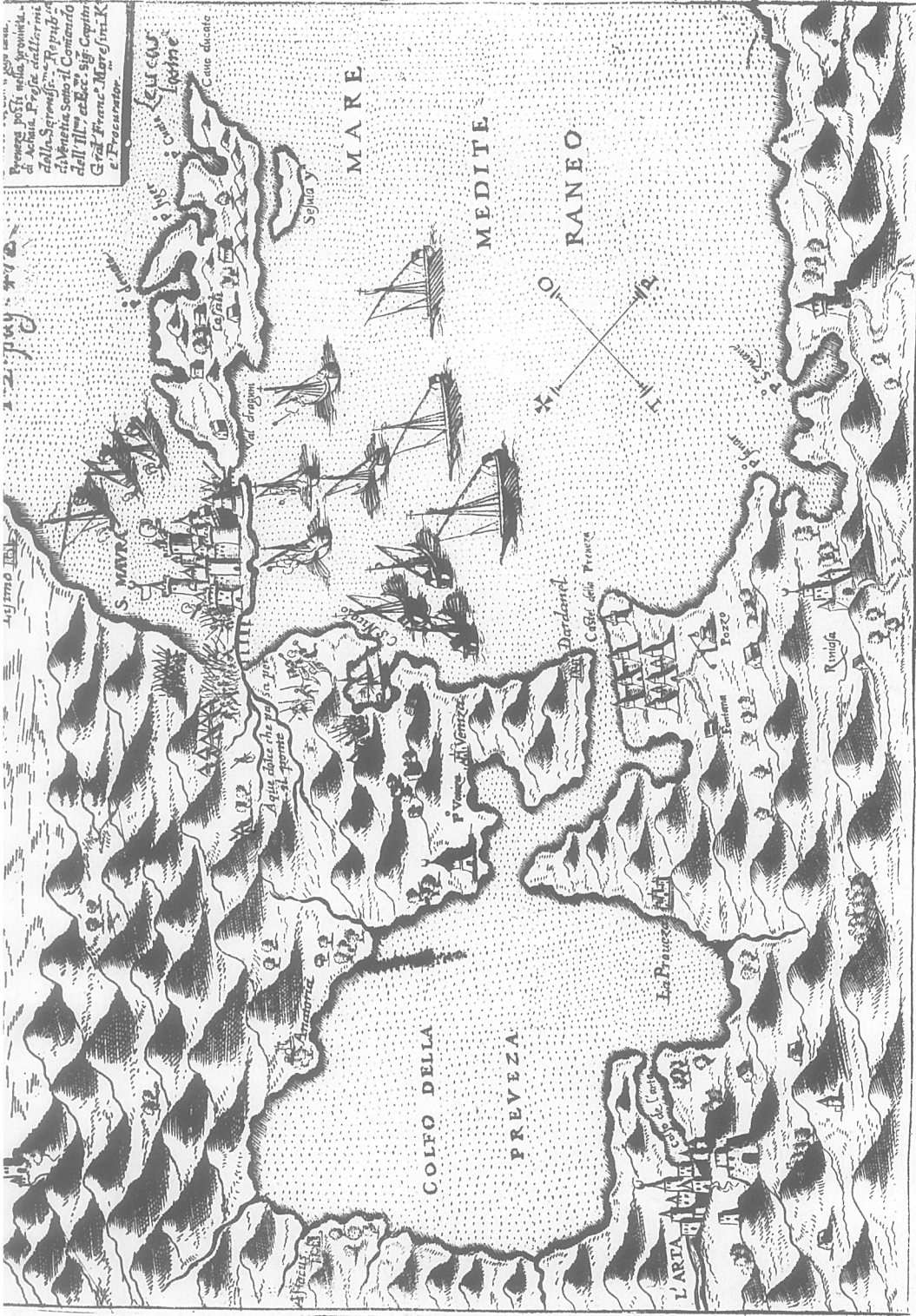
Εκ μέρους του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κυρίου Δημ. Γλάρου και των Αντιπρυτάνεων κυριών Γεωργ. Πλουμίδα και Μιλτ. Καραγιάννη, που κωλυόμενοι δεν μπόρεσαν, παρά την επιθυμία τους, να παραστούν, εύχομαι μεγάλη επιτυχία στις εργασίες του Συμποσίου. Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων ενδιαφέρεται για κάθε επιστημονική εκδήλωση, που προάγει την έρευνα και τη γνώση, και ιδιαίτερα όταν αυτή αναφέρεται στον ηπειρωτικό χώρο. Γι' αυτό και με ιδιαίτερη ευχαρίστηση και ξεχωριστό ενδιαφέρον συμμετέχει στην οργάνωση και τις εργασίες αυτού του Συμποσίου.

Προσωπικά, ως πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, που συνεργάστηκε με το Δήμο της Πρέβεζας για την οργάνωση του Συμποσίου, χαιρετίζω θερμά την επιστημονική αυτή συνάντηση και εύχομαι ο αμητός να είναι πλούσιος και να προωθήσει ουσιαστικά την έρευνα.

Η ιστορική επιστήμη έχει τα τελευταία χρόνια διευρύνει σημαντικά το πεδίο της έρευνάς της σε θέματα που σχετίζονται με την οικονομία, την κοινωνία, την πνευματική ζωή κλπ., όπως και με την τοπική ιστορία. Ως προς το τελευταίο αυτό θέμα και παλαιότερα βέβαια είχε εκδηλωθεί ενδιαφέρον από ιστορικούς και ιστοριοδίφες για την ιστορία ορισμένων πόλεων ή περιοχών, αλλά αυτές ήταν μεμονωμένες περιπτώσεις, που είχαν συχνά ως αφετηρία την εύλογη επιθυμία των μελετητών να ερευνήσουν αλλά και να κάνουν γνωστή την ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Ωστόσο στη σύγχρονη ιστορική επιστήμη οι στόχοι της τοπικής ιστορίας είναι ευρύτεροι και η έρευνα περισσότερο συστηματική. Στην ιστορική εξέλιξη δεν υπάρχουν στεγανά -αντίθετα υπάρχουν αλληλεπιδράσεις και αλληλεξάρτηση γεγονότων και φαινομένων. Έτσι έχει γίνει κατανοητό ότι η μελέτη της ιστορίας μιας περιοχής συμβάλλει ουσιαστικά στην καλλύτερη κατανόηση και την ερμηνευτική προσέγγιση συναφών θεμάτων της γενικής ιστορίας και στην επίλυση γενικότερων ιστορικών προβλημάτων και ότι μπορεί να δια φωτίσει άγνωστες πτυχές, να συμπληρώσει, να διαφοροποιήσει ή να επιβεβαιώσει τη γνώση μας για ποικίλα θέματα, που σχετίζονται με την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ιστορία και με τον πολιτισμό μιας εποχής.

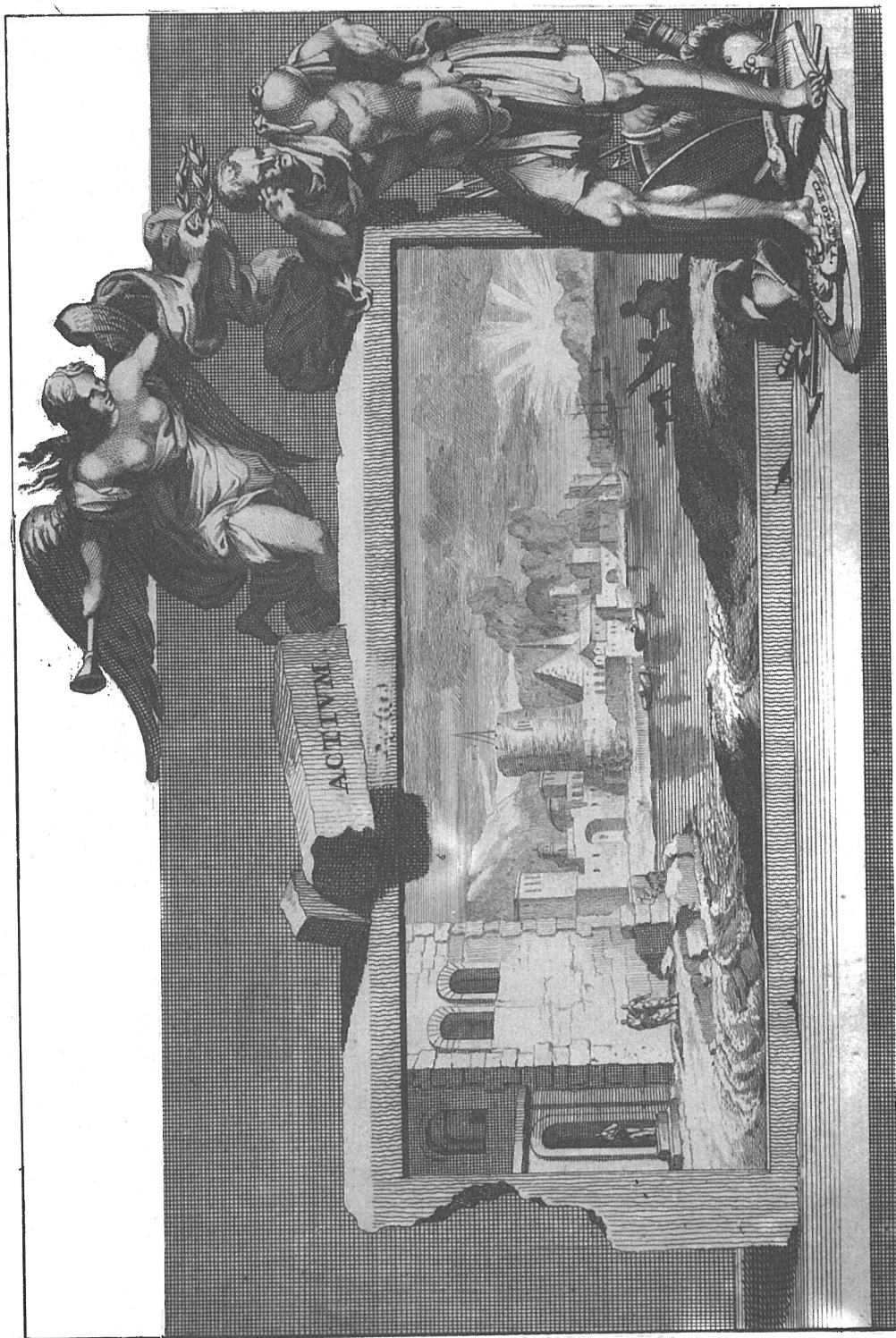
Η Πρέβεζα, χάρη στην προνομιούχο γεωγραφική της θέση και το σημαντικό της λιμάνι, υπήρξε ιδιαίτερα στα χρόνια της ξένης κυριαρχίας - οθωμανικής και βενετικής- μια από τις κύριες πύλες επικοινωνίας του ελληνικού και του ευρύτερου βαλκανικού χώρου με τη Δύση. Από το λιμάνι της όμως δεν διακινούνταν μόνον άνθρωποι και εμπορεύματα, αλλά μεταφέρονταν και διαδίδονταν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές και νέες ιδέες, μέθοδοι και τεχνικές, που κυοφορούνταν στη Δύση αυτή την κρίσιμη για την ιστορική εξέλιξη εποχή. Επομένως ο ιστορικός ρόλος της Πρέβεζας ξεπερά το στενό γεωγραφικό της χώρο. Ωστόσο, παρά τη σημασία της, η ιστορία αυτής της πόλης δεν έχει ως τώρα συστηματικά και στο σύνολό της μελετηθεί. Οι παλαιότερες μελέτες- ορισμένες μάλιστα αξιολογες- ή δεν ανταποκρίνονται πιά στις σύγχρονες απαιτήσεις της επιστήμης ή έχουν ξεπεραστεί από τα νέα δεδομένα ή καλύπτουν μικρό μόνο τμήμα της ιστορίας της. Έτσι μένουν ακόμη πολλά ερωτηματικά γύρω από την ίδρυση και την ιστορική της εξέλιξη. Γι' αυτό το Συμπόσιο ανταποκρίνεται σε ένα ουσιαστικό επιστημονικό αίτημα. Και πρέπει να συγχαρούμε τον Δήμαρχο Πρέβεζας κ. Ν. Γιαννούλη και τους άξιους συνεργάτες του για την πρωτοβουλία της οργάνωσης αυτής της επιστημονικής συνάντησης.

Το Συμπόσιο ελπίζουμε ότι δεν θα περιοριστή να διαφωτίσει μόνον ορισμένα σημεία της ιστορίας αυτής της πόλης, αλλά ότι θα αποτελέσει την αφετηρία για παραπέρα μελέτη και έρευνα. Και με αυτή την επισήμανση και την ελπίδα χαιρετίζω και πάλι το Συμπόσιο και εύχομαι μεγάλη επιτυχία στις εργασίες του.

Preveza città nella provincia
di Achaja. Fu già capitale
della Setonisi. Fu presa
d'Alvenia sotto il Comandato
dell'Ill.º ebb.º sig. Capitano
Graz. Franc.º Mar.º g. h. m. k.
e' Procurator.

Χάρτης του Κόλπου της Πρέβεζας και της Λευκάδος από τον Α. Lasar του 1713. Η Πρέβεζα τοποθετείται στην περιοχή της Νικοπόλεως και στη θέση της σημερινής Πρέβεζας αναφέρεται το Κάστρο της Πρέβεζας. Αναφέρεται επίσης και ο κόλπος του Αγίου Νικολάου στην Ακαρνανία. Συλλογή Νίκου Καράμπελα.

Η Δόξα στρέφει τον Οκτάβιο μετά την νίκη του στο Άκτιο επί της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου το 31 π.Χ. Γκραβούρα του 1750 περίπου. Συλλογή Νίκου Καράμπελα.

Κ.Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΑ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Το πρόγραμμα του Συνεδρίου, στην αρχικήν του μορφή μου εμπιστεύεται να σας μιλήσω 40'. Χαίρω, διότι το Προεδρείον περιώρισε τας ανακοινώσεις γενικώς όλας εις 20', εγώ όμως θα είμαι ακόμη ολιγόλογος. Παραδέχομαι ότι εδώ, εις τα συνέδρια, πρέπει κυρίως να χαράσουμε γενικές γραμμάς, το περίγραμμα των εργασιών μας. Και -προ παντός αυτό - να εισφέρουμε κάτι νέον εις την έρευναν, εις την ανάπτυξιν του όλου θέματος του συνεδρίου, aliquid novi, που έλεγαν και οι Ρωμαίοι νομικοί σχετικώς με την έννοιαν, την σύμβασιν της ανανεώσεως.

Η ανακοίνωσίς μου, εξ άλλου, δεν είναι παρά ένας χαιρετισμός από τον τόπο μου και μία αντιμετώπισις γενική στα θέματα της ιστορίας της ωραίας αυτής εμπορικής πόλεως που μας φιλοξενεί. Πιστεύω ότι η Πρέβεζα είναι η Νικόπολις εις την νεωτέρων εκείνην μορφήν, είναι τόσον κοντά της (4 χμ.) εξ άλλου, δίπλα της. Αξίζει να είναι η συνέχειά της, να έχει το όνομά της. Βεβαίως, κάπως την παραμερίζει η αίγλη του εντελώς αντικρυνού Ακτίου, η ανάμνησις του Ακτίου η ιστορική και αρχαιολογική, αλλά το Άκτιον είναι Ακαρνανία, είναι Στερεά Ελλάς, ενώ η Πρέβεζα είναι εξ ολοκλήρου Ήπειρος. Το όνομά της, έστω και ξενικόν, καταδεικνύει αυτήν την θέσιν της.

Σήμερον καταλήγομεν όλοι ότι η λέξις Πρέβεζα είναι ξένη, αλλά εις πάσαν περίπτωσιν σημαίνει οπωσδήποτε πέρασμα, είσοδον, μεταφοράν, διεκπεραίωσιν. Ο Φάσμερ μάλιστα με το βιβλίον του ήδη του 1941, ενδιαφέρον δια τα τοπωνύμια του τόπου μας γενικώς, ηθέλησε να το συσχετίση αυτό το Πρέβεζα με άλλο τοπωνύμιον της Αχαιΐας, αυτό τον Πρέβεδον, γνωστόν παλαιόν οικισμόν, διατηρούμενον και σήμερα παρά τα ερείπια των Φαρών της Αρχαιότητος, εγγύς, εις το εσωτερικόν της περιοχής των Πατρών. Αναζητεί ο Φάσμερ ένα τύπον παλαιόν Πρεβεζόν, Πρεβετόν, αλλά δεν καταλήγει εκεί να δεχθεί ότι προέρχεται από σλαυικήν, ρωσικήν ειδικώτερον ρίζαν, η οποία παραλησία λέξις σημαίνει πάλιν και αυτή πέρασμα, οροσειράν, ρίψιν.

Ας σημειώσουμε, επειδή αναφερόμεθα εις την περιοχήν των

Πατρών, ότι και εις άλλο σημείον της περιοχής των, ανατολικώς πολύ των Πατρών, έχομεν μέχρι σήμερον οικισμόν Προβοδόν το τοπωνύμιον τούτο και αυτός ο Φάσμερ αναγνωρίζει Ελληνικόν (έχει τας λέξεις προβαίνω, οδός), ήτο μία προχωρημένη σκοπιά εκεί υπάρχοντος πλησίον εκεί φρουρίου. Τέλος υπάρχει και τοπωνύμιον Πρεβεζιάνα, πηγή παρά το Σαραβάλι, έξω των Πατρών, αλλ' αυτό πρέπει μάλλον να το συνδέσωμεν με τον Μεσαίωνα· πρεβέντα είναι φέουδον καθολικών κληρικών της Φραγκοκρατίας.

Δεν έχω σκοπόν, ούτε το δικαίωμα να αναμιχθώ εις τοπικάς πρωτοβουλίας διά το όνομα της ωραίας αυτής πόλεως. Τούτο μόνον έχω να ειπώ και το είπα ήδη, ότι η Πρέβεζα επέχει τώρα την θέσιν την αρχαίας Νικοπόλεως, της Παλαιοπρέβεζας όπως ελέγετο εκείνη εις ωρισμένην παλαιάν εποχήν, και το δικαιούται αυτό το Ελληνικόν όνομα, το οποίον έθεσε μάλιστα ξένος, ο Ρωμαίος αυτοκράτωρ. Βεβαίως η συγκεντρωτική εκείνη πόλις που ίδρυσεν ο Οκτάβιος Αύγουστος, είχεν άλλον χαρακτηρισμόν και άλλας ιστορικές συγκυρίας, αλλά ήκμασε και έζησε μακρόν βίον Ελληνικόν και το περισσότερο, ειρηνικόν. Αλλά και αυτός ο Ρωμαίος αυτοκράτωρ, ο ιδρυτής της είχε την αυτήν με ημάς Ελληνικήν, εμπορώ να είπω, σκέψιν ότι η επιλογή της θέσεώς της αντεποκρίνετο εις ανάγκην συνδέσεως της Ηπείρου, της οποίας κατέστη μέχρι των ημερών μας το επίγειον, συνδέσεως με την λοιπήν Ελλάδα, τον Ελληνικόν χώρον. Έχομεν βεβαίως εις την θέσιν αυτήν κατά τους βυζαντινούς ιδίως χρόνους την Άρταν, αλλά η επανασύστασις, η επανίδρυσις της Πρεβέζης εις τους υστερούς χρόνους πάλιν καταδεικνύει και αυτή και μάλιστα περισσότερο ζωηρά, την ανάγκην της Ηπείρου να επικοινωνήση με τον ιδικόν της εθνικόν χώρον, να ξανοιχθεί εις μεγάλους θαλασσίους δρόμους με τον χώρον αυτόν του Νότου, με την λοιπήν Ελλάδα. Προτιμώνται πάντοτε και επιλέγονται τα νότια άκρα των Ηπειρωτικών ακτών, ούτε τα δύσβατα βουνά προς Βορράν και Ανατολήν, αλλ' ούτε αι άλλαι, αι δυτικάί ακταί. Η Ήπειρος ένα μόνον έχει προσανατολισμόν, τον Νότον, την λοιπήν ηπειρωτικήν και νησιωτικήν Ελλάδα, δι' αυτό και η Πρέβεζα επέτυχε και επέζησεν ως πόλις, ακριβώς λόγω της Ελληνικότητος, της ιδιοσυγκρασίας της, του προορισμού της.

Να προσέξωμεν επίσης ένα ιδιαίτερον σημείον, μίαν ιδιομορφίαν ημπορούμε να πούμε. Η προσέγγισις, η προσπέλασις, η διέλευσις δεν αφορά παρά μετριώς την αντικρυνήν Ακαρνανίαν, το αμέσως γειτονικόν Άκτιον. Ελάχιστα έχει να προσθέσει ή να πάρει από αυτά. Κυρίως με την Πρέβεζαν η Ήπειρος ζητεί διέξοδον ευρυτέραν με τον χώρον όλον της Δυτικής Ελλάδος και συνεπώς, εκτός της Στερεάς και του Κορινθιακού κόλπου, και με την Πελοπόννησον, ζητεί να εξυπηρετήσκει δια θαλασσίου

δρόμου την επαφήν με το εθνικόν κέντρον, ιδίως από του ΙΘ' αι. με τας Αθήνας, και επί πλέον και βασικώς με την Επτάνησον.

Είναι πολύ πλησίον μας ο καιρός που και δι' αυτήν την Κέρκυραν κατευθυνόμενος, έπρεπε να περάσεις δια της Πρέβεζας, φυσικά τούτο απαραίτητως δια τας πολύ γειτονικάς νήσους της Λευκάδος και της Κεφαλληνίας. Έχομεν ως εκ τούτου μεγάλην σύνδεσιν και επικοινωνίαν με τους λιμένας της Πελοποννήσου, τας πόλεις της, ακόμη και με την ύπαιθρον αυτής, τους τελευταίους δε καιρούς με τας Αθήνας. Έχομεν εκεί ανεπτυγμένας Ηπειρωτικάς παροικίας, εμπόρους, βιοτέχνας, οικοδόμους, ακόμη και γεωργούς και κτηνοτρόφους.

Θα σας δώσω ευθύς αμέσως μίαν γραφικήν εικόνα του θέματος, κάτι που θυμίζει πολλήν Αρχαιότητα, την αρχαϊκήν ζωήν. Όταν το 1913 ελευθερώθησαν επί τέλους τα Ιωάννινα και ενώ οι πανηγυρισμοί συνεχίζοντο, γράφουν αι Πατριναί εφημερίδες της εποχής, την επαύριον μόλις της εισόδου των Ελληνικών στρατευμάτων εις την Ηπειρωτικήν πρωτεύουσαν, την επομένην ακριβώς έφθασαν από την Πρέβεζαν Πατρινοί έμποροι, υπάλληλοι και στελέχη εμπορικών οίκων, ειδικότερον μεγάλων Πατρινών οίκων εισαγωγικού εμπορίου. Ήρχοντο διά να συνδέσουν την Πατρινήν αγοράν με αυτήν των Ιωαννίνων, με όλα τα σημαντικά της εμπορικά καταστήματα, να αναλάβουν αι Πατρινοί να εφοδιάζουν την Ήπειρο με ζάχαρη, καφέ, είδη κινγκιλαρίας, υφάσματα, είδη εξωτερικού. Δεν είναι να μας ξενίσει η γραφική, η αρχαϊκή αυτή εικόν. Οι προσελθόντες της αγοράς των Πατρών ήσαν κατά το πλείστον Ηπειρώται της παροικίας Πατρών, είχαν μάλιστα αυτοί τας κατοικίας των και τα καταστήματά των εις το κέντρον της κάτω πόλεως, εις το εμπορικόν κέντρον, εις τον εκεί μητροπολιτικόν ναόν, είχαν ήδη και παρεκκλήσιον του αγίου Γεωργίου του νεομάρτυρος ως κτήτορες του όλου ναού, ήζεραν πρόσωπα και πράγματα.

Ηπειρώται από την Πρέβεζαν ζουν εις τα Πάτρας από πολύ μακρόν καιρόν. Με τας πρώτας ατμοπλοϊκάς συγκοινωνίας έχομεν και αμιννατζήδες, ιδιωτικούς ταχυδρόμους που από τας Πάτρας πηγαίνουσιν εις Πρέβεζαν και Ιωάννινα με αλληλογραφίαν και δέματα. Υπάρχει μέχρι σήμερον εις Πάτρας και Αίγιον πολύκλαδος οικογένεια Πρεβεζάνων και την επωνυμίαν Ιωάννης Κ. Πρεβεζάνος, γεννηθείς εις Πάτρας, έφεδρος ανθυπολοχαγός, πίπτει εις την μάχην της Κρέσνας τον Ιούλιον του 1913. Κ. Πρεβεζάνος, διακριθείς δικηγόρος και πολιτευτής Πατρών, έζησε μέχρι των τελευταίων προπολεμικών ετών (1938). Παλαιότερον, τον ΙΗ' αιώνα, Πατρινοί έρχονται και κατατάσσονται εις το Αλβανορωσικόν στρατευμα της Πρέβεζας (πόλεμος του 1788). Από τας Πάτρας στέλλομεν ολίγον άλευρον, γράφει η εφημερίς «Φορολογούμενος» Πατρών της 13.1.1891.

Και ολίγας λέξεις εις επίμετρον:

Εχρησιμοποίησα ανωτέρω επανειλημμένως την έκφρασιν διά την Πρέβεζαν ως ωραίας πόλεως. Τον συλλογισμόν αυτόν του συνέλαβα τας τελευταίας ημέρας του Απριλίου 1941, οπότε εις τας τραγικάς εκείνας διά του Ελληνικού λαόν ώρας η παραλία ιδίως εδώ της Πρέβεζας, πλημμυρισμένη ατάκτως από στρατιώτας που ήρχοντο από το Βορειοηπειρωτικόν μέτωπον, ενεθύμιζε την παραλίαν της Σμύρνης του Αυγούστου 1922, όλοι - διότι ένας από τους στρατιώτας αυτούς ήμουν και εγώ-επεριμέναμεν να εύρωμε μέσον δια να διεκπεραιωθούμε εις την απέναντι Στερεάν.

Και ενθυμούμαι ζωηρά ότι μέσα εις αυτόν τον συρφετόν μας έβριχνα κάθε τόσο την ματιά μου παρηγορητικά εις αυτήν την ωραίαν φύσιν του τοπίου. Και τότε, ενθυμούμαι, εκάκισα μέσα μου τον ιδιόρρυθμον, τον δυστυχή, τον άρρωστο ήδη πριν έλθει εις Πρέβεζαν Καρυωτάκην που με τους στίχους του, τα γραπτά του, το απονενομημένον διάβημά του ηδίκησε την Πρέβεζαν. Και θέλω να παρακαλέσω τους συναδέλφους συνέδρους, όταν επιστρέψουν εις τας εστίας των, να διαλαλήσουν την ομορφιά αυτού του χώρου, αυτούς τους ορίζοντες που κλείνει τόση όμορφη Ελληνική ιστορία και ζωή. Η Πρέβεζα και η Νικόπολις και ο Αμβρακικός είναι από τα ωραιότερα τοπία της Ελληνικής Πατρίδος. Και δίνουν ελπίδες, δεν απελπίζουν ποτέ.

ΑΛΕΞΗΣ Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΑΠΟ ΤΑ ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Κυρίες και κύριοι σύνεδροι,

Η περίοδος 1924-30 είναι στενά συνδεδεμένη με τη συγγραφική δραστηριότητα του Πέτρου Α. Φουρίκη γύρω από ποικίλα προβλήματα της μεσαιωνικής και νεότερης Πρέβεζας, για μια εποχή που εκτείνεται από τα μέσα περίπου του 11ου αι. μέχρι το 1912¹. Οι συμβολές του Φουρίκη, βασισμένες σε μια αξιόλογη βιβλιογραφία πηγών και βοηθημάτων², παραμέ-

1. Η Πρέβεζα. Θέσις-κτίσις-όνομα, **ΕΕΒΣ** 1,1924, 274-94. Zur Etymologie von Πρέβεζα, **Philologische Wochenschrift** 17,1927,509.- Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα, Β': Πρέβεζα, **ΗΧ** 4,1929,263-94. Μικρά συμβολή..., Γ': Χριστιανικά μνημεία Πρεβέζης, **ΗΧ** 5,1930, 211-28, *ιδιαιτ.* 216 εξ.

2. Από τα παλαιά έργα (τέλη 17ου-αρχές 19ου αι.), των οποίων ατυχώς η πλειοψηφία ταυτίζει την Πρέβεζα με τη Νικόπολη, αναφέρουμε: Jacopo Grandi, Risposta... sopra alcune richieste intorno S. Maura e la Preveza, Βενετία 1685,22.- Ανωθ. Memorie istoriogeografiche della Morea riacquista dall'armi Venete del Regno di Negroponte, Βενετία 1687, 46 εξ.- Ανωθ. Die Vortreffliche Halbinsel Morea, Νυρεμβέργη 1687,202.- J. Spohn-G. Wheler, Voya ge d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675-6, Χάγη 1724,81.- Μελέτιος (ο εξ Αθηνών), Γεωγραφία παλαιά και νέα, Β', Βενετία 1728,279, 318.- Le Quien, Oriens Christianus, Γ', Παρίσι 1740, 14 (πιν.), 998.-Dimo και Nicolo Stephanopoli, Voyage en Grèce pendant les années 1791 et 1798, Β', Λονδίνο, 1800, 140. Xavier Scrofani, Voyage, en Grèce fait en 1794-75 Γ' Παρίσι 1801,16.- Αθανάσιος Σταγειρίτης, Ηπειρωτικά, Βιέννη 1819, 126, 407.- W.M. Leake, Travels, in Northern Greece, Α', Λονδίνο 1835, 175.- Th. Tafel, Symbolarum Criticarum Geographiam Byzantinam Spectantium, Α', 29, 53 (αρ. 20), 60, 92 (αρ. 32). Από τα νεότερα έργα (μέσα 19ου αι. ως την εποχή του Φουρίκη) βλέπε: Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, Β', Αθήνα 1857, 32, 131 εξ.- Σεραφεΐμ ο Βυζάντιος (μητροπ. Άρτας), Δοκίμιον ιστορικής περιλήψεως Άρτης και Πρεβέζης, μέρος Β', Αθήνα 1884, 219 εξ., 224 εξ., 244 εξ.- Ζ. Μολοσσός, Ηπειρωτικά μελέται. Δρομολόγιον Δ', Αθήνα 1878, 50 εξ.-Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς, Ανασκαφαί Νικοπόλεως-Χριστιανικά μνημεία Πρεβέζης, ΠΑΑΑ 1913,83 και 1914, 219-39, *ιδιαιτ.* 221 εξ., 224 εξ., 234.- Fr. Boissonas (επιμ.), L'Image de la Grèce- L'Épire berceau des Grecs, Γενεύη 1915,24 εξ.

νουν κατά τη γνώμη μου αξεπέραστες, ιδιαίτερα για τη μεσαιωνική εποχή, για την οποία έδωσαν μια σειρά ικανοποιητικών λύσεων και απαντήσεων σε καίρια ζητήματα όσον αφορά στην ιστορία, στην τοπογραφία και στην ετυμολογία του ονόματος της πόλης³, ενώ δεν θα πρέπει να υποτιμάται η προσπάθειά του χρονολόγησης της μνημειακής της παράδοσης.

Προτού μας απασχολήσει το θέμα της σημερινής μας ανακοίνωσης, που χρονολογικά περιορίζεται στο τελευταίο τέταρτο του 15ου και στις αρχές του 16ου αι. και βασίζεται στη συγκριτική μελέτη τριών Βραχέων Χρονικών της συλλογής του Πέτερ Σράινερ⁴ -περίοδο για την οποία ο Φουρικής αλλά και οι μετέπειτα μελετητές δεν έδωσαν ικανοποιητικές λύσεις- υπενθυμίζω τα οκτώ εκείνα σημεία στα οποία η έρευνα του Φουρικής πραγματοποίησε αποφασιστικές παρεμβάσεις:

Πρώτο σημείο: Σαφώς τόνισε το εσφαλμένο της ταύτισης από πολλούς παλαιότερους μελετητές⁵ της Πρέβεζας της α' μεσαιωνικής περιόδου, της θεωρούμενης ως **Παλαιάς Πρέβεζας (Παλιοπρέβεζας)**, με τη βυζαντινή Νικόπολη⁶, 6 χλμ. βόρεια της σημερινής Πρέβεζας, δηλ. της θέσης όπου

3. Γεωγραφικές - τοπογραφικές πληροφορίες στα: Αθ. Πετρίδης, Σύντομος γεωγραφική περιγραφή της Ηπείρου, ΝΑ, Α', Αθήνα 1870,55. - Αντ. Μηλιαράκης, Αμβρακικός Κόλπος και Πρέβεζα, **Εστία**, αρ. 277, 1881, 242.- Μ. Δήμιτσας, Πολιτική γεωγραφία, Α', Αθήνα 1882,126.- Σ. Ι. Βουτυράς, Λεξικόν ιστορίας και γεωγραφίας, Κων/πολη 1888, λ. **Πρέβεζα**.- Τρ. Ευαγγελίδης, Νέα Ελλάς, Αθήνα 1913,117 εξ., 188.- Ι.Φ. Δημάρατος, λ. Πρέβεζα, **ΜΕΕ** 20,654-9, όπου δυστυχώς πολλά χρονολογικά σφάλματα, ιδιαίτ. για τη μεσαιωνική εποχή. - Α. Delatte, Les Portulans Grecs, Λιέγη - Παρίσι 1947, 204 εξ., πρβλ. Alain Ducellier, au frontières de la Romanie: Arta et Sainte-Maure à la fin du Moyen Age, **TM** 8, 1981,114. - P. Soustal, Die Griechischen Quellen zur mittelalterlichen historischen Geographien von Epiros, δακτυλογρ. διδακτορ. διατρ., Παν/μιο Βιέννης 1975, 56, 79 εξ. - P. Soustal - J. Koder, Nikopolis und Kephallenia, Βιέννη 1981 (**Tabula Imperii Byzantini**, 3) 43 εξ., 97, 104 εξ. (**Ambrakikos Kolpos**), 242 (**Prebeza**), Μ. Ρογδάκη, λ. Πρέβεζα, **ΜΓΕΥ** 44, 1987,429-30, όπου επαναλαμβάνονται τα περισσότερα από τα σφάλματα του Ι. Δημάρατου (βλ. παραπάνω).

Ο πρώτος γνωστός χάρτης όπου αποτυπώνεται το όνομα **Πρέβεζα** με τη μορφή αυτή είναι εκείνος του Νικ. Σοφιανού το 1544 στη Ρώμη: *Descriptio nova totius Graeciae*. Η μορφή **Preuesa**, που συναντάται συχνά στα τέλη του 17ου αι. (πρβλ. Grandi και Memorie εδώ στη σημ. 2), αποτυπώνεται στον χάρτη της Ηπείρου του Sanson (του 1670), ενώ επίσης συχνός είναι και ο τύπος **Πρέβεντζα-Preventza**: λεπτομερή στοιχεία στον Φουρικής, **ΕΕΒΣ** 1,287, σημ. 5-11 και 288, σημ. 1-3, όπου και άλλοι τύποι του ονόματος. Η παλαιότερη γκραβούρα του φρουρίου της Πρέβεζας τυπώθηκε το 1686 στο έργο περί Μορέως του P. Coronelli, *Description géographique et historique de la Morée*, Παρίσι 1686 (ανατυπ. στη **ΜΕΕ** 20, 655).

4. Εκδ. - σχόλ. P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Α'-Γ', Βιέννη 1975-9 (**FHB**).

5. Εδώ, σημ. 2-3, ιδιαίτ. Ευαγγελίδης.

6. Βλ. Ν. Πετρής, *Περί Νικοπόλεως, Παρνασσός* 9, 1885, 65 εξ. - Π. Φουρικής, Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα, Α': Νικόπολις, **ΗΧ** 3, 1928, 117-59.-πρβλ. **ΕΕΒΣ** I, 280.- Soustal-Koder, ό.π., 213-14 (Nikopolis), Πρόσφατα (1987) κυκλοφόρη-

σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις ιδρύθηκε και η Πρέβεζα της β' μεσαιωνικής περιόδου, η *Νέα Πρέβεζα*. Επίσης τόνισε ο Φουρίκης τη λανθασμένη τοποθέτηση της πόλης στα ερείπια είτε της ομηρικής κώμης **Ακτιάδος**⁷ είτε της ελληνιστικής **Βερενίκης-Βερενικίδος**⁸, την οποία αναφέρει ο Πλούταρχος (περ. 290 π.Χ.) στο **Βίο Πύρρου**⁹. Πιθανότερο είναι ότι η α' μεσαιωνική Πρέβεζα διαδέχτηκε σε σημασία στην περιοχή του Αμβρακικού τη Νικόπολη, σημαντικότατο ναυτικό κέντρο κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο (αρχές 8ου - αρχές 11ου αι.)¹⁰, η οποία περιέπεσε σε παρακμή και μαρασμό από τα μέσα περίπου του 11ου αι.¹¹. Η Πρέβεζα υπήρξε

σαν σε έκδοση του Δήμου Πρέβεζας τα πρακτικά του πολύ ενδιαφέροντος διεθνούς συμποσίου για τη Νικόπολη, που συνήλθε το Σεπτ. του 1984 στην Καστροσυκιά της Πρέβεζας: πρβλ. παρουσίαση του Ταξιάρχη Γ. Κόλια, **HX** 27, 1985, 290 -2.

7. Άποψη Ζ. Μολοσσού (εδώ, σημ. 2).

8. Άποψη Boissonas και Ευαγγελίδη (εδώ, σημ. 2 - 3). Επιμένει στην άποψη αυτή ο ανών. ληματογράφος της **MΣΕ** 28, 1982, 513.

9. Βλ. τα σχόλια του Φουρίκη, **ΕΕΒΣ** 1, 275 - 8, 284. - **HX** 4, 263 - 5.

10. Βλ. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer...*, Παρίσι 1966, 33, σημ. I, 82, σημ. 2, III, 121.

11. Τα περί καταστροφής και ερήμωσης της Νικόπολης, που συνοδεύτηκαν από αχρήστευση του λιμανιού της, έχουν συνδεθεί με διάφορες χρονολογίες από τα μέσα του 11ου αι. κ. εξ., καμιά όμως από τις γνώμες αυτές δε στηρίζεται σε κάποια σαφή αναφορά σε πηγές. Για παράδειγμα, η παλαιά χρονολόγηση ανάμεσα στα 1080-84 (1080 κατά τον Αλέξανδρο Φιλαδελφέα, **ΠΑΑΑ** 1913, 83) ή ακόμη στο 980 περίπου, στη διάρκεια των επιδρομών του Βούλγαρου τσάρου Σαμουήλ (κατά τον Γ. Σωτηρίου, πρβλ. Φουρίκης, **ΕΕΒΣ** 1, 293, σημ. 2 και **HX** 3, 1928, 140). Γενικά υπήρξε, με πρώτον τον Κ. Παπαρηγόπουλο, η τάση να συνδεθεί η καταστροφή της πόλης με τους Βουλγάρους, και πιο συγκεκριμένα με μια κάποια υποτιθέμενη β' βουλγαρική επιδρομή που έλαβε χώρα περί το 1065: βλ. Δημάρατο, **MΣΕ** 20, 654 και τους αντιγράφοντες αυτόν: ανών., **MΣΕ** 28, 1982, 513 και Μ. Ρογδάκη, **MΓΕΥ** 44, 1987, 429.

Η μόνη όμως βουλγαρική επιδρομή στην Ήπειρο που αναφέρεται σαφώς στις πηγές (Σκυλίτζης, έκδ. J. Thurn, 411 = Κεδρηνός, Β', έκδ. Βόννης, 529 - 30) είναι εκείνη του Πέτρου Δελεάνου το 1040 - 41, με τον οποίο συντάχτηκε το θέμα Νικόπολης πλην της πρωτεύουσάς του, Ναυπάκτου (Βλ. Π. Φουρίκης, **HX** 3, 1928, 139 - 40. - Soustal - Koder, ό,π., 56. - Α. Σαββίδης, Η Ναύπακτος από τα πρωτοβυζαντινά χρόνια μέχρι την Τουρκική κατάκτηση του 1499, **Πρακτικά Α' Ιστορικού - Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας** (Αγρίνιο, Οκτώβριος 1988), κάτι που πιθανώς να σημαίνει ότι μάλλον ο Δελεάνος δεν θα κατέσκαπτε μια πόλη που είχε ταχτεί στο πλευρό του. Αν, πάλι, η καταστροφή της Νικόπολης πρέπει να συνδυαστεί με το έτος 1065, τότε η μεγαλύτερη πιθανότητα είναι να την προκάλεσαν οι τουρκόφωνοι **Ούζοι**, που καθώς γνωρίζουμε από τις πηγές (Ατταλειάτης, έκδ. Βόννης, 83 εξ. - Συνεχιστής Σκυλίτζη, έκδ. Εύδ. Τσολάκης, 113 εξ. - Ζωναράς, έκδ. Βόννης, Γ', 678 εξ. - Εφραίμ, έκδ. Οδ. Λαμψίδης, Α', στίχ. 3319 εξ., 3331 εξ. - Χρονικό Γαλαξειδίου, έκδ. Ηλίας Αναγνωστάκης, 20 εξ. και σχόλια 78 εξ.), εισέβαλαν το 1064 - 5 στα αυτοκρατορικά εδάφη, μια μάλιστα ευάριθμη μοίρα τους προχώρησε ως τη Θεσσαλονίκη και τον κεντροελλαδικό χώρο: βλ. A. Savvides, *The Invasion of the Turcophone Uzes (Ouzoi) in the Balkans in A. D. 1064 - 5*, *Actes 6ème Congr. Internat. D' Études du Sud-Est Europ.*/ Σόφια Αυγ. - Σεπτ. 1989.

αρχικά «επίγειο» της Νικόπολης και η εξέλιξή της περιγράφηκε χαρακτηριστικά από τον Φουρίκη ως εξής: σταθμός εμπορικός (σκάλα) - συνοικισμός-χωρίδιον-χωρίον-κώμη-κωμόπολις¹².

Δεύτερο σημείο: Ως προς την ετυμολογία του ονόματος **Πρέβεζα** ο Φουρίκης μελέτησε επισταμένως όλους τους σωζόμενους τύπους, από τον πρωτοσυναντώμενο και έχοντα τη σημερινή μορφή^{12α} στην ελληνική παραλλαγή του **Χρονικού του Μορέως** (σε άλλο χειρόγραφο της παραλλαγής αυτής υπάρχει και ο τύπος **Πρέβεσα**), τους τύπους **Prevesa** της ιταλικής παραλλαγής του ίδιου χρονικού, **la Prevasse - la Prevesse** και **Preveza** των δύο διασκευών της γαλλικής παραλλαγής¹³, καθώς και τον τύπο **Πρέβεντζα** στο έργο του Ιωαννίκιου Καρτάνου «**Άνθος**» (α' μισό 16ου αι.)¹⁴, που δεν πρέπει να συγχέεται με την **Πρεβέντζα** της **Αιτωλοακαρνανίας**, 20 χλμ ΒΔ του Αγρινίου¹⁵. Παρά τις απόψεις για ιταλική προέλευση του ονόματος (μεταγραφή στα ελληνικά από κάποιο ιταλικό τύπο **Preveza** κατά τον Ληκ¹⁶ ή αναγωγή στο ιταλικό **PREVESIONE** = προμήθεια κατά τον Πα-

Πάντως, μετά την καταστροφή της Νικόπολης γίνεται λόγος μόνο για θέμα **Νικόπολης** («τα **Νικοπόλεως**»), στο οποίο θα πρέπει να συμπεριλαμβανόταν και η **Παλαιοπρέβεζα**, η οποία φυσιολογικά θα πρέπει να ακολούθησε τις τύχες του υπόλοιπου θέματος (Φουρίκης, **ΕΕΒΣ** 1,292, σημ. 1.- πρβλ. όμως τις παρατηρήσεις του Διον. Α. Ζακυθηνού, Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, **ΕΕΒΣ** 17, 1941, 239 εξ., ιδιαίτ. 240 - 41), κατά πρώτον ως το 1198 (εποχή παραχώρησης χρυσόβουλλου του Αλέξιου Γ' Ἀγγελου με προνόμια στους Βενετούς) και ως το 1204, που σύμφωνα με τη συνθήκη διαμοιρασμού της Ρωμανίας περιήλθε στους Βενετούς (από τους οποίους όμως αποσπάστηκε σχεδόν αμέσως από τον ιδρυτή του αυτόνομου κράτους της Ηπείρου, Μιχαήλ Α') και κατά δεύτερον ως το 1292, ημερομηνία της πρώτης σαφούς ιστορικής ένδειξης για την ύπαρξη της νέας μεσαιωνικής Πρέβεζας, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω (βλ. και **HX** 3, 138 εξ. - **HX** 4, 226 εξ. - Soustal - Koder, ό.π., λ. **Nikopolis**). Επίσης εδώ, σημ. 24 εξ.

12. Φουρίκης, **ΕΕΒΣ** 1, 293 - 4. **HX** 4, 263 - 4. Για τη μεταβολή αυτή βλ. και D. Zakythenos, *La ville byzantine* (1958), μελέτη VII στη συλλογή του *Byzance: État - Société - Économie*, VR 1973, σσ. 78 και 79. Οι Soustal - Koder, ό.π., 242, κάνουν λόγο για διαδοχικό συνοικισμό (*Nachfolges edlung*) από τη Νικόπολη στις **Παλαιοπρέβεζα** και **Νέα Πρέβεζα**.

12α. Ο τύπος στο χάρτη του Ν. Σοφιανού του 1544 (εδώ, σημ. 3).

13. Πρβλ. Ουίλλιαμ Μίλλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι*, μετ. - προσθ. Σπ. Λάμπρος, Α', Αθήνα 1909, ανατ. 1960, 228.

14. Για τον τύπο βλ. εδώ, σημ. 3. Για τον Καρτάνο εδώ, σημ. 46.

15. Βλ. Soustal-Koder, 242, λ. **Prebentza**. Για τα μνημεία της βλ. Αθαν. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, Αθήνα 1985, ευρετήριο σ. 399, λ. **Πρεβέντζα**.

16. Εδώ, σημ. 2.

ναγώγη Αραβαντινό, του οποίου τη γνώμη ότι **Πρέβεζα** = Προμηθειούπολη ασπάστηκαν οι Ζώτος Μολοσσός, Σ. Βουτυράς, Σεραφείμ Βυζάντιος, Τρύφων Ευαγγελίδης αλλά και Νίκος Βέης¹⁷, ή για σλαβική προέλευση εκ του **περεβός** (Perevoz = πέρασμα), άποψη των Διογένη Χαρίτωνος και Φιοντόρ Ν. Ουσπένσκι¹⁸, ο Φουρίκης υποστήριξε με ισχυρά επιχειρήματα την ορθή γνώμη του Κ. Άμαντου για αλβανική προέλευση των εις -εξα ληγόντων τοπωνυμίων¹⁹ και ανέλυσε λεπτομερώς την αλβανική προέλευση του ονόματος Πρέβεζα, που προέρχεται από το αλβανικό προσηγορικό **πρεβεζέ-πρεβεζά** (Prenvësë-Prëvësa), το οποίο υποδηλώνει το πέρασμα, τη διάβαση, τη μεταφορά, τη διαμετακόμιση και τον «διάπλου»²⁰. Έτσι το 1941 ο Μαξ Φάσμερ έγραψε ότι το όνομα είναι σλαβικής προέλευσης που μεταφέρθηκε στη σημερινή του μορφή μέσω των αλβανικών²¹, άποψη που μεταφέρουν αυτούσια οι Πέτερ Σούσταλ και Γιοχάννες Κόντερ στην ιστοριογεωγραφική τους πραγματεία περί Νικόπολης και Κεφαλληνίας²².

Τρίτο σημείο: Σχετικά με το χρόνο κτίσης της **Νέας Πρέβεζας**, πιθανόν στα ερείπια ή στους εγκατελειμμένους καταυλισμούς της **Παλαιάς Πρέβεζας**, κτίση που παλαιότερα συνδυάστηκε με τους Οθωμανούς Τούρκους και τοποθετήθηκε στο 1495 από τους Μελέτιο εξ Αθηνών, Αθανάσιο Σταγειρίτη, Παν. Αραβαντινό και Αλέξανδρο Φιλαδελφέα (ας σημειωθεί μάλιστα εδώ ότι ο Σεραφείμ Βυζάντιος θεώρησε το 1495 ως έτος της πρώτης αναφοράς της πόλης, ενώ οι Ζ. Μολοσσός, Σπύρος Αραβαντινός και Τρ. Ευαγγελίδης το ίδιο έτος ως έτος της οθωμανικής κατάληψής της)²³, ο Φουρίκης προέβη σε κριτική ανάλυση των υπαρχόντων δεδομένων καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η πρώτη μνεία, η πρώτη σαφής αναφορά, στην **Πρέβεζα** υπό τη σημερινή της ονομασία προέρχεται στις τρεις από τις

17. Εδώ σημ. 2 - 3. - Ν. Βέης, Βιβλιογραφία, VV 21, 1914, 75.

18. Δ. Χαρίτων, **Αθήνα** 37, 1925, 243. - F. Uspenski, Πότε και από ποιόν κτίστηκε η πόλη Πρέβεζα, μεταξύ Ηπείρου και Ακαρνανίας (ρωσ.), **Πρακτικά Ακαδημίας Πετρούπολης**, I Απρ. 1926. - πρβλ. VV 26, 1926, 124 και H. Sokolov, VV 25, 1927, 112 παράγρ. 17 (κριτική παρουσίαση της μελέτης του Φουρίκη στην **ΕΕΒΣ** 1). Τη σλαβική προέλευση της λ. **Πρέβεζα** υιοθέτησε ο Δημάρατος (και η αντιγράφοσα αυτόν Μ. Ρογδάκη, εδώ σημ. 3), αν και ο πρώτος στο βιβλιογραφικό παράθεμα του λήμματός του έγραψε ότι ο Φουρίκης θεωρούσε το όνομα αλβανικό. Συμφωνεί με το «Slavic origins» ο Γεώργ. Γεωργιάδης - Αρνάκης, **Byzantium and Greece, Balkan Studies** 4, 1963, σ. 395 (Preveza: fort or passage).

19. Κ. Άμαντος, Σύμμεικτα τοπωνυμικά, **Αθηνά** 22, σ. 204.

20. Φουρίκης, **ΕΕΒΣ** 1, 283 - 93, ιδιαίτ. 288 εξ., 290 εξ. με τις παραπομπές. - **ΗΧ** 4, 265 - 6. - Zur Etymologie von Πρέβεζα **Philol. Wocherschr.** 17, 1927, 509.

21. M. Vasmer, Die Slawen in Griechenland, Βερολίνο 1941, 64.

22. Soustal - Koder, ό.π., 93, 242.

23. Εδώ, σημ. 2 - 3. Επίσης Σπ. Αραβαντινός, **Ιστορία Αλή Πασά**, Αθήνα 1895, 108 εξ.

τέσσερις γνωστές παραλλαγές του **Χρονικού του Μορέως**, ιδιαίτερα στην ελληνική παραλλαγή, προς το τέλος του κειμένου για το έτος 1292²⁴, οπότε κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1282 - 1328) κατά του δεσπότη της Ηπείρου, Νικηφόρου Α΄ (π. 1268 - π. 1290), 60 (ή 40) γενοατικά πλοία συμμαχικά του Παλαιολόγου έκαναν απόβαση στον «λιμώνα» της Πρέβεζας, όπου για δυο ημέρες έλαβε χώρα «κούρσος» της περιοχής²⁵. Το γεγονός αυτό, που αναφέρεται και στην ιταλική²⁶ και στις 2 διασκευές της γαλλικής παραλλαγής του **Χρονικού**²⁷, όπου ο «λιμώνας» της ελληνικής παραλλαγής εδώ ονομάζεται *port de Saint Nicolas de Tort*²⁸, ενώ η ίδια η πόλη αναφέρεται σαφώς ως προϋπάρχουσα (*vieille cité de la Prevasse*), στοιχειά αποδεικτικά κατά τον Φουρίκη ότι η πόλη (ο συνοικισμός, ασφαλέστερα) της Πρέβεζας, με τη μορφή που τη συναντούμε στο **Χρονικό του Μορέως**, θα πρέπει να υφίστατο τουλάχιστον επί 100 χρόνια πριν από την προαναφερόμενη χρονολογία του 1292, δηλ. από τα τέλη του 12ου ή-το αργότερο -από τις αρχές του 13ου αι.²⁹, ημερομηνία που έκανε δεκτή κατά προσέγγιση ο Π. Σράϊνερ³⁰.

Τέταρτο σημείο: Είναι αλήθεια ότι αναφορές στην Πρέβεζα από το 1292 ως τα μέσα περίπου του 15ου αι. σχεδόν ελλείπουν, αυτό όμως -όπως έδειξε ο Φουρίκης- δεν είναι υποχρεωτικός λόγος μη ύπαρξής της, αφού μπορεί να τελούσε σε παρακμή ή σχετική εγκατάλειψη, ακολουθώντας τις ταραγμέ-

24. Όχι βέβαια 1232 (Δημάρατος, *MEE* 20, 654). Για τη χρονολογία 1292 βλ. Σπ. Λάμπρος, *Ιστορ. Ελλάδος*, ΣΤ΄, Αθήνα 1905, 424.- Μίλλερ - Λάμπρος, Α΄, 257. - Ι. Ρωμανός, *Περί του Δεσποτάτου της Ηπείρου*, Κέρκυρα 1895, 92. Επίσης Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins... 1282 - 1328*, Καίμπριτζ Μασσ. 1972, 40 εξ.- J. Longnon, *L' Empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Παρίσι 1949, 268 εξ.-Soustal - Koder, *ό.π.*, 242.- Soustal (εδώ, σημ. 32), 264 εξ. και χάρτης. - D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros, 1267 - 1479...*, Καίμπριτζ 1984, 38 εξ., 41 εξ. με τις σημ.

25. Έκδ. Π. Καλονάρος, Αθήνα 1940, ανατ. 1989, στίχ. 9103 εξ., 9115 εξ., 9190 εξ., 9201 εξ.

26. Έκδ. K. Hopf, *Chroniques gréco-romanes....*, Βερολίνο 1873, ανατ. Αθήνα 1961, 468.

27. Έκδ. J. Longnon, Παρίσι 1911, παράγρ. 636, 649.

28. Περί του λιμανιού βλ. και Nicol, *ό.π.*, 229, 230.

29. Φουρίκης, *ΕΕΒΣ* 1, 279 - 83, 294. - *HX* 4, 264, 265, 266, 267 εξ. - *HX* 5, 218 - 24 για την τοπογραφία με λεπτομερή στοιχεία. Βλ. και Μίλλερ - Λάμπρος, Α΄, 257. Πλήρως φαίνεται ότι αγνόησαν τη χρονολόγηση του Φουρίκη οι Δημάρατος - Ρογδάκη (εδώ, σημ. 3) τοποθετώντας την ίδρυση της νέας μεσαιωνικής Πρέβεζας μετά το 1350.

30. Schreiner, Β΄, 1977, 528 «... πιθανόν ιδρύθηκε κατά τον 13ο αι., σε άγνωστη χρονική στιγμή».

νες τύχες των εδαφών του Ηπειρωτικού κράτους επί Ανδηγαβών, Σέρβων, Αλβανών και Ιταλών Τόκκων, τουλάχιστον ως το 1430 - 49, χρονολογία της οθωμανικής κατάληψης των Ιωαννίνων και της Άρτας³¹. Ας σημειώσουμε τις σημαντικές συμβολές για τη διερεύνηση της περιόδου αυτής από τους Π. Σούσταλ και Ελισάβετ Ζαχαριάδου³², καθώς επίσης και το προαναφερόμενο έργο των Σούσταλ και Κόντερ. όπου τονίζεται ότι κατά τους 14ο και 15ο αι. η Πρέβεζα ήταν μάλλον ειρειπωμένη ή τουλάχιστον ασήμαντη, αφού δεν αναφέρεται ούτε μια φορά στο **Χρονικό των Ιωαννίνων** ή στο **Χρονικό των Τόκκων**³³. Η παλαιά, επίσης, άποψη του Ι.Φ. Δημάρατου, συγγραφέα του ογκώδους λήμματος στην **MEE** βασισμένου σε ανέκδοτη πραγματεία περί της Πρεβέζης του Γ.Δ. Γερογιάννη³⁴, περί μη ύπαρξης Νέας μεσαιωνικής Πρέβεζας ως τα τέλη του 15ου αι. εξαιτίας πειρατικών επιδρομών, επίσης δεν στηρίζεται πουθενά, ενώ -τέλος- η χρονολογία 1495 των Μελετίου, Π. Αραβαντινού, Σεραφείμ και Μολοσσού, όπως είδαμε³⁵, ενώ θα πρέπει να αποκλειστεί ως έτος ίδρυσης της Πρέβεζας, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί καθόλου ως έτος επανοχύρωσης του φρουρίου της από τους Οθωμανούς, όπως θα δούμε παρακάτω και όπως εξάλλου έγραψε σε μια από τις σπάνιες αλλά σωστές του αναφορές στην Πρέβεζα ο Απόστολος Βακαλόπουλος³⁶.

Πέμπτο σημείο: Ο Φουρίκης υποστήριξε, με πάθος θα λέγαμε, την άποψη ότι ο ναός του Αγίου Νικολάου του Παλαιού (Παλιοσαράγου), στα ΝΔ της πόλης, όπως επίσης και εκείνος του Αγ. Αθανασίου (του Μεχτέπ), που οι προ αυτού Σεραφείμ Βυζάντιος και Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς -ακολουθώντας την άποψη περί Οθωμανικής ίδρυσης της Πρέβεζας το 1495³⁷ - θεωρούσαν μεταβυζαντινά κτίσματα ήταν στην πραγματικότητα βυζαντινοί, μάλλον της εποχής του κράτους της Ηπείρου· ιδιαίτερα ο Αγ.

31. Φουρίκης, **HX** 4, 266 εξ., 271.- **HX** 5, 218.- Nicol, ό.π., 115, 172.

32. P. Soustal, Griechen, Italiener, Franzosen, Albaner und Türken an der Küste von Epirus im späten Mittelalter, *Byzantinobulgarica* 7, 1981, 263 - 9.- Eliz. Zachariadou, *Marginalia on the History of Epirus and Albania*, 1380 - 1418, **WZKM** 78, 1988, 195 - 210 με πλούσιες παραπομπές.

33. Soustal-Koder, 242.

34. **MEE** 20, 654 και βιβλιογρ. 659. Πρβλ. επανάληψη της θέσης στη Μ. Ρογδάκη, **ΜΓΕΥ** 44, 429.

35. Εδώ, σημ. 2 - 3.

36. Ιστορία του νέου Ελληνισμού, Γ': Τουρκοκρατία 1453 - 1669, Θεσσαλονίκη 1968, 71 με αναφορά στον Φουρίκη.

37. Εδώ, σημ. 2 και 23.

Νικόλαος ήταν κατά τον Φουρίκη «εις των υπαρχόντων προ της υπό των Τούρκων καταλήψεως», αφού -όπως είδαμε- ο ίδιος χρονολόγησε την ίδρυση της νέας μεσαιωνικής Πρέβεζας στα τέλη του 12ου -αρχές 13ου αι.³⁸. Το θέμα αυτό, πάντως, εμπίπτει στην αρμοδιότητα των αρχαιολόγων και δεν υπεισέρχομαι σε λεπτομέρειες, αφού μάλιστα νεότερα πορίσματα ειδικών θεωρούν το ναό του Αγ. Νικολάου στην παρούσα του κατάσταση μεταβυζαντινό, ενώ επιπλέον δεν εντοπίζουν μεσαιωνικά μνημειακά κτίσματα στην πόλη, της οποίας τα τείχη και οι οχυρώσεις χρονολογούνται στην τουρκική και τη βενετική περίοδο³⁹.

Έκτο σημείο: Ως προς την παλαιότερη άποψη ότι ο Κυριακός ο Αγκωνίτης (+ π. 1450) κατά την επίσκεψή του στην Ήπειρο το 1435-6⁴⁰ δεν ανέφερε τίποτε περί ύπαρξης της Πρέβεζας στην περιοχή του Αμβρακικού⁴¹, από όπου πέρασε δύο φορές τον Ιανουάριο και τον Σεπτέμβριο του 1436 πηγαίνοντας και επιστρέφοντας από την αυλή των Τόκκων στην Άρτα, άποψη που χρησίμευε ως πρόσθετη ένδειξη στους υποστηρίζοντες ότι δεν υπήρχε ακόμη η πόλη την εποχή αυτή και ως τα τέλη του 15ου αι., ο Φουρίκης πολύ ορθά διείδε μέσα στις φράσεις του Ιταλού ανθρωπιστή και περιηγητή «... *ubi insignem prope Nicopolim vetustissimam civitatem et antiquissima procul vidimus*» και «*ad litoras Nicopolitanae civitatis*»⁴² σαφή αναφορά, έμμεση, στην Πρέβεζα, μη αναφερόμενη με το όνομά της λόγω του συστήματος του Κυριακού να ονομάζει μόνο τις αρχαίες ονομασίες των πόλεων που επισκεπτόταν⁴³.

Έβδομο σημείο: (που αρχίζει να άπτεται χρονολογικά του θέματός μας): Σωστά, νομίζω, ο Φουρίκης αναίρεσε ως «απλή εικασία» την παλαιότερη άποψη των Σεραφεΐμ Βυζαντιού και Σ. Βουτυρά περί συγχρονισμού της

38. Φουρίκης, *ΕΕΒΣ* 1, 280 - 1, 283.- *ΗΧ* 5, 216, 224 - 5. Επίσης εδώ, σημ. 24 εξ.

39. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *ΑΔ* 29, 1973 - 4, Β', σ. 623. - *Soustal-Koder*, 242.

40. Βλ. την παλαιά συμβολή του E. Ziebarth, Κυριακός ο εξ Αγκώνος εν Ηπειρώ *ΗΧ* 1, 1925, 110 - 19. Πρβλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Α': 333 - 1700 μ.Χ., Αθήνα 1972², 305 εξ.- E. Bodnar, Cyriacus of Ancona and Athens, Βρυξέλλες 1960, 28 εξ., 31 εξ.- *Soustal-Koder*, 94, 214.- Nicol, 205 εξ.

41. Δημάρατος - Ρογδάκη (εδώ, σημ. 3).

42. Βλ. *ΗΧ* 1, 111, 114. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο Κυριακός φυσικά αναφέρεται και στη Νικόπολη με τα παλαιά γκρεμισμένα πλίνθινα τείχη της: «*ad pridie Idus Ianuarias 1436 vidimus Nicopolim magna in Epiro civitatem et ex cocto latere moenia vetustate diruta*» (πρβλ. *ΗΧ* 1, 112.- *Soustal-Koder*, 214).

43. Φουρίκης, *ΗΧ* 3, 141.- *ΗΧ* 4, 271-2.

πτώσης των Ιωαννίνων και της Πρέβεζας στους Οθωμανούς το 1430, γράφοντας ότι η κατάληψη της Πρέβεζας έγινε οπωσδήποτε μετά το 1430⁴⁴ - πιθανότερο δε μετά την πτώση της Άρτας το Μάρτιο του 1449, στις οποίες τη δυναστική επικράτεια ανήκε η Πρέβεζα την εποχή εκείνη. Εξάλλου, όπως τόνισε ο Φουρίκης, όταν επισκέφθηκε την περιοχή του Αμβρακικού ο Κυριακός το 1436, ενώ αναφέρεται σαφώς στην κυριαρχία των Τόκκων εκεί, δεν κάνει μνεία σε κάποια τουρκική παρουσία⁴⁵. Βέβαια η χρονολόγηση 1449 ή paulo post 1449 του Φουρίκη αποτελεί επίσης απλή ει-
κασία.

Όγδοο σημείο: (άμεσα σχετιζόμενο με την ανακοίνωσή μας). Σχετίζεται με την πολύ ορθή παρατήρηση του Φουρίκη ότι οι επιχειρήσεις των Βενετών κατά της Πρέβεζας το 1500 (και όχι 1499, όπως γράφεται συνήθως) δεν κατέληξαν σε κατάληψη αλλά μόνο σε λεηλασία της πόλης. Σχετικές είναι οι πληροφορίες στο «Άνθος» του Κερκυραίου θεολόγου Ιωαννίκου Καρτάνου⁴⁶, κατά λέξιν αντιγραμμένες στο Βραχύ Χρονικό αρ. 36/30⁴⁷, για τις επιχειρήσεις του σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' (1481 - 1512) στη διάρκεια του τουρκοβενετικού πολέμου του 1499 - 1502/3⁴⁸ κατά της Μεθώνης, η οποία έπεσε μετά από πολιορκία ενός μηνός (10 Ιουλίου - 8/9 Αυγούστου 1500)⁴⁹. Ο Βαγιαζίτ πέρασε περί τα τέλη Ιουνίου 1500 από το Κάβο Δουκάτο της Λευκάδας, όπου ενίσχυσαν το στόλο του 28 πρεβεζιώτικα πλοία⁵⁰, κάτι που σημαίνει ότι η πόλη τότε ήταν υπό τον έλεγχο των Οθωμανών. Άρα οι επιχειρήσεις του Βενετού ναύαρχου Βενέδικτου (ή κατ' άλλους Βαρθολομαίου) Πέζαρο, που ακόμη και σήμερα χρονολογούνται λανθασμένα στο 1499 εξ αιτίας των Μολοσσού και Ευαγγελίδη⁵¹, αφενός μεν έγιναν το

44. Φουρίκης, ΕΕΒΣ I, 279 εξ. - ΗΧ 5, 216 εξ.

45. Φουρίκης, ΗΧ 4, 271 εξ., 273.

46. Έκδ. Hopf, Chroniques..., 268-9.

47. Schreiner, A', 295 (κείμε.) και Β', 536 (σχόλ.).

48. G. Cogo, La guerra di Venezia contro i Turchi, 1499 - 1501, NAV 18, 1899, 5 εξ., 348 εξ.-19, 1900, 97 εξ. - Βακαλόπουλος, ό.π., Γ', 71 εξ. - V.J. Parry στην NGMH 1, ανατ. 1961, 61 εξ. - S. Shaw, Hist. of the Ottoman Empire..., Α', Καίμπριτζ 1976, 75 εξ. - K.M. Setton, The Papacy and the Levant, Β'-Γ', Φιλαδέλφεια 1978-84, Passim. - ΙΕΕ 10, 1974, 281 εξ. (Α. Βακαλόπουλος).

49. N. Bees, Modon, EI¹. - Pitcher, Hist. Geography of the Ottoman Empire..., Λάιντεν 1972, 87 και χάρτες XIV, XVI. - Setton, ό.π., Β', 522, σημ. 76 - 7.

50. Schreiner, A', 295, αρ. 36/30: «...εξέβη η αρμάτα και υπήγε εις το Κάβω δε Δουκάτω, και εκεί εσμίχθησαν τα κάτεργα της Πρεβέντζας, άρμενα εικοσοκτώ, και μετά ταύτα εδιάβησαν εις την Μοθώνην». Φυσικά η Πρεβέντζα εδώ δεν μπορεί να ταυτιστεί με την αιτωλοακαρνανική πόλη (πρβλ. εδώ, σημ. 15).

51. Εδώ, σημ. 2 - 3. - πρβλ. Φουρίκης, ΗΧ 4, 278. Κατά τον D.S. Chambers, The Imperial Age of Venice, 1380-1580, Λονδίνο 1970, 44, η Πρέβεζα καταλήφθηκε από τους Βενετούς το 1499 και έτσι «Venetian foothold in Epirus... became a reality» (!)

1500, μετά από την έλευση του Βαγιαζίτ από την περιοχή (ο Πέζαρο εμφανίζεται να πλέει εναντίον του σουλτανικού στόλου μετά τα μέσα Αυγούστου), αφετέρου δε οι προαναφερόμενες επιχειρήσεις του Βενετού ναυάρχου κατά της πόλης δεν κατέληξαν παρά μόνο στην εκτεταμένη λεηλάτησή της⁵²

Έχοντας αναφέρει όλα τα παραπάνω, κύριοι σύνεδροι, νομίζω ότι μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια σύντομη εξέταση των υπαρχουσών μαρτυριών για τον πληρέστερο εντοπισμό.

α) της αρχικής οθωμανικής κατάκτησης της Πρέβεζας, που -όπως είδαμε- υφίστατο ως συνοικισμός τουλάχιστον από τα τέλη του 12ου - αρχές 13ου αι.,

β) της αναφερόμενης οθωμανικής οχύρωσης (ή οχυρώσεων), που έγιναν αργότερα, μετά την προαναφερόμενη κατάκτηση, και

γ) της βενετικής επίθεσης του 1500, που ως αποτέλεσμα είχε την καταστροφή τμήματος της πόλης και την απαγωγή του εκεί ναυλοχούντος τουρκικού στολίσκου.

Ο Π. Σράϊνερ, ο οποίος εξέτασε και σχολίασε τα τρία σωζόμενα Βραχέα Χρονικά που κάνουν λόγο για την κτίση», όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, της Πρέβεζας, τα υπ' αρ. 58/23,70/39 και 71/7⁵³, συμπεραίνει

52. Φουρίκης, **HX** 4,274 εξ., 278. Τα διαγράμματα με τα στοιχεία που παρέχει ο Ν. Τόντοροφ, *Η Βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αι.*, Α', Αθήνα 1986, 54 και πίν. 88 και 127, όπου για την περίοδο π. 1520 - 1535 οι περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας, που σχημάτιζαν μαζί με τη Λευκάδα το σαντζάκι της Πρέβεζας ή Καρλι-ιλί, με την έδρα του στο Αγγελόκαστρο της Αιτωλοακαρνανίας, ΝΔ του Αγρινίου (Soustal-Koder, 108, λ. Angelokastron, παρουσιάζουν 100 τοις 100 υπεροχή των χριστιανικών «νοικοκυριών» απέναντι στα μουσουλμανικά (11. 395 έναντι μόνο 7), δεν νομίζω ότι αποτελεί τεκμήριο για μη οθωμανική κατοχή της πόλης την εποχή αυτή. Εξάλλου η διοικητική υπαγωγή σε σαντζάκι αρκεί για να αποκλείσει βενετική κατοχή της. Αποτελεί πάντως πρόβλημα η συμπερίληψη της Πρέβεζας στο σαντζάκι του Καρλι-ιλί

Για την περιοχή του Καρλι-ιλί ή Καρλι-ελί= χώρα του Καρόλου (δηλ. Καρόλου Τόκκο), όπως ήταν γνωστή στους Τούρκους (τουρκ. **Karlı** ή **Karilica-ili**) βλ. Fr. Babinger, *Beiträge zur Geschichte von Qarly-eli vornehmlich aus osmanischen Quellen*, *Εισ μνήμην Σπ. Λάμπρου*, Α', Αθήνα 1935, 140 εξ.= ανατ. *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südsteuropas in der Levant*, Α', Μόναχο 1966, 370 εξ.- V. Ménage, *Karlı-ili*, **ΕΙ**² με τις παραπομπές.- Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murat I*, Μόναχο 1967, 197 εξ. Επίσης, H. Inalcık, *Arnawutluk*, **ΕΙ**², I, 674,- Zachariadou (εδώ, σημ. 32), 200, σημ. 23.- Christianne Villiaïn-Gandossi, *La Méditerranée aux 12e-16e S.*, **VR** 1983, μελέτες V, σ. 19, σημ. 47-50, VI, 293 εξ. και VII, 236.- Nicol, *ό.π.*, 214 εξ.

53. Schreiner, Α', 422, 458, 552 (κείμεν.).

ότι η χρονολογία των δύο πρώτων χρονικών, δηλ. η ε' ινδικτιώνα του έτους από κτίσεως κόσμου 6995, που αντιστοιχεί με την περίοδο Αύγουστος 1486 - Αύγουστος 1487, είναι η ενδεδειγμένη για την α' οχύρωση (**Befestigung**) της πόλης από τους Οθωμανούς⁵⁴, χρονολογία που θεωρείται πιθανή και από τους Σούσταλ και Κόντερ⁵⁵. Η β' όμως παραλλαγή του πρώτου από τα δύο αυτά χρονικά (του 58/23) αναφέρει και την χρονολογία 1495, παραδίδοντας μάλιστα τη χριστιανική χρονολογία⁵⁶, η οποία μάλλον υποδεικνύει την β' οθωμανική οχύρωση, όπως πιστεύω, οκτώ περίπου χρόνια μετά την α'⁵⁷, που έλαβε χώρα κατά πάσα πιθανότητα στα πλαίσια της αμυντικής προετοιμασίας των Οθωμανών στα κατακτητικά σχέδια του Γάλλου μονάρχη, Καρόλου Η' (1483 - 98), ο οποίος προετοίμαζε εκστρατεία στη ΝΑ Μεσόγειο κατά του Βαγιαζίτ Β', αλλά τελικά δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει (1495)⁵⁸.

Το τρίτο όμως από τα προαναφερόμενα Βραχεία Χρονικά (71/7), ενώ κάνει αυτό λόγο για «κτίση» της Πρέβεζας από τον «Τούρκο»⁵⁹, δίνει ως χρονολογία το έτος από κτίσεως κόσμου 6986, που αντιστοιχεί στο 1477-8 μ.Χ. Τη χρονολογία αυτή ο Σράϊνερ την χαρακτήρισε ασαφή, γράφοντας ότι «θα μπορούσε το έτος αυτό να αναφέρεται στην κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους, κάτι τέτοιο όμως θα πρέπει να μείνει αστήρικτη υπόθεση» και εξακολουθώντας και στην περίπτωση αυτή στην έκδοσή του να υιοθετεί το 6995 -1486-7, αγνοώντας το 6986 = 1477-8. Δεν θα συμφωνούσαμε στο σημείο αυτό με την επιφυλακτικότητα αυτή. Αν κανείς προσέξει καλά το περί ου ο λόγος Βραχύ Χρονικό (αρ. 71), αναφέρεται σαφώς (αρ. 71/3 μέχρι και 7 για τα έτη 1453-77/8) με την επωνυμία «Τούρκος» στον «Πορθητή» σουλτάνο Μεχμέτ Β' (1451-81) και στις κατακτήσεις του⁶⁰. Και πράγματι το έτος από κτίσεως κόσμου 6986 = 1477-8

54. Ό.π., Β', 528 (σχόλια). Ο Soustal (εδώ, σημ. 32), 265 κάνει λόγο για νέα ίδρυση (Neugründung) ή για οχύρωση (Befestigung) σχετικά με την ημερομηνία αυτή.

55. Soustal-Koder, 242.

56. «... από Χριστού αυ'ε', ήτοι 1495, εκτίσθη η Πρέβεζα υπό των Τούρκων» (Schreiner, Α', 422, αρ. 58/23, β' παραλλαγή).

57. Ο Schreiner, Β', 528, γράφει ότι το 1495 οφείλεται μάλλον σε λανθασμένους υπολογισμούς του 6995 εκ μέρους του συντάκτη του Βραχέως Χρονικού, δίνοντας έτσι απόλυτη προτεραιότητα στο 1486-7. Αλλά, όπως είδαμε, το δεύτερο δεν αποκλείει το πρώτο. Βλ. και Βακαλόπουλος (εδώ, σημ. 36).

58. Βλ. Κ. Σάθας, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα... 1453-1821, Αθήνα 1869, 56 εξ. - Φουρίκης, ΗΧ 4, 274.- Setton, ό.π., Β', Passim.

59. Schreiner, Α', 552: «... Εκτίσεν (δ Τούρκος) την Πρέβεζαν επί έτους ς'λ'πς' (= 6986)».

60. Η σχετική βιβλιογρ. στον Α. Σαββίδη, Μωάμεθ Β', ΜΓΕΥ 40, 1986, 203 - 6.

συμπίπτει με τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Πορθητή, που πέθανε το 1481. Κατά τη γνώμη μου, λοιπόν, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το χρονικό αυτό μας δίνει την κατά προσέγγιση ημερομηνία της κατάκτησης της Πρέβεζας από τους Οθωμανούς ως ένα ακόμη κρίκο στις κατακτήσεις του Πορθητή σουλτάνου, ενώ οι άλλες δύο ημερομηνίες που προαναφέραμε, 1486-7 και 1495 (στα Βραχέα Χρονικά 58/3⁶¹ και 70/39⁶²), κάνουν λόγο για τις «κτίσεις», δηλ. τις νέες οχυρώσεις της ήδη επί εννέα χρόνια κατακτημένης από τους Οθωμανούς Πρέβεζας. Και για την περίπτωση αυτή, βέβαια, σωστά γράφει ο Σράϊνερ στο προαναφερόμενο σχόλιό του ότι «ο θάνατος του Μεχμέτ σήμανε τα σχέδια επανάκτησης των ηπειρωτικών περιοχών με μόνιμη απειλή για τις τουρκοκρατούμενες παραθαλάσσιες κτήσεις, οπότε η επέκταση της Πρέβεζας σε φρούριο ταιριάζει καλά γι' αυτό το λόγο με την υφιστάμενη πολιτική κατάσταση»⁶³.

Κλείνοντας την ανακοίνωσή μου, κύριοι σύνεδροι, θα μου επιτρέψετε να επανέλθω στο θέμα της βενετικής επίθεσης του 1500 (όχι 1499, όπως είδαμε)⁶⁴ κατά της Πρέβεζας, που κατέληξε σε εκτενείς λεηλασίες αλλά όχι κατάληψη της πόλης από τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, κάτι που αποδεικνύει ότι η τουρκική κατοχή της πόλης κράτησε για δύο σχεδόν αιώνες, από το 1477-8 μέχρι τη βενετική κατάκτηση του 1684 από τον Φραγκίσκο Μοροζίνη, η οποία κράτησε ως το 1701, οπότε επανήλθε στο σουλτανάτο⁶⁵. Αφού ο ναύαρχος Πέζαρο, σε συνδυασμένες επιχειρήσεις με το στόλο του βασιλιά της Ισπανίας και Νεάπολης υπό το φημισμένο ναύαρχο Γκονζάλο ντε Κόρντομπα⁶⁶, απελευθέρωσε την Κεφαλληνία, έπλευσε με το στόλο του στη Λευκάδα, από όπου με οκτώ γαλέρες εισέβαλε στον Αμβρακικό και πολιορκήσε την οθωμανική φρουρά της Πρέβεζας, προκαλώντας σημαντικές ζημιές στο συνοικισμό, πυρπολώντας το ναύσταθμο και απαγάγοντας τουρκικό στολίσκο από 20 «κάτεργα», τον οποίο είχε ναυπηγήσει εκεί ο φρούραρχος Μουσταφά με εντολή του Βαγιαζίτ Β'. Οι απώλειες του Πέζαρο ήταν μόλις 40 άνδρες⁶⁷.

61. Schreiner, A', 422: «... έτους από Αδάμς λ'ε' (= 6995)εκτίσθη η Πρέβεζα».

62. 'Ο.π., Α', 548: «ἐκτίσθη δὲ ἡ Πρέβεζα εἰς τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας τούτου τοῦ σουλτάνου (= Βαγιαζίτ Β'), ζ'λ'ε' (= 6995)».

63. 'Ο.π., Β', 528.

64. Εδώ, σημ. 51.

65. Βλ. β' παραλλαγή Βραχέος Χρονικού 58/23, ό.π.-Φουρικής, ΗΧ 4,280 εξ.

66. Για τον «Μεγάλο Καπετάνιο» Córdoba (+ 1515) βλ. πρόχειρα CModH I, ανατ. 1934, 115 εξ., 124 εξ., 361 εξ.- NCMH I, ανατ. 1961, 276 εξ., 353 εξ., 403.- J.H.Elliott, Imperial Spain, 1469-1716, Penguin 1970, 133 εξ.- Setton, Γ', 13 εξ.

67. J.Hammer-Purgstall, Geschichte der osmanischen Reiches, Α', Πέστη 1835, 325 εξ.- Σάθας, ό.π., 65.- Μίλλερ - Λάμπρος, Β', 1910, ανατ. 1960, 239 εξ. - Φουρικής, ΗΧ 4, 275 - 6.

Αλλά οι Βενετοί όχι μόνο δεν κατόρθωσαν να γίνουν κύριοι της Πρέβεζας, καθώς υποστήριξαν παλαιότερα οι Σεραφείμ Βυζάντιος, Ζ. Μολοσσός και Ι. Δημάρατος, που επέκτειναν την περίοδο μιας υποτιθέμενης α' βενετικής κατοχής της ως το 1530, αλλά επιπλέον το 1502/3 με τη συνθήκη λήξης του τουρκοβενετικού πολέμου του 1499-1502/3 αναγκάστηκαν να παραδώσουν στο σουλτανάτο και τη Λευκάδα, που μόλις λίγο πριν είχαν καταλάβει⁶⁸.

Η πληροφορία του Οθωμανού ιστοριογράφου Σεαδεδδίν⁶⁹ για πυρπόληση του ναυστάθμου της Πρέβεζας κάποια χειμερινή νύκτα του 1500, θα πρέπει να ταυτίζεται με τις βενετικές επιχειρήσεις του Πέζαρο, αν και δεν αναφέρονται από τον Σεαδεδδίν Βενετοί⁷⁰, οι οποίοι, πάντως, αποχώρησαν χωρίς να έχουν εκπληρώσει το βασικό τους στόχο, την κατάληψη δηλ. της πόλης. Η άποψη του Δημάρατου ότι την Πρέβεζα «επί 30 συναπτά έτη (δηλ. ως το 1530) κατείχον κατόπιν οι Βενετοί» φυσικά δεν έχει καμιά ισχύ⁷¹.

Έτσι λοιπόν για μια μεγάλη χρονική περίοδο σχεδόν 200 χρόνων η Πρέβεζα έμελλε να παραμείνει τουρκική κτήση καθώς και έδρα επανειλημμένων τουρκικών πειρατικών επιχειρήσεων στο Ιόνιο και στην Αδριατική από τις αρχές του 16ου αι., όπως πληροφορούμαστε από το χρονικό του Μαρίνου Σανούδου του Νεότερου (+ 1536)⁷². Η ανανέωση των οχυρωματικών έργων του φρουρίου της, δηλ. η κατά σειρά γ' γνωστή οχύρωση των Οθωμανών, κατά τον Μελέτιο τον εξ Αθηνών, που γράφει στη Βενετία στα τέλη του 18ου αι., έγινε το 1530⁷³. Η οχύρωση αυτή, όπως επίσης και η ιστορική ναυμαχία της Πρέβεζας το Σεπτέμβριο του 1538, κατά την οποία ο ναύαρχος (καπουδάν πασάς) του σουλτάνου Σουλεϊμάν Β' του «Νομοθέ-

68. Σάθας, 69 εξ. και, ιδιαίτ., Π. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, Α', Αθήνα 1980, 384 εξ.

69. Για τη σημασία του ως πηγής βλ. J. Karayannopoulos-G. Weiss *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz*, Βισμπάντεν 1982, 533, αρ. 570. Άλλη βιβλιογρ. στον Α. Σαββίδη, λ. Σεαδεδδίν, *ΜΓΕΥ* 47, 1987, 77.

70. Ο Δημάρατος, *ΜΕΕ* 20, 654-5, χαρακτηρίζει την πληροφορία του Σεαδεδδίν «κωμική» και τον ίδιο τον ιστοριογράφο «ανερυθρίαστο», δηλ. αναίσθητο(!)

71. *ΜΕΕ* 20, 655 και Μ. Ρογδάκη, *ΜΓΕΥ* 44, 1987, 429, που φέρνει την υποτιθέμενη βενετική κατοχή της πόλης ένα χρόνο πριν (ως το 1529).

72. Λεπτομερείς παραπομπές στο πρόσφατο σύγγραμμα της Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, 1390-1538*, Αθήνα 1985, 59, 64, 68, 120 και ευρετήριο, λ. *Πρέβεζα*.- πρβλ. χάρτη στην *ΙΕΕ* 10, 1974, 83. Την εποχή αυτή τα Ιόνια νησιά ταλαιπωρήθηκαν πολύ από τις πειρατικές επιδρομές των Ιωαννιτών Ιπποτών, των Ισπανών και των Γάλλων (βλ. γενικά Setton, Γ', *passim*).

73. Εδώ, σημ. 2.

τη» ή «Μεγαλοπρεπή» (1520-66)⁷⁴, ο Χαιρεδδίν Πασάς «Βαρβαρόσσας»⁷⁵, νίκησε το συνασπισμένο δυτικό στόλο του αυτοκράτορα Καρόλου Ε' (1519 - 56), του πάπα Παύλου Γ' (1534-49) και του Βενετού δόγη Αντρέα Γκρίττι (1523-38), υπό την αρχηγία του Γενουάτη ναύαρχου Αντρέα Ντόρια⁷⁶, θέτοντας έτσι τις βάσεις μιας οθωμανικής ναυτικής κυριαρχίας που θα γνώρισει το πρώτο της σοβαρό πλήγμα το 1571 στην ονομαστή ναυμαχία της Ναυπάκτου-Λεραπτο⁷⁷, υπήρξαν δύο από τα γνωστότερα πρώτα επεισόδια στην περιοχή κατά την μακρόχρονη α' τουρκική κατοχή της Πρέβεζας, που κράτησε από το 1477-8 μέχρι το 1684.

Αθήνα-Κύθηρα, Αύγουστος 1989

74. Η σχετική βιβλιογρ. στον Α. Σαββίδη, Σουλεϊμάν Β', ΜΓΕΥ 48, 1987, 192-3 με χρονολογ. πίνακα.

75. Βλ. G. Yver, Khair al-Din, ΕΙ¹.- A. Gallotta, Khayr al-Din Pasha, ΕΙ² IV, 1978, 1187-90.- Μ. Καραμπατζάκη, ΜΓΕΥ 13, 1980, 147-9.- Setton, ό.π., Γ', Passim.

76. Για τον περίφημο αυτόν condottiere, που πέθανε το 1560, βλ. πρόχειρα ΝCΜΗ II, ανατ. 1968.- ΙΕΕ 10(1974).- Setton, Γ', PASSIM. Πριν από τη ναυμαχία της Πρέβεζας ο Ντόρια είχε επιχειρήσει χωρίς αποτέλεσμα να καταλάβει το φρούριο της πόλης. Γενικά για τη σύγκρουση αυτή βλ. Σάθας, 121 εξ.- Μίλλερ- Λάμπρος, Β', 253. - Φουρικής, ΗΧ 4, 276 εξ.-Κ. Άμαντος, Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων. Α': 1071 - 1571, Αθήνα 1955, 167 εξ. -V. Parry στην ΝCΜΗ II, 519 εξ.- ΙΕΕ 10,79 (Α. Βακαλόπουλος) και 294, 298, 301 εξ. (Ι. Χασιώτης).-Shaw, Hist. Ottoman Empire, Α', 99.- Setton, ό.π., Γ', 445 εξ.

77. Pitcher, Hist. Geogr. Ottoman Empire, 115, 117.- Η. Inalcik στην CH I A, 1970, ανατ. 1980, 327.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΤΩΝ ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ

- ΑΔ:** Αρχαιολογικόν Δελτίον
CFHB: Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CModH: Cambridge Modern History
CHI: Cambridge History of Islam
ΕΕΒΣ: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
EI: Encyclopedia of Islam
HX: Ηπειρωτικά Χρονικά
ΙΕΕ: Ιστορία Ελληνικού Έθνους (Εκδοτικής Αθηνών)
ΜΓΕΥ: Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ
ΜΕΕ: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια ΠΥΡΣΟΥ
ΜΣΕ: Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια
ΝΑ: Νεοελληνικά Ανάλεκτα (Παρνασσού)
ΝΑΥ: Nuovo Archivio Veneto
NCMH: New Cambridge Modern History
ΠΑΑΑ: Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών
TM: Travaux et Mémoires
VR: Variorum Reprints, Λονδίνο
VV: Vizantiiski Vremennik
WZKM: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.

SUMMARY

Alexis G.C. Savvides

ON THE TURKISH CONQUEST OF PREVEZA ACCORDING TO THE KLEINCHRONIKEN

The present communication examines the information provided by Short Chronicles nos. 58/23, 70/39 and 71/7 (of the Peter Schreiner collection). According to nos 58/23a and 70/39 the "foundation" (Greek *ktisis*, here meaning fortification) of Preveza by the Ottomans occurred in A.D. 1486-7, while no. 58/23b gives A.D. 1495, presumably its second fortification; no 71/7, however, gives A.D. 1477-8, a date which was overlooked by Schreiner, while it most probably signifies the Ottoman conquest of the town, which is therefore to be added to the long string of sultan Mehmet II's conquests. Moreover, the issue of the Venetian attack on Preveza in 1500 (not 1499), then held by the Turks for about 23 years, is discussed, while a supposed Venetian capture of the town, resulting from the aforementioned attack and lasting until c. 1529/30, is discarded.

The communication also deals with old medieval Preveza's fortunes -very scantily known- since the 11th century, when it succeeded Nicopolis in importance in the Ambracian area as a commercial centre and naval base (Gr. *epineion*) of the Theme of Nicopolis; it also deals with the foundation of new medieval Preveza -first mentioned A.D. 1292- towards the end of the 12th- beginnings of the 13th century and, finally, with the various theories concerning Preveza's etymology, particularly the Albanian (*prevësë* = pass, transportation, Gr. *diaplous*), put forth by Amantos and Fourikes, and the Slavonic (*perevoz*, likewise transportation), propounded by F. Uspenski and M. Vasmer in the 1920 s, 30s and early 40s.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΛΙΟΥΡΑ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

**ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ—ΒΟΝΙΤΣΑΣ—ΛΕΥΚΑΔΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ**

Ένας μεγάλος αριθμός φρουρίων και κάστρων διαφόρων εποχών σώζεται σε ολόκληρη την Ελλάδα, στεριανή και νησιωτική. Κι όμως η έρευνα βρίσκεται σε σπαργανώδη κατάσταση. Τη φτώχεια αυτή της έρευνας την ακολουθεί, όπως είναι φυσικό, η φτωχή βιβλιογραφία.¹

Παλιότερα η Έταιρεία Φρουρίων και Κάστρων που είχε συσταθεί είχε προγραμματίσει την ιστορική έρευνα, και την αρχιτεκτονική μελέτη των φρουρίων της χώρας μας και άρχισε μάλιστα να δημοσιεύσει στο περιοδικό της τις πρώτες επιστημονικές εργασίες. Αλλά η προσπάθεια αυτή σταμάτησε πολύ γρήγορα.

Από τα βυζαντινά, τα φράγκικα, τα βενετσιάνικα και τούρκικα φρούρια ελάχιστα μελετήθηκαν ή μελετιούνται όπως της Θεσσαλονίκης και του Μυστρά. Τα βενετσιάνικα είχαν καλύτερη τύχη, ίσως γιατί είναι τα περισσότερα, ίσως γιατί υπάρχουν αρκετές πηγές για αυτά, ίσως και γιατί σώζονται σε καλύτερη κατάσταση. Πρότυπο αποτελεί το δίτομο έργο της Ιωάννας Στεριώτου για την φορτέτζα του Ρεθύμνου.²

Στην περιοχή του Ιονίου υπερτερούν τα βενετσιάνικα φρούρια. Τα Ιόνια νησιά και τα ηπειρωτικά πακάλια ενδιέφεραν άμεσα το βενετσιάνικο κράτος γιατί αποτελούσαν τη γέφυρα προς το νότιο Αιγαίο και ακόμη γιατί συνέδεαν τους θαλάσσιους και χερσαίους εμπορικούς δρόμους.

Στον Αμβρακικό σπουδαίο ρόλο διαδραμάτιζαν τα φρούρια της Αγίας Μαύρας (Λευκάδα), της Βόνιτσας, της Άρτας, της Πάργας και της Πρέβεζας. Μια σειρά άλλων μικρών φρουρίων γύρω από τον Αμβρακικό είχαν χτιστεί για στρατιωτικούς, αλλά και εμπορικούς σκοπούς.

1. Το κείμενο της ανακοίνωσης δημοσιεύεται στην πρώτη του μορφή χωρίς άλλη επεξεργασία. Γ' αυτό και δεν είναι εξαντλητικό ως προς τις απόψεις και τα προβλήματα που επισημαίνονται. Η βιβλιογραφία είναι εντελώς ενδεικτική. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή τον αγαπητό φίλο Νίκο Καράμπελα, που έθεσε στη διάθεσή μου το προσωπικό του φωτογραφικό αρχείο.

2. Ιωάννα Στεριώτου, Οι βενετικές οχυρώσεις του Ρεθύμνου (1540-1646). Συμβολή στη Φρουριακή αρχιτεκτονική του 16ου και 17ου αιώνα, τομ. Α-Β', Θεσσαλονίκη 1979.

Η έρευνα δεν έχει κάνει σπουδαία βήματα για την ιστορική μελέτη, την αμυντική προσφορά και την αρχιτεκτονική δομή αυτών των φρουρίων. Ούτε απλή αποτύπωση δεν έχει γίνει στα περισσότερα. Πληροφορούμαι ότι μόλις τώρα τελευταία το ΤΑΠΑ έχει περιλάβει στο πρόγραμμά του την αρχιτεκτονική μελέτη των φρουρίων όλης της χώρας, πρόγραμμα φιλόδοξο και πολυδάπανο. Ένας άλλος λόγος για τον οποίο, κατά τη γνώμη μου, αποθαρρύνονται οι ερευνητές να ασχοληθούν με τα φρούρια, πέρα από τις ειδικές γνώσεις, είναι η έλλειψη αρχειακού υλικού.

Θεωρήθηκε μεγάλη τύχη από συναδέλφους μου ερευνητές όταν εντελώς τυχαία, βρήκα στα Αρχεία της Βενετίας τον φάκελο με τα σχέδια του κάστρου της Βενετίας. Φαίνονται οι εργασίες υποδομής και οι διάφορες φάσεις μέχρις ότου ολοκληρωθεί το έργο, ένα θαυμάσιο και πολύ καλά διατηρημένο μέχρι σήμερα φρούριο.

Είναι περίεργο, αλλά και ανεξήγητο, το γεγονός ότι τα σχέδια για το κάστρο της Βόνιτσας, από τα Αρχεία του Βενετσιάνικου κράτους, δείχνουν να χτίζεται το κάστρο επί θεμελίων. Η πραγματικότητα όμως είναι άλλη. Το κάστρο χτίστηκε πάνω στα θεμέλια ή στην υπάρχουσα τοιχοδομία παλαιότερου βυζαντινού, που σε μερικές πλευρές σώζεται ως σήμερα μέχρι και ύψους 5-6 μέτρων.³

Στα σχέδια του Κάστρου της Βόνιτσας φαίνεται καθαρά η μέριμνα για την ασφάλεια του φρουρίου από ξηρά και θάλασσα. Τα οχυρωματικά έργα απέβλεπαν πάντοτε στην εξασφάλιση στεγανών σημείων στις πιο ευαίσθητες πλευρές ώστε το φρούριο να παραμένει απρόσβλητο ακόμη και όταν το υπερασπιζόταν μικρή φρουρά. Ιδιαίτερα τα φρούρια του Αμβρακικού πέρα από τη διπλή αποστολή τους -ναυτικά στρατιωτικά στηρίγματα από τη μια για τη θαλασσοκράτειρα, *sevenissima* και ορμητήρια από την άλλη για τον έλεγχο της ενδοχώρας-έπρεπε να είναι έτοιμα για την αντιμετώπιση του τουρκικού στόλου, που έβλεπε πως ο δρόμος για την Ευρώπη περνούσε μέσα από τα φρούρια του Αμβρακικού και τ' άλλα των Ιόνιων νησιών. Και δεν ήταν μόνο οι Τούρκοι. Η πειρατεία στο Ιόνιο δεν υστερούσε απ' ότι στις άλλες θάλασσες.

Σ' αυτές τις περιπτώσεις τα φρούρια διασφάλιζαν την ακεραιότητα στη φρουρά, στους υπαλλήλους και στις οικογένειές τους, όχι όμως πάν-

3. Το 1982, στα πλαίσια ενός ευρύτερου προγράμματος, εκπονήθηκε από τους αρχιτέκτονες Δημ. Ιωαννίδη, Χρυσ. Κυρικλάκη, Νικ. Νικολαΐδη, Γιάννη Παπαϊωάννου, Γιάννη Πατσουμά, του «Κέντρου Πολεοδομικών και Αρχιτεκτονικών Μελετών και Ερευνών» προκαταρκτική μελέτη για τη στερέωση, συντήρηση και ανάπλαση όλου του χώρου του κάστρου της Βόνιτσας καθώς επίσης κατατέθηκαν και προτάσεις για την επιστημονική και πολιτιστική του αξιοποίηση.

τοτε στον ελληνικό πληθυσμό που κατοικούσε έξω και στον ίσκιο του φρουρίου κι έτσι ευκολότερα τον λεηλατούσαν και του κατέστρεφαν τις περιουσίες καθώς ήταν απροστάτευτος.

Στις περιόδους εξάλλου της Βενετοκρατίας τα φρούρια γινόταν συχνά το καταφύγιο των Ελλήνων πατριωτών, που αγωνίζονταν κατά των Τούρκων ιδιαίτερα στην Ήπειρο και την Ακαρνανία. Υπάρχουν πολλές αρχαιακές μαρτυρίες, ιδιαίτερα του 18ου αι., σύμφωνα με τις οποίες Έλληνες πατριώτες περνούν στη Λευκάδα ή στην Πρέβεζα και ζητούν την προστασία του *Proveditor d'amar*, ή του Γενικού Προνοητή των Κάστρων του Αμβρακικού από την καταδιωκτική μανία των Τούρκων. Όπως το παράδειγμα τριών πατριωτών του Ξηρομέρου, οι οποίοι σκότωσαν Τούρκους φορατζήδες και πήραν τα χρήματα για ν' αγοράσουν καριοφίλια για τον αγώνα, σύμφωνα με τη δήλωσή τους στις βενετικές αρχές του Κάστρου της Αγίας Μαύρας, όπου κατέφυγαν για να ζητήσουν προστασία παρά τα γράμματα και τα πεσκέσια που έστειλε ο Τούρκος διοικητής του Βραχωριού (Αγρινίου) στον Γενικό Προνοητή πιέζοντάς τον να τους παραδώσει σ' αυτόν δήθεν για να δικαστον.⁴

Το φρούριο της Πρέβεζας αρχικά κατασκευάστηκε από τους Βενετούς, πιθανότατα, στο χρονικό διάστημα 1463-1499 κατά το οποίο πρωτοκατασκευάστηκαν τα περισσότερα Ενετικά φρούρια στην Ήπειρο. Δέχτηκε πολλές μετασκευές και επισκευές και από τους Ενετούς στις περιόδους της Ενετοκρατίας (και ιδιαίτερα 1684-1701 επί Μοροζίνι) αλλά και από τους Τούρκους τον 17ο αι. και αργότερα από τον Αλή-Πασά.

Ένα περιστατικό πειρατείας του 16ου από τα Αρχεία της Βενετίας αναφέρεται στο φρούριο της Πρέβεζας:⁵

16ος, 6 Μαΐου: Ο στρατιωτικός Διοικητής της Κέρκυρας Agostino γράφει προς το Δόγη: «... την 1 του μηνός, ημέρα Κυριακή, πέρασαν από κάποια απόσταση μακριά από το νησί πέντε γαλέρες, οι οποίες πλησίασαν την Αντίπαξο και πήραν μαζί τους μια βάρκα που βρισκόταν εκεί με τρεις άνδρες και κατευθύνθηκαν προς τον κόλπο της Πρέβεζας. Εκεί την νύχτα της Κυ-

4. Τα σχετικά έγγραφα προέρχονται από το *Aechinto di Stato di Venezia*, είναι των αρχών του 18ου αιώνα, τα έχω αντιγράψει και είναι ακόμη αδημοσίευτα.

5. Κ. Δ. Μέρτζιου, Το εν Βενετία Κρατικόν Αρχείον «Ηπειρωτικά Χρονικά» 15(1940) 34 κ. εξ. όπου στην ενότητα με τίτλο Η εκδρομή των Φλωρεντινών κατά της Πρεβέζης, σελ. 34-58 καταχωρούνται πολλές πληροφορίες για την Πρέβεζα και την ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού Κόλπου κατά του 17ου αιώνα. Πληροφορίες για την Πρέβεζα βλ. και Κ. Δ. Μέρτζιου, Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχείον, «Ηπειρωτικά Χρονικά» 11(1936) στην ενότητα: Πρέβεζα και Άρτα, σελ. 285-294.

ριακής προς τη Δευτέρα αποβίβασαν κρυφά αρκετούς άνδρες με ένα πυροβόλο, οι οποίοι αφού πλησίασαν την πύλη του φρουρίου την κατέστρεψαν, κι αφού εισόδησαν μέσα στο φρούριο αιχμαλώτισαν 300 και περισσότερες ψυχές. Ύστερα λεηλάτησαν κι έκαψαν την κωμόπολη (borgo) που βρισκόταν έξω από το κάστρο (δηλ. την Πρέβεζα) και αφού φόρτωσαν σ' ένα πλοίο που βρισκόταν στο λιμάνι όλα τα πυροβόλα που κατέλαβαν, απομακρύθηκαν προς τα δυτικά, αφού πέρασαν ξανά από την Αντίπαζο όπου άφησαν τη βάρκα με τους τρεις άνδρες. Οι τρεις αυτοί άνδρες ανέφεραν ότι οι γαλέρες αυτές ήταν της Φλωρεντίας...».

16ος, 31 Μαΐου: «...Αναφορικά με προηγούμενη έκθεσή μου για την Πρέβεζα σε έγγραφό μου της 6ης Μαΐου, δεν έχω να σας αναφέρω νεώτερες λεπτομέρειες. Οι Τούρκοι εν τω μεταξύ επιδιώρθωσαν το φρούριο της Πρέβεζας, το οχύρωσαν με νέα πυροβόλα, το φρουρούν και περιπολούν συνέχεια γιατί φοβούνται μήπως ο Αντιβασιλεύς της Νεαπόλεως αποστείλει τον αρχηγό των κατασκόπων...».

Αλλά πόσα φρούρια έχει η Πρέβεζα;

Σεραφείμ ο Βυζάντιος στο γνωστό «Δοκίμιον ιστορικόν περί Ἄρτης και Πρεβέζης»⁶ γράφει γι' αυτά:

§9. Ἐν τῇ δυστυχεῖ Πόλει ταύτῃ ὑπάρχουσι καὶ τινὰ φρούρια κατ' Ἄρκτον μὲν δύο στερεώτατα· οἷον Α'.) τὸ τοῦ Πλατάνου Ριζόκαστρον ἐπιλεγόμενον, ὅπου ὑπῆρχεν ἱερός Ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, κατεδαφισθεὶς καὶ μεταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ εἰς Ὀθωμανικὸν τέμενος, σωζόμενον ἄχρι τοῦδε, οὐ ἐγγὺς ὑπάρχει ἀρχαία βρύσις ὕδατος, καὶ πρὸς δύσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ πεδιάδος Ναὸς Λατινικός, ὅστις σώζεται ἄχρι τοῦδε χρησιμεύων ὡς πυριταποθύκη, κατεδαφισθέντος πρό τινῶν ἐτῶν διαταγῇ τοῦ Χουσι Πασσᾶ μόνον τοῦ κωδωνοστασίου· Β'.) ἕτερον στερεώτατον, τὸ τῆς Βρυσούλας ἐπιλεγόμενον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου, παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ὑπάρχει ἡ Μεγάλῃ λεγόμενῃ Βρύσις ὕδατος ὠραίου, καὶ ὀλίγα βήματα μακρὰν αὐτῆς, κατὰ τὴν Πόλιν ἕτερα μικρά, Καλαμάκια καλουμένη. Πρὸς νότον τούτου, οὐ μακρὰν τῶν δέκα λεπτῶν σώζεται ἀνεγέργητος, εἰς ἀνεμόμυλος ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀκτίου ἕτερος, τοῦ Σωτηρίου Βαρζέλη λεγόμενος.

Κατὰ μεσημβριαν δὲ τὰ ἐξῆς τέσσαρα· Α'.) Ἐν τῇ θέσει τῶν παρὰ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ οἰκοδομηθέντων λαμπρῶν παλατιῶν εἶτα πυρποληθέντων τῷ 1820,

6. Σεραφείμ Ξενόπουλου του Βυζαντίου, μητροπολίτη Ἄρτης, Δοκίμιον ιστορικόν. τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Ἄρτης και της ωσαύτης νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης, Αθήνα 1884 (επανέκδοση Ἄρτα 1986), 223-225.

καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπέπεσεν ἐκεῖνος εἰς τὴν ὄργην τοῦ Σουλτάνου Μαχμούδ τοῦ Β', οικοδομεῖσθαι ἤρξατο ἐπὶ Τουρκοκρατίας τῷ 1495, καὶ ἐπεραιώθη σχεδὸν τῷ 1530 ἔτει ὑπ' αὐτῆς, ἀντικρὺ τοῦ Ἀκρωτηρίου Ἀκτίου, *ισχυρότατον φρούριον, Μπούκα* καλούμενον, ἐπὶ τῆς παραλίας, ὅπερ κατηδαφίσθη ἔπειτα ὑπὸ τῶν ἐπὶ Ἀλῆ Πασσᾶ γερόντων· ἤδη δὲ ἐν αὐτῇ τῇ θέσει, καλουμένη *Παλαιοσάραγα*, ὑπάρχει στρατῶν καὶ πλατεῖα διὰ γυμνάσιον τῶν Στρατιωτῶν Β'.) τὸ τοῦ ἀγίου Γεωργίου καλούμενον καὶ παρὰ Τούρκους, Γενῆ Καλὲ, εἰς θέσιν ὀνομαζομένην Κοκκινόχωμα· Γ'.) τὸ τοῦ Παντοκράτορος εἰς θέσιν ὀνομαζομένην Φωκιᾶ, καλούμενον Οὔτς Καλὲ· οὐ μακρὰν τῆς θέσεως ταύτης, ὑπάρχει μαρμαρόστρωτος ὠραία βρύσις γλυκυτάτου ὕδατος, ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπέχουσα τῆς Πρεβέζης καὶ μικρὸν τοῦ παραθαλασίου ὀνομαζομένη Καλαμηῖτσι· ἀπὸ τῆς παραλίας ταύτης ἐξάγουσι πρὸς χρῆσιν των οἱ κάτοικοι λαμπρὰν μέλαιναν ἄμμον. Δ'.) Ἀπέναντι τούτου εἰς τὸ Ἀκρωτήριον Ἀκτιον, ὅπερ παρεθόθη τῷ 1881 εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.

§10. Τὰ φρούρια ταῦτα, ἐκτὸς τοῦ τῶν Παλαιοσαράγων, ἀνεγερθέντα παρὰ τῶν Ἑνετῶν, ἐπεσκεθάσθησαν καὶ καλῶς διωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ὅστις καὶ τό, ἀπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Βαθέως ἕως τοῦ στομίου τοῦ Κόλπου, ἐπεσκάψατο χάσμα, περιφράξας πρὸς δυσμὰς τὴν Πόλιν διὰ βαθυτάτης τάφρου, ἀφείς μόνον τέσσαρας θύρας πρὸς εἴσοδον καὶ ἐξοδον τῶν διαβατῶν, διατηρουμένας ὑπὸ στρατοῦ, κεκλεισμένας ἐν καιρῷ νυκτὸς· καὶ ἡ μὲν αὐτῶν ἐπονομάζεται, θύρα τοῦ Βαθέως· ἡ δὲ, Μεσινῆ, ἡ δὲ, τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ, ἡ δὲ τοῦ Οὔτς Καλὲ.

§11. Πρὸς ἄρκον τῆς Πρεβέζης ὑπάρχει λιμὴν βαθύτατος, διὸ καὶ ἐπικαλεῖται Βαθὺς, διαπρέπων μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀσφαλεστέρων καὶ βαθυτέρων λιμένων τῆς Ἠπείρου, ἐπονομαζόμενος καὶ Μαργαρῶν καὶ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος μνημονευόμενος. Οὗτος καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς Νικοπόλεως, δύο στάδια ἀπεχούσης αὐτοῦ βορειοδυτικῶς, ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον αὐτῆς Νεώριον· αὐτόθι δὲ, δ' τε Ἀλῆ Πασσᾶς καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἔπειτα συνέστησαν τὸν Ναύσταθμον αὐτῶν.

Στα χρόνια τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ ἐγίναν συμπληρωματικὲς ἐργασίαι. Στὸ μακρὺ παλαιὸν τείχος ποῦ ἐζῶνε τὴν Πρέβεζα ἀπὸ τὴν πλευρὰ καὶ κατὰ μῆκος τῆς θάλασσης κι ἐφτανε ὡς τὸ κάστρο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου σκάφηκε πλατεῖα καὶ βαθειὰ τάφος, ἀπὸ τὸ λιμάνι ὡς τὸ στόμιον τοῦ κόλπου, μέσα στὴν ὁποία υπῆρχε τὸ νερό τῆς θάλασσης. Υπῆρχαν σ' αὐτὸ τὸ μακρὺ τείχος τέσσερα ἀνοίγματα-πύλες γιὰ τὴν μετακίνηση καὶ μεταφορὰ ἀνθρώπων καὶ ἐμπορευμάτων ἀπὸ τὴν πόλη στὸ λιμάνι καὶ ἀντίστροφα. Οἱ πύλες φρουροῦνταν ἀπὸ στρατιῶτες κι ἐκλείναν τὴ νύχτα.

Γιὰ τὴ σπουδαιότητα τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πρέβεζας καὶ τὴ μεγάλη ἐμπορικὴ κίνηση ποῦ παρουσίαζε καθὼς δέσποζε στὴν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακι-

κού, και προωθούσε τα προϊόντα από και έως την Ήπειρο και Θεσσαλία, για την εγκατάσταση των υποπροξένων σ' αυτό της Γαλλίας, Αγγλίας, Αυστρίας, Ρωσίας και εισήγοντο από το λιμάνι της Πρέβεζας τον 18ο και κυρίως τον 19ο αι. έγραψε γι' αυτά ο Γιώργος Παπαγεωργίου.⁷

Ο μελλοντικός ερευνητής της ιστορίας των φρουριών της Πρέβεζας πρέπει να ξεκαθαρίσει ορισμένα θεμελιακά ζητήματα.

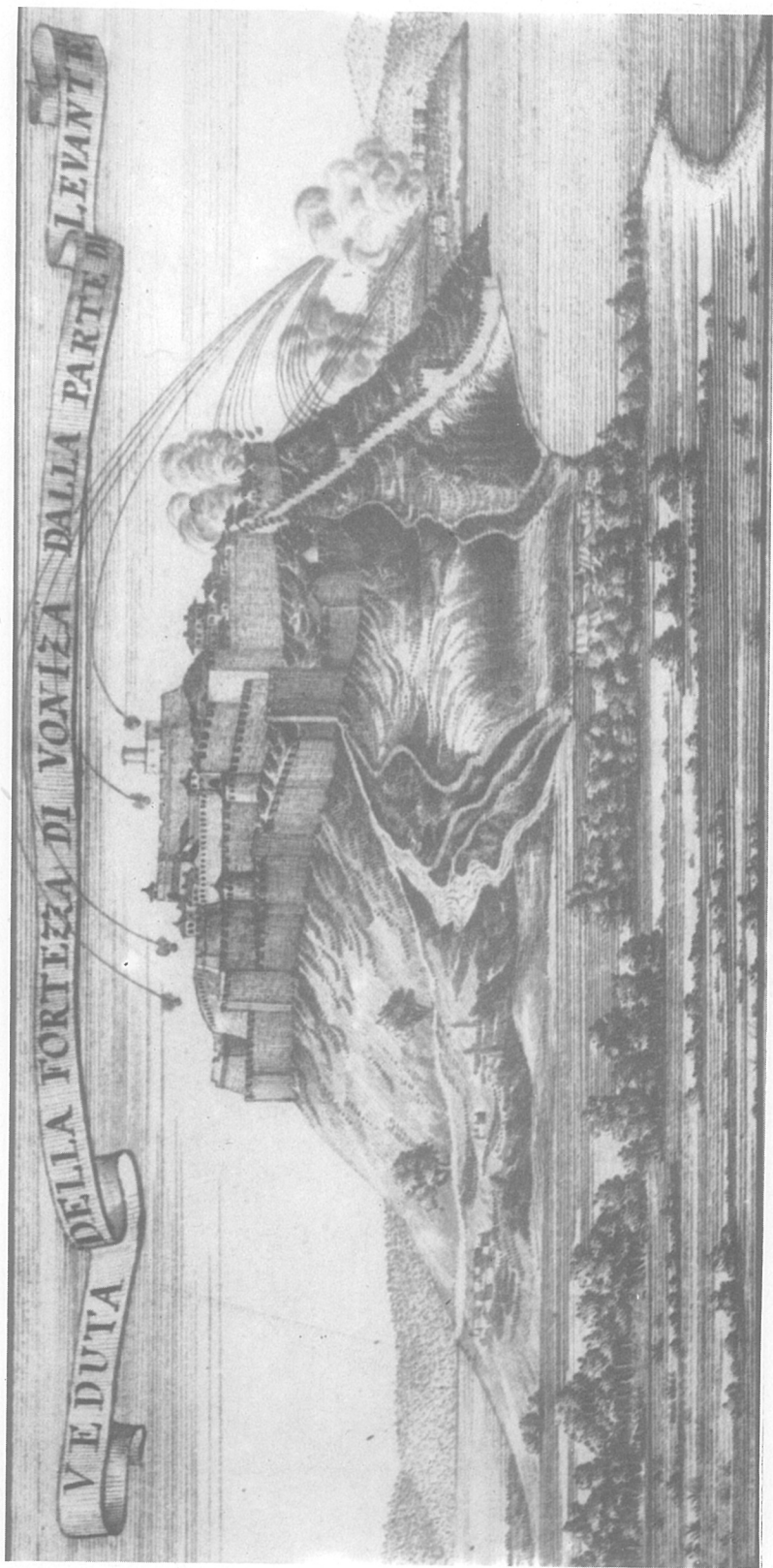
1. Πότε πρώτη φορά χίζεται κάστρο στην Πρέβεζα από τους Βενετούς, οι οποίοι από τα χρόνια της ρωμαϊκής Νικόπολης πρώτοι στη νεότερη Ευρωπαϊκή περίοδο διείδαν τη μεγάλη εμπορικοστρατιωτική αξία του λιμανιού της στην είσοδο του Αμβρακικού. Και πρέπει να υποστηρίξουμε ότι όσο ανέβαινε το ενδιαφέρον για τη σπουδαιότητα της γεωγραφικής αυτής θέσης τόσο και η Πρέβεζα ως πόλη μεγάλωνε κι αυξάνονταν ο πληθυσμός της.

2. Πρέπει να καθοριστούν οι διάφορες φάσεις τις οποίες παρουσιάζουν τα φρούρια του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Ανδρέου κυρίως, ποιές είναι οι φάσεις της Βενετοκρατίας, ποιά τα συμπληρώματα και οι επισκευαστικές επεμβάσεις των Τούρκων και σε ποιά κατάσταση βρίσκονται σήμερα.

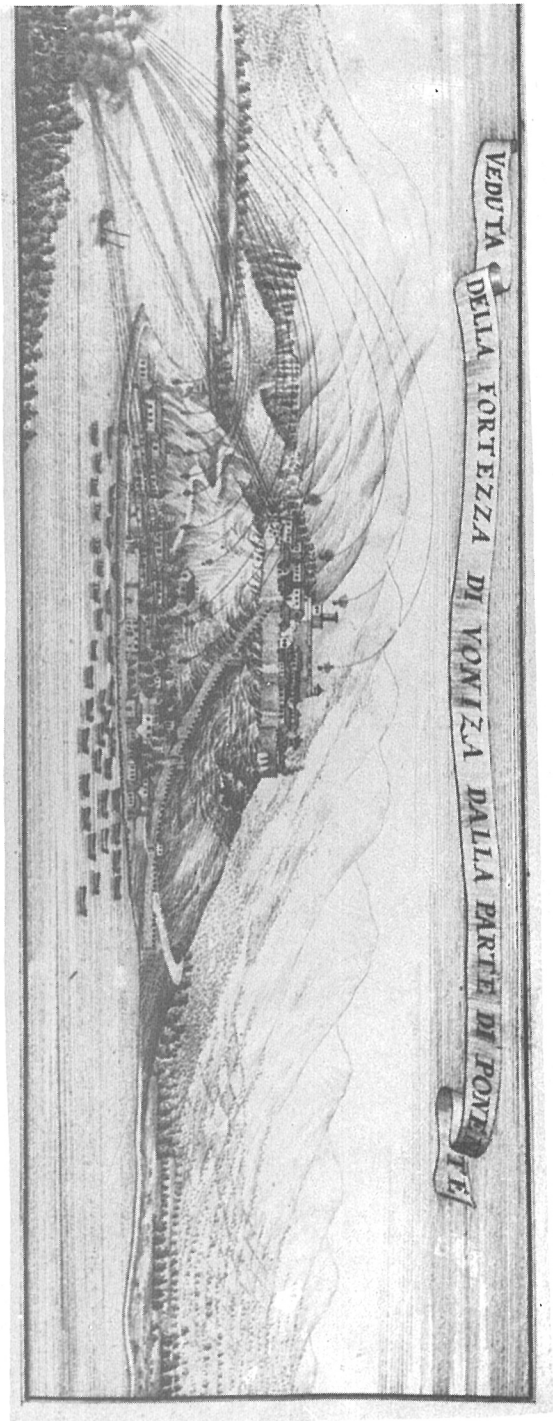
3. Χρειάζεται να γίνουν, όπου είναι δυνατό, σε τελευταία φάση, αναστηλωτικές εργασίες για την αποκατάσταση και προβολή τους. Και

4. Να μελετηθούν οι φρουριακές οχυρώσεις σε συνάρτηση και άμεση σχέση με το λιμάνι και την πόλη της Πρέβεζας...της Πρέβεζας, που είναι μια πόλη, της οποίας η έρευνα αξίζει να αναπλάσει, να ανασκευάσει και να αναστηλώσει την ιστορική της φυσιογνωμία.

7. Γεωργίου Παπαγεωργίου, Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία. Η περίπτωση της Πρέβεζας. Πρακτικά του Συνεδρίου Ιστορίας «Ήπειρος: Κοινωνία - οικονομία 15ος-20ς αι., Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985», Γιάννινα 1986, 139-170.

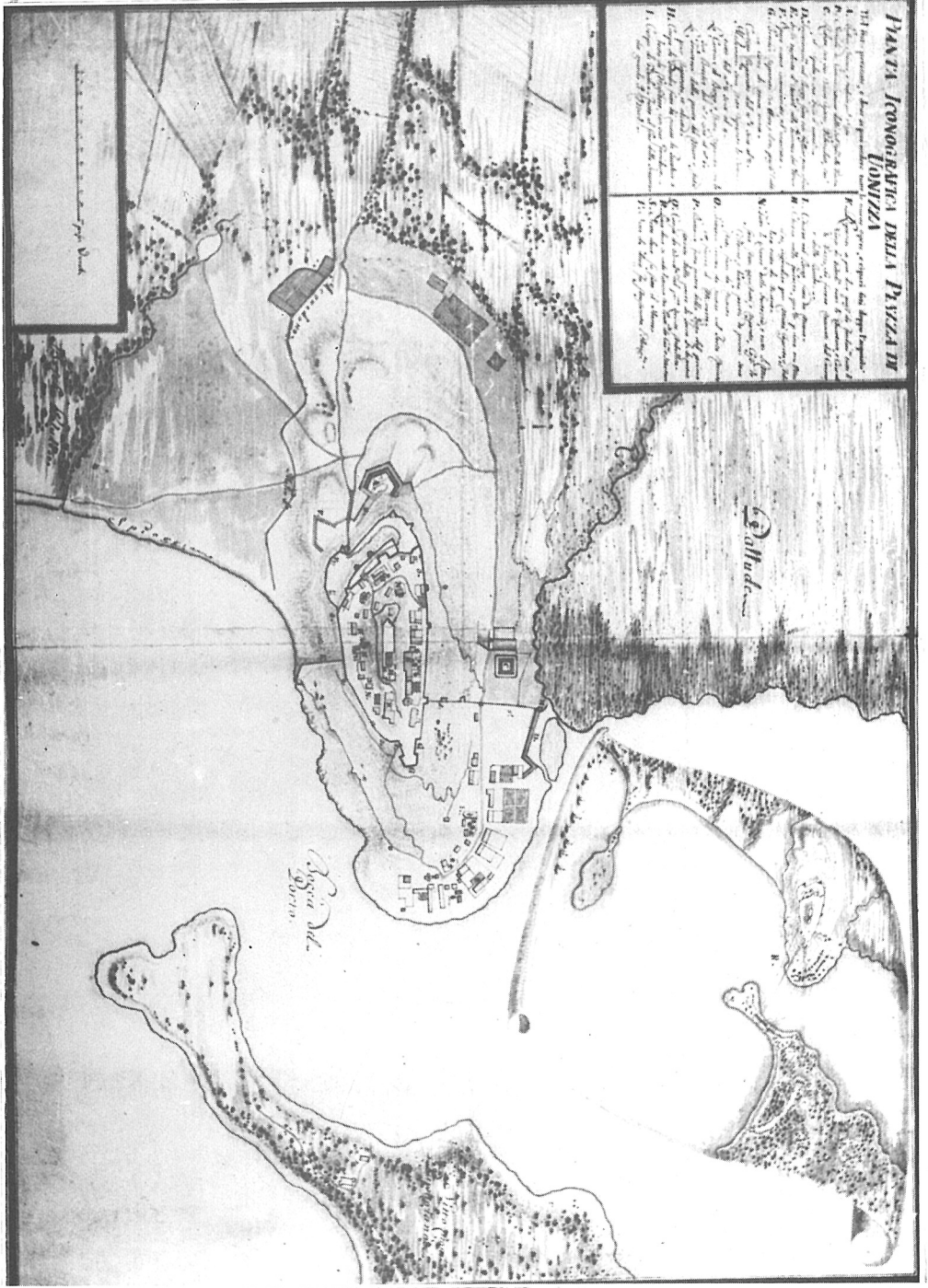
1. Το βενετσιάνικο Κάστρο της Βόνιτσας σε ένα σχέδιο των αρχών του 18ου αιώνα, που δείχνει τις αμυντικές δυνατότητες σε μια θεωρητική επίθεση. (Από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας).

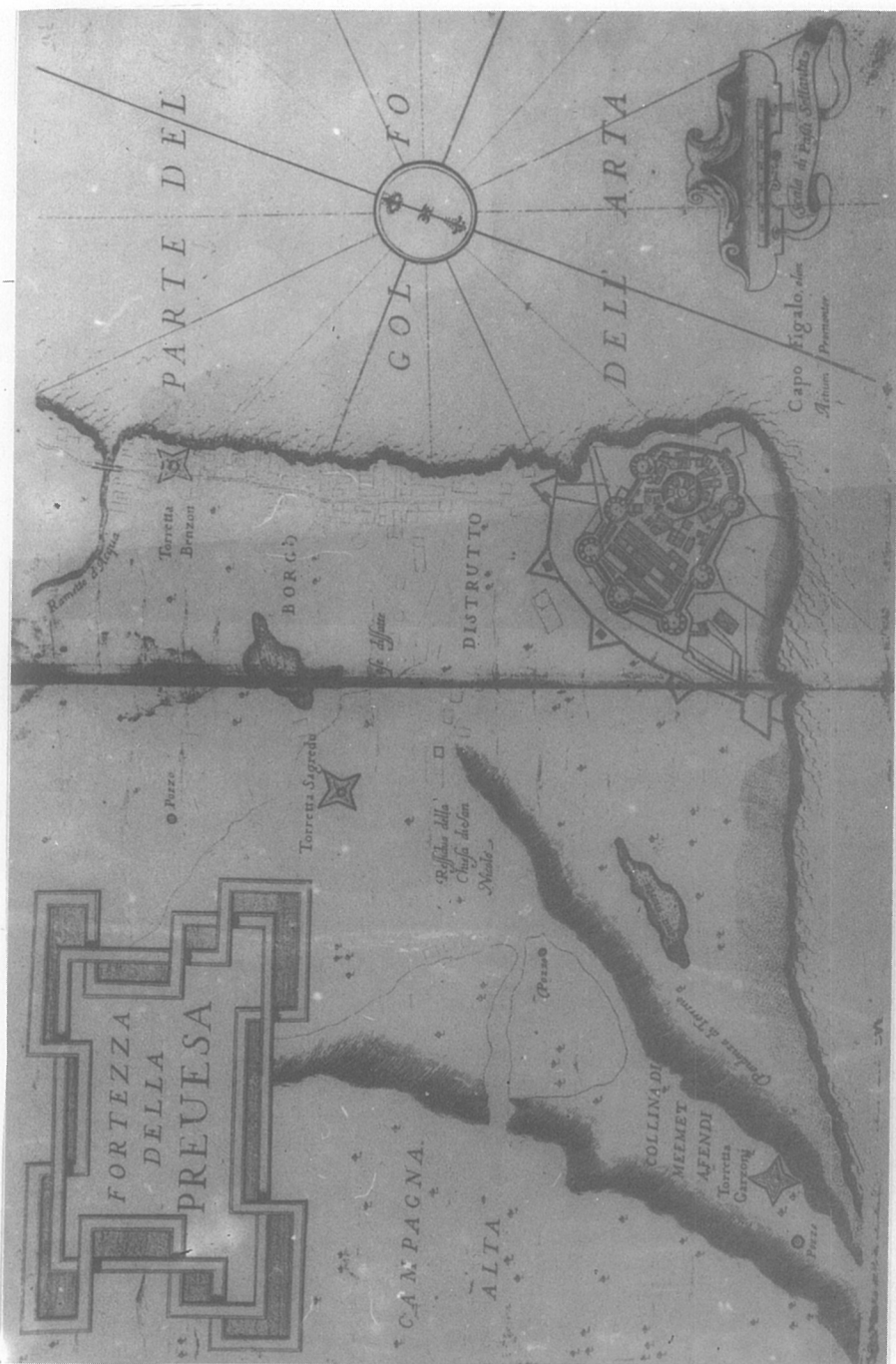
2. Το κάστρο της Βόνιτσας σε ένα σχέδιο των αρχών του 18ου αιώνα που δείχνει τις αμυντικές του ικανότητες. Έξω από το Κάστρο αναπτύσσεται η πόλη της Βόνιτσας με Ελληνικό πληθυσμό. (Από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας).

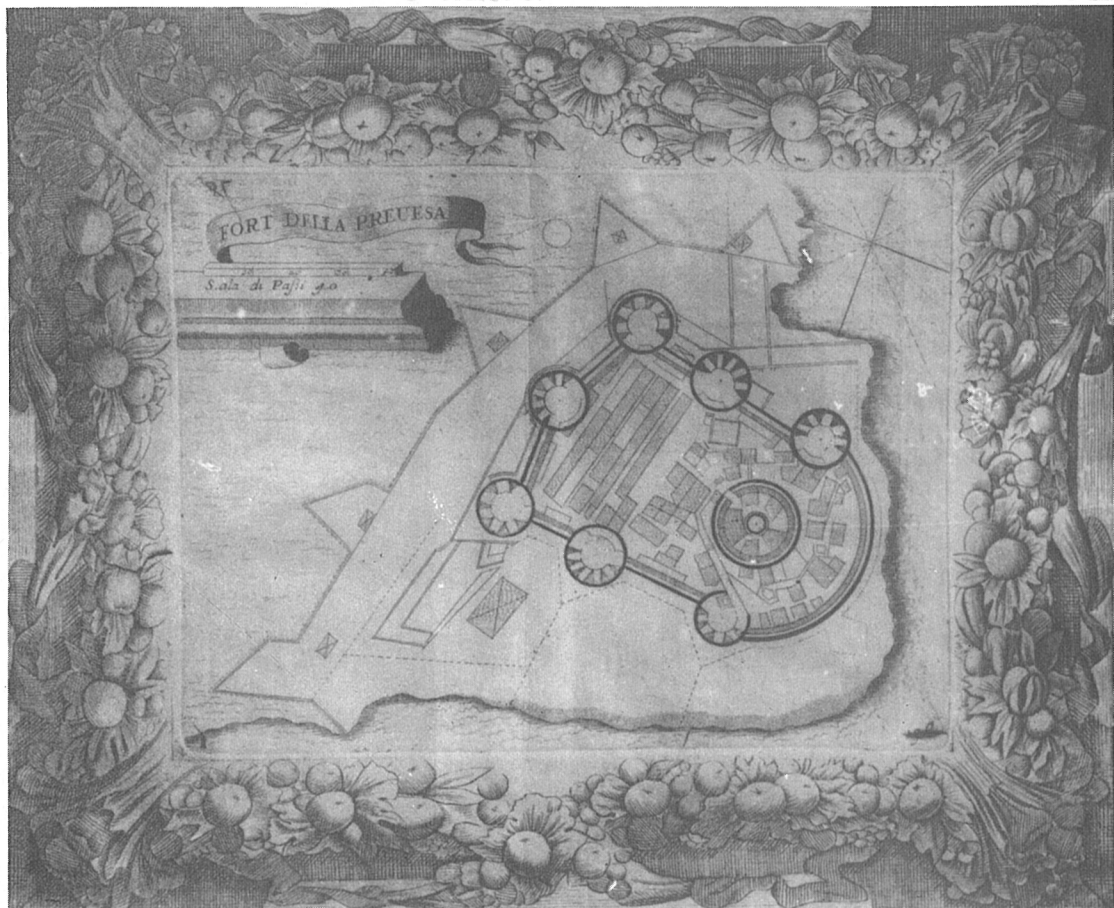
3. Το κάστρο της Βόνιτσας, απέναντι από την Άρτα και την Πρέβεζα, σχεδιάζεται καθώς δέχεται θεωρητικά επίθεση από τους Τούρκους (σχέδιο του 1717 από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας).

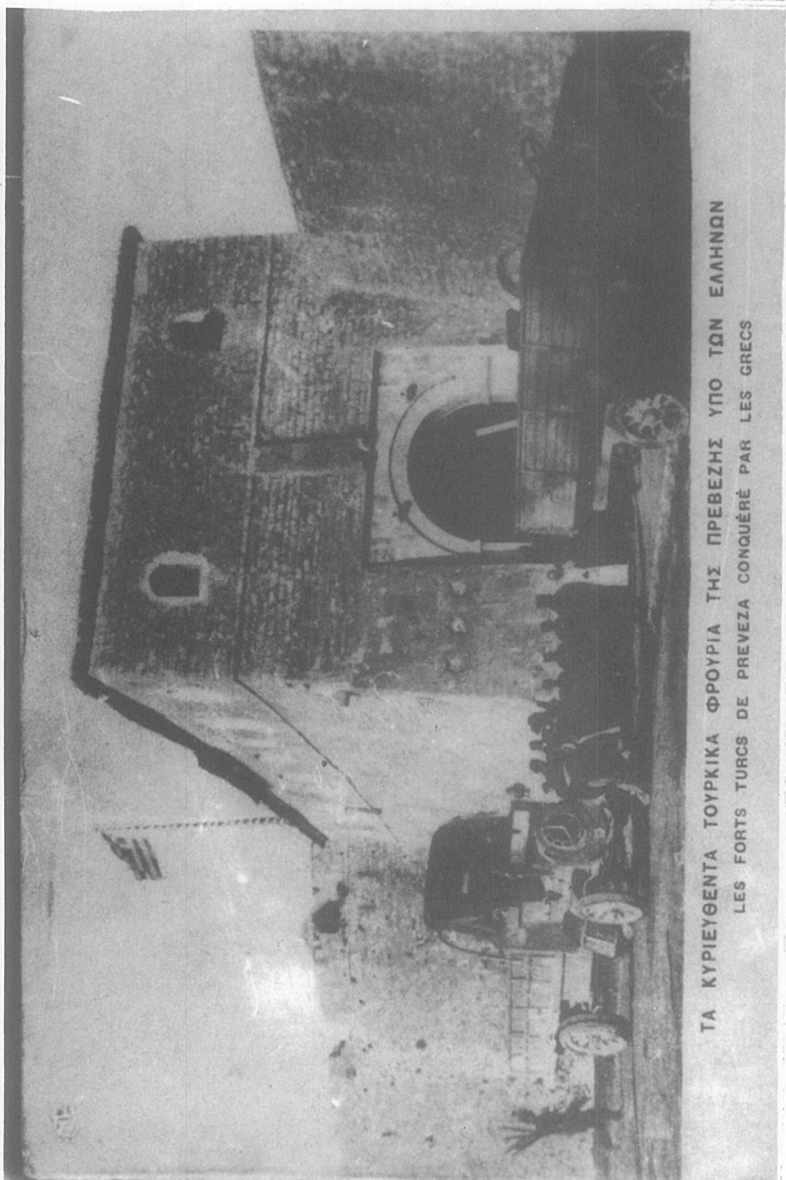
4. Το Κάστρο της Βόνιτσας και η είσοδος του Αλβανικού με τις προτοχές της Πιπέβιζας απέναντι σε ένα σχέδιο του 18ου αιώνα. (Από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας).

5. Το Κάστρο της Πρέβεσας (της Μπουκάκας-δella Bocca) σε σχέδιο του Coronelli του 1687. Στο σχέδιο σημειώνεται και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου. (Φωτογραφία Νίκου Καράμπελα).

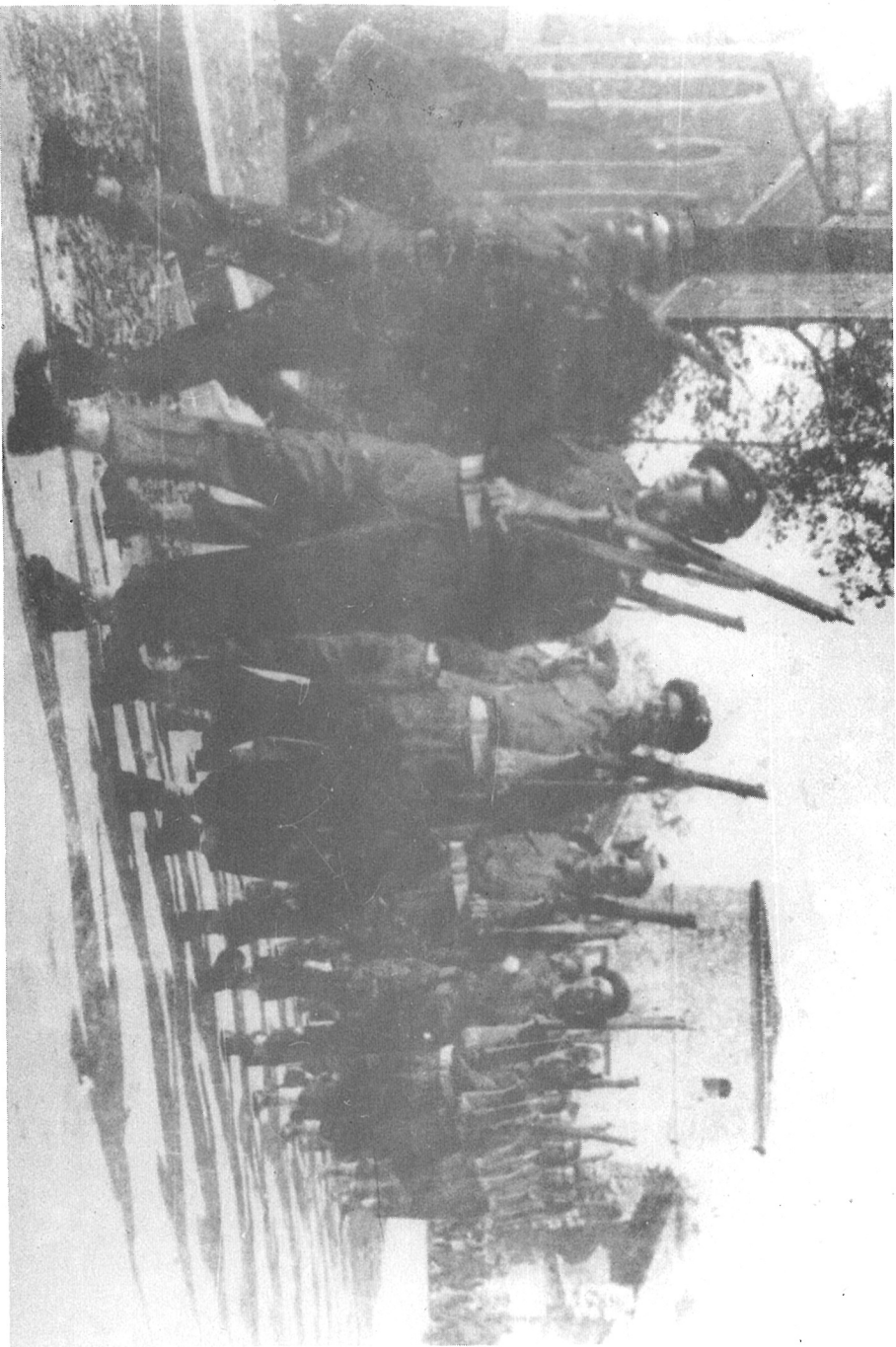

6. Το Κάστρο της Πρέβεζας (της Μπούκας) σε σχέδιο των Locatelli - Gronelli του 1691. (Φωτογραφία Νίκου Καράμπελα).

ΤΑ ΚΥΡΙΑΙΘΗΝΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΦΡΟΥΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
LES FORTS TURCS DE PREVEZA CONQUÉRÉ PAR LES GRECS

7. Το Κάστρο του Αγίου Ανδρέα σε κάρτα του 1912 αμέσως μετά την απελευθέρωση. (Από το Αρχείο του Νίκου Καράμπελα - Πρέβεζα).

8. Το Κάστρο του Αγίου Ανδρέα σε φωτογραφία του 1949(;) με παρέλαση του στρατού, όπως φάνεεται στο βιβλίο: *Απιστερά το κτίριο των Δικαστηρίων, το παλαιό τουρκικό Διοικητήριο.* (Από το Αρχείο του Νίκου Καράμπελα - Πρέβεζα).

PROF. DR. MELEK DELILBAŞI

The University of Ankara.

HISTORY OF PREVEZA IN THE XVIth CENTURY ACCORDING TO THE OTTOMAN TAXATION REGISTERS

In this paper three topics will be presented:

- 1) A brief account of the establishment of Ottoman rule in Epirus.
- 2) A description and general characteristics of the Yaya (Ioannina) tahrir defters (taxation registers).
- 3) The population and living conditions in Preveza in the sixteenth century.

The first Ottoman raids and expansion into Epirus started in the fourteenth century after the battle of Chermanon (1371).

The Ottomans rule was established in Epirus with well known methods of Ottoman conquest. Initially the Turks were simply mercenaries for local Christian lords. Later, taking advantage of the local conflicts and alignments, they reduced the Christian lords to vassality. During the rule of Murad I and Bayezid I, the Christian lords of Epirus had to pay *Harac* to the Ottomans. The Ottoman expansion was halted after the battle of Ankara in 1402.¹

It is a well known fact that the Ottoman rule was firmly established in Epirus during the period of Murad II. When Carlo Tocco died in 1429 without leaving an heir, his nephew, Carlo Tocco II was involved in a civil war between himself and Carlo's illegitimate children: Memunon, who was one of five brothers requested help from Sultan Murad. Following the occupation of Thessaloniki (March 1430), part of the Ottoman army was directed against certain Albanian chiefs who had revolted, while another part continued towards Ioannina under the command of Sinan Paşa, Rumeli *Beylerbeyi*. Murad II and Sinan Paşa in conformity with the principles of *Seria* Islamic law, invited the city authorities to

1) E. Zachariadou, *Marginalia on the History of Epirus and Albania* (1380 - 1418) WZKM 78 (1988) 195 - 210.

surrender in a letter in the Greek language. These *amannâmes* are the earliest documents which show the rights and privileges granted to non-Muslims accepting the Ottoman suzerainty. After receiving guarantees on the future position Ioannina was incorporated into the Ottoman Empire peacefully². After the death of Carlo II in 1449 Arta was annexed to the Ottoman State.

The Ottomans, after the conquest applied the *timar* system in order to establish strict central administrative control, *timar* being the system similar to that of Byzantine *Pronoia* and it was the revenue granted by the Sultan to the military and administrative officials for military services rendered to the state³. The need for land to distribute as timars was one of the main reasons which forced the state to make new conquests. In order to establish the *timar* system the Ottoman government had to determine on the spot in detail all sources of revenue in the provinces and to draw up registers showing the distribution of these revenues. A commissioner (*emin*) was appointed to accomplish the survey (*tahrir*) and he was assisted by a scribe (*kâtib*) to enter the items in register. The commissioner investigated old records collected data village by village, about the heads of the families, the extent of lands they possessed, the number of those unmarried and widows. They also determined the quantity of the different crops raised during the previous three years and calculated the average annual income. They also ascertained the annual income of sources of revenue such as vineyards, orchards, *ciftliks*, mills as well as the markets and commercial taxes of the cities. It was in the detailed register (*mufassal defter*) that these data were recorded.

When the register was complete the officials prepared summary registers (*icmâl defteri*) to show the distribution of revenues as fief (*timar*).

The earliest *tahrir defter*s of *Liva-i Yanya* (Ioannina) which must have been drawn up after the capture of the city in 1430, are no longer preserved in the Turkish Archives. The earliest detailed register of Epirus is kept in the Prime Minister's Archives (*Basbakanlik Arşivi*) dating from H. 972 (1564) the call number is 350, the second detailed registers has also been preserved in the same archive. It dates from the year 987 (1579), the third detailed registers dated

2) M. Delilbaşı, *Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, Belleten LI/199 (1987)75-101.

3) For relations with *Pronoia* and *timar*, see; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth century*, Berkeley-Los Angeles, 1986 (second ed) pp. 468-470.

991 (1583) was preserved in Ankara in the Cadastral Archives (*Tapu Kadastro*). In addition there is a summary (*icmal*) register of the same year in Ankara.

In order to establish more accurate data I had to compare these three detailed registers with each other, from which I learned in fact the third register which is preserved in the Cadastral Archive in Ankara, is just a copy of the second register and the accounts are all identical.

According to these registers of the sixteenth century *Liva-i Yanya* (Ioannina) was divided into two *Kazas*. The first one is *Kaza-i Yanya*, the second *Kaza-i Narda* (Άρτα).

Kaza-i Yanya was divided into districts or *Nahiyes* as follows:

- Nahiye-i Malkas* (Μαλακάσι)
- Nahiye-i Kurenduz* (Κούρεντα)
- Nahiye-i Çarnakošta* (today Δωδώνη)
- Nahiye-i Zagorya* (Ζαγόρι)
- Nahiye-i Laka* (Λάκκα)
- Nahiye-i Podgoryani* (today Παρακάλαμος)
- Nahiye-i Konice* (Κόνιτσα)
- Nahiye-i Rinase* (today Ριζά)

Kaza-i Narda (Arta) was divided into:

- Nahiye-i Bobolyani* (;
- Nahiye-i Radoviz* (Ραδοβίτσι)
- Nahiye-i Cemernik* (Τζουμέρκα)
- Nahiye-i Roguz* (Ρογοί)
- Nahiye-i Girebene* (Γρεβενά)

As for Preveze is was a town dependent on Rinase, which was a *nahiye* of Narda (Arta). *Nefs-i Preveze* (the city itself) was given as a *timar to merdan-i kala-i Preveze* (garrison soldiers)

POPULATION OF PREVEZE

During this period the tax-paying unit consisted of a peasant house - hold with a farm of a certain size. This unit was called *çift-hane* by H. Inalcik⁵.

4) For timar system, see: H. Inalcik, *Hicri 835 tarihli Suret-i Dester-i Sancak-i Arvanid*, T.T. K. 1987 (second ed) pp XI-XXXVI. Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdavendigâr Livasi Tahrir Defterleri*, Ankara, 1988, pp. 1-104.

5. I am grateful to Prof. Inalcik who discussed some of the problems with me in writing this article. For *çift-hane* system, see: his important article, The Emergence of Big Farm, çiftliks: State, Landlords and Tenants, Studies in *Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London, 1985. pp 105-126.

In the registers all the heads of each tax-paying unit were registered. A married man with his family constituted a fiscal unit, only the name of the head of the household appearing in the list. Tax-paying unmarried man (*mücerred*) in the registers are marked with the arabic letter "*mim*". Although in some defters widows and persons with tax exemptions are mentioned, I haven't come across such categories in the *Yanya defters*.

In the register of 1564, 30 house-holds and 13 bachelors

In the register of 1569, 50 house-holds and 20 bachelors were recorded. In the former they were entered as individuals 43 *nefers* (tax-paying unit), in the second register 70 *nefers*.

Between 1564-1579 the number of households in Preveza increased from 30 to 50, the number of bachelors rose from 13 to 20. Although we don't know the exact size of a household at that time, if we adopt the co-efficient five as our multiplier in determining the average size of household, we find 150 tax payers in the first register and 250 tax payers in the register. This maybe accepted as the approximate population of Preveza.

Here, I have to emphasize that the Ottoman military and official personel are not included in this figure. Only in the summary (*icmal*) registrar, 1 *dizdar* (commander of stronghold), 1 *Kethuda* (steward), 75 *müstahfizan* (garrison soldiers) were recorded. We can add those figures to the population of the city.

From the tahrir defters we understand that Preveze was a small settlement containing only 150 individuals (tax-payers) in the registers of 1564. But the whole district of *Nahiye Rinase* consisted of 1696 households and 400 bachelors were recorded in the first register.

In the sixteenth century the population of Preveza consisted of only Christians as well as all the village and *Nahiyes* in Epirus. There was only one Muslim community, with 50 households which I found in *Nefs-i Yanya* (the city Ioannina). This shows that, the Turks applied neither a deportation nor colonization policy in Epirus.

TAXATION OF PREVEZA

In the Ottoman Empire as in the other Islamic states, society was divided into two large groups, first, the military class which comprised all who were directly employed in the *Sultan's* service, that is the military groups, bureaucrats, religious men and their families and dependents. This group was not engaged in production directly and was exempted from any kind of taxation.

The second group, whether Müslim of non-Muslim, called "*reaya*" was engaged in productive activities-trade and agriculture-and had to pay *reaya* taxes. This

class was considered producers and tax-payers. According to the Ottoman theory all reaya and land within the realm belonged to the *Sultan*. This concept must not be misinterpreted as meaning that the Sultan actually owned the land and population. State control represented a principle to establish the central authority and maintain a specific agrarian regime.

The Ottoman tax system based on both stipulations of the *Shar'ia*, Holy law and the Sultanic authority, "*Orfî*" law, derived from the personal authority of the Sultan. "*Orfî*" taxes applied widely throughout the Empire and were often referred to as "*adat*" (customary) because they mostly included some pre-Ottoman local taxes. The most important of the *Shar'ia* taxes were the tithe (*öbür*). In principle one-tenth of the agricultural produce, the poll-tax (*cizye* or *harac*) was collected from non-Muslims in three groups according to their ability to pay, the market control taxes the sheep tax were included in this category. The principal tax in the category of "*Orfî*" law was *Cift-resmi*. "*Cift*" was a plot of land of sufficient size to sustain one peasant family able to pay tax to the State (the land owner). *Ciftlik* was the basic agricultural unit and according to the fertility of the soil its size varied from 60 acres (*dönüm*) to 1506.

Peasants who hold *cift* had to pay an annual cash tax called *Cift resmi*, a fixed levy in the amount of generally 22 *Akça*. The counterpart of the *Cift-resmi* was "*İspence*" which was the most important regular tax paid per household by the non-Muslims earmarked for the fief holders. In the register of 1564 the total revenue from *İspence* in Preveza was 1075, in the register of 1579 it was 1750. In both registers 25 *akça İspence* was the amount paid per hane.

Before explaining the agricultural taxes of Preveza, I have to point out that these taxation registers were not intended to list all sources of peasant taxation, they included only levies which were earmarked for only the timariots and central treasury (*hassa-i hûmayun*). The most important tax *cizye* (poll tax) and levies on livestock, *avariz-i divaniye* (extraordinary taxes) and *tekalif-i örfiye* assessed occasionally to meet military campaign needs, were excluded from the registers⁷. Therefore, these tax records only offer us a very general picture of the social and economic structure of Preveza.

Depicted below are the tables from the register of 1564 and 1579 showing the population and taxation with the crops subject to tithes and dues.

6) H. Inalcik, *Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu*, Belleten XXIII/92 (1959) 575-610.

7) Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *ibid.* pp 18, H. Lowry, *Changes in Fifteenth-Century Ottoman Peasant Taxation: The Case Study of Radilofo, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ed. Bryer-Lowry, Birmingham-Dumbarton Oaks, pp. 32.

TABLE I
THE REGISTER OF 1564

POPULATION	ISPENCE	TITHES	IN KIND	AKÇA
Household: 30	1075	Wheat	20 himl	1200
Bachelor: 13		Wildwheat	20 himl	880
		Vegetable gardens		185
		DUES		
		Hay		180
		Chicken		70
		Transit		1250
		Monopoly X		2000
		Market sales		2000
		Fine and levies		125
		TOTAL		8965
				(9000) X
				Scribs
				total

X The military had the privilege of being able to sell the wine produce which was delivered to them as part of the tithes before any peasant could bring his wine produce to the market. This restriction or monopoly is called Monapolye.

TABLE II
THE REGISTER OF 1579

POPULATION	ISPENCE	TITHES	IN KIND	AKCES
Household: 50	1750	Wheat	40 himl	2400
Bachelor: 20		Barley	20 himl	880
		Corn	2 himl	88
		Oat	2 himl	56
		Vineyards		200
		Flax		150
		Hemp		100
		DUES		
		Hay		300
		Monopoly		2000

Transit	1400
Market sales	2000
Acorns	100
Fruits	50
Veg. Gardens	100
Levies for fields	
watchmen	100
Chicken	50
Levies and fines (crime and marriage)	732
TOTAL	12456 (1240)
	X Scrib's Total

AGRICULTURAL TAXES IN THE REGISTER OF 1564

Monapolye (Monopoly)	22 %
Gendüm (t. on wheat)	13.3%
Mahlût (t. on wild wheat)	9.7%
Oşr-i bostan (t. on garden vegetables)	2%
Resm-i giyah (t. on hay)	2%
TOTAL	49%

COMMERCIAL AND TRANSIT TAXES

Bac-i siyah (d. on market sales)	22%
Gecit öte yaka (transit dues)	14%
TOTAL	36%
Other taxes	14.2%

AGRICULTURAL TAXES IN THE REGISTER OF 1579

Gendüm (wheat)	19.3%
Monapolye (Monopoly)	16%
Şa'ir (barley)	7%
Resm-i giyah (d. on hay)	2.4%
Bagat-i müselmânân (Vineyards)	1.6%
Öşr-i keten (t. on flax)	1.2%
Öşr-i kendir (t. on hemp)	0.8%
Resm-i bostan (d. on garden vegetable)	0.8%
Resm-i bellut (d. on acorns)	0.8%
Erzen (corn)	0.7%
Resm-i meyve (d. on fruits)	0.4%
Alef (Oats)	0.4%
TOTAL	51.4%

COMMERCIAL AND TRANSIT TAXES

Bac-i siyah (d. on market sales)	16%
Resm-i geçid (transit dues)	11.3%
TOTAL	27.3%
Other taxes	21.2%

We can understand from the tables of the taxation register (49% in register of 1564, 51.4% in the register of 1579) was paid by the villagers of Preveza for their agricultural products. As far as grain is concerned wheat and barley came first in importance. The total of the market and transit dues was slightly less than the agricultural taxes with 36% in the first, 27.3% in the second register.

Ispence, which was the most important hearth tax on non-Muslims, was .12% in the first, 14% in the second register compared to the total revenue for timariots. There is another tax category "*badihava*" which included several taxes such as fines, marriage tax and dues taken for the field watchmen. This occasional customary tax was 1.4% in the first register increasing to 6% in the second register.

In conclusion, Preveza in the sixteenth century was only one of the towns of *Nahiye Rinase*, the population consisting of exclusively Christians. As was the rule for all non-muslims, the people of Preveza had to pay *Ispence*. During this period, as the commercial taxes demonstrate, there were quite important commercial activities and heavy river traffic in this town. However,

it must be emphasized that the economy was heavily dependent on agricultural products, including wine produce.

This small settlement later in modern times, has become one of the most important trade centers of Epirus.

B I B Λ Ι Ο Γ Ρ Φ Ι Α

E. Zachariadou, Marginalia on the history of Epirus and Albania (1380-1418) WZKM 78 (1988) 195 - 210.

M. Delilbaşı, Selânik ve Yanya'da Osmanli Egemenliginin Kurulmasi, Belleten LI/199(1987) 75-101.

For relations with Pronoia and timar, see; **S. Vryonis**, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Elevent through the Fifteenth century, Berkeley-Los Angeles, 1986 (second ed) pp. 468 - 470.

For timar system, see: **H. Inalcik**, Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, T.T. K. 1987 (second ed) ppXI-XXXVI.

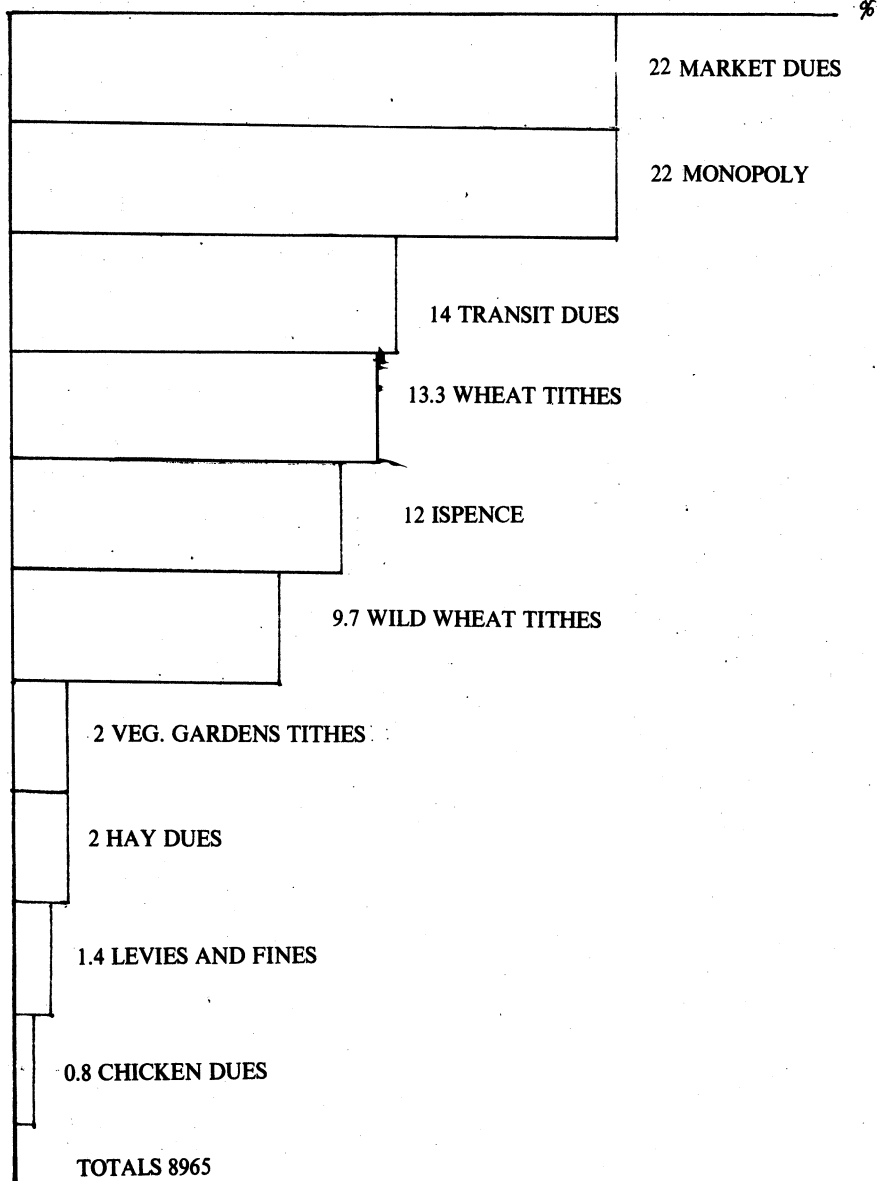
O.L. Barkan-E. Meriçli, Hüdavendigâr Livasi Tahrir Defterleri, Ankara, 1988, pp. 1-104.

I am grateful to Prof. Inalcik who discussed some of the problems with me in writing this article. For çift-hane system, see: his important article, The Emergence of Big. Farm, çiftliks: State, Landlords and Tenants, Studies in Ottoman Social and Economic History, Variorum Reprints, London, 1985, pp. 105-126.

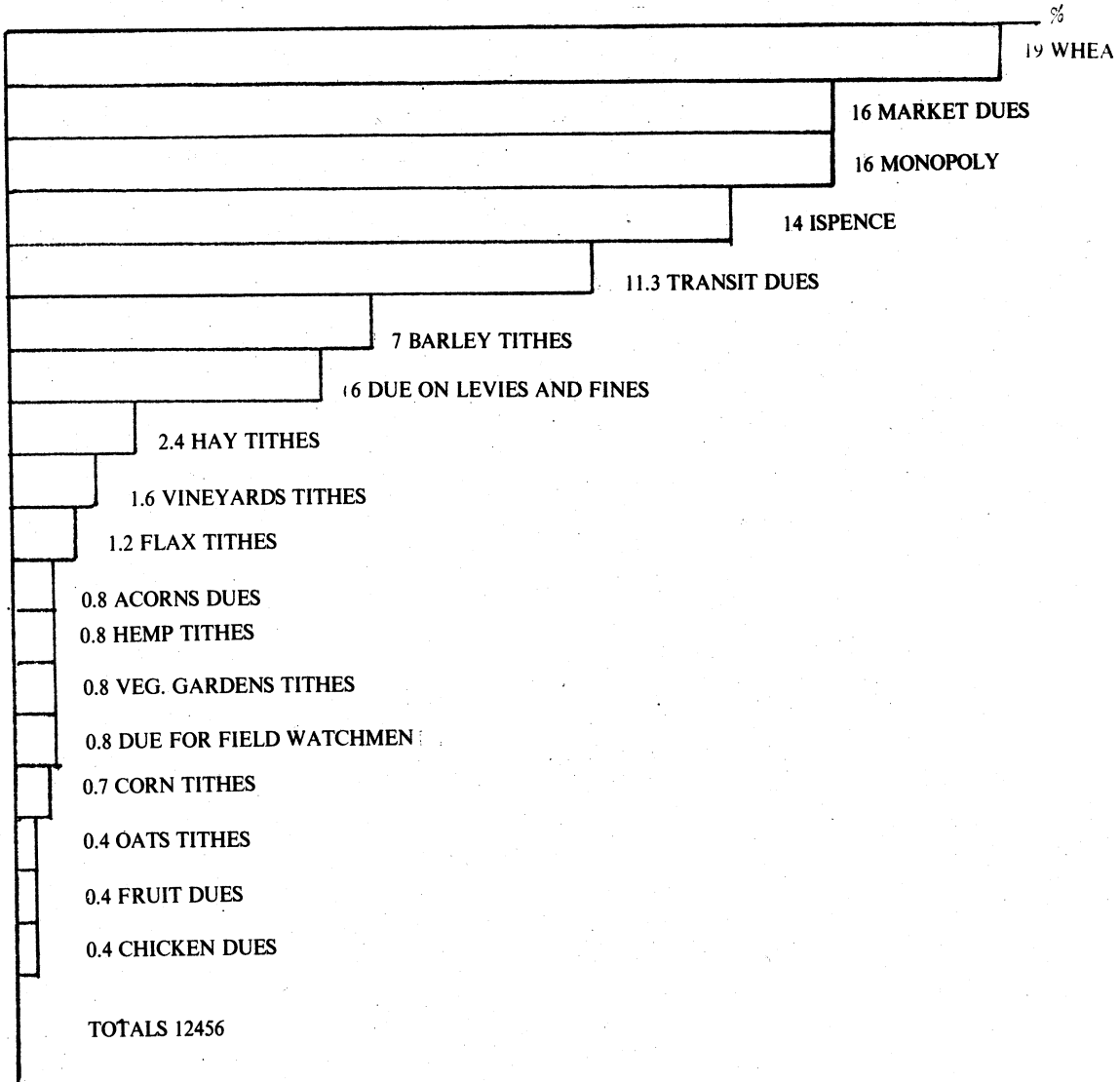
H. Inalcik, Osmanlilarda Raiyyet Rûsumu, Belleten XXIII/92 (1959) 575-610.

O. L. Barkan - E. Meriçli, ibid. pp. 18, **H. Lowry**, Changes in Fifteenth-Century Ottoman Peasant Taxation: The Case Study of Radilofo, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, ed. Bryer-Lowry, Birmingham-Dumbarton Oaks, pp. 32.

PREVEZE, TAXES
1564

PREVEZE, TAXES
1579

اسماء و اولاد	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۵۰۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۳۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۱۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۲۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۱۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۲۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۳۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۴۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۵۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۶۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۷۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۸۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۹۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن
اسماء ۱۰۰	محمود	دردن	دردن	دردن	دردن

Handwritten notes in Persian script, likely providing details or commentary on the register entries. The text is written diagonally and includes names and dates.

Handwritten signature or date at the bottom of the page.

ماہ

۱۷۵۰	۱۳۰۰	۳۰۰۰	۱۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰

ماہ

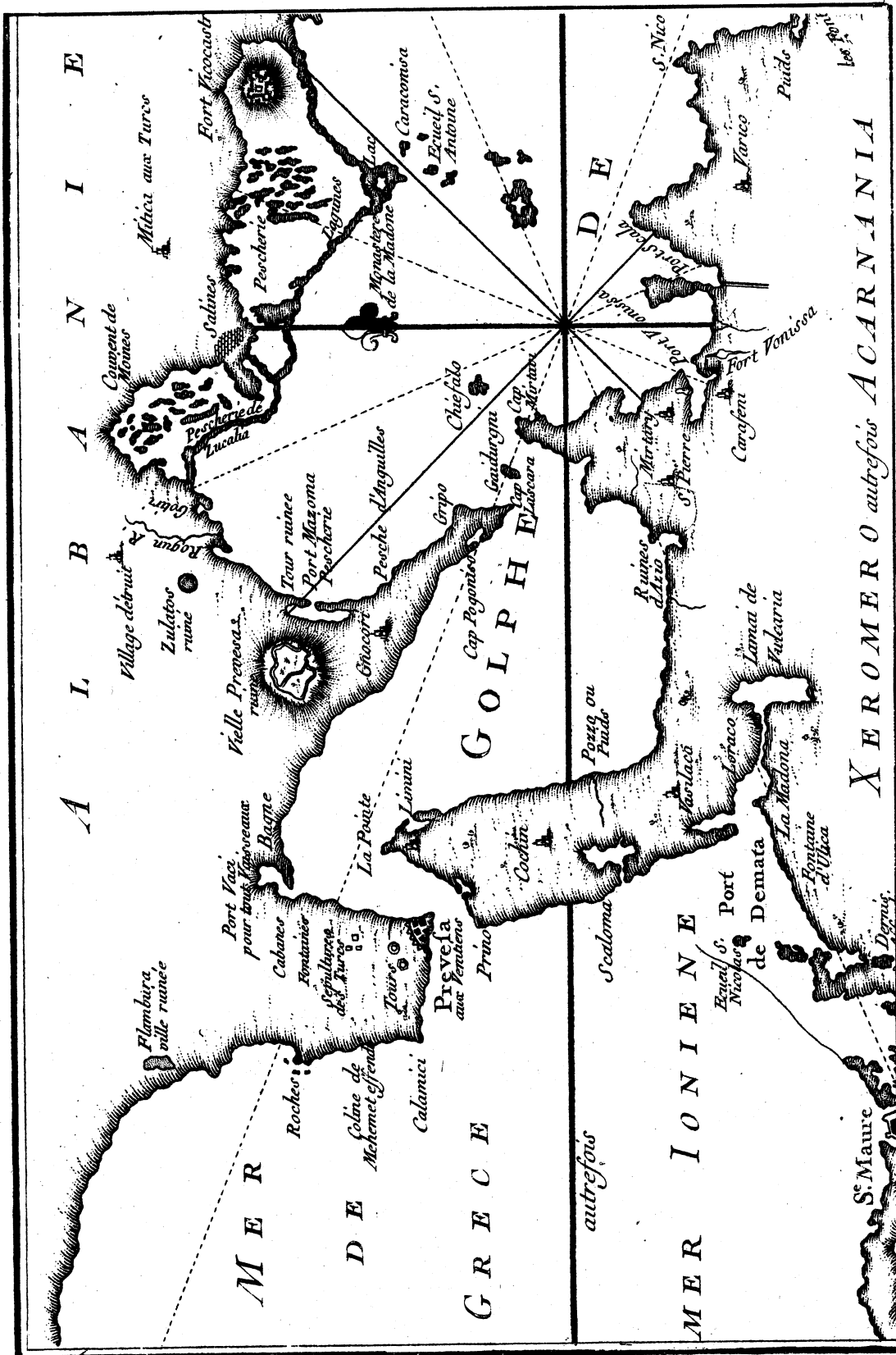
بورڈ	بورڈ	بورڈ	بورڈ	بورڈ	بورڈ
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰

ماہ

۷۰۰	۱۳۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰

ماہ

۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰

XEROMERO autrefois ACARNANIA

Χάρτης του Αμβρακικού Κόλπου. J. N. Bellin, 1771. Γίνεται αναφορά στην Πρέβεζα των Βενετών, τα ερείπια της Παλαιο Πρέβεζας (Νικόπολις), στο ασφαλές λιμάνι Βαθύ, σε νεκροταφείο των Τούρκων (c) σε λουτρό στην περιοχή της Μαργαρώνας, στο Νιοχώρι, στο Γρύπο, στο Καλαμίτσι, στα βράχια

JOSE M. FLORISTAN

Πανεπιστημίου της LEON, Ισπανία

Η ΠΡΕΒΕΖΑ, ΟΙ ΙΣΠΑΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΟΥ 17ου αι.

Οι πληροφορίες μας για την Θεσσαλική επανάσταση του Διονυσίου της Λάρισας στα 1600 είναι μάλλον σπάνιες, τουλάχιστον σε σχέση με την μεταγενέστερη επανάσταση της Ηπείρου το 1611¹. Η έρευνα στα αρχεία μερικών δυτικών χωρών (Ιταλίας, Ισπανίας, Αυστρίας) έχει φέρει σιγά σιγά στο φως πλήθος ιστορικών εγγράφων σχετικά με διαφορετικές απελευθερωτικές κινήσεις των υπόδουλων Ελλήνων, ούτως ώστε οι γνώσεις μας γι' αυτές να έχουν γίνει πιο ακριβείς και σαφείς². Οι έρευνές μου τριών ολόκληρων χρόνων στο Γενικό Αρχείο της Simancas (ΙΣΠΑΝΙΑ), όπου σώζονται τα έγγραφα της ισπανικής διοίκησης από το 16ο μέχρι και το 18ο αι. μου έδωσαν την ευκαιρία να συλλέξω πολλά στοιχεία σχετικά με τους

1. Οι πιο σημαντικές μελέτες για το Διονύσιο και τις επαναστάσεις του, όπως είναι γνωστό, είναι οι εξής: Αθηνάγορα, *Μητροπολίτη Παραμυθίας και Φιλιατών, «Διονύσιος ο Σκυλόσοφος»*, **HX** 6, 1931, 10-22 «Ο Λαρίσης Διονύσιος ο Σκυλόσοφος», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 18, 1934, 286-293, 355-361 19, 1935, 16-24, 52-59; Κ.Δ. Μερτζίου, «Η επανάστασις του Διονυσίου του Φιλοσόφου», **HX** 13, 1938, 81-90; Χ. Παπαδοπούλου, «Ο Λαρίσης-Τρίκκης Διονύσιος Β' ο Φιλόσοφος, ο χλευαστικώς επικληθείς Σκυλόσοφος, (1541-1611)», **HX** 8, 1933, 161 εξ.; Σ. Παπαδοπούλου, *Ανέκδοτα έγγραφα του Αρχείου του Βατικανού αναφερόμενα στα επαναστατικά κινήματα του Διονυσίου του Σκυλόσοφου*, Θεσσαλονίκη 1968; Σαλαμάγκα, *Η Σπηλιά του Σκυλόσοφου*, Αθήνα 1953; το ανώνυμο Χρονικό της επανάστασης του 1611 το βρίσκουμε με το γενικό τίτλο *Ηπειρωτικά* στο CSHB, τ. 19, Βόννη 1849. Σχετικά με το Μάξιμο της Πελοποννήσου βλ. Μ. Σάρρου, «Μαξίμου ιερομόναχου του Πελοποννησίου Λόγος στηλιτευτικός κατά Διονυσίου του επικληθέντος Σκυλόσοφου και των συναποστησάντων αυτό εις Ιωάννινα εν έτει 1611», **HX** 3, 1928, 167-210.

2. Θέλω να μην μονοεσω εδώ τα ονόματα του Μ.Θ. Λάσκαρι, Γ.Τ. Κόλια, Μ.Ι. Μανούσκα, Σ.Ι. Παπαδοπούλου, Ζ.Ν. Τσιρπανλή και Ι.Κ. Χασιώτη, των οποίων οι μελέτες και άρθρα είναι γνωστά.

αντι-τουρκικούς αγώνες των Ελλήνων κατά τον 16ο και αρχές του 17ου αι.³ Μέσα σ' αυτά τα υλικά εξέχουν οι επαφές που διαδραματίστηκαν κατά την πρώτη δεκαετία του 17ου αι. μεταξύ του βασιλείου της Νεάπολης και των ελληνικών περιοχών της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (Δυτικής), και οι προτάσεις που οι Έλληνες έκαναν στον ισπανό βασιλιά Φίλιππο Γ' για μία επέμβαση στη χώρα τους, για την οποία η εισβολή θα έπρεπε να γινόταν από το ηπειρωτικό λιμάνι της Πρέβεζας. Όπως θα δούμε παρακάτω, η ισπανική επέμβαση δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Πραγματοποιήθηκαν όμως οι δύο αναφερόμενες επαναστάσεις του Διονυσίου, μάταιες και με τραγικές συνέπειες για τους πρωταγωνιστές τους. Η δεύτερη, όπως είπαμε, είναι πολύ γνωστή, ενώ η πρώτη παραμένει στο σκοτάδι. Θα προσπαθήσω με αυτή την ανακοίνωσή μου να δώσω σ' αυτή κάποιο φως.

Όπως είναι γνωστό, η νότιος Ιταλία ήταν κατά τον 16ο και 17ο αι. κάτω από την άμεση ισπανική διοίκηση, με δύο αντιβασιλιάδες ή αντιπροσώπους του ισπανικού βασιλιά στη Νεάπολη και στην Σικελία. Αν και μερικές φορές στο παρελθόν υπήρξαν κρυφές επαφές μεταξύ Ισπανίας και Τουρκίας για την υπογραφή μίας ειρηνικής συνθήκης, ή τουλάχιστον μίας ανακωχής, είναι επίσης γνωστό ότι η Ισπανία ήταν η μόνη χριστιανική χώρα που θεωρητικά πάντα ήταν σ' εμπόλεμο κατάσταση με την Υψηλή Πύλη. Η Βενετία, το δυτικό κράτος που είχε μεγαλύτερα ενδιαφέροντα στη Χερσόνησο του Αίμου και στην ανατολική Μεσόγειο, είχε υπογράψει κατά τα τέλη του 16ου αι. τέσσερις συνθήκες ειρήνης με τον Σουλτάνο, μετά από άλλους τόσους πολέμους με καταστρεπτικές συνέπειες για τη Γαληνότητα.

Αν και σύμμαχος των υπόδουλων ραγιαδων τις κρίσιμες εποχές, τα συμφέροντα της Βενετίας την κατεύθυναν να μην υποκινήσει τις εξεγέρσεις τις περιόδους ειρήνης. Αντίθετα, λίγα ενδιαφέροντα έδεναν την Ισπανία με την ανατολική Μεσόγειο, εκτός από την προσωπική της σταυροφορία εναντίον του παραδοσιακού της εχθρού, του Μισοφέγγαρου. Όπως κι αν είναι, κανένας ούτε οικονομικός ούτε πολιτικός σκοπός την προσανατόλιζε σ' εκείνη τη διεύθυνση. Η άλωση της Κεφαλληνίας (1500), της Κορώνης και της Πάτρας (1532), ήταν τα μόνα επεισόδια στα οποία οι Ισπανοί τόλμησαν να επέμβουν σ' ένα έδαφος θεωρημένο αλλότριο για τα πα-

3. Όλα αυτά τα έγγραφα τα δημοσίευσα στο βιβλίο μου *Fuentes para la política oriental de los Austrias. La documentacion griega del Archiro de Simancas* (Πηγές για την ανατολική πολιτική των Αψβούργων. Τα ελληνικά έγγραφα του Αρχείου της Σιμάγκας), 2, τομ. Λεόν 1988.

ραδοσιακά τους συμφέροντα. Όμως η στρατηγική τους θέση - άμεσοι γείτονες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα δυτικά σύνορά-τους έφερε σ' επαφή με νέα προβλήματα, και ειδικά με τον πόθο των υπόδουλων Ελλήνων να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό. Οι συνεχείς αλλαγές της βενετικής πολιτικής και η ανάδυση της Ισπανίας σε μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη της εποχής, έσπρωξαν τους Έλληνες να κατευθυνθούν από τις αρχές του 16ου αι. κιόλας στην ισπανική διοίκηση της Ιταλίας. Αυτή η εκροή ανθρών μεγάλωσε με τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, και έμεινε σταθερή μέχρι το 1618 περίπου, όταν η αρχή του Τριακονταετή Πολέμου (1618-1648) παρέκκλιε την προσοχή των Ισπανών σε άλλα μέρη, ενώ αποτελούσε συνάμα και την αρχή της παρακμής της ισπανικής ηγεμονίας. Αυτοί είναι οι ιστορικοί παράγοντες που προκάλεσαν τις συνεχείς σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Ισπανών κατά το 16ο και αρχές του 17ου αι., μέσω των βασιλείων της Νεάπολης και της Σικελίας.

Οι πρώτες επαφές του Διονυσίου με το εξωτερικό φαίνεται ότι έγιναν κατά τα τέλη του 1598, όταν ένας καλόγερος από τα Ιωάννινα έφτασε στη Βενετία να επιδώξει τη συνεργασία των εκεί Ελλήνων για βοήθεια από τον αυτοκράτορα Ροδόλφο Β' και άλλους χριστιανούς βασιλιάδες⁴. Είναι λογικό ότι η αυλή του αυτοκράτορα θα ήταν ο πρώτος σκοπός των απεσταλμένων από τον Διονύσιο, επειδή από το 1593 ο Ροδόλφος Β' βρισκόταν σε πόλεμο με την Πύλη, με τη βοήθεια του Μιχαήλ του Γενναίου, ηγεμόνα της Βλαχίας⁵. Φαίνεται ότι ο Διονύσιος είχε κάποιες σχέσεις και με αυτόν τον Μιχαήλ⁶. Η διεθνής κατάσταση αποκαλύπτεται αρκετά ευμενής για τα σχέδια των Ελλήνων, για διαφορετικούς λόγους:

1. Ο αναφερόμενος πόλεμος μεταξύ της Αυτοκρατορίας και της Πύλης, και η αστάθεια των δουναβικών περιοχών.

2. Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1602, αρχίζει ένας νέος πόλεμος της Τουρκίας εναντίον του σάχη Αββα Α της Περσίας, που θα διαρκέσει 10 χρόνια.

4. Σ.Ι. Παπαδοπούλου, «Οι εξεγέρσεις του μητροπολίτη Λαρίσης-Τρίκκης Διονυσίου του Σκυλοσόφου (1600 και 1611)», *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, τ. 10, Αθήνα 1974, σελ. 326-328.

5. Ciorănescu, A., *Documente privitoare la istoria românilor culesi din Arhivele din Simancas*, Βουκουρέστι 1940; «Michel le Brave et la politique espagnole», *Études Roumaines* 1, 1938, 5-19; Iorga, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Βουκουρέστι 1968; Randa, A., *Pro Republica Christiana. Die Walachei im "langen" Türkenkrieg der Katholischen Universalmonarchen (1593-1606)*, Μόναχο 1964.

6. Έτσι το λέει ο Ιωάννης Βελαμίν Ρούτσκι σ' επιστολή του στις 15-2-1603, δημοσιευμένη από το S. Goluber, *Kievskij mitropolit Petr Mogila i ego spodvizniki*, τ. I, Κιέβη 1883, 179-181. Κάποια αποσπάσματα εκδόθηκαν στα ελληνικά από τον Μ.Θ. Λάσκαρι, «Πέτρος Λάντζας, διοικητής της Πάργας (1573) και όργανο των Ισπανών εν Ηπείρω (1596-1608)», *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον*, Αθήνα 1956, 103-118, 237-253.

3. Εσωτερική αστάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - έλλειψη εξουσίας των Σουλτάνων, παρέμβαση από τις Σουλτάνες στη διοίκηση, εξεγέρσεις των γενιτσάρων, κτλ.

Την ίδια εποχή, δηλαδή αρχές του 1600, στάλθηκε μία επιστολή από τους χριστιανούς της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας προς τον πάπα Κλήμη Η΄. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι πρέσβεις του Διονυσίου επιδίωκαν και την υποστήριξη της Ρώμης, πιθανόν για να μεσολαβήσει με το βασιλιά της Ισπανίας. Ακολουθώντας τις οδηγίες του Αυτοκράτορα, οι έλληνες πρέσβεις ταξίδεψαν στην Ισπανία. Κατά τα τέλη του 1600 έφτασαν οι λεγόμενοι Κωνσταντίνος Ποστέλνικος, Μανουήλ Ηγούμενος, Σταύρος Αψαράς και Σκαρλάτος Μάτσας - οι πρώτοι, πρέσβεις, οι άλλοι, «έλληνες ιππείς», όπως τους ονομάζουν οι πηγές μας⁸. Δεν είναι σαφές αν οι τέσσερις ξεκίνησαν από την Ήπειρο, ή αν ζούσαν μόνιμα στην Ιταλία, αλλά θεωρώ μάλλον πιθανό το πρώτο, εκτός από τον Κ. Ποστέλνικο, που τον βρίσκουμε στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας μεταξύ 1594 και 1599. Ο Φίλιππος Γ΄ της Ισπανίας έστειλε τους τέσσερις πρέσβεις στη Νεάπολη, με μία επιστολή χρονολογημένη την τελευταία μέρα του 1600, με την οποία παρακαλούσε τον αντιβασιλιά του κόμη του Lemos (1599 - Οκτ. 1601), να πληροφορηθεί καλά τις προτάσεις των Ελλήνων. Ο Vincenzo de Bune⁹, ισπανός πράκτορας στη Νεάπολη, ανάκρινε τους πρέσβεις για τις προτάσεις εκείνες, ενώ ο Ιερώνυμος Κόμπης¹⁰ πήγε στην Κέρκυρα το καλοκαίρι

7. Εκδόθηκε από τον Iorga, *Documente Hurmuzaki* 12, 907-908. Λάσκαρις, ό.π., σ. 104, δέχεται τη γνώμη του D. Russo κατά την οποία η επιστολή απευθυνόταν προς τον πάπα, και την χρονολογεί τέλη 1599 - αρχές 1600.

8. Όλοι είναι μέλη γνωστών ηπειρωτικών οικογενειών: βλ. Ι.Κ. Χασιώτη, **Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί - Μελισουργοί (16ος - 17ος αι.)**, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 90 σημ. 1, για την οικογένεια Ηγούμενο των Ιωαννίνων; σ. 64, σημ. 1, για Αψαρά; του ίδιου, **Οι Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου**, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 210, σημ. 2, για Μάτσα και Μ. Μανούσακα, **Ανέκδοτα πατριαρχικά γράμματα (1547-1806) προς τους εν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας και την ορθόδοξον ελληνικήν Αδελφότητα**, Αθήνα 1968, ο οποίος συλλέγει μερικά γράμματα του Ποστέλνικου προς τον Γαβριήλ Σεβήρο, που διαβεβαιώνουν τις σχέσεις του με την ελληνική Κοινότητα της Βενετίας.

9. Βλ. Luetic, J., «Pomoran i diplomat Vice Bune», *Anali Historijskog Instituta u Dubrovniku* 1, 1952, 255-267. Πρόξενος της δημοκρατίας της Ραγούζας στη Νεάπολη, υπηρέτησε και τους ισπανούς βασιλιάδες μέχρι το θάνατό του (1612). Τα τελευταία 14 χρόνια της ζωής του (1598-1612) ήταν επιστάτης των γαλέρων και στόλων της Νεάπολης. Βλ. AGS E1108 F28, δηλ. Archivo General de Simancas (Γενικό Αρχείο της Σιμάγκας), Estado 1108 (τμήμα Κράτος, φάκελος 1108), Folio 28 (αριθμός 28).

10. Ηπειρωτικής καταγωγής, υπηρέτησε τους Βενετούς στην Κύπρο, και ίσως γι' αυτό άλλες πηγές μας τον παρουσιάζουν σαν κύπριο. Μπήκε στην υπηρεσία της Ισπανίας λίγο μετά την ναυμαχία της Ναυπάκτου, σαν πράκτορας κατασκοπίας και αντικατασκοπίας στην Νεάπολη. Βλ. AGS SP9 (Secretarias Provinciales, τμήμα Γραμματείες των περιοχών, φάκελος 9), χωρίς αριθ.

του 1601 να συναντηθεί εκεί με τους αρχηγούς της εξέγερσης. Το υπόμνημα που ο Βυρε έθεσε στον αντιβασιλιά μετά την συνάντησή του με τους πρέσβεις¹¹ έδειξε ότι πίσω απ' αυτούς βρίσκονταν οι αρχιεπίσκοποι της Λάρισας, Ναυπάκτου-Άρτας και Ιωαννίνων, οι επίσκοποι της Δημητριάδας, Ζητουνίου και Γαρδικίου, και μερικοί επίσημοι της Θεσσαλίας, Ιωαννίνων και Άρτας, των οποίων γράφονται τα ονόματα. Ο πυρήνας του αρχικού σχεδίου βρισκόταν, δηλαδή, στις περιοχές της Θεσσαλίας, Ηπείρου και Στερεάς Ελλάδας, και ακριβώς στο τρίγωνο Ιωαννίνων-Λάρισας-Άρτας. Κατά τη μεταγενέστερη μαρτυρία του Χαρίτωνος, μητροπολίτη του Δυρραχίου, αρτινής καταγωγής και μπλεγμένου στα πρώτα σχέδια, οι συνωμότες τις περισσότερες φορές μαζεύονταν στην Άρτα¹². Κατά τις καταθέσεις των πρέσβων, οι συγκεντρώσεις γίνονταν στο μοναστήρι «de Tapne», στα σύνορα της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, κατά πάσα πιθανότητα ταυτισμένο με το μοναστήρι της Τατάρνας¹³. Η επίδραση των πλούσιων εμπόρων και γαιοκτημόνων υποκινητών της επανάστασης, και των μοναχών και παπάδων, θα ήταν το μέσο να σπρώξουν τους υπόδουλους χριστιανούς στον αγώνα. Αυτοί οι χριστιανοί θα ξεκινούσαν κυρίως από τις επαρχίες των Ιωαννίνων, Δελβίνου, Παραμυθίας και Αργυροκάστρου (της μητρόπολης των Ιωαννίνων), της Άρτας, Ναυπάκτου και Αγγελοκάστρου (μητρόπολης Ναυπάκτου-Άρτας), και των Τρικάλων, Λάρισας, Αγράφων, Φαναρίου και άλλων (της Μητρόπολης της Λαρίσης-Τρίκκης).

Το ξεκίνημα της εξέγερσης θα έπρεπε να ήταν η άλωση της Πρέβεζας από τους ίδιους τους Έλληνες, που μετά θα την παρέδιναν σε έναν ισπανικό στόλο που θα ερχόταν από την Ιταλία με 10.000 πεζούς και 1.000 ιππείς. Κατά τη διάρκεια ενός μήνα μετά την άλωση, θα συγκεντρώνονταν σ' αυτή την πόλη άλλοι 20.000 πεζοί, 4.000 ιππείς και 3-4.000 σκαπανείς από τις αναφερόμενες επαρχίες, οι οποίοι θα πήγαιναν από κει με τις ισπανικές δυνάμεις μέχρι την Κωνσταντινούπολη, περνώντας την Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη, ενώ ο ισπανικός στόλος, αφού θα είχε κατακτήσει και την Λευκάδα, θα έπλεε κατ' ευθείαν στον Βόσπορο, για να συμμετέχει στην πολιορκία της Πόλης. Στην αρχή οι πλούσιοι έμποροι και γαιοκτήμονες θα έβαζαν τα δικά τους χρήματα για τις δαπάνες της επιχείρησης, μέχρι να οριστούν οι αντίστοιχοι φόροι για κάθε επαρχία και οικογένεια. Σχετικά με το σιτισμό του στρατού, η επαρχία της Άρτας θα μπορούσε να τον τροφοδοτήσει για ένα μήνα, και μετά η πεδιάδα της Θεσσαλίας, με το

11. Βλ. Floristán, J.M., ό.π., τ. I, σ. 123-130.

12. Επιστολή του Χαρίτωνος προς τον Φίλιππο Γ', 30-11-1612 AGS E1949 F85

13. Π.Ι. Βασιλείου, *Το μοναστήρι της Τατάρνας Ευρυτανίας*, Αθήνα 1970, 67-68.

δημητριακό της πλούτο, θα μπορούσε να κάνει το ίδιο χωρίς κανένα πρόβλημα.

Για την πόλη της Πρέβεζας οι έλληνες πρέσβεις πληροφόρησαν τις ισπανικές αρχές ότι ήταν ένα κάστρο νέο, φτιαγμένο κατά τον τουρκικό τρόπο. Είχε μόνο 400 βήματα περίμετρο, και η άλωση του δεν θα ήταν πολύ δύσκολη αν η επίθεση γινόταν από έναν κοντινό λόφο. Κατά τις ίδιες πληροφορίες, το κάστρο είχε συνήθως 100 άντρες, αλλά τότε, με τον πόλεμο της Ουγγαρίας, ο αριθμός τους το καλοκαίρι δεν έφτανε ούτε τους 25.36 πυροβόλα, τα περισσότερα βαριά, υπεράσπιζαν το κάστρο, που είχε αρκετά πυρομαχικά και πυριτίδα. Μετά από την άλωση του φρουρίου, θα μπορούσε να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο με ένα άλλο κάστρο στον αναφερόμενο λόφο, έτσι ώστε όλο το οχύρωμα να έχει περίμετρο 2 μίλια. Η αφθονία ξύλου και πέτρας στην περιοχή, και η βοήθεια των ελλήνων μαραγκών και οικοδόμων θα ευκόλυne πολύ αυτή τη δουλειά.

Η άλωση της Πρέβεζας, η οχύρωσή της και η παραμονή των ισπανικών δυνάμεων σ' αυτήν είναι το πρώτο βήμα για την προβλεπόμενη επιχείρηση. Λίγους μήνες αργότερα, όταν ο Κόμπης επιστρέφει από το πρώτο του ταξίδι στην Κέρκυρα¹⁴, η αρχική πρόταση έχει αλλάξει, και η άλωση της Πρέβεζας δεν θα είναι πια έργο των ίδιων των Ελλήνων, αλλά των Ισπανών, που θα πρέπει να πάνε εκεί με 10-12 πλοία.

Αφού το βάθος του λιμανιού της πόλης δεν ήταν κατάλληλο για τα μεγάλα πλοία, αυτά θα έπρεπε να αγκυροβολήσουν 4 μίλια έξω απ' αυτήν, στο Καραβοστάσι στο σημερινό κόλπο του Γομάρου. Ο Κόμπης έφερε από το ταξίδι του δύο εκθέσεις με τον αριθμό των χριστιανών και των τούρκων που ζούσαν στις πόλεις από τις οποίες θα περνούσε ο στρατός πηγαίνοντας στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με αυτές τις εκθέσεις η Πρέβεζα είχε 100 χριστιανούς που μπορούσαν να πάρουν τα όπλα. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι στην έκθεση των χριστιανών αριθμούνται 2 άνθρωποι για κάθε σπίτι, αυτό σημαίνει ότι η Πρέβεζα θα είχε αυτή την εποχή γύρω στις 50 χριστιανικές οικογένειες. Οι τούρκοι που ζουν σ' αυτήν είναι 100 στο κάστρο, και άλλοι 150 στις περιοχές της πόλης. Από όλα αυτά τα δεδομένα μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η Πρέβεζα τότε κατοικόταν περισσότερο από τούρκους, και έπαιζε το ρόλο ενός αμυντικού φρουρίου εναντίον των εξωτερικών επιθέσεων, περισσότερο παρά μίας εμπορικής ή γεωργικής πόλης. Η πλειοψηφία των χριστιανών ζούσε στην Άρτα, και στα χωριά της περιοχής της.

Αυτές ήταν οι προτάσεις των ελλήνων πρέσβων στην Μαδρίτη και

14. Υπόμνημα στα AGS E1097 F177 και 181.

στη Νεάπολη. Στις αρχές Μαΐου του 1601 τους βρίσκουμε κιόλας στην τελευταία πόλη. Μπροστά στα μάτια τους προετοιμάζεται ο στόλος που θα πήγαινε εκείνο το καλοκαίρι στην Αλγερία. Είναι πολύ πιθανό ότι τόσο στην Ισπανία όσο και στη Νεάπολη οι πρέσβεις πήραν κάποιες υποστηρίξεις, ίσως και κάποιες υποσχέσεις. Από την άλλη πλευρά, στις 16 Ιουνίου ο Κόμπης έφευγε από τη Νεάπολη προς την Κέρκυρα, για να συναντηθεί με τους επικεφαλής της εξέγερσης. Με όλους αυτούς τους παράγοντες δεν είναι παράξενο ότι οι πρέσβεις θα πίστευαν ότι εκείνος ο στόλος θα πήγαινε στις ακτές της Ελλάδας, όπως το εξέφραζαν επανειλημμένα στις επιστολές τους προς τον Φίλιππο Γ¹⁵, επίσης δεν είναι περιεργο να είχαν μεταδώσει αυτά τα καλά νέα σ' εκείνους που τους είχαν στείλει από την Ελλάδα. Ίσως όλοι αυτοί οι παράγοντες δικαιολογούν την αποτυχημένη επανάσταση του Διονυσίου στην Θεσσαλία το καλοκαίρι-φθινόπωρο του 1601.

Υπάρχουν μερικά αίτια που με οδηγούν να χρονολογήσω αυτή την επανάσταση στα 1601, και όχι στα 1600 όπως παραδοσιακά είναι δεκτό:

1. Η απουσία της υπογραφής του Διονυσίου και του επισκόπου Γαρδικίου στην επιστολή που οι επικεφαλής της επανάστασης έστειλαν στον Φίλιππο Γ' με ημερομηνία 27-9-1601, είναι πολύ ενδεικτική¹⁶. Την υπογράφουν οι Μητροπολίτες των Ιωαννίνων και Ναυπάκτου-Άρτας, οι επίσκοποι της Δημητριάδας και του Ζητουνίου, και οι επίσημοι της Άρτας και των Ιωαννίνων της προηγούμενης φοράς, και μερικοί από την Θεσσαλία. Είναι φανερό ότι ο Λάρισας Διονύσιος και ο Γαρδικίου Παρθένιος δεν μπόρεσαν να συμμετάσχουν σ' αυτή την συγκέντρωση για οποιοδήποτε λόγο, όπως θα δούμε παρακάτω.

2. Η πρώτη πληροφορία για την παρουσία του Διονυσίου στη Νεάπολη έχει ημερομηνία 11-11-1601, και φαίνεται ότι η άφιξή του είναι ακόμα πρόσφατη. Αν η επανάσταση θα είχε γίνει στα 1600, πού θα είχε μείνει ο Διονύσιος μέχρι τότε;

3. Είναι αδικαιολόγητο το ότι ο Διονύσιος θα έκανε την επανάσταση τον Οκτ.-Νοέμ. του 1600, όταν οι πρέσβεις του μόλις είχαν φτάσει στη Μαδρίτη. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του ίδιου του Διονυσίου, προετοίμασε τους ανθρώπους του και περίμενε για τρισήμισι μήνες την άφιξη του ισπανικού στόλου εφ' όσον είχε πάρει ελπίδες και υποσχέσεις από τις ισπανικές αρχές.

Μερικοί απ' αυτούς, κουρασμένοι από την παραμονή, επιτέθηκαν εναντίον των τούρκων. Όλα αυτά, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορούν παρά να έχουν γίνει την άνοιξη-καλοκαίρι του 1601.

15. AGS E1097 F135 (11-5-1601), F133 (7-6-1601), F136 (12-6-1601)

16. AGS E1098 F13.

Στις 5 Αυγούστου του ίδιου χρόνου ο ισπανικός στόλος έφυγε από το Τράνι (Απουλία) προς την Αλγερία. Σίγουρα θα ήταν μεγάλη η έκπληξη των Ελλήνων όταν είδαν ότι ο στόλος δεν πήγε στις ακτές της χώρας τους, και ακόμα μεγαλύτερη η απογοήτευσή τους. Οι ισπανικές αρχές έκρυψαν μέχρι το τέλος τον προορισμό του στόλου στους έλληνες πρέσβεις, φοβούμενοι μήπως ήταν κατάσκοποι της Πύλης. Σχετικά με την επιχείρηση του Διονυσίου εκείνο το χρόνο, δεν ξέρουμε αν έγινε εκούσια ή ακούσια, αλλά κατά τη μαρτυρία του ίδιου φαίνεται πιθανότερο το τελευταίο. Στην επανάσταση πήραν μέρος ο επίσκοπος του Γαρδικίου, ο οποίος είχε συναντηθεί με τον Κόμπη στην Κέρκυρα εκείνο το καλοκαίρι, και πιθανόν πήρε καλές υποσχέσεις απ' αυτόν, επίσης ο Φαναρίου και Νεοχωρίου Σεραφεΐμ, και ο Πακόμιος, ηγούμενος στα Μετέωρα. Αυτοί οι τελευταίοι συμβλήθηκαν στην καταστολή που ακολούθησε την επανάσταση, ενώ άλλοι στραγαλίστηκαν. Η κατάσταση σώθηκε τελικά επειδή οι υπόλοιποι επαναστάτες άρχισαν να λένε ότι την επιχείρηση εκείνη την είχε κάνει ένας κλέφτης λεγόμενος Βέργος, που είχε κιόλας επαναστατήσει το 1600 στην περιοχή των Τρικάλων, και μετά είχε καταφύγει στα βουνά.

Η ημερομηνία του 1601 για τη θεσσαλική επανάσταση του Διονυσίου ταιριάζει με το θάνατο του εθνομάρτυρα Σεραφεΐμ τον ίδιο χρόνο κατά τα στοιχεία δημοσιευμένα από το Ν. Βέη, αλλ' όχι με τη γνωστή ημερομηνία του Χ. Παπαδοπούλου²⁰. Η καθαίρεση του Διονυσίου από την αρχιεπισκοπική του έδρα στις 15-5-1601, που ο Χ. Παπαδόπουλος χρησιμοποιεί σαν κύριο επιχείρημα να χρονολογήσει την επανάσταση το 1600, θα είχε γίνει γι' άλλα αίτια, είτε γιατί ο Διονύσιος δεν πλήρωνε τα πατριαρχικά δόσιμα και τα χαράτσια, είτε γιατί πραγματικά βρισκόταν πολύ συχνά έξω από την μητρόπολή του, προετοιμάζοντας την επανάσταση.

Η εξέγερση της Θεσσαλίας, εκτός από την καταστολή των Τούρκων, είχε και ένα άλλο πολύ σπουδαίο συμπέρασμα: τη διάσπαση της εσωτερικής ένωσης των επικεφαλής της επανάστασης. Είδαμε πως ούτε ο

17. AGS E977 χωρίς αρ.

18. Κατά το υπόμνημα του Ιωάννη Πεκούλη προς τον Φίλιππο Γ' στα 1611, AGS E1878 F164.

19. Ειδήσεις για την επανάσταση του 1600, AGS E1097 F177. Ότι κατηγορήσαν το Βέργο, το λέει ο ίδιος ο Διονύσιος στην επιστολή του της 29-5-1602 (AGS E1098 F85), και στο υπόμνημα βαλμένο στην Ισπανία το 1603 (AGS E977 χωρ. αριθ.). Για το Βέργο, βλ. Σ.Ι. Παπαδοπούλου, *Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των βαλκανικών λαών (1603-1625)*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 226.

20. Λείπουν οι υποσημειώσεις από Νο 20-26, δεν έγινε δυνατή η επικοινωνία με το συγγραφέα.

Διονύσιος ούτε ο Γαρδικίου Παρθένιος υπέγραψαν την επιστολή της 27-9-1601, πολύ πιθανό γιατί ασχολούνταν τότε με την πάλη εναντίον των Τούρκων. Μετά την αποτυχία της εξέγερσης, οι δυτικές περιοχές της κεντρικής Ελλάδας (τα Ιωάννινα, η Ναύπακτος, η Άρτα) έστειλαν πάλι στην Ισπανία τον Ιωάννη Πεκούλη (Πίκκολο), μέλος μίας Γιαννιώτικης οικογένειας που είχε ήδη υπηρετήσει τους Ισπανούς και στο παρελθόν. Η περιοχή της Θεσσαλίας όμως έστειλε τον ίδιο τον Διονύσιο, που έφτασε στη Νεάπολη τον Οκτ.-Νοεμ. του 1601. Οι επιστολές που του έστειλαν από την Ελλάδα στις 3-12-1601 και 17-6-1601 είναι υπογραμμένες από τους επισκόπους Σταγών, Ραδοβισδίου, Γαρδικίου, Ζητουνίου, και από άλλους παπάδες και μοναχούς της Θεσσαλίας, αλλά όχι πια της Ηπείρου. Απ' αυτή τη στιγμή οι επαναστάτες διασπώνται σε δύο ομάδες με ξεχωριστές κατευθύνσεις.

Η διαμονή του Διονυσίου στη Νεάπολη, Ρώμη και Ισπανία είναι αρκετά γνωστή, καθώς επίσης η εξέλιξη της αποστολής του Ποστέλνικου και των συντρόφων του²¹. Το ότι η Ισπανία δεν πραγματοποίησε τις προτάσεις των Ελλήνων δεν σημαίνει και ότι δεν έκανε επιθέσεις εναντίον της Πύλης σύμφωνα με τις δυνάμεις της. Όμως, η ναυτική εκστρατεία προς την Αλγερία στα 1601 ήταν μία των τελευταίων μεγάλων ισπανικών επιχειρήσεων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των συμμάχων της. Από τότε οι ισπανικές εκστρατείες θα είναι περισσότερο πειρατικές, όπως και εκείνες της Μάλτας, της Φλωρεντίας και άλλων μικρών κρατών της Ιταλίας. Αυτές οι εκστρατείες δεν σκόπευαν στην άλωση μίας πόλης και στη σταθερή εγκατάσταση μίας φρουράς σ' αυτή, αλλά μόνο στη λεηλασία και εγκατάλειψή της. Έτσι το 1601 τέσσερις γαλέρες της Μάλτας πήραν το Νέο Κάστρο στη Μάνη, και δύο χρόνια αργότερα (20-4-1603), τη Ναύπακτο και την Πάτρα. Το 1605 ισπανικά πλοία έκαναν επιτυχή επίθεση εναντίον της «Stanlao» (Στανκώ = η Κως), και τον επόμενο χρόνο εναντίον του Δυρραχίου. Σε μία απ' αυτές τις πειρατικές εκστρατείες, το Μάιο του 1605 ο ναύαρχος Iacobo Inghirami με 5 γαλέρες του Τάγματος του Αγίου Στεφάνου της Φλωρεντίας εισέβαλε στην Πρέβεζα τη νύχτα, και αφού την είχε λεηλατήσει και καταστρέψει τα οχυρώματά της, την εγκατέλειψε αμέσως.

Η απροσδόκητη άλωση της Πρέβεζας άλλαξε ριζικά τα πρώτα σχέδια των Ελλήνων. Στο υπόμνημα που ο Αργυρός Μιλεσινός έφερε στη Νεάπολη το 1601²² αναφέρονται τα εξής:

«Και ήρθαν πάλε (δηλ. ο Ιερώνυμος Κόμπης, ο λοχαγός Μιχέλης και ο λοχαγός Βασίλης) εις τους Κορφούς, και εστάθησαν 4 μήνες και ενεγοτζιάριζαν (it negoziàre = διαπραγματεύομαι)· και οι Κορφοί είναι χώρα της Βενετίας. Και εγνώρισαν δια τι δουλειά ήρθαν και τα κάμνουν, και από τους Κορφιάτες πιστεύουν να ήταν η αιτία που ήρθαν τα κάτεργα της Φλωρεντίας και επήραν την Πρέβεζα. Και η Πρέβεζα είναι από τους τόπους μας μακριά οχτώ λέγες, και στους τόπους μας είναι το κεφάλι του νεγοτζιου (it negoziò)· και δια τούτο ήρθαν και την επήραν απόστα (it. apposta = επίτηδες), δια να χαλάσουν το νεγοτζιο».

Την έμμεση ευθύνη για την άλωση της Πρέβεζας θα την είχαν, κατά τη μαρτυρία των επικεφαλής της επανάστασης, οι Βενετοί, οι οποίοι θα είχαν προωθήσει τους Φλωρεντίους να την πάρουν βάζοντας έτσι ένα τέρμα στις επαφές μεταξύ Ελλήνων και Ισπανών. Ο Ιερώνυμος Κόμπης όμως υποψιάζεται το Λάρισας Διονύσιο, που τον κατηγορεί ότι πληροφόρησε τον δούκα της Φλωρεντίας για τα σχέδια των Ελλήνων, και ότι κατά το δεύτερό του ταξίδι στην Κέρκυρα (Οκτ. 1604 - Φεβ. 1605) δεν θέλησε να περάσει από κει για να συναντηθεί με τον Ισπανό πράκτορα²³. Δεν ξέρουμε μέχρι ποιο σημείο είναι αληθινές αυτές οι κατηγορίες, αλλά σίγουρα ήταν επηρεασμένες από την προσωπική έχθρα που φαίνεται ότι υπήρχε ανάμεσα στον Κόμπη και τον Διονύσιο. Φαίνεται ότι αυτός σιγά-σιγά αποχώρησε και έγινε εχθρός με τους πρώτους του συνάδελφους, πράγμα που καθρεφτίζεται στις πολλές κατηγορίες εναντίον του, όπως αυτές του Κόμπη, του Κωνσταντίνου Σοφία²⁴, και οι μεταγενέστερες του Μαξίμου του Πελοποννησίου ή του Χρονικού της ηπειρωτικής του επανάστασης.

Όπως κι αν είναι, η άλωση της Πρέβεζας το 1605, της Ναυπάκτου και της Πάτρας δύο χρόνια νωρίτερα – μην ξεχνάμε ότι ο αρχιεπίσκοπος της Ναυπάκτου ήταν ένας από τους υποκινητές της επανάστασης – άλλαξε ριζικά τα πρώτα σχέδια. Κατά τη μαρτυρία των ίδιων των Ελλήνων, και δύο γαλέρες μόνο θα μπορούσαν να είχαν πάρει τις τρεις πόλεις, γιατί οι Τούρκοι δεν το υποψιάζονταν καθόλου. Την ημέρα όμως, ούτε και ένας μεγάλος στόλος θα μπορούσε να πάρει την Πρέβεζα, δυναμικά αμυνομένη από 175 βομβάρδες, ούτε τώρα που οι Τούρκοι ξύπνησαν από την απρονοησία τους και φυλάνε όλη τη νύχτα με μεγάλες φρουρές.

Σ' αυτή τη νέα κατάσταση είναι φυσικό να εγκαταλειφτεί το παλιό σχέδιο για την άλωση της πόλης, και να αντικατασταθεί από ένα νέο, όπως θα δούμε παρακάτω.

Όταν η άλωση της Πρέβεζας ήταν ακόμα πρόσφατη, στις 18-5-1605 έγινε μία μεγάλη συγκέντρωση των επικεφαλής της επανάστασης, σ' έναν τόπο άγνωστο για μας, στην οποία γράφτηκαν τρεις μεγάλες επιστολές, η μία για τον Φίλιππο Γ', η άλλη για το γραμματέα του Κράτους της ισπανικής βασιλείας, και η τρίτη για τον κόμη του Βεναβεντε, αντιβασιλιά της Νεάπολης (1603-1610). Δυστυχώς σώθηκε μόνο η ιταλική μετάφραση αυτής της τελευταίας επιστολής²⁵, υπογραμμένη από 6 μητροπολίτες και αρχιεπισκόπους (Θεσσαλονίκης, Λάρισας, Πάτρας, Λευκάδας και δύο άλλα ονόματα κρυπτογραφημένα), 15 επισκόπους (Σερβίων, Ραδοβισδίου, Λιτζάς και Αγράφων, Αχελώου, Γλυκέως, Χειμάρρας, Ρωγών, Αετού, Δομενίκου, Εζερού, Δρυϊνοπόλεως και 4 κρυπτογραφημένα ονόματα), και μία μεγάλη σειρά ιδιωτών, εκκλησιαστικών και λαϊκών. Όπως φαίνεται καθαρά, οι επαναστατικές περιοχές περιμένουν η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Στερεά Ελλάδα, (δυτική), αν και σ' αυτήν την περίπτωση βρίσκουμε μία επέκταση μέχρι την μητρόπολη της Θεσσαλονίκης. Οι επιστολές στάλθηκαν με τον Ιωάννη Ηγούμενο, αδερφό του Μανουήλ, ο οποίος πιθανόν έφτασε στη Νεάπολη τον Ιούνιο εκείνου του χρόνου. Το κείμενο της επιστολής αποκάλυπτε πολύ καλά την άκαιρη άλωση της Πρέβεζας από το δούκα της Φλωρεντίας. Μεγάλος κίνδυνος απειλούσε τότε τους χριστιανούς, που έπρεπε να αντέξουν τις υποψίες και τα βάσανα των Τούρκων. Ευτυχώς όμως δεν αποκαλύφτηκε καθόλου το σχέδιο που είχε προετοιμαστεί.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1606, οι ελληνικές περιοχές έστειλαν ένα νέο πρεσβευτή -τον τελευταίο επίσημο-, τον Αργυρό Μιλεσινό, από τα Ιωάννινα. Αυτός φαίνεται ότι είχε κιόλας σταλθεί δύο χρόνια πριν. Το υπόμνημα που ο Μιλεσινός έθεσε στις ισπανικές αρχές έλεγε ότι το αρχικό σχέδιο εναντίον της Πρέβεζας εγκαταλείπεται απόλυτα και αντικαθιστόταν από ένα σαν το «Σικελικό Εσπερινό», με τον οποίο θα σκοτώνονταν, σε μία νύχτα μόνο, όλοι οι ενήλικοι Τούρκοι. Γι' αυτό οι επαναστάτες ζητούσαν από τον ισπανό βασιλιά εγγύηση που θα τους έπαιρνε σαν υπόδουλους του, και ότι ο Ισπανικός στόλος θα πήγαινε στις ακτές τους πριν αρχίσει η εξέγερση. Ούτε σ' αυτή την περίπτωση ακούστηκαν με πολύ ενδιαφέρον οι προτάσεις των Ελλήνων, και είναι πολύ πιθανό ότι κανείς από το Συμβούλιο του Κράτους του Φιλίππου Γ' ταξίδεψε στην Ελλάδα για να συναντηθεί με τους επικεφαλής της επανάστασης, όπως το ζητούσαν οι ίδιοι.

Δύο χρόνια αργότερα, το 1608, ο Οσμάν Πασά των Ιωαννίνων φαίνεται να συμμαρμύζει τα σχέδια των Ελλήνων, προτείνοντας στο Φίλιππο Γ' να του παραχωρήσει τα θαλασσινά φρούρια της Αυλώνας, Πρέβεζας,

Λευκάδας, Ναυπάκτου και Πάτρας, και ακόμα να τον αναγνωρίσει σαν το βασιλιά του²⁶. Ο Οσμάν φοβόταν την εκδίκηση του Σουλτάνου, επειδή ο πρώτος είχε υποστηρίξει έναν επαναστάτη στη Συρία εναντίον της Πύλης. Ο ίδιος ο Οσμάν έπνιξε στο αίμα την ηπειρωτική επανάσταση του Διονυσίου το 1611, γι' αυτό δεν μπορούμε παρά να αμφιβάλλουμε για τον σκοπό των προτάσεών του. Κατά τη γνώμη μου, σκοπός του ήταν να ανακαλύψει μέσω των Ισπανών τα σχέδια και τις προετοιμασίες που γίνονταν στον τόπο κάτω από τη διοίκησή του.

Από το 1606 οι επαφές μεταξύ Ισπανών και Ελλήνων της Ηπείρου, Θεσσαλίας και δυτικής Στερεάς Ελλάδας μειώνονται σημαντικά. Εξακολούθησαν να υπάρχουν για μερικά χρόνια ακόμα διάφορα σχέδια για ισπανική επέμβαση στην Ελλάδα, αλλά μετά από την άλωση της Πρέβεζας το 1605 αυτή η πόλη δεν έπαιξε πια κανένα σημαντικό ρόλο στα σχέδια αυτά. Η μελέτη τους, επομένως, ξεπερνάει τα όρια αυτής της ανακοίνωσής μου.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΨΑΡΑΣ

ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΟΥ 1787

Στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας σώζεται αδημοσίευτο έγγραφο του 1787 από τη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα· βρίσκεται στη σειρά *Συμβούλιο των Δέκα*, υποσειρά *Επιστολές ρεκτόρων*, φάκελος 301, τεύχος *Γενικοί προβλεπτές της θάλασσας από το 1748 ως το 1794*; αριθμ. 7, φ. r-v¹. Ως γνωστόν η Πρέβεζα υπήρξε δύο φορές βενετική κτήση: πρώτα στα 1684-1701 και έπειτα στα 1717-1797. Το έγγραφο λοιπόν αυτό αναφέρεται στη δεύτερη βενετοκρατία και συγκεκριμένα στην έναρξη ακριβώς της τελευταίας δεκαετίας. Πρόκειται για αντίγραφο έκθεσης μιας κατ' οίκον έρευνας, που πραγματοποιήθηκε στις 27 Ιουλίου 1787 κατά το νέο ημερολόγιο. Προβλεπτής της πόλης ήταν τότε - και από τις 28 Δεκεμβρίου 1783 ως τις 23 Σεπτεμβρίου 1787 - ο Anzolo Badoer². Πριν από αυτόν, στις 11 Μαΐου 1783, είχε εκλεγεί προβλεπτής της Πρέβεζας ο Giannandrea Catti q. Giovan Gottardo, που εμφανίζεται κατά τον Horz ως προβλεπτής στα 1785. Φαίνεται όμως ότι ο Catti δεν ανέλαβε υπηρεσία αμέσως μετά την εκλογή του, έστω και αν βρέθηκε στην Πρέβεζα το 1785, γι' αυτό και στις 28 Δεκεμβρίου 1783 εκλέχτηκε ο Badoer, που παρέμεινε στη θέση του τουλάχιστον ως τις 23 Σεπτεμβρίου 1787, ημέρα εκλογής του αντικαταστάτη του, του Andrea Giorgio q. Antonio. Τα πλήρη στοιχεία του Badoer είναι: Angelo Marino Participazio Badoer q. Francesco Maria.

1. ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA, *Consiglio dei Dieci, Lettere dei Rettori*, busta 301, fascicolo *Provveditori Generali da Mar del 1748 al 1794*, numero 7, f. r-v.

2. Charl. HOPF, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin 1873, σ. 405. Σ.Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ. Από τη συγκρότηση του αρματολισμού (ένα ακαρνανικό παράδειγμα), *Επιθεώρηση Τέχνης* 21 (1965) 483-500· αναδημοσίευση στον ΙΔΙΟΥ, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιη' και ιθ' αι. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Αθήνα 1982, σ. 231-252, 374-380, ιδίως 242.

Ο ανώνυμος συντάκτης του εγγράφου και υπάλληλος της βενετικής διοίκησης είχε διαταχθεί από τον προβλεπτή της πόλης Badoer να πάει σε κάποιο σπίτι και, με την παρουσία μαρτύρων, να διεξαγάγει έρευνα. Η υπόθεση φαίνεται ότι ξεκίνησε ύστερα από αίτηση του Σπυρίδωνα Φακινέη, ιδιοκτήτη ακινήτου, στο οποίο νοίκιαζε μια επιπλωμένη κάμαρα η Χρυσοπηγή Σταθά. Το σπίτι βρισκόταν στη συνοικία του Αγίου Νικολάου του Νέου. Η εκκλησία αυτή, που καταστράφηκε και δεν υπάρχει πια (την κατεδάφισε ο Αλή Πασάς κατά το χαλασμό της Πρέβεζας στις 12-14 Οκτωβρίου 1798, ήταν χτισμένη στην είσοδο της κατοπινής στρατιωτικής βάσης (Παλ(α)ιοσάραγα· η θέση ονομάστηκε έτσι από τα ερείπια λαμπρού ανακτόρου του Αλή πασά)³. Παρόντες ως μάρτυρες στην έρευνα ήταν ο παπάς Ιερεμίας Ρέντζος, ο Γεώργιος Βρυώνης και ο Κώστας Καράβελας, καπετάνιος της γραμμής (capetan della linea), δηλαδή πιθανότατα πλοίαρχος του πορθμείου για το Άκτιο ή τη Λευκάδα. Η Χρυσοπηγή Σταθά αναφέρεται ως monella (πόρνη). Για κάποιους λόγους έφυγε από την Πρέβεζα, αφού όμως πρώτα παρέδωσε το κλειδί της κάμαράς της όχι στον ιδιοκτήτη Σπυρίδωνα Φακινέη, ίσως επειδή δεν τον βρήκε, αλλά στον εξάδελφό του Μιχάλη Ανεμογιάννη. Ο τελευταίος όμως έφυγε και αυτός από την Πρέβεζα, όπως διαβεβαίωνε ο προαναφερθείς Καράβελας.

Αν κάποιος έπρεπε να ανησυχεί από την εξέλιξη των πραγμάτων, αυτός ήταν βέβαια ο ιδιοκτήτης Φακινέης, που αγωνιούσε για την τύχη των επίπλων και των άλλων αντικειμένων του μέσα στην κάμαρα. Ήθελε όμως να μπει νομότυπα, με την παρουσία σεβαστών μελών της πρεβεζάνι-

3. Σερ. BYZANTIOY (Ξενοπούλου), *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου πόλεως Άρτης και της ωσαύτης νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, εν Αθήναις 1884, σ. 224-225, 251-252, 256. Π.Α. ΦΟΥΡΙΚΗ, *Η Πρέβεζα, θέσις-κτίσις-όνομα, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* I (1924) 274-294, ιδίως σ. 275, 286. Αριστ. ΒΡΕΚΟΣΗ, *Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 και τα προνόμια των ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού, Ηπειρωτικά Χρονικά* 3 (1928) 272-294, ιδίως σ. 273, 291. Π. Α. ΦΟΥΡΙΚΗ, *Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν, Νικόπολις-Πρέβεζα, Ηπειρωτικά Χρονικά* 3 (1928) 117-159, 4 (1929) 263-294, 5 (1930) 211-228, ιδίως 4(1929) 284 υποσ. 2, 292, 5 (1930) 212-213, 215-216, 224. Λ.Χ. ΖΩΗ, *Ηπειρωτικά σελίδες, ό.π.* 5 (1930) 50-51, ιδίως σ. 50. Ν. Κ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833*, τ. I, Αθήναι 1939, σ. 50-52. Ηλία ΒΑΣΙΛΙΑ, *Οι κλέφτες Ζαχαράκηδες και ο καπετάν Γεωργάκης Σταθάς, Ηπειρωτική Εστία*, 8 (1959) 448-454, ιδίως σ. 453. Του ΙΔΙΟΥ, *Ναοί και μοναστήρια της Πρέβεζας, ό.π.*, 12 (1963) 96-102, ιδίως σ. 96-98. ΑΣΔΡΑΧΑ, *Από τη συγκρότηση του αρματολισμού*, σ. 251, έγγρ. 7. Πρβ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 20, σ. 656. Ιστορικό δημοτικό τραγούδι για το χαλασμό της Πρέβεζας από τον Αλή πασά (1798) βλ. στου Απ. PASSOW, *Τραγούδια ρωμαϊκά. Popularia carmina Graeciae Recentioris*, Lipsiae 1860, φωτ. ανατ. Αθήναι χ. χ., σ. 149, 647 (όπου η χρονολογία 1799 πρέπει να διορθωθεί σε 1798).

κης κοινωνίας ως μαρτύρων. Για το άνοιγμα της πόρτας του δωματίου ο Βενετός υπάλληλος της διοίκησης χρησιμοποίησε έναν κλέφτη, ειδικόν φαίνεται στις κλειδαριές, τον Νικολή Αντύπα.

Η κάμαρα άνοιξε και μέσα της βρέθηκαν τα ακόλουθα πράγματα αξίας του κυρίου Φακινέη: ένα ξύλινο γυροσιδηρωμένο κιβώτιο (μπαούλο) κλειδωμένο· ένα ακόμη τέτοιο, μικρότερο· ένα μικρό στρώμα γεμάτο μαλλί, με στενό κέντημα λουλουδιών· ακόμη ένα από παλιό δίμιτο ύφασμα· επιπλέον άλλο από δίμιτο ύφασμα, ριγωτό, μεταχειρισμένο· δύο αχυροστρώματα· ένα περιλαίμιο (colara, ίσως δαντελένιος γιακάς ή σάλι) μεταχειρισμένο· έξι μαξιλάρια πολύχρωμα (d' indiana), γεμάτα μαλλί· δύο μακρουλά μαξιλάρια γεμάτα μαλλί· που το κάλυμμα του ενός ήταν από λουλουδάτο πανί και του άλλου από άσπρο πανί· ένα μαξιλάρι με το γέμισμά του· ένα ζευγάρι σεντόνια μεταχειρισμένα και ένα άλλο σεντόνι, σύνολο τρία· ένας καθρέπτης κρεμασμένος στον τοίχο· οκτώ πετσέτες φαγητού βρώμικες, μεταχειρισμένες· ένα τραπεζομάντηλο βρώμικο, μεταχειρισμένο· δύο κομμάτια πανί μεταξωτό, τριών πήχεων περίπου· μία πετσέτα χεριών βρώμικη, μεταχειρισμένη· δύο ντιβανοσκεπάσματα πολύχρωμα (coperte di soffà d' indiana)· δύο καλύμματα κλίνης από μετάξι μεταχειρισμένο, ξηλωμένο· ένα παραπέτασμα πόρτας μάλλινο με τη σιδερόβεργά του· μία μαρμαπαρέζικη, παλιά κάπα από κατσικίσια τρίχα· δύο παλιές, μεγάλες γούνες· ένα επανωφόρι παλιό, σκισμένο· ένα τηλεσκοπικό μονοκιάλι (canochiale), που το πήρε ο κύριος Βρυώνης ως δικό του πράγμα· ένα βιβλίο με τίτλο *Τα έργα του κυρίου Fonte Ateniese* (un libro intitolato le opere del signor Fonte Ateniese· παρά τις προσπάθειές μου δεν κατάφερα να ταυτίσω το έργο)· τρεις τσάντες κυνηγού (ταγάρια)· μια ορειχάλκινη μάχαιρα με τη θήκη της· μια σφραγίδα (sigillo) με τον Άγιο Μάρκο· μια φρουτιέρα από χαλκό· επτά φλυτζάνια του καφέ· οκτώ άσπρα πιάτα· μια καφετιέρα (majerin da caffè, μπρίκι· η λέξη majerin ίσως προέρχεται από την ελληνική μαγειρεία)· μια σιδερένια κατασρόλα και μια πινακίδα (tabella, πιθανόν σανίδα ή ξύλινο τραπεζάκι, τάβλα).

Από τα επώνυμα που υπάρχουν στο έγγραφο, επιβιώνουν στην Πρέβεζα ως σήμερα, δηλαδή διακόσια περίπου χρόνια αργότερα ή επί έξι ως επτά γενιές, τουλάχιστον τα ακόλουθα: Ρέντζος, Βρυώνης, Αντύπας, Καραμπελας (Καράβελας)⁴.

Το επώνυμο *Ρέντζος* ανήκει σε ισχυρή οικογένεια της Πρέβεζας· μαρτυρούνται: Θάνος Ρέντζος (Thano Renzo), οικογενειάρχης (1741)⁵. Ιω-

4. ΒΑΣΙΛΙΑ, Ναοί και μοναστήρια, σ. 101.

5. Ρ.-Α. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Οι οικογένειες της Κοινότητας της Πρέβεζας (1741), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 1(1984) 403-418, ιδίως σ. 406-407.

άννης Ρέντζος, σύνδικος (1742)⁶. Νικόλαος Ρέντζος (Nicolò Renzo) συμβολαιογράφος (1752, 1776, 1778, 1781)⁷. Αθανάσιος Ρέντζος, σύνδικος (1779)⁸. Αθανάσιος Ρέντζος του Δράκου (όχι αυτός του 1779), σύνδικος (1783)⁹. Νικόλας ή Νικολός Ρέντσος (Nicolò Renzo, sic), σύνδικος (1783)¹⁰, πιθανώς ο ίδιος με τον ομώνυμο συμβολαιογράφο. Χρίστος Ρέντζος (1783)¹¹. Γιωργάκης Ρέντζος (1787)¹². Ο παπάς Ιερεμίας Ρέντζος του εγγράφου μας είναι γνωστός από αχρονολόγητη αναφορά των κατοίκων της Πρέβεζας προς τον προβλεπτή της Αγίας Μαύρας (η αναφορά ωστόσο αυτή μπορεί να χρονολογηθεί μεταξύ 25 Νοεμβρίου 1786 και 20 Μαρτίου 1787)¹³. Νικόλαος Ρέντζος, πρόεδρος (ένας από τους πέντε) Πρέβεζας (1800)¹⁴. Άρα η οικογένεια Ρέντζου κατά το διάστημα 1742-1783 ανέδειξε τουλάχιστον τέσσερις συνδίκους¹⁵ και στα 1800 έναν πρόεδρο.

Με το επώνυμο *Καράβελας*, που ο Βενετός υπάλληλος το έγραψε Caravello, ίσως για να μην υπάρξει σύγχυση -αν το έγραφε Caravel(l)a- με τον γνωστό τύπο πλοίου, μαρτυρείται ο καπετάν Τζώρτζης Καράβελας, προεστός και άρχοντας στην Πρέβεζα (1752, 1776, 1781)¹⁶. Το ίδιο επώνυμο μας θυμίζει την κοινωνιστική ηθογραφία του Κωνσταντίνου Θεοτόκη *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920).

Με το επώνυμο *Αντύπας* αναφέρεται συμπολεμιστής του Λάμπρου Κατσώνη¹⁷. Ιωάννης και Γεράσιμος Αντύπας ήταν μαθητές (1840-1841) του Ιόνιου Κολλεγίου στην Κέρκυρα¹⁸.

6. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, ό.π., σ. 404 υποσ. 5 και σ. 408 υποσ. II.

7. Ό.π., σ. 405 και υποσ. 8, σ. 408 υποσ. 13, σ. 410 υποσ. 22.

8. Ό.π., σ. 404 υποσ. 5.

9. Ό.π.

10. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχείον, *Ηπειρωτικά Χρονικά* II (1936) 1-341, ιδίως σ. 287-288. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Οι οικογένειες, σ. 404 υποσ. 5.

11. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 379.

12. ΑΣΔΡΑΧΑ, ό.π. σ. 251, έγγρ. 6: μάρτυρας στην καταγγελία.

13. Ό.π., σ. 242-243, 379.

14. Σ.Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, Όψεις από το προνομιακό καθεστώς της Πάργας, Πρέβεζας και Βόνιτσας, *Επιθεώρηση Τέχνης* 20 (1964) 571-587· αναδημοσίευση στου ΙΔΙΟΥ, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιθ' και ιθ' αι. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Αθήνα 1982, σ. 199-222, 370-372, ιδίως 212.

15. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Δοκίμιον*, σ. 226. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Οι οικογένειες, σ. 408-409 (στην υποσ. 14, παρά τα στοιχεία της υποσ. 5, γράφεται 1784 και τρείς). Πρβ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* τ. 20, σ. 657.

16. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Οι οικογένειες, σ. 408 και υποσ. 13.

17. Π. ΧΙΩΤΟΥ, *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων* τ. 3, Κερκύρα 1863, φωτ. ανατ. Αθήνα 1979, σ. 482.

18. Σ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, Ανδρέας Κάλβος. Ανέκδοτα και αθησαύριστα κείμενα, *Ο Ερανοστής* 2 (1964) 81-118· αναδημοσίευση στου ΙΔΙΟΥ, *Ελληνική κοινωνία και Οικονομία*, ό.π., σ. 281-304, 393-406. Στη σ. 304: *Giovanni Antippra* και *Gerasimo Antippra*.

Ο Μιχάλης Ανεμογιάννης εμφανίζεται ως μάρτυρας και σε ομαδική καταγγελία κατοίκων της Πρέβεζας το 1787. Το ίδιο επώνυμο φέρει (1884) συνδρομητής από το χωριό Πράμαντα (επαρχία Δωδώνης) του *Δοκίμιου ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου ηπειρωτικής πόλεως Ἄρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης* του Σεραφεΐμ Βυζαντίου (Ξενοπούλου)¹⁹.

Για το επώνυμο Σταθάς έχουμε περισσότερες πληροφορίες. Δύο χρόνια πριν από τη σύνταξη του εγγράφου που εξετάζουμε, πυροβολήθηκε και σκοτώθηκε στην Πρέβεζα το πρωί της 13ης Μαρτίου 1785 από τους κλέφτες αδελφούς Ζαχαράκη και Ανδρέα ή Θοδωρή Λαλαγιώργο ο κλεφταρματολός Γεωργάκης Σταθάς, ενώ έβγαине από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου του Νέου. Οι δύο δολοφόνοι αδελφοί Λαλαγιώργου ήταν μέλη της ένοπλης ομάδας του ίδιου του Γεωργάκη Σταθά και μάλιστα ανεψιοί του²⁰. Όσο για τις απαρχές της αρματολικής ιδιότητας των Σταθαίων, ο Ασδραχάς τις τοποθετεί μετά το 1739²¹.

Λαϊκό δίστιχο αναφέρει:

*Στη Σκιάθο και στη Σκόπελο ποτέ κριτής (ή κατής) δεν κρένει,
τ' είναι λημέρι του Σταθά, βίγλα του Νικο-Τσάρα.*

Ο Σταθάς του διστίχου πρέπει να είναι γιός (ο Γιάννης) ή άλλος συγγενής του Γεωργάκη Σταθά και να συνεργάστηκε στα 1801-1806 με τον γνωστό καταδρομέα Νικοτσάρα στις Σποράδες²². Δημοτικό, κλέφτικο τραγούδι έψαλε τη ναυμαχία στην Κασσάνδρα της Χαλκιδικής (5-6 Ιουλίου 1807) και τον Γιάννη Σταθά από την Ακαρνανία, ο οποίος, ενώ αρχι-

19. ΑΣΔΡΑΧΑ. Από τη συγκρόση του αρματολισμού, σ. 251. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως*, σ. 415: Γεώργιος Ανεμογιάννης.

20. ΒΑΣΙΛΑ, Οι κλέφτες Ζαχαράκηδες, σ. 449, 454. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 234-240, 244, 246, 251-252, 377-378. Α.Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ': *τουρκοκρατία 1669-1812, η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του Γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 357. Αλέξη ΠΟΛΙΤΗ, *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, Αθήνα 1973, σ. 92. Ο Κασομούλης αναφέρει αντίθετα πως ο Γεωργάκης Σταθάς «Μοσχοβίτης» πέθανε στη Ρωσία: ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. Ι, σ. 13, 35. Βλ. όμως και τις απόψεις του ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 235-236. Βλ. ακόμη τη σημείωση του Γιάννη Βλαχογιάννη: ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, *ό.π.*, σ. 35 υποσ. 2. Πρβ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, *ό.π.*, σ. 106-110.

21. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση, σ. 234, 374-375. Πρβ. Κ. Ν. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνησι 1869, επανέκδοση με ευρετήριο Αθήνα 1985, σ. 460 (Γεροδήμος Σταθάς 1765) 492, 497. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. Ι, σ. 34-36.

22. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, σ. 584-586, 666. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, *ό.π.*, σ. 94-95. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', σ. 717-718.

κά από τα βουνά του ήξερε μόνο το χρώμα της θάλασσας, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Σάθας, εξελίχθηκε αργότερα σε δεινό πειρατή και ναυμάχο των Τούρκων²³. Το δημοτικό τραγούδι που αναφέρει το θάνατο του Γιάννη Σταθά χρονολογήθηκε γύρω στα 1750-1760²⁴ ή στα 1765²⁵ ή στα 1765-1770²⁶ λ η στιχούργησή του όμως θα πρέπει να τοποθετηθεί πιθανότατα μετά το 1807, εφόσον τότε, στη ναυμαχία της Κασσάνδρας, πήρε μέρος και ο Γιάννης Σταθάς. Εκτός βέβαια αν πρόκειται για ομώνυμους παππού και εγγονό, όπως υποστήριξε ο Αραβαντινός²⁷, μολοντί τα χρονικά περιθώρια, ιδίως της τρίτης χρονολόγησης (1765/1770-1807), είναι μάλλον στενά. Ίσως όμως ο Αραβαντινός να έχει δίκαιο, αν υπολογιστεί ως βάση η πρώτη χρονολόγηση (1750-1760), δεδομένου μάλιστα ότι στα 1807 ο Γιάννης Σταθάς ήταν περίπου 40 ετών²⁸.

Ο Γεωργάκης Σταθάς, πατέρας του Γιάννη, διετέλεσε μπεκτζής, μέλος δηλαδή εκείνης της κατηγορίας ενόπλων (μπεκτζήδες: bekçiler), στην οποία οι Οθωμανοί είχαν αναθέσει τη φύλαξη των συνόρων προς τις βενετοκρατούμενες περιοχές και την επιβολή της τάξης στη νοτιοδυτική Ήπειρο και στην Αιτωλοκαρνανία. Ο Γεωργάκης Σταθάς μαρτυρείται ως μπεκτζής στα χρόνια 1759-1761 και 1764. Το 1761 είχε περάσει στην παρανομία. Συνεργάστηκε μάλιστα τότε με τον ονομαστό κλέφτη Γιάννη Μπουκουβάλα, με τον οποίο και κατόπιν συμπεθέρεψε (ο Γιάννης Σταθάς νυμφεύτηκε θυγατέρα ή αδελφή του Μπουκουβάλα). Ο Γεωργάκης Σταθάς σκότωσε τον Αρβανίτη πρώην μπεκτζή Μάλιο ή Μαλιακουσίνο (1760)²⁹

23. PASSOW, *Τραγούδια ρωμαίικα* σ. 14-15. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, σ. 586. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*, εν Αθήναις 1880, ²1967, σ. 35-36. Ο Ι. Κ. ΒΑΣΠΑΒΕΛΛΗΣ, *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, Θεσσαλονίκη 1948, ²1970, σ. 70-71, τοποθετεί τη ναυμαχία κοντά στη νήσο Σκόπελο. ΠΟΛΙΤΗ, *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, σ. 92-95, όπου η προηγούμενη βιβλιογραφία και ενδιαφέροντες προβληματισμοί.

24. PASSOW, *Τραγούδια ρωμαίικα* σ. 13-15.

25. Αστ. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗ, *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων. Συμβολή στη μελέτη των σχέσεων μεταξύ των τουρκοκρατούμενων Ελλήνων της Δυτικής Ελλάδας και των Βενετών (1745-1770)*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 31.

26. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Συλλογή δημοδών ασμάτων*, σ. 35.

27. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 55-56. Πρβ. ΑΣΔΡΑΧΑ, *Από τη συγκρότηση του αρματολισμού*, σ. 375-376.

28. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, σ. 586.

29. PASSOW *Τραγούδια ρωμαίικα*, σ. 13. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Μικρός Έλληνομνήμων, Ηπειρωτική Εστία* 7 (1958) 555-563, 641-650, 734-741, 843-851, 8(1959) 17-26, 182-190, 295-302, 468-477, 549-554, 630-639, 786-795, 867-875, 9(1960) 7-15, 104-111, 204-212, 366-374, 474-484, 553-565· βλ. ιδίως 7(1958) 561. ΑΣΔΡΑΧΑ, *Από τη συγκρότηση του αρματολισμού*, σ. 375. ΠΟΛΙΤΗ, *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, σ. 92.

και πραγματοποιήσει ληστείες στις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Ύστερα κατέφυγε στις γειτονικές βενετικές κτήσεις, προφανώς στα χρόνια 1761-1764. Λίγο αργότερα έγινε γνωστός και για τη δραστηριότητά του κατά τα Ορλωφικά (1769-1770), αφού ήταν από τους πρώτους που προσχώρησαν στην κίνηση και έδρασε ως το τέλος της³⁰. Στα 1780 πήρε στην κατοχή του το αρματολίκι του Βάλτου, που το κράτησε ως το θάνατό του (1785)³¹.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Χρυσοπηγή Σταθά του εγγράφου (1787) ήταν κόρη ή αδελφή του δολοφονημένου (1785) κλεφταρματολού Γεωργάκη Σταθά. Αποκλείεται να ήταν γυναίκα του, επειδή εκείνη είχε πεθάνει πριν από το φόνο του συζύγου της. Θυμίζουμε ότι αυτός δολοφονήθηκε έξω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου του Νέου. Στην ίδια συνοικία της Πρέβεζας βρισκόταν και το σπίτι της Χρυσοπηγής. Στο ίδιο αυτό σπίτι ίσως κατοικούσε και ο Γεωργάκης εφόσον για τον εκκλησιασμό του προτιμούσε τον κοντινό ναό. Ο Βασιλάς μάλιστα ταύτιζε στα 1959 το σπίτι αυτό με εκείνο του μεταγενέστερου ιδιοκτήτη Αποστόλη Τρισακάτσα³². Αν η Χρυσοπηγή έμεινε ορφανή ή απροστάτευτη, στερημένη από κάθε πόρο ζωής, πιθανόν να μην ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να στραφεί προς την πορνεία. Οι υποκειμενικές άλλωστε συνθήκες δεν ήταν απαγορευτικές προς μια τέτοιαν εξέλιξη: η ταραχώδης ζωής της οικογένειας των Σταθαίων, παρά τα εξωτερικά φαινόμενα ευσέβειας, δε θα δημιουργούσε επίμονες αναστολές.

Από την άλλη μεριά υπήρχαν και κάποιες αντικειμενικές συνθήκες, ευνοϊκές για την ανάπτυξη της πορνείας. Το 1684, όταν οι Βενετοί κατέλαβαν την Πρέβεζα, ο πληθυσμός της ανερχόταν σε 1.500 κατοίκους. Οι άνθρωποι αυτοί πρέπει να ήταν στο σύνολό τους Έλληνες, εφόσον οι Τούρκοι (περίπου 1.500-1.700) μετά την κατάληψη της πόλης από τους Βενετούς είχαν αποσυρθεί στην Άρτα³³. Επομένως λίγο πριν από τη βενετική κατάκτηση η Πρέβεζα είχε γύρω στους 3.000-3.200 κατοίκους. Το 1740, σύμφωνα με έκθεση του γενικού προβλεπτή Antonio Loredan προς το δόγη, ο γηγενής πληθυσμός της Πρέβεζας αριθμούσε 200 οικογένειες ή 900 ψυχές³⁴. Το 1760, σύμφωνα με την απογραφή του Francesco Grimani, η πό-

30. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 375. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗ, *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων*, σ. 21. 26-31, 44, 51.

31. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση, σ. 238, 246-247, 252.

32. ΒΑΣΙΛΙΑ, Οι κλέφτες Ζαχαράκηδες, σ. 449, 453. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση, σ. 234, 251-252.

33. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 320. Α.Π. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗ, *Η βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699). Συμβολή στην Ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού κόλπου και της Αιτωλοκαρνανίας*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 65-66.

34. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Ηπειρωτικά σταχυολογήματα, Ηπειρωτική Εστία* 11(1962) 377-384, 521-527, ιδίως σ. 523. Πρβ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Οι οικογένειες, σ. 409.

λη είχε 1.840 κατοίκους³⁵. Το 1770 ο πληθυσμός της Πρέβεζας ανερχόταν σε 1.834 ψυχές³⁶. Στα τέλη του 18ου αιώνα, οπότε οι κτήσεις της Βενετίας στην Ανατολή περιορίζονταν στα νησιά του Ιονίου, στις πόλεις της ηπειρωτικής ακτής Βουθρωτό, Πάργα και Πρέβεζα, καθώς και στη Βόνιτσα, στη νότια ακτή του Αμβρακικού³⁷, η Πρέβεζα αριθμούσε 10.000 ως 12.000 περίπου κατοίκους³⁸. Την ίδια εποχή από το αγκυροβόλιό της εξάγονταν κάθε χρόνο 1.000 βαρέλες λάδι, καθώς και διάφορα είδη δημητριακών³⁹. Η αλματώδης αυτή αύξηση του πληθυσμού της πόλης από τα μέσα προς τα τέλη του 18ου αιώνα και η μεγάλη κινητικότητα του αγκυροβολίου της εξηγούν τις αντικειμενικές συνθήκες για τις οποίες μιλήσαμε παραπάνω. Η πληθυσμιακή αυτή διόγκωση, μολονότι η πλήρης αιτιολόγησή της ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας εργασίας, μπορεί ωστόσο να αναφερθεί ότι οφειλόταν και στους πρόσφυγες από τις πρώην βενετικές κτήσεις, αλλά και στη συνεχή εισροή Ελλήνων, Οθωμανών όμως υπηκόων, από την ενδοχώρα στην πόλη της Πρέβεζας⁴⁰.

Ενδέχεται πάντως η Χρυσοπηγή να μην ήταν στην πραγματικότητα πόρνη, αλλά ο χαρακτηρισμός *monella* να της αποδιδόταν υβριστικά και περιφρονητικά από τους όχι και λίγους εχθρούς της οικογένειας των Σταθαίων. Ας μην ξεχνούμε και τον βίαιο τρόπο θανάτου του Γεωργάκη. Φαίνεται όμως ότι δεν επρόκειτο για ύβρη. Η χρήση του όρου *monella* σε επίσημο έγγραφο της βενετικής διοίκησης δεν μπορούσε παρά να ήταν κυριολεκτική.

Για τον Σπυρίδωνα Φακινέη ή Φακινέλη γνωρίζουμε ότι ήταν Κερκυραίος, αξιωματικός στη βενετική φρουρά της Πρέβεζας. Μετά το 1787 φαίνεται ότι πούλησε το σπίτι του στην πόλη αυτή και έφυγε για την Κέρκυρα. Αργότερα επανήλθε στην Πρέβεζα ως *soprintendente*⁴¹ και κατοίκησε

35. ΧΙΩΤΟΥ, *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων* τ. 3, σ. 525-526. Α.Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας*, τ. 2, εν Αθήναις 1914, σ. 241.

36. ΒΡΕΚΟΣΗ, Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800, σ. 292 υποσ. 38.

37. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΑ (1975) 382.

38. ΒΡΕΚΟΣΗ, Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800, σ. 291-293. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, Συμβολή εις την Ιστορίαν Πρεβέζης και Πάργας (1798-1802), *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* II(1956) 59-77, ιδίως σ. 72. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 379-380. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ, σ. 197.

39. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ, σ. 198. Πρβ. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗ, *Η βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα*, σ. 96-100, 103, 110-113, 132-133, 137.

40. Πρβ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας*, τ. 2, σ. 242-243. ΒΡΕΚΟΣΗ, Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800, σ. 292 υποσ. 38. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 240-241.

41. Για τον όρο βλ. Ι.Δ. ΨΑΡΑ, *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16ος-18ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 30-32.

στο σπίτι της χήρας Βασίλαινας, μητέρας του δολοφονημένου το 1785 Γεωργάκη Σταθά. Τότε πήρε μέρος και στην αντεκδίκηση που υποκίνησε η Βασίλαινα για το φόνο του γιού της. Ο Κερκυραίος αυτός στρατιωτικός μετά τη συνθήκη του Campofornio (1797) πέρασε στην υπηρεσία των δημοκρατικών και αυτοκρατορικών Γάλλων στα Επτάνησα και στην Ιταλία⁴².

Οπωσδήποτε αναπάντητο παραμένει το ζήτημα των σχέσεων της Βασίλαινας με την κόρη ή εγγονή της Χρυσοπηγή. Μια άλλη γυναίκα της ίδιας οικογένειας, η Δέσπω Σταθά «του ποτέ Δημητρίου», παντρεύτηκε στη Λευκάδα το 1803 τον Γεωργάκη Γρίβα, τον επιλεγόμενο Σβίγκα⁴³. Γιος του Δημητρίου Σταθά ήταν και ο Ανδρέας, που πέθανε το 1802⁴⁴.

Το έγγραφο παρουσιάζει και λαογραφικό ή ηθογραφικό ενδιαφέρον. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν στην κάμαρα της Χρυσοπηγής Σταθά θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως αντιπροσωπευτικό δείγμα για τον οικιακό εξοπλισμό ενός νοικοκυριού της εποχής εκείνης.

Χαρακτηριστική είναι η ανεύρεση του τηλεσκοπικού μονοκιαλίου, που το πήρε ο Γιώργος Βρυώνης, μέλος της επιτροπής έρευνας, ως δικό του αντικείμενο. Η σιωπηρή συγκατάθεση στην ενέργεια του Βρυώνη από τον ιδιοκτήτη της κάμαρας Σπυρίδωνα Φακινέη δείχνει ότι ο πρώτος δεν οικειοποιήθηκε ξένο πράγμα. Μπορούμε ακόμη να υποθέσουμε ότι ο Βρυώνης ήταν ανύμφευτος ή αδέσμευτος, διαφορετικά δε θα μπορούσε να εξηγήσει στους άλλους μάρτυρες – και μάλιστα μπροστά στον παπά Ιερεμία Ρέντζο - την παρουσία δικού του αντικειμένου, που το είχε φαίνεται ξεχάσει σε κάποια επίσκεψή του στο σπίτι της Χρυσοπηγής. Αν ήταν νυμφευμένος ή δεσμευμένος, η προς τα χρηστά ήθη προσάδουσα στάση θα του επέβαλε τη σιωπή και τη συνακόλουθη απώλεια του μονοκιαλίου, εξέλιξη που κάθε άλλο βέβαια παρά τη δυσαρέσκεια του Φακινέη θα προκαλούσε.

Το έγγραφο μας επιτρέπει να καταλάβουμε και κάποια άλλα πράγματα. Πριν απ' όλα τη γραφειοκρατική βέβαια, αλλά από νομική και κοινωνική πλευρά άψογη λειτουργία των διοικητικών θεσμών στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα, τουλάχιστον στην υπόθεση αυτή. Ο Βενετός κυβερνήτης της πόλης, δηλαδή ο προβλεπτής Badoer, που υπαγόταν στον έκτατο προ-

42. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 235, 239-240, 247-250, 252, 376-377, 379.

43. ΑΣΔΡΑΧΑ, ό.π., σ. 235, 376.

44. Ό.π., σ. 376.

βλεπτή της Λευκάδας, όπου και ήταν αναγκασμένος να μένει τον περισσότερο καιρό εξαιτίας αρρώστιας του⁴⁵, ενεργεί νομότυπα και - θα τολμούσαμε να πούμε - δημοκρατικά. Μετά την αίτηση του Φακινέη δεν ενεργεί αυθαίρετα· δίνει σχετική εντολή για την έρευνα, αλλά μεταβιβάζει ευθύνες και στα μέλη της επιτροπής που συγκροτεί. Τα γνωστά επαγγέλματα των δύο μελών, ιερέας και πλοίαρχος, καθώς και η αγραμματοσύνη του δεύτερου, που επιβεβαιώνεται από την υπογραφή του Κώστα Παπαβασίλη αντί του καπετάνιου Καραβέλα, δείχνουν την - άτυπη έστω - παραχώρηση κάποιων κοινωνικών δικαιωμάτων σε υπηκόους της Γαληνότατης Δημοκρατίας, οι οποίοι οπωσδήποτε δεν ανήκαν στην προνομιούχα τάξη των ευγενών (με την πιθανή εξαίρεση του παπά Ιερεμία Ρέντζου)⁴⁶, όσο και αν η υπόθεση στην οποία εμπλέκονταν δεν παρουσίαζε συγκλονιστικό ενδιαφέρον⁴⁷. Φαίνεται λοιπόν ότι όσο το βενετικό κράτος έγερνε προς τη δύση του (συνθήκη του Comproformio, 1797) τόσο αμβλύνονταν οι αντιθέσεις ανέμεσα στις κοινωνικές τάξεις των κτήσεών του, άποψη που υποστηρίζεται και από τον συνεχώς διευρυνόμενο αριθμό των μελών στα τοπικά συμβούλια. Στα 1786-1787, π.χ., το Γενικό Συμβούλιο της Πρέβεζας απαρτιζόταν από 120-125 οικογένειες⁴⁸. Οι ταραχές που επακολούθησαν, ιδίως στα Επτάνησα, πιθανόν να ερμηνεύονται κυρίως από τις πολιτειακές περιπέτειες του τόπου, στις οποίες όχι ασήμαντο ρόλο έπαιξε η παρουσία των δημοκρατικών Γάλλων. Άλλωστε δύο μόλις χρόνια μετά τη σύνταξη του εγγράφου μας ξέσπασε η μεγάλη Γαλλική Επανάσταση. Οι ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού έφταναν βέβαια και ως τις βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου.

45. ΧΙΩΤΟΥ, *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων* τ. 3, σ. 497. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 242-243. Ο τακτικός επίτροπος (procurator ordinario) της Πρέβεζας υπαγόταν και αυτός στον έκτακτο επίτροπο (procurator straordinario) της Λευκάδας (Santa Maura, Αγία Μαύρα): ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείον, σ. 285-286. Γενικά επί βενετοκρατίας η Πρέβεζα υπαγόταν διοικητικά στη Λευκάδα: A.-G. SAINT-SAUVEUR, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, t. 1-3, à Paris, an VIII (1.800)· βλ. τ. 2, σ. 264. ΒΡΕΚΟΣΗ, Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800, σ. 285 υποσ. 22. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ό.π., σ. 293 υποσ. 2. Πρβ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας*, τ. 2, σ. 227-228.

46. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως*, σ. 226. ΑΣΔΡΑΧΑ, Όψεις από το προνομιακό καθεστώς, σ. 212.

47. Πρβ. Γ.Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της βενετοκρατίας (1554-1600)*, Ιωάννινα 1985, σ. 11-111.

48. ΑΣΔΡΑΧΑ, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού, σ. 250, 379. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Οι οικογένειες, σ. 408, υποσ. 15.

Διπλωματική έκδοση του εγγράφου

Archivio di Stato di Venezia, Consiglio dei Dieci, Lettere dei Rettori, busta 301, fasc. Provveditori Generali da Mar dal 1748 al 1794, num. 7, f. r-v.

Adi 27 Luglio 1787 stile nuovo Prevesa

D' ordine dell' illustrissimo ed eccellentissimo signor Anzolo Badoer, provveditor di Prevesa, trasferitomi io infrascritto ministro nella casa di donna Crissopiji Statà, esistente in quest' abitato, nella contrada di S. Niccolo nuovo, unitamente con il reverendo papà Jeremia Renzo, signor Zorzi Vrioni, Costa Caravello, capetan della linea, chiamati per testimoni, presenti, ed alla presenza di essi feci aprire la camera di detta casa con mezzo di Niccolin Antippa, ladro, stante che la chiave della monella fù presa da Micali Anemojani, cugino del signor Spiridion Fachinej, nel momento della di lui partenza da questo luoco, come asserisce il suaccenato Caravello, e furono ritrovati entro la sudetta camera li seguenti effetti di valore di detto signore Fachinej:

Un casson serato d' albeo ferato con una seratura
 Una cassetina serata d' albeo ferato con una seratura
 Un stramazio pieno di lana, piccolo con intima fiorata
 Resto di dimito vecchio
 Resto pur di dimito rigato usato
 Due pagliarizzi - Una colara usata
 Sei cussini d' indiana, pieni di lana
 Due capeziali pieni di lana, la coperta di essi di tella fiorata ed il restante di tella bianca
 Un cussin con la sua intimella
 Un paro di lenzuoli usati ed un altro lenzuole, in tuti tre
 Un spechio piccato al muro
 Tavagliogli sporchi usati otto
 Una tovaglia sporca usata
 Due retti di tella bombasina, di tre brazza in circa
 Un sugaman sporco usato
 Due coperte di soffà d' indiana
 Reste due di bombasina usatta estorita /f. v/
 Una portiera di lana con suo ferro

Un baracan di Barbaria vecchio

Due pellizzoni vecchj

Un gaban vecchio ropto

Un canochiale, tolto dal signor Vrioni come robba sua

Un libro intitolato le opere del signor Fonte Ateniese

Tre tasche da cacciatore

Un palosso di ottone con la sua guardia di schiodar

Un sigillo con S. Marco

Una fortiera di rame con 7 chichere di caffè e otto piatti bianchi

Un majerin da caffè

Una cazza di ferro ed

Una tabella

Ο Μέγας ηκονομος Ιερεμίας Ρέντζος ήμουν παρόν και μαρτηρό

Zorzi Vrioni ero presente, testimonio

Κόστας Παπαβασίλης βεβεονο δια ονομα του Κοστα Καραβела μην
ηξεβρονδας να γραψη τι λεγη και ητανε παρον.

Una botte di Lame con suo ferro.
 Un baracon di Barbaria vecchio
 Due belizioni vecchi.
 Un fabano vecchio vppo.
 Un gonochiale tito del ff. Cuisini come vbbe sua
 Un fido intitolato la opera del ff. Ponte Stenico.
 Una barca da pacciare.
 Un pallo di ovone con la sua fuerita di schiodate.
 Un sigello con S. Marco.
 Una botte di rame con 3. chiese di cafe, e
 otto piccioli bicchieri.
 Un majem di cafe.
 Una carca di ferro, ed
 una cartella.

Ο Μισος Ηνωμενος Ισχυριος Ριψης, ημερον ραρον, ην γενελογος.

Ροσι υνοι: εσο πτε: Ρεστιμονιο.

Ηστας Παπαβασιλης οβλιου φη αυρα λος Ηστας Ραζελ,
 μου ηφελδουλα ην υφαστη ος ρυνη, ην ηδαν ραρον.

ASV; Consiglio dei Dieci,
 Lettere dei Rettori, busta 361,
 τωτος Προμηδιτοι, Γενεραλι Ι. Μαρ
 del 1748 al 1794, esp. 51. F. p. r.

Πριβις-
 27 Ιουλιου 1787

Κ. ΚΑΡΑΝΑΤΣΗ

**Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
(1811 - 1813)**

Μελέτη βασισμένη στην εμπορική και προξενική αλληλογραφία των αδελφών Η. και F. POUQUEVILLE.

«Μυρωδάτα οπωροφόρα δένδρα, δασύλια αιώνιας βλάστησης, σπία καθαρά, εύφορη γη, θάλασσα αστείρευτη αγαθών, μιά πόλη που με το χρόνο αυξανόταν και πρόσφερε άσυλο σε δέκα χιλιάδες Έλληνες, ελεύθερους κατοίκους σ' αυτήν τη γωνιά της Ηπείρου»¹. Μιλάμε για την Πρέβεζα στην εκπνοή του 18ου αιώνα και ακούμε τους επιθανάτιους ρόγχους της Βενετίας, κάτω από τη διοίκηση της οποίας η πόλη γνώρισε μέρες καλές. Ακολουθεί μία ρευστή περίοδος (1798 - 1806), διεκδικήτρια της οποίας υπήρξε η Γαλλική Δημοκρατία, που έκλεισε βίαια ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων για να περάσει η Πρέβεζα στην αντιπέρα όχθη, αυτήν της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η μετάβαση αυτή είχε σαν αποτέλεσμα τη συρρίκνωση και αλλοίωση της πληθυσμιακής σύνθεσης. Ο αριθμός των κατοίκων της πόλης μειώθηκε από 10.000 και 15.000 στις 2.000 - 3.000 ψυχές και οι ελαιώνες, μια από τις βασικές πηγές εισοδήματος, υπέστησαν ζημιά της τάξεως των 6.000 δένδρων. Η γεωγραφική της θέση όμως και ο εμπορικός της ρόλος φάνηκαν παράγοντες ισχυρότεροι των γεγονότων, αφού «η Πρέβεζα έχει λιμένα καλόν» και «ο λιμήν είναι αποθήκη εμπορική της πέριξ Ηπείρου»⁽²⁾. Έτσι οι πληγές από τη μετάβαση γρήγορα επουλώθηκαν και η πόλη ξαναβρήκε το ρυθμό της, ρυθμό που έδινε το λιμάνι.

1. F. Pouqueville, *Voyage de la Grece*, Paris 1826, t. 2, p. 203-204.

2. ΑΘ. ΣΤΑΤΕΙΡΙΤΗΣ, *Ηπειρωτικά ήτοι ιστορία και γεωγραφία της Ηπείρου παλαιά και νέα*, εν Βιέννη της Αυστρίας 1819 σστ'.

Η ανακοίνωση που ακολουθεί φιλοδοξεί να «αναγνώσει» τις καταστάσεις εισαγωγών - εξαγωγών των αδελφών POUQUEVILLE στο συγκεκριμένο λιμάνι, την περίοδο 1811 - 1813. Τρίμηνες καταστάσεις που περιέχονται στην Προξενική και Εμπορική Αλληλογραφία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας — QUAID" ORSAY — και στους τόμους 4 - 8 του Προξενείου Ιωαννίνων³). Καθεμιά τους έχει οκτώ κάθετες στήλες οι οποίες με τη σειρά τους είναι:

Σημαία, είδος πλοίου, αφετηρία ή προορισμός, αριθμός πληρώματος, βάρος φορτίου, είδος εμπορευμάτων, αξία, παρατηρήσεις. Στο τέλος των καταστάσεων δίνονται τα συνολικά μεγέθη της τέταρτης, πέμπτης και έβδομης στήλης, δηλαδή το σύνολο των πληρωμάτων, του όγκου και της αξίας.

Τον Ιούνιο του 1811 ο Γάλλος Πρόξενος στα Ιωάννινα F. POUQUEVILLE απευθυνόμενος στον αρμόδιο Υπουργό, αναφέρει: «Μου είναι αδύνατον να δώσω στην εξοχότητά σας την κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας, όπου οι Άγγλοι είναι παντοδύναμοι». Περιέργως, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, δηλαδή πέντε μήνες από την παραπάνω δήλωση, ο ίδιος ο POUQUEVILLE συντάσσει τον πρώτο πίνακα της εμπορικής κίνησης του λιμανιού. Τις πληροφορίες του παίρνει από τον πράκτορά του και το τελωνειακό βιβλίο του λιμανιού. Στους επόμενους πίνακες δεν παρατηρούμε σημείωση αναφορικά με τις πηγές υλικού, ίσως γιατί την υπόθεση αυτή αναλαμβάνει ο αδελφός του H. POUQUEVILLE, που διορίζεται Υποπρόξενος στην Πρέβεζα το 1812. Από την πρώτη κιόλας έκθεσή του αναφέρεται το λαθρεμπόριο προς την Κέρκυρα και τα Ιταλικά παράλια, του οποίου την αξία εκτιμά. Λαθρεμπόριο, που προφανώς έπεσε στην αντίληψή του. Την αξία του υπολογίζει σε 2.000.000 - 3.000.000 φράγκα ετησίως, ποσό

3. Αναλυτικότερα: A.M.A.E. -CCC- JANINA τ. 4-4 nov. 1811; ff 324-334, τ. 5-16 avril 1812, ff 192-197 & 28 juillet 1812, ff 452-464, τ. 6-31 oct. 1812, ff. 138-145 και 12 janv. 1813, ff. 298-315, τ. 7-15 avril 1813, ff 16-27 και 88-95, août 1813 ff 365-376, τ. 8-10 oct. 1813, ff. 119-132, και 31 janv. 1814, ff 315-324. ΑΚΟΜΗ τ. 5-11 avril 1812 ff 175-176^v, τ. 6-7 fev. 1813, ff. 296-297 και τ. 8-3 fev. 1814 f 31;

Οι εισαγωγές - εξαγωγές των ετών 1812 και 1813 δίνονται σε τρίμηνες εκθέσεις αλλά και συνολικά για κάθε έτος. Για το 1811 υπάρχει μιά έκθεση στις αρχές Νοεμβρίου και ακολουθεί μια δεύτερη για το υπόλοιπον του έτους με το ύψος της αξίας μόνο. Από τα ποσά και τις ημερομηνίες συμπεραίνουμε ότι στην πρώτη έκθεση περιέχονται τα τρία πρώτα τρίμηνα του 1811 και το υπόλοιπον αφορά την αξία του τέταρτου τριμήνου.

που κατά προσέγγιση αντιστοιχεί στο 1/4 - 1/3 της ετήσιας αξίας των καταστάσεων. Παρατηρούμε ακόμη ότι οι αθροίσεις των στηλών συχνά είναι λαθεμένες και άλλοτε το δίδυμο αξία - ποσότητα συμπεριφέρεται κατά τρόπο περίεργο.

Η παντοδυναμία των Άγγλων που σε πέντε μήνες παραβλέπεται, το λαθρεμπόριο, του οποίου η αξία εκτιμάται, οι αντιφάσεις μεταξύ ποσοτήτων και αξιών, τα αριθμητικά λάθη γεννούν δυσπιστία στην αυστηρότητα που περικλείουν τα νούμερα των πινάκων. Έτσι η όποια άθροιση προτάσεων που ακολουθεί, δεν στηρίζεται στο απόλυτο των αριθμών αλλά στην ερμηνεία της απόκλισής τους.

Από την παρατήρηση δύο και τριών ετών της εμπορικής κίνησης του λιμανιού της Πρέβεζας, όπως και κάθε λιμανιού, είναι προφανές ότι δεν φθάνουμε σε συμπεράσματα, αλλά σε σκόρπια ψεγάδια χρόνου αλλοτινού. Αρχίζοντας τη συλλογή τους οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι ο τίτλος της πρώτης στήλης, πούναι κατά λέξη «έθνος στο οποίο ανήκει το πλοίο», συχνά σημαίνει την άφιξη ή αναχώρηση караβανιού από τρεις, τέσσερις, δέκα βάρκες ή τρεις μπρατσέρες, ίσως δύο τραμπάκουλα κ.λ.π. Στον παρακάτω πίνακα λοιπόν γίνεται προσπάθεια ταξινόμησης των στοιχείων που μας δίνει η πρώτη στήλη των καταστάσεων.

Φαίνεται ότι στο εν λόγω χρονικό διάστημα, η σημαία με την μεγαλύτερα συχνότητα εμφάνισης είναι η Αγγλοϊονική, ακολουθεί η Οθωμανική, τρίτη στη σειρά η Γαλλική και τέλος η Αγγλική. Συνδιάζοντας τις τρεις πρώτες στήλες των καταστάσεων δηλαδή τη σημαία, το είδος του πλοίου και την αφετηρία ή τον προορισμό παρατηρούμε τα εξής:

– Την Γαλλική σημαία φέρουν κατ' αποκλειστικότητα βάρκες, που διεξάγουν το εμπόριο μεταξύ Κέρκυρας, Παξών, Πάργας και Πρέβεζας.

– Η Αγγλική σημαία χαρακτηρίζει σκάφη μεγάλης χωρητικότητας και συνέπεια πλοία που προορίζονται για ταξίδια ανοιχτής θάλασσας: Πολάκες, ταρτάνες, μπρίκια, μπρατσέρες καλύπτουν τις απ' ευθείας εμπορικές σχέσεις Μάλτας - Πρέβεζας.

– Υπό Οθωμανική κυριότητα συντάμε σκάφη κάθε είδους και χωρητικότητας (από καϊκια μέχρι πολάκες και κορβέτες), που πλέουν όλες τις θάλασσες.

– Τέλος υπό Αγγλοϊονική κυριότητα βρίσκουμε μεγέθη μικρά έως μέτρια (γόνδολες⁴, καϊκια, βάρκες, μπρατσέρες, σπάνια τραμπάκουλα), που ε

4. Γόνδολες συναντάμε μόνο υπό Αγγλοϊονική κυριότητα και κατά κύριο λόγο από τη Λευκάδα-τυχαίο το γεγονός; Πρόκειται για μικρά πλεούμενα, χωρητικότητας ένα έως δύο

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΑΦΙΞΕΙΣ - ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ «ΣΗΜΑΙΑ»

1812

ΣΗΜΑΙΑ	1ο ΤΡΙΜΗΝ.		2ο ΤΡΙΜΗΝ.		3ο ΤΡΙΜΗΝ		4ο ΤΡΙΜΗΝ		ΣΥΝ. κ. ΣΗΜ.	
	ΕΙΣ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣ.	ΕΞΑΓ.
Οθωμανική	20	15	10	11	8	20	18	20	56	66
Γαλλική	16	12	16	17	4	3	20	28	56	60
Αγγλοϊονική	25	24	26	21	21	8	27	25	99	78
Αγγλική	-	1	-	2	4	2	4	5	8	10
Σισιλιάνικη	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ρώσικη	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Σύν. κατά Τρίμ.	61	52	52	51	37	33	69	78	219	214

1813

Οθωμανική	17	14	19	14	23	11	21	16	80	55
Γαλλική	23	16	4	4	5	22	12	11	44	53
Αγγλοϊονική	25	36	28	27	38	41	17	10	108	114
Αγγλική	10	4	3	4	6	5	5	9	24	22
Σισιλιάνικη	-	-	2	-	1	1	-	-	3	1
Ρώσικη	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-
Σύν. κατά Τρίμ.	75	70	56	49	74	80	55	46	260	245

ξυπηρετούν τις όποιες εμπορικές σχέσεις ανάμεσα Ζακύνθου, Λευκάδας, Κεφαλλονιάς, με την Πρέβεζα και λίγες φορές τις σχέσεις της Πρέβεζας με τις απέναντι ακτές της Αδριατικής.

Προσέχει κανείς ακόμα στον ίδιο πίνακα και στην στήλη του τρίτου τριμήνου, πτώση του αριθμού των αφίξεων - αναχωρήσεων κατά το έτος 1812, σε αντίθεση με την εντυπωσιακή αύξηση αυτών κατά το επόμενο έτος. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η περίοδος μεταξύ Μαΐου - Οκτωβρίου (μέ-

τόνων με πλήρωμα ένα έως δύο άτομα. Κατά το μάλλον ταξίδευαν παραλιακά, σε ριχά νερά και κλειστές θάλασσες. Κληρονομιά από τους Βενετούς. Σχετικά με τα είδη των πλοίων βλ. ΤΖΑΜΤΖΗΣ Α.Ι., Η ναυτιλία του Πυλίου στην Τουρκοκρατία, Αθήνα 1986.

σα 2ου έως 4ου τριμήνου) είναι η προσφορώτερη⁵ για το εμπόριο και τις θαλάσσιες μεταφορές, η συμπεριφορά του τρίτου τριμήνου το 1812 είναι ξένη. Αντίθετα, αυτή του 1813 κινείται σε αναμενόμενα πλαίσια. Επισημαίνουμε τέλος τη μείωση της εμφάνισης της Γαλλικής σημαίας κατά το δεύτερο τρίμηνο του 1813.

Με πρόθεση να μελετήσουμε τις παραπάνω συμπεριφορές, αντλούμε από τις καταστάσεις την αξία ανά τρίμηνο, για να δούμε τυχόν συγκλίσεις ή αποκλίσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. ΧΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΟ (σε φράγκα)

	1 8 1 2		1 8 1 3	
	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ
1ο τρίμηνο	570990	587400	1972700	1719600
2ο τρίμηνο	767300	691900	1055900	986370
3ο τρίμηνο	1797928	2410260	645680	502150
4ο τρίμηνο	882258	1306700	1947000	1134400
	4017976	4996260	5621780	4342520

Η αντίθεση, όπως βλέπουμε στον πιν. 2, ενισχύεται. Δεδομένης της διαφοράς αφίξεων - αναχωρήσεων στο διάστημα Ιούλιο - Σεπτέμβριο των ετών 1812 και 1813, έρχεται να προστεθεί μια αντιστρόφως ανάλογη διαφορά στο επίπεδο της αξίας.

Πριν διατυπώσουμε λοιπόν την γνωστή άποψη περί αναξιοπιστίας του POUQUEVILLE, ας εξαντλήσουμε τις όποιες πληροφοριακές δυνατότητες μας δίνουν οι στήλες των καταστάσεων. Δηλαδή ας συνδιάσουμε αφίξεις - αναχωρήσεις, αξία και όγκο: Το 1812 ο όγκος των εισαγωγών ανέρχεται σε 3134 τόνους και οι εξαγωγές σε 3125 τόνους, οι αντίστοιχοι όγκοι για το 1813 είναι 1959 τόννοι και 1904, αισθητά δηλαδή μειωμένοι. Αν ρίξουμε μια ματιά στον πίνακα 2 των χρηματικών αξιών, θα δούμε α-

5. Αφενός μεν η καλοκαιρία ευνοεί τα θαλασσινά ταξίδια, αφετέρου η σύμπτωσή της με την περίοδο των συγκομιδών καθιστούν το πεντάμηνο Ιουνίου - Οκτωβρίου σαν το προσφορότερο διάστημα για εμπόρια. Σχετικά βλ. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Ιστορία του Ελληνικού Εμπορικού οίκου της Βενετίας, Σελέκη και Σάρου -μιά στατιστική προσέγγιση, «Θησαυρίσματα» 12, 1975, σσ. 171-179.

πόλυτη αντιστοιχία. Δηλαδή σημαντική μείωση αυτών στα 1813 σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Κατά συνέπεια το δίδυμο αξίας - όγκου συμβαδίζει. Αντίθετα αναντιστοιχία υπάρχει στην σύγκριση του διδύμου αξία - όγκου με τον αριθμό των αφίξεων - αναχωρήσεων κατά τα ίδια έτη. Βλέπουμε δηλαδή μικρό αριθμό αφίξεων - αναχωρήσεων το 1812 τέτοιον που δεν δικαιολογεί τα αντίστοιχα μεγέθη όγκου και αξιών, ενώ το εντελώς αντίθετο συμβαίνει στις συγκρίσεις των αντίστοιχων μεγεθών για το 1813. Έτσι η αναζήτηση δεν έχει παρά να στραφεί προς την κατεύθυνση της χωρητικότητας ή της συχνότητας караβανιών - αν υπολογίσει κανείς ότι το караβάνι αναγράφεται ως μία άφιξη ή αναχώρηση - κατά το συγκεκριμένο τρίμηνο. Σκάφη με μεγάλη χωρητικότητα είναι αυτά που διασχίζουν ανοιχτές θάλασσες και τέτοιες σχέσεις η Πρέβεζα έχει, κατά πρώτο λόγο, με τη Μάλτα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. ΑΦΙΞΕΙΣ — ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ — ΜΑΛΤΑΣ

1ο τρίμηνο 2ο τρίμηνο 3ο τρίμηνο 4ο τρίμηνο

Έτος	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.
1812	4	3	4	4	16	9	8	6
1813	9	8	12	6	4	6	9	9

Πράγματι, το τρίμηνο που μας απασχολεί παρουσιάζει μία κινητική έξαρση ανάμεσα στην Μάλτα και στην Πρέβεζα. Με τις 16 αφίξεις εισάγεται -όπως θα δούμε παρακάτω- το 54% του συνολικού όγκου και με τις 9 αναχωρήσεις εξάγεται το 46%. Τίποτε λοιπόν σκοτεινό και περίεργο. Τι συμβαίνει την επόμενη χρονιά; Πως μυστηριωδώς, κατά το ίδιο διάστημα η κίνηση με τη Μάλτα ελαχιστοποιείται; Ανατρέχουμε στον πιν. 1 και παρατηρούμε στη στήλη του τρίτου τριμήνου της χρονιάς του 1813 αισθητή αύξηση της Αγγλοϊονικής σημαίας, δηλαδή αντικατάσταση της απευθείας σύνδεσης Μάλτας Πρέβεζας. Τα δρομολόγια τροποποιούνται και η διανομή του Αγγλικού εμπορίου γίνεται με ενδιάμεσες σκάλες-σταθμούς της Κεφαλλονιά κύριας, τη Ζάκυνθο, και λιγώτερο τη Λευκάδα και την Ιθάκη.

6. Α.Μ.Α.Ε. -CCC- JANINA 24 Octobre 1813, f. 157-v. 8 «Όπως είχα την τιμή να πληροφορησω την εξοχώτητά σας με τις επιστολές της 10ης Ιουνίου και 13ης Σεπτεμβρίου, οι Άγγλοι κύριζαν την Κεφαλλονιά λιμάνι ελεύθερο...» (μεταφ.)

Πριν όμως συνεχίσουμε με την ανά στήλη ανάγνωση και την προσπάθεια ερμηνείας των προξενικών καταστάσεων, θεωρούμε σκόπιμο να επανέλθουμε με αδρές γραμμές, στο ιστορικό κάδρο της μείζονος περιοχής και της περιόδου. Όπως διατυπώσαμε στην αρχή αυτού του κειμένου, στο μεταίχμιο του 18ου προς τον 19ο αι. τα Ιόνια και τα Ηπειρωτικά παράλια γνωρίζουν μια γρήγορη εναλλαγή κυρίων. Βενετοί και Γάλλοι, Άγγλοι και Τούρκοι παίζουν το νευραλγικό αυτό τμήμα στη ρουλέτα. Μιλήσαμε ακόμη για την επέμβαση του Άλη Πασά το 1806 και την κατάληξη της Πρέβεζας στην επικράτειά του, επικράτεια εξαρτημένη από την Πύλη. Το 1808 η Αγγλοοθωμανική συνθήκη φέρνει ένα ακόμη κτύπημα στο Γαλλικό εμπόριο, που την εποχή αυτή βρίσκεται σε παρακμή. Θέσεις κλειδιά για τον ανταγωνισμό, όπως η Κεφαλλονιά και η Ζάκυνθος, περνάνε στα χέρια των Άγγλων. Το Γαλλικό Προξενείο των Ιωαννίνων από την ίδρυσή του επιφορτίζεται με την προμήθεια πάσης φύσεως υλικών αγαθών των κτίσεών τους στα Ιόνια. Όλες οι ενέργειες των αδελφών POUQUEVILLE επικεντρώνονται προς την κατεύθυνση εξασφάλισης επαρκών αγαθών και τη διοχέτευσή τους στην Κέρκυρα, τους Παξούς και την Πάργα. Την ίδια περίοδο ο Άλη Πασάς, κυβερνήτης της Ηπείρου και άμεσος ελεγκτής των περιοχών Θεσσαλίας, Αιτωλοκαρνανίας και Μοριά δημιουργεί κοινό μέτωπο με τους Άγγλους, έναντι παροχών. Οι παρενοχλήσεις του μετώπου απέναντι στους Γάλλους παίρνει χαρακτήρα επίσημο με απαγορεύσεις εξαγωγής σιτηρών από τα Ηπειρωτικά λιμάνια και με ανοιχτή πρόκληση στους ανθρώπους που ενεργούν για λογαριασμό των Γάλλων. Έτσι εξηγείται και η σημαντική μείωση του αριθμού της Γαλλικής σημαίας κατά το δεύτερο τρίμηνο του 1813⁷.

Αργότερα, ο Πασάς των Ιωαννίνων αναθεωρεί την ταρίφα των τελωνειακών δασμών⁸, επιβαρύνοντάς την και δημιουργώντας ασύμφορο

7) Ενδεικτικά βλ. Α.Μ.Α.Ε. -CCC- JANINA, v. 6, le 23 mars 1813, ff 501-502.

8. Α.Μ.Α.Ε. -CCC- JANINA, v. 7, avril 1813, ff 5-6 στην οποία μνημονεύεται η ταρίφα του τελωνείου της Πρέβεζας: «Κάθε κεφάλι βοδιού και αγελάδας 2 πιάστρα / Άλογα και μουλάρια 3 πιάστρα / Χοίροι 1 πιάστρο / Τραγιά και κατσίκες 20 παράδες / Για κάθε φόρτωμα σιταριού των 100 οκάδων 3 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα καλαμποκιού των 100 οκάδων 2 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα βρώμης των 100 οκάδων 1 πιάστρο / Για κάθε βαρέλι λαδιού 2 πιάστρα και 20 παράδες / Για κάθε βαρέλι κρασιού 1 πιάστρο / Για κάθε βαρέλι ρακής 2 πιάστρα / Για κάθε μικρό καϊκι φορτωμένο 20 παράδες / Για κάθε μπρατσέρα με πλήρωμα τρεις νοματέους 1 πιάστρο και 20 παράδες / Για κάθε φορτωμένο πλοίο 8 πιάστρα / Για κάθε οκά ζάχαρης και καφέ 10 παράδες / Για κάθε φόρτωμα λαχανικών 2 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα φουντούκια 2 πιάστρα / Για κάθε οκά καπνού 3 παράδες / Για κάθε αγκαλιά (brasse) καυ-

κλίμα εμπορίας. Έμπορος ο ίδιος παρεμβαίνει μέσω της εξουσίας για την προστασία των συμφερόντων του, που σε καμιά περίπτωση δεν έρχονται σε αντίθεση με τις πολιτικές του επιδιώξεις. Όσον καιρό οι Άγγλοι τον εξυπηρετούν, είτε μέσω του ανταγωνισμού, είτε μέσω των προμηθειών σε πολεμικό υλικό και άλλα είδη, αυτός διατηρεί ευνοϊκό καθεστώς. Όταν τα σχέδιά του σκοντάφτουν, δεν διστάζει να εκφράσει έμπρακτα τη δυσάρεσκέιά του:

Για να επανέλθουμε όμως στην αποκωδικοποίηση των καταστάσεων, ας δούμε και τυχόν συντελεστές που διαμορφώνουν τις συνολικές αξίες των τριών ετών.

ΠΙΝ. 4. ΑΞΙΑ ΕΙΣΑΓ.—ΕΞΑΓ. κατ' έτος στην Πρέβεζα (σε φράγκα)

	1811	1812	1813
ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	5.390.702	4.017.979	5.621.780
ΕΞΑΓΩΓΕΣ	5.775.523	4.996.260	4.342.520
Σύνολο	11.186.225	9.014.239	9.964.300

Το 1811 είναι μιά φυσιολογική χρονιά παραγωγής. Αντίθετα, το 1812 σημαδεύεται από σιτοδεία. Καταιγίδες και ξηρασία καταστρέφουν τα σιτηρά της Θεσσαλίας, σιτοβολώνα της Ηπείρου, ενώ διασώζεται μέρος μόνον από την παραγωγή του καλαμποκιού. Ακολουθεί βαρύς ο χειμώνας

σόξυλων 4 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα οικοδομικής ξυλείας (Bois d' ouvrage) 1 πιάστρο / Κάθε κομμάτι ξυλείας για κατασκευές 4 πιάστρα / Αυγά πουλερικών και άλλα παρόμοια 10%. Στην είσοδο και έξοδο όλων των εμπορευμάτων που προηγούνται και ακολουθούν: είσοδος 4% έξοδος 4%.

Γενικές διατάξεις

Η τιμή για τις άδειες εξόδου και μεταφοράς εμπορευμάτων (passavants) με βάρκες και πλοία από τα λιμάνια της Αλβανίας αφήνεται στη βούληση των διοικητών. / Για το κεφαλιότικο, ακολουθώντας την ισχύουσα από τα εμένα συνήθεια / Οι Πρεβεζιάνοι δεν έχουν να πληρώνουν τίποτε για τις εισαγωγές που προορίζονται για κατανάλωση/ Η εξαγωγή σιτηρών επιτρέπεται προσωρινά πληρώνοντας τα επιβαλλόμενα τέλη που καθορίζω εγώ / Η ζάχαρη και ο καφές που φορτώνονται στη Σαλαώρα για τα Γιάννενα δε θα πληρώνουν παρά 2% αφού προορίζονται για τους υπηκόους μου / ...» (μεταφ.).

του 1813 και στη συνέχεια ακρίβεια⁹ και πανώλη. Ο καιρός, βροχερός ή ξηρός, με λιακάδες ή κρύα, έτσι ή αλλιώς καθορίζει την παραγωγή. Δεν είμαστε όμως σε θέση να εκτιμήσουμε το ποσοστό εκείνο επί της καλλιεργήσιμης γης που για διάφορους λόγους (επιδημία, πόλεμος, βαρύ φορολογικό καθεστώς), μένει ακαλλιέργητη ή και χέρσα από χρονιά σε χρονιά. Έτσι, η συμπεριφορά της αξίας για τα έτη 1811 και 1812 κυμαίνεται σε κανονικά πλαίσια, που σημαίνει ότι το συνολικό ύψος της αξίας του εμπορίου της «σκάλας» έχει μιά διακύμανση σύμφωνη με την παραγωγή (και κατά συνέπεια το ποσό του 1811 υπερβαίνει το αντίστοιχο του 1812, λόγω των παραπάνω καιρικών συνθηκών) και ακόμη ότι το εμπορικό ισοζύγιο είναι θετικό, δηλαδή οι εξαγωγές υπερβαίνουν τις εισαγωγές.

Την επόμενη ακριβώς χρονιά, το 1813, η αξία των εισαγωγών σκιάζει τις εξαγωγές ενώ παράλληλα μιά προοδευτική μείωση των εξαγωγών διακρίνει όλο το διάστημα που μελετάμε. Τι συμβαίνει; Κατά τη διάρκεια του 1813 οι Άγγλοι θέτουν σε εφαρμογή ένα παλιό τους σχέδιο που ακούει στο όνομα Πόρτο Παλέρμιο ή σκάλα του Πανόρμου και βρίσκεται στα μέρη της Χειμάρας¹⁰. Από κει η θαλάσσια απόσταση μέχρι την Κέρκυρα και τις απέναντι Ιταλικές ακτές είναι κατά πρώτον πολύ μικρότερη απ' ό,τι η σύνδεσή τους με την Πρέβεζα και κατά δεύτερον η θέση του Πανόρμου προσφέρεται από κάθε άποψη για λαθρεμπόριο. Ο Πάνορμος λοιπόν αρχίζει να απορροφά μέρος του εξαγωγίμου προϊόντος της Ηπείρου, που άλλοτε διοχετεύονταν από το λιμάνι της Πρέβεζας και να εξάγει με βάρκες ένα μέρος των εισαγωγών του προς την Σαγιάδα και την Πρέβεζα. Συνεπώς το αρνητικό ισοζύγιο για το 1813 δεν κρύβει τίποτε το παράδοξο, ούτε αποτε-

9. Έλλειψη και ακρίβεια αγαθών έχουν φθάσει σε τέτοιο σημείο που τον Ιούνιο του 1813 οι φούρνοι στα Γιάννενα κλείνουν κι ο λαός διαδηλώνει τη δυσαρέσκειά του στο σεράι. Γεγονός που αποτελεί αναφορά στην ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βλ. Α.Μ.Α.Ε.-CCC-JANINA, v. 7, 26 Juin 1813, f 267, Σπ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή, ο.π. F. POUQUEVILLE.

10. Α.Μ.Α.Ε.-CCC-JANINA, v. 7. 22 Mai 1813, ff. 198-9... είναι στο Πόρτο Παλέρμιο που γίνεται τώρα σχεδόν όλο λαθρεμπόριο της Κέρκυρας, του Ναπλιού και μέρους της Αδριατικής. Κατά το μήνα Απρίλιο εισήλθαν 11 εμπορικά πλοία πλούσια φορτωμένα, προερχόμενα από τη Μάλτα που πούλησαν τα εμπορεύματά τους στην Κέρκυρα και στα άλλα μέρη που σας έγραψα. Ο ίδιος ο Αλή Πασάς μου έλεγε προχθές ότι επί του παρόντος εμπορεύεται με τους Άγγλους πολύ περισσότερο στο Πόρτο Παλέρμιο από ό,τι στην Πρέβεζα...» (μετάφ.)

λεί την εξαίρεση. Από την άλλη η φθίνουσα τάση της αξίας των εξαγωγών έχει την λογική του διδύμου παραγωγή-καιρικές συνθήκες και την αλλαγή προσανατολισμού μέρους από το εξαγωγίμο προϊόν.

Από τον συνδιασμό αξίας - όγκου - αφητηρίας ή προορισμού των εμπορευμάτων ας προσπαθήσουμε να δούμε και κάποιες άλλες πτυχές της εμπορικής κίνησης του λιμανιού της Πρέβεζας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5, ΟΓΚΟΣ — ΑΞΙΑ — ΤΟΠΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ στο λ. ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΕΤΗ	ΤΟΠΟΣ	1ο ΤΡΙΜΗΝΟ		2ο ΤΡΙΜΗΝΟ		3ο ΤΡΙΜΗΝΟ		4ο ΤΡΙΜΗΝΟ		Μ.Ο.	
		% ΟΓΚ.	% ΑΞΙΑ	% ΟΓΚ.	% ΑΞΙΑ	% ΟΓΚ.	% ΑΞΙΑ	% ΟΓΚ.	% ΑΞΙΑ	% ΟΓΚ.	% ΑΞΙΑ
		ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ στο λ. ΠΡΕΒΕΖΑΣ									
	ΙΟΝΙΟ		71 80	65 70	41 37	38,5 42,5		54 57			
	ΜΑΛΤΑ	21,5	13,5	35 30	54 59	49,5 47		40 37			
	λ. ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	—	—	—	—	12 10,5					
	απ' αλλού	7,5	6,5	—	—	5 4	—	—			
		ΕΞΑΓΩΓΕΣ από λ. ΠΡΕΒΕΖΑΣ									
1812	ΙΟΝΙΟ	59,5	71	46 47,5	39 50,5	34 41,5		45 53			
	ΜΑΛΤΑ	40,5	29	54 52,5	46 31	44,5 39		46 39			
	λ. ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	—	—	—	15 18,5	12 6					
	πρός αλλού	—	—	—	—	4,5 -3,5					
		ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ στο λ. ΠΡΕΒΕΖΑΣ									
1813	ΙΟΝΙΟ	42	46	48,5 52	39,5 39,5	29,5 16		40 38			
	ΜΑΛΤΑ	50	50	38,5 35	34,5 38,5	30,5 55		38 45			
	λ. ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	3,5	1,5	13 13	15 10	9,5 8		10 8			
	απ' αλλού	4,5	2,5	—	11 12	30,5 21					
		ΕΞΑΓΩΓΕΣ από λ. ΠΡΕΒΕΖΑΣ									
	ΙΟΝΙΟ	41,5	53,5	50 57,5	34 45,5	51,5 61		44 54			
	ΜΑΛΤΑ	50,5	38	29,5 17,5	66 54,5	27,5 21		43 33			
	λ. ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	8	8,5	20,5 25	—	21 18					
	πρός αλλού	—	—	—	—	—					

Από την παραπάνω ταξινόμηση των διαθεσίμων στοιχείων βλέπουμε ότι οι συναλλαγές με το Ιόνιο κυμαίνονται μεταξύ 40-50% του όγκου και της αξίας, ένα άλλο 40-45% του όγκου και της αξίας απορροφούν οι σχέσεις με τη Μάλτα και δεν μένει παρά ένα 10-20% των αντιστοιχών μεγεθών για τις εμπορικές σχέσεις της Πρέβεζας με λιμάνια της Αδριατικής ή με πλοία που φθάνουν από τη Νάξο, Κύπρο, Σμύρνη, Βόλο κλπ. Κατά το χρονικό διάστημα δηλαδή που μελετάμε, διαφοροποιείται εντελώς η κατεύθυνση του εμπορίου της Πρέβεζας σε σχέση με εκείνη του τέλους του 18ου αι. που κύρια διεξάγεται με τα λιμάνια της Αδριατικής¹¹.

Δε μένει τώρα παρά να μελετήσουμε τη στήλη με τα εμπορεύματα για να φθάσουμε έτσι σε μιά συνολική εικόνα των πληροφοριών που μας δίνουν οι προξενικές καταστάσεις. Φυσικά αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά σε συνδιασμό με την τρίτη στήλη, δηλαδή την αφετηρία ή τον προορισμό των εμπορευμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕ ΤΟ ΙΟΝΙΟ

ΤΟΠΟΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ
ΚΕΡΚΥΡΑ	Λάδι, σαπούνι,	Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι βρώμη, αλεύρι Φασόλια, φακές, κουκιά, κρεμμύδια, σκόρδα, γλυκόριζες. Βόδια, αγελάδες, πρόβατα, γουρούνια, άχυρο, μαλλί, τυρί, βούτυρο, δέρματα. Καυσόξυλα, βαρελοσανίδες, ξύλα Κρασί, ρακί, ρούμι, σταφύλια, Παστά ψάρια, χαβιάρι, σαρδέλλες Λαχανικά, ελιές Μέλι Ζάχαρη, καφές, πιπέρι Χαλκός, σίδηρος, indigo Alegias Κερί, βελανίδια Φουντούκια, σόδα

11. SCROFANI X., voyage-en Grèce ... fait 1794 et 1795, Paris et Strasbourg 186t. 3, tableau.

ΠΑΞΟΙ και ΠΑΡΓΑ ¹²	Λάδι, λεμόνια, πορτοκάλια	Σιτάρι, καλαμπόκι κριθάρι, βρώμη Κρεμμύδια, σκόρδα, γλυκόριζες Βόδια, πρόβατα, γουρούνια Τυρί, βούτυρο Σανίδες, βαρελοσανίδες Κρασί, ρακί, μοσχάτο Χαβιάρι Μέλι
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ	Κρασί, μοσχάτο, ξύδι, ρακί, ρούμι, λικέρ Λάδι Σταφίδα, σύκα, μέλι Τυρί, βούτυρο, μαλλί Σόδα, σαπούνη Ζάχαρη, καφές, πιπέρι κανέλλα, μολύβι σίδηρος χαρτί Υφάσματα ¹³ , μεταξωτά Κερμέζι, σχοινιά, βαμβάκι Λεμόνια Αλάτι Πύλινα σκεύη (κιούπια), Σκόρδα	Καλαμπόκι, κριθάρι, σιτάρι, ρύζι Φασόλια, κουκιά, φακές, ρεβύθια Σαρδέλλες, παστά ψάρια, χαβιάρι Τυρί, βόδια, πρόβατα Σόδα Ξύλα οικοδομικής χρήσης, καυσόξυλα, βαρελοσανίδες, ξύλα Λαχανικά, φρούτα (πεπόνια) Υφάσματα Τουρκίας, κάπες δέρματα, μετάξι, Alegias Καρύδια, φουντούκια, αμύγδαλα Βελανίδια Καπέλα, ελιές, λάδι Σκόρδα κρεμμύδια
ΙΘΑΚΗ ¹⁴	Κρασί, ρακί, ξύδι Σκόρδα Αλάτι Μολύβι, σίδηρος, καφές, σχοινιά Σύκα, σταφύλια, αμύγδαλα	Σιτάρι, καλαμπόκι, βρώμη Ελιές Καυσόξυλα
	Κρασί, ρακί Λάδι Χαβιάρι Υφάσματα, σχοινιά, ζάχαρη	Μοσχάτο κρασί Ελιές Χαβιάρι, σαρδέλλες, παστά ψάρ. Υφάσματα Τουρκίας, κάπες,

12. Η Πάργα έχει σχετική ελάρκεια σε σιτηρά σχ. βλ. SHAT, MR 1618/ 40, 41.

13. «Perkales», «draps» «etoffes», «toileries» κ.λ.π.

14. Τα караβάνια από βάρκες έχουν δύο και τρεις προορισμούς με αποτέλεσμα να μην αφήνουν τα περιθώρια να διακρίνουμε τα προϊόντα που πάνε στην πρώτη σκάλα, στη δεύτερη κ.ο.κ.

ΛΕΥΚΑΔΑ
(ΑΓΙΑ ΜΑΥΡΑ)

Βαμβάκι
Αλάτι
Καλαμπόκι, ρεβύθια
Σταφύλια, σταφίδα, σύκα
Λεμόνια
Σκόρδα, κρεμμύδια

μεταξωτά, χαλκός, σίδηρος, κερι
Αλάτι
Καλαμπόκι, σιτάρι, φασόλια
κουκιά, φακές, βρώμη, αλεύρι
Βαμβάκι λινάρι
Σκόρδα, κρεμμύδια
Ξυλεία κατασκευών, βαρελοσανίδες,
κάρβουνο, καλάμια
Βόδια, πρόβατα, αρνιά, γουρουνόπου-
λα, κατσίκες, κότες, αυγά
Τυρί, βούτυρο, μαλλί
Φρούτα (κεράσια, πεπόνια, καρπού-
ζια), καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια
Πύλινα σκεύη, χειρόμυλοι cochennille

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Κρασί, ρακί, ρούμι
Σόδα, σαπούνι
Ρύζι, σουσάμι
Τυρί
Χαβιάρι
Υφάσματα, διάφορα βιοτε-
χνικά είδη, εργαλεία
χαλκός, μολύβι σίδηρος
καρφιά
Ζάχαρη, καφές
Σταφύλια, σταφίδα

Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι
Ξυλεία, βαρελοσανίδες, χρυσόξυλο
Φασόλια, κουκιά, κρεμμύδια
Τυρί
Παστά ψάρια
Βαμβάκι Τουρκίας
Ελιές, γλυκόριζες
Καρύδια, φουντούκια
Alagias

Από το περιεχόμενο των εμπορικών σχέσεων της Πρέβεζας με το πέλαγος, διακρίνουμε το Ιόνιο σε δύο περιοχές: μία περιοχή στα Νότια, Αγγλοκρατούμενη και μίαν άλλη στο Βορρά, στην οποία κυριαρχεί η Γαλλική Δημοκρατία. Με την πρώτη, η Πρέβεζα διατηρεί μίαν ισορροπία. Εξάγει αγροτικά, κτηνοτροφικά και δασικά προϊόντα και εισάγει κρασί, ρακί, σταφύλια, σταφίδα, λίγα βιοτεχνικά, όπως σαπούνι και είδη Αγγλικού εμπορίου που αποθηκεύονται εκεί. Στο υπόλοιπο του πελάγους ισορροπία δεν υφίσταται. Η Κέρκυρα, οι Παξοί και λιγώτερο η Πάργα, εξαρτώνται από την Πρέβεζα. Σ' έναν πλήρη κατάλογο από αγροτοκτηνοτροφικά, δασικά και βιοτεχνικά προϊόντα που απορροφούν τα δυό νησιά δεν έχουν να αντιπαραθέσουν στο ισοζύγιο παρά λάδι, λίγα εσπεριδοειδή και λιγώτερο σαπούνι.

Η τριμηνιαία αλλά και η ετήσια μελέτη του περιεχομένου των εμπορικών σχέσεων μας παρέχει μια σειρά από πληροφορίες. Με δεδομένο ότι τα αγαθά που διακινούνται από την Πρέβεζα δεν προέρχονται από τη στενή περιφέρειά της (βλ. για παράδειγμα το σιτάρι) και ότι το Ιόνιο είναι μία μικρογραφία του Αγγλογαλλικού ανταγωνισμού οι πληροφορίες αυτές μπορεί νάναι: σχετικά με το χρόνο παραγωγής κάποιων αγαθών, τη διάρ-

κεια της εμπορίας τους, την έλλειψη ή επάρκεια του τάδε ή δείνα αγαθού στον Χ τόπο, το δίκτυο διακίνησης των εμπορευμάτων κλπ. κλπ. Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα με τα φασόλια: κατά το τρίμηνο Ιούλιο-Σεπτέμβριο και αντίθετα με το υπόλοιπον του έτους δεν γίνεται καμιά αναφορά εμπορίας τους. Τι πληροφορίες μπορούμε να αντλήσουμε από αυτήν την παρατήρηση: Ότι πρόκειται περί οσπρίων και όχι περί χλωρών φασολιών.

Ότι η παραγωγή του χαρακτηρίζεται από μία μικρή καθυστέρηση εξαιτίας τουκλίματος. Ότι εμπορεύεται η ετήσια παραγωγή και μόνο -πως αλλιώς εξηγείται το τρίμηνο κενό εμπορίας τους; Τέλος, στο μέτρο που και το σιτάρι διακινδυνεύει από ψωρίαση, αλλά εμπορεύεται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους μας υποσιάζει ότι τα φασόλια προέρχονται από ορισμένη ακτίνα της ενδοχώρας και η εμπορία τους δεν παρουσιάζει το ανάλογο ενδιαφέρον με αυτό του σιταριού ή καλαμποκιού για επέκταση της καλλιέργειάς τους, αποθήκευσης ή αναζήτησής τους σε μεγαλύτερη ακτίνα.

Σαν δεύτερο παράδειγμα στα πλαίσια άντλησης πληροφοριών από τον πίνακα 6 φέρουμε αυτό της ρακής και του κρασιού. Η ζήτηση των δύο ποτών στην Ήπειρο ξεπερνά κατά πολύ την προσφορά της μικρής παραγωγής της και των εισαγωγών από τα Αγγλοκρατούμενα Ιόνια. Για να καταλάβουμε το μέγεθος της κατανάλωσης αρκεί να δούμε το φορτίο των περισσότερων αφίξεων στο λιμάνι της Πρέβεζας από τη Νάξο, Κύπρο, Χίο, και «αλλού» που δεν είναι παρά κρασί. Παρά την αυξημένη ζήτηση των δύο αγαθών διαπιστώνουμε ότι ένα μέρος εισαγωγών εξάγεται στην Κέρκυρα και τους Παξούς. Η μεσολάβηση της Πρέβεζας και όχι η απ' ευθείας ενδοϊονική εμπορία δηλώνει το ανύπαρκτο επίσημα τουλάχιστον¹⁵, των σχέσεων μεταξύ Αγγλικών και Γαλλικών κτήσεων στο Ιόνιο.

Από τα ίδια πάντα νερά η Πρέβεζα επικοινωνεί και εμπορεύεται με την Πελ/νησο. Μέλι, κορινθιακή σταφίδα, σύκα, κρασί τυρί, βούτυρο, σαπούνι και προϊόντα του αγγλικού εμπορίου στην Πελ/νησο όπως καφές, ζάχαρη, σίδηρος συνθέτουν τις εισαγωγές στην Πρέβεζα, εώ η τελευταία εξάγει καπνό, παστά ψάρια μετάξι, μοσχάτο κρασί, λάδι, υφάσματα Τουρκικής προέλευσης, γούνες, μολύβι, Alagia κλπ.

15. Την επίσημη άποψη επισφραγίζει η έκδοση των «Certificats d' origine» δηλαδή πιστοποιητικά για τα εμπορεύματα, στα οποία ο Γάλλος Πρόξενος βεβαιώνει κατόπιν ελέγχου πως δεν πρόκειται για Αγγλικά προϊόντα ή προϊόντα των Αγγλικών αποικιών. Βλ. Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ «τα πιστοποιητικά προέλευσης των εμπορευμάτων...», *Δωδώνη*, τόμος ΙΔ, τεύχος 1 (1985), σσ. 151-174.

Η έλλειψη παραγωγής σε μέλι στην Ήπειρο είναι γνωστή, όπως γνωστή είναι και επάρκειά της σε κτηνοτροφικά προϊόντα. Προς τι λοιπόν οι εισαγωγές βουτύρου και τυριού; Αναφέραμε ότι από την Πρέβεζα δεν διακινούνται μόνον τα προϊόντα της περιφέρειάς της, το αυτό λοιπόν ισχύει και για τα αγαθά που δέχεται, δηλαδή η εισαγωγή βουτύρου δεν σημαίνει ότι προορίζεται κατ' ανάγκη στην κατανάλωση της ενδοχώρας του λιμανιού. Φαίνεται (βλ. για παράδειγμα τις σχέσεις με την Κεφαλλονιά στον πιν. 6), πως η κτηνοτροφική παραγωγή της Ηπείρου δεν καλύπτει τις ανάγκες της ζήτησής που απαιτεί η διακίνηση της Πρέβεζας. Ίσως γιατί η κτηνοτροφική παραγωγή της Ηπείρου διοχετεύεται από χερσαίους δρόμους, ίσως γιατί εξάγεται από άλλες σκάλες, ίσως γιατί βρίσκει συμφερότερες αγορές από αυτές που συνδέεται η Πρέβεζα, ίσως γιατί... Η ταύτιση μερικών από τα αγαθά στην στήλη των εισαγωγών και σ' αυτήν των εξαγωγών στον πίνακα 6, αποδεικνύει ότι η Πρέβεζα υπήρξε το διακανονιστικό σημείο του θαλασσιού εμπορίου της περιοχής.

Ξεμακραίνοντας από τα Ιόνια και την Πελ/νησο δεν μένει στο καλάθι των συναλλαγών παρά τα αγαθά των εμπορικών σχέσεων της Πρέβεζας με τα λιμάνια της Αδριατικής και την Μάλτα. Καφές, ζάχαρη, αλάτι, σταφίδες, λάδι, βαμβάκι και κλωστές, βελανίδια και δέρματα, σειρήνια, indigo, σίδηρος, σχοινιά, σόδα κλπ., οι εξαγωγές της Πρέβεζας προς Αγκόνα, Μεσσήνη, Barlette, Otrante. Τις εισαγωγές από την άλλη συνθέτουν καφές, ζάχαρη, καρφιά, υφάσματα, γαλικά, σανίδες, δέρματα και σιτάρι. Εύλογη η ερώτηση, τι συμβαίνει με τον καφέ και τη ζάχαρη; Μη και τυχόν οι καπετάνιοι τα πηγαίνουν ταξίδι αναψυχής από την Πρέβεζα στην Αγκόνα και τα φέρνουν από την Αγκόνα στην Πρέβεζα; Όχι βέβαια, δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο.

Πρώτον θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το μηχανισμό προώθησης των εμπορευμάτων που από σημεία κλειδιά εξακτινώνονται προς όλες τις κατευθύνσεις. Δεν είναι σπάνιο λοιπόν το ίδιο εμπόρευμα να έρχεται σ' έναν τόπο από δύο ή και τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις. Δεύτερον θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αυτές οι θέσεις κλειδιά δεν προωθούν πάντα τις ίδιες ποιότητες. Τρίτον, ότι οι τιμές είναι διαφορετικές, δηλαδή έχουμε αγορές και όχι μίαν αγορά, όπως τέλος θα πρέπει να προσθέσουμε μέσα σ' αυτή τη διαφορά την αντίστοιχη νομισματική. Αν τώρα τους παραπάνω συντελεστές, αλά Πάζλι, συνδιάσουμε, βρίσκουμε τα πήγαινε-έλα του καφέ και της ζάχαρης σαν μέρος της λογικής που διέπει το σύστημα διανομής. Όσο για την εισαγωγή ποσότητας σιταριού κατά το δεύτερο τρίμηνο του 1813 στην Πρέβεζα θα υπενθυμίσουμε ότι είναι η χρονιά και η περίοδος που κλείνουν οι φούρνοι στα Γιάννενα και ο λαός διαδηλώνει την πείνα του με το σύνθημα «ψωμί ή θάνατος».

Εκεί που δε χωράει καμιά παρατήρηση είναι το περιεχόμενο των σχέσεων της Πρέβεζας με τη Μάλτα. Από την τελευταία εισδύει το αγγλικό εμπόριο (καφές, ζάχαρι, ρούμι, σίδηρος, μολύγι, υφάσματα, φάρμακα, είδη μπακαλικής, indigo, cochep.) στην Πρέβεζα, ενώ από την Πρέβεζα εξαγονται μεγάλες ποσότητες ξυλείας σε όλες τις φόρμες της¹⁶, σιτάρι¹⁷, λάδι, ελιές και σε δεύτερη μοίρα, καλαμπόκι, φασόλια, δέρματα, σειρήνια.

Πρέβεζα, 1811-1813. Ένα λιμάνι στις δυτικές ακτές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ένα λιμάνι που τα μεγάθη της εμπορικής του κίνησης, το αναδεικνύουν σε σημαντικό κόμβο της θαλάσσιας διακίνησης.

– Διαχωρισμός του Ιόνιου σε δύο ζώνες. Μιά μικρογραφία του Αγγλογαλλικού ανταγωνισμού στην περιοχή. Στο βορρά οι Γάλλοι, στο νότο οι Άγγλοι. Ενδιάμεσα; Η Πρέβεζα, τόπος στον οποίο λαμβάνουν χώρα οι αλλαγίες και γίνεται η διανομή των εμπορευμάτων. Απαγορεύσεις, τελωνεία, ταρίφες λαθραίο.

– Η υπεροχή των Άγγλων ολοφάνερη και το περιεχόμενο των συναλλαγών απaráλλακτο, εδώ και δύο αιώνες. Καθεστώς, θα λέγαμε. Εμπορικό ισοζύγιο θετικό για την οθωμανική αυτοκρατορία και αρνητικό για τις δυτικές εμπορικές δυνάμεις. Εισαγωγές που έχουν να κάνουν με βιοτεχνικά προϊόντα και χρήμα, εξαγωγές σιτηρών και ό,τι άλλο η γη δωρίζει.

– Βάρκες. Πολλές βάρκες να πηγαινοέρχονται ανάμεσα Ιονίων-Πρέβεζας και το φορτίο τους να μας δηλώνει τη σύνθεση της παραγωγής των νησιών ή σωστότερα το πλεόνασμά τους.

– Κέντρα, εξακτινώσεις, κύκλοι να διευκολυνθεί η εισαγωγή των αποικιακών και βιοτεχνικών αγαθών αλλά και να μικρύνουν οι αποστάσεις, το κόστος να συμπίεστεί για το σιτάρι, το καλαμπόκι... Παιχνίδι με τις ταρίφες στις αγορές, στα τελωνεία. Το κέρδος στο νου, η εποχή. Σε κάθε εποχή.

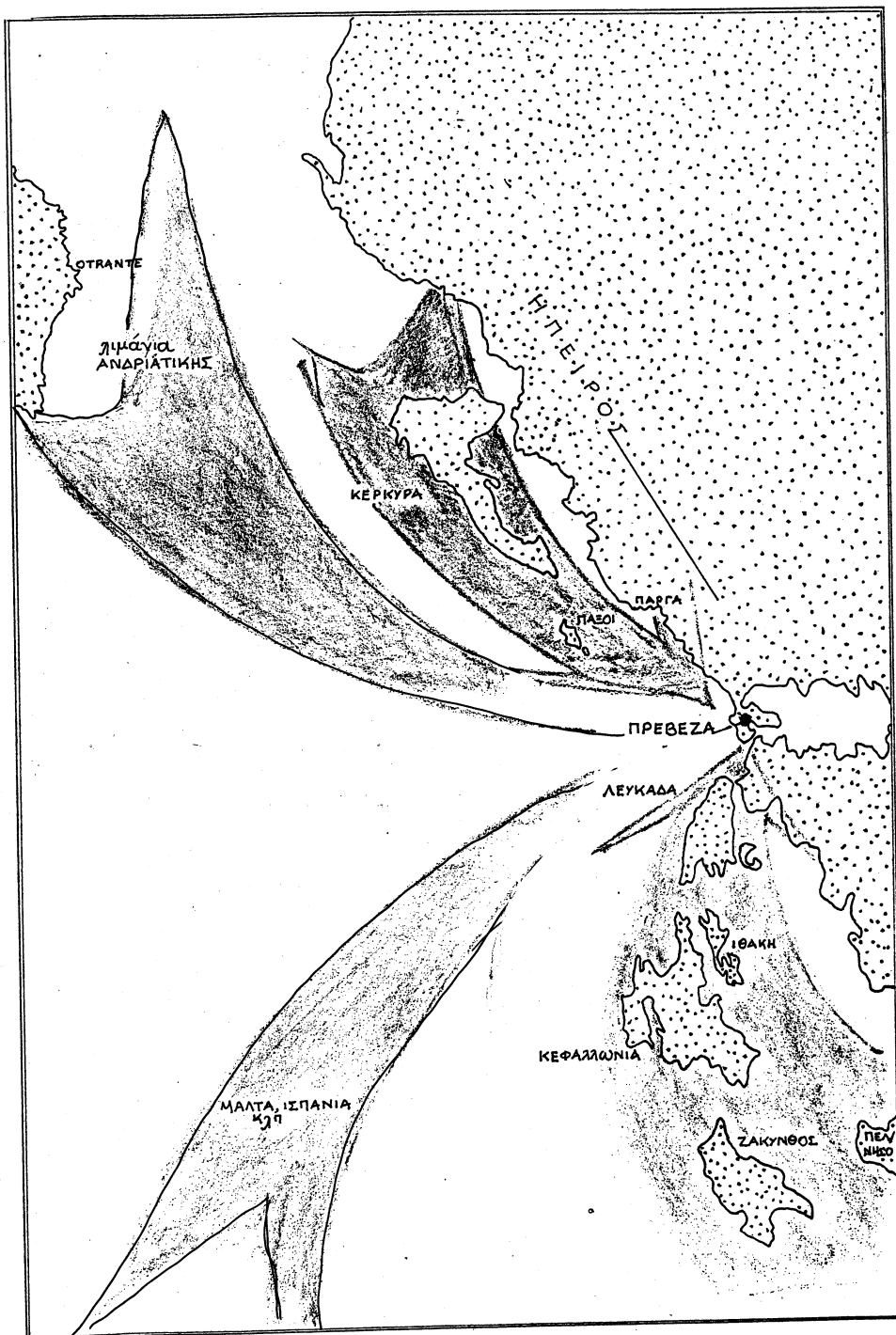
Προτάσεις: προτάσεις στον αέρα που διαμορφώθηκαν παραπάνω, να επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Τον εμπορικό κανόνα της περιόδου. Τίποτε λιγότερο, τίποτε περισσότερο από αυτήν την επιβεβαίωση. Άλλωστε δεν πιάνουμε ένα αρχείο στα χέρια μας για την αφή του. Πάμε σε αυτό για να αντλήσουμε κάποιες πληροφορίες, που θα ενισχύουν τον κανόνα ή θα αποκλίνουν από αυτόν σαν εξαίρεση ή που πιθανόν να δίνουν μίαν άλλη οπτική των πραγμάτων. Σε τελική ανάλυση δεν δίνουμε την μάχη για να επα-

16. Παραδοσιακό εξαγωγίμο προϊόν της Ηπείρου, που κατ' αρχήνεκμεταλλεύονται οι Βενετοί, τους διαδέχονται οι Γάλλοι και ακολουθούν οι Άγγλοι.

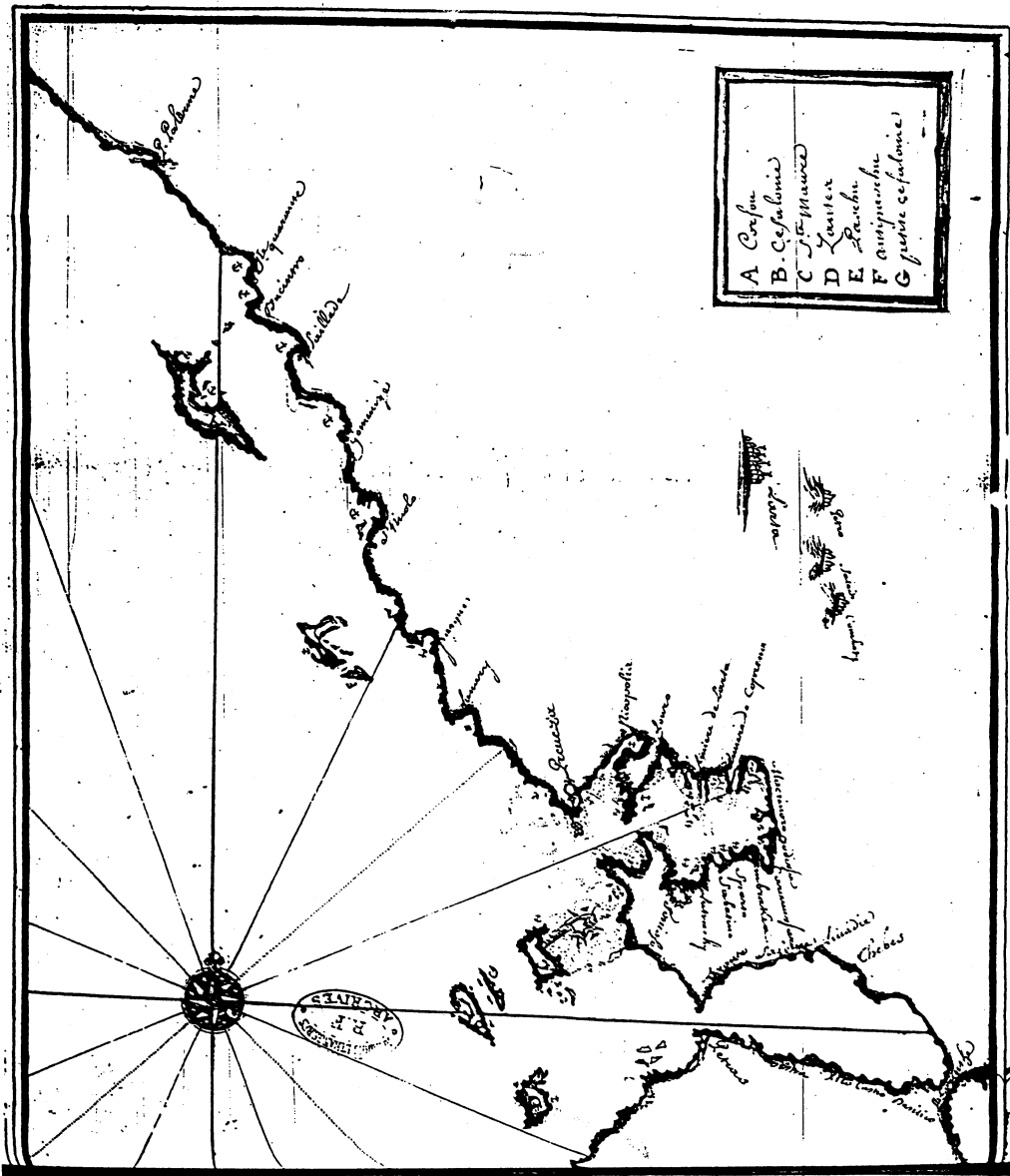
17. Σιτάρι και ξυλεία κάνουν τον κανόνα φόρτωσης των πλοίων με κατεύθυνση τη Μάλτα.

να φέρουμε τον χρόνο, αλλά για να τον καταλάβουμε, για να μας καταλάβουμε επιτέλους.

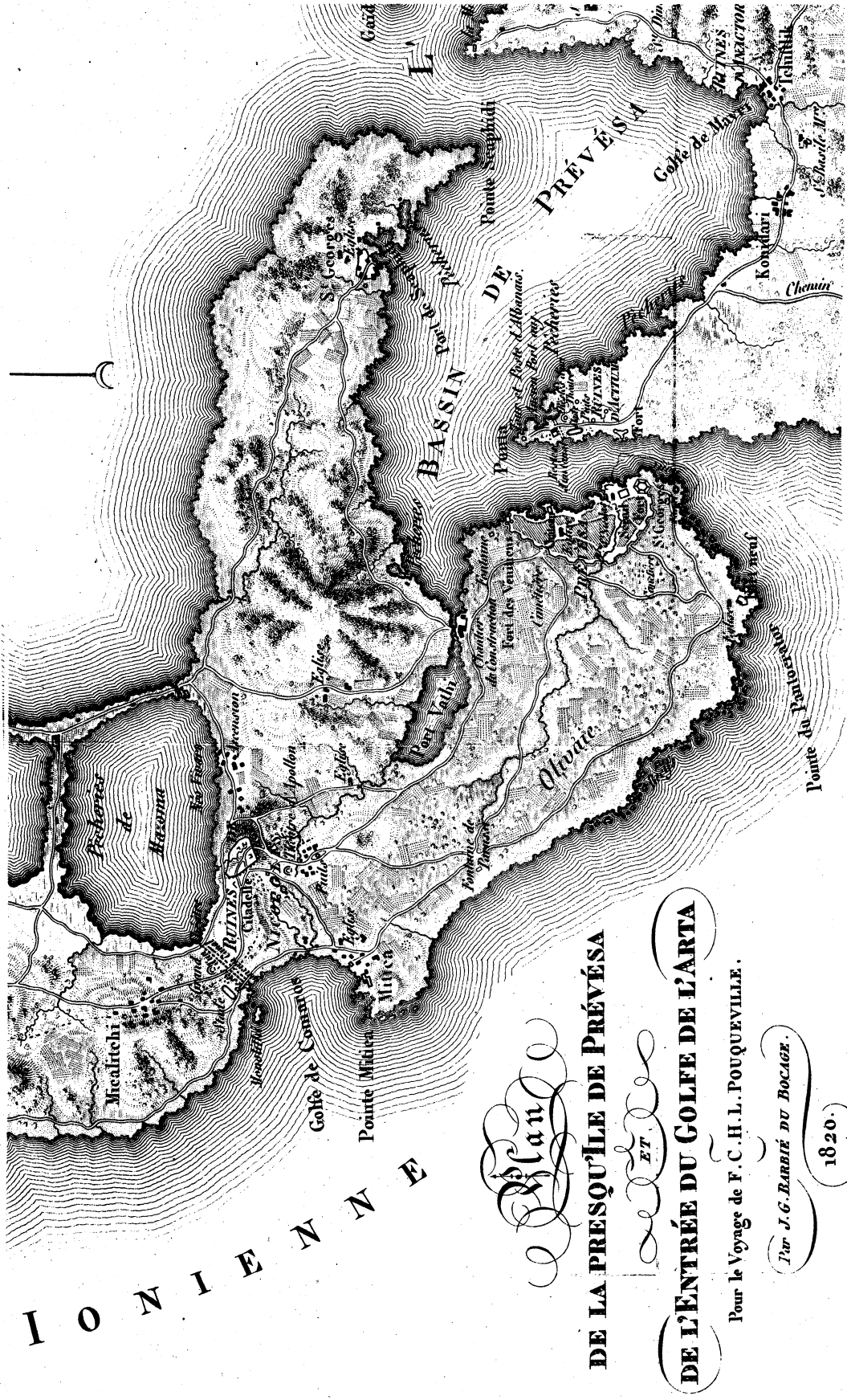
Έτσι λοιπόν ένα αρχείο δεν εξαντλείται. Θα μένει πάντα εκεί, να περιμένει εμένα, εσένα, τον τρίτο. Ο καθένας στον καιρό του και μαζί, αλλά με τα μάτια του ο καθένας, στο βάσανο να καταλάβει τη διάρκεια, τις συνέχειες και την συνέχειά του.

**ΧΑΡΤΗΣ: Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
(1811-1813)**

A.N.A.E., B1 170 (Arta)

I O N I E N N E

Plan
DE LA PRESQUE-ILE DE PRÉVÉSA
ET
DE L'ENTRÉE DU GOLFE DE L'ARTA

Pour le Voyage de F. C. H. L. POUQUEVILLE.

Par J. G. BARBIÉ DU BOCCAGE.

1820.

Χάρτης της Χερσονήσου της Πρέβεζας του 1820, του J.G. Barbé du Bocage. Από το βιβλίο του Πουκεβίλ «Ταξίδι στην Ελλάδα». Δύο σημεία:
1. Ερείπια παλαιάς διώρυγας μεταξύ Μαζώματος και Κομάρου. 2. Αποτύπωση της τάφρου της Πρέβεζας. Συλλογή Νίκου Καράμπελα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΖΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ Β' ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Σε προηγούμενο τοπικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στα Γιάννενα τον Σεπτέμβριο του 1985 μας είχε δοθεί η ευκαιρία να παρακολουθήσουμε την ιστορική διαδρομή του λιμανιού της Πρέβεζας στην ύστερη Τουρκοκρατία¹. Σήμερα μας παρέχεται η δυνατότητα να ολοκληρώσουμε την ιστορική φυσιογνωμία της Πρέβεζας εξετάζοντας την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των κατοίκων, τόσο της πόλης όσο και της γειτονικής υπαίθρου, την ίδια περίοδο στα πλαίσια που διαμόρφωναν οι τοπικές και χρονικές συγκυρίες της εποχής.

Είναι γνωστό ότι στο ευρύτερο ελλαδικό χώρο οι πρωτεύουσες και οι πόλεις -λιμάνια, που μεσολαβούσαν στο εξωτερικό εμπόριο, συγκέντρωναν τον 19ο αιώνα, και ιδιαίτερα τη δεύτερη πεντηκονταετία του, τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις για δημογραφική ανάπτυξη. Για να διαπιστώσουμε αν και κατά πόσο η πόλη της Πρέβεζας ωφελήθηκε δημογραφικά από τη γενικότερη αναδιάρθρωση του αστικού χώρου, που παρατηρήθηκε στο διάστημα αυτό, ανατρέξαμε στις διαθέσιμες πηγές οι οποίες, μολονότι «ατελείς», μας έδωσαν ορισμένες, πειστικές θα λέγαμε, απαντήσεις.

Οι σχετικές πληροφορίες, που έρχονται κυρίως από τις αναφορές και τις εκθέσεις των Ευρωπαίων προξένων στην Ήπειρο, ανεβάζουν τον πληθυσμό της πόλης, καθόλη σχεδόν τη διάρκεια του β' μισού του 19ου αιώνα από 6.000 ως 6.500 ψυχές.

Πιό αναλυτικά στα τέλη του 1862 ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα, E. Wiet² αναφέρει ότι το πληθυσμικό δυναμικό της πόλης αποτελείται από

1. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου Ιστορίας: Ήπειρος, Κοινωνία -Οικονομία, 15ος - 20ος αι., Γιάννινα 1987, σ. 139 - 153.*

2. Βλ. έκθεση του Wiet προς τόν Υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας με ημερομ. 15 Νοεμβρίου 1862, Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance Consulaire et Commerciale (στο εξής AMAE - CCC) Janina 10 (1846-1862) f. 344v - 345r.

1.223 οικογένειες ή 6.000 άτομα που διαιρούνται σε 4.450 χριστιανούς, 1.250 μουσουλμάνους, 50 εβραίους και 250 ξένους.

Προκαταβολικά πρέπει να διευκρινίσουμε ότι, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις ή παρατηρήσεις των προξένων, ξένοι αποκαλούνται οι Επτανήσιοι και οι «πρεσβεύοντες το δυτικόν δόγμα», δηλ. οι καθολικοί.

Σχεδόν παραπλήσια είναι τα δημογραφικά στοιχεία που μας παραδίδει το 1863 ο Άγγλος πρόξενος στα Γιάννενα, R. Stuart,³ για την πόλη της Πρέβεζας 4.500 χριστιανοί, 1.200 μουσουλμάνοι, 50 εβραίοι και 200 ξένοι. Δέκα χρόνια αργότερα οι προξενικές μαρτυρίες⁴ ανεβάζουν τον πληθυσμό της πόλης σε 7.000 κατοίκους από τους οποίους 5.000 ήταν χριστιανοί, 1.800 μωαμεθανοί και 200 ισραηλίτες, τσιγγάνοι και ξένοι μαζί. Η αύξηση όμως αυτή είναι πλασματική, επειδή στους μουσουλμάνους συμπεριλαμβάνεται, για πρώτη φορά, και η πολυάριθμη τουρκική φρουρά. Αυτό άλλωστε αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, στους απογραφικούς πίνακες των κατοίκων της πόλης της Πρέβεζας που μας παραδίδονται στη συνέχεια ως τα τέλη του 19ου αι., τα σχετικά στοιχεία επανέρχονται, εκτός από τους Εβραίους, στις προηγούμενες δημογραφικές αποτιμήσεις: 5.000 χριστιανοί, 1.200 μουσουλμάνοι και 40 ξένοι⁵.

Οφείλουμε όμως να επιστημόνουμε ότι στο ενδιαμέσο διάστημα δύο πηγές, για άγνωστη αιτία, περιορίζουν τον αριθμό των χριστιανών σε 4.000 η πρώτη και 4.260 η δεύτερη. Πρόκειται για μια προξενική έκθεση του αυστριακού υποπρόξενου στην Πρέβεζα το 1884⁶ και τη γνωστή μελέτη του Σεραφείμ Βυζαντίου που εκδόθηκε στην Αθήνα την ίδια χρονιά⁷. Η σημαν-

3. Βλ. την έκθεση του Stuart, με ημερομ. 16-12-1863 προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας Earl Russelle, Foreign Office (στο εξής F.O.), Turkey, 78 / 1766, f. 247v.

4. Βλ. αναφορά του Γάλλου πρόξενου Dozon προς τον Υπουργό Εξωτερικών με ημερομ. 15 Ιουνίου 1873, AMAE, CCC, Janina 11 (1863 - 1874) f. 217r-v. Η αναφορά αυτή μεταφρασμένη από τον Παναγιώτη Λακιώτη φιλοξενήθηκε στον Ζ' τόμο (τχ. 62 - 63) του περιοδικού *Σκουφάς* (Ιανουάριος - Δεκέμβριος 1982), σ. 226 - 233.

5. Την επομένη χρονιά, δηλ. το 1874, ο αυστριακός πρόξενος στα Γιάννενα Cajetan Zagorski σε έκθεσή του για το Βαλαέτι Ιωαννίνων ανάμεσα στ' άλλη ανέφερε ότι οι μουσουλμάνοι της Πρέβεζας ανέρχονταν στους 1100. Βλ. *Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr, aus dem statistischen Departement im K.K. Handels - Ministerium* (στο εξής Nachrichten), Wien 1874, s. 301.

6. *Nachrichten, Wien* 1884, σ. 279.

7. Σεραφείμ ο Βυζαντίος, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτης νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, εν Αθήναις 1884, σ. 252 - 255. Πρέπει να διευκρινίσουμε εδώ ότι ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης δίνεται από τον συγγραφέα κατά συνοικίες και κατά οικογένειες, το σύνολο των οποίων ανέρχεται σε 11 και 710 αντίστοιχα.

τική αυτή μείωση του χριστιανικού στοιχείου, η οποία ανέρχεται στο 1/5 των προηγούμενων απογραφικών δεδομένων, είναι κατά τη γνώμη μας αδικαιολόγητη και ανεξήγητη. Επιβάλλεται λοιπόν ένας προσεκτικός έλεγχος των πηγών για να διαπιστωθεί η αντικειμενικότητα και αξιοπιστία τους.

Μολονότι η παραπέρα διερεύνηση του θέματος ξεφεύγει από τα πλαίσια του άρθρου αυτού, εντούτοις επιχειρήσαμε να διαλευκάνουμε τους λόγους για τους οποίους εμφανίζεται, στις παραπάνω πηγές, μεγάλη πτώση του χριστιανικού στοιχείου. Η διασταύρωση των πληροφοριών αυτών με τις αμέσως μεταγενέστερες αποκάλυψε ότι τόσο ο αυστριακός υποπρόξενος της Πρέβεζας, του οποίου την αντικειμενικότητα αμφισβητούμε⁸, όσο και ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος, δεν συμπεριέλαβαν στον αριθμό των χριστιανών τους έλληνες υπήκοους, οι οποίοι τέσσερα χρόνια αργότερα ανέρχονταν στους 670⁹.

Αν προσθέσουμε λοιπόν στις 4.000 ή 4.260 χριστιανικές ψυχές τις 670 θα έχουμε αντίστοιχα 4.670 και 4.930 αριθμοί που προσεγγίζουν κατά πολύ τις προγενέστερες και μεταγενέστερες δημογραφικές εκτιμήσεις για τον χριστιανικό πληθυσμό.

Για τη δημογραφική εξέλιξη της ενδοχώρας οι πληροφορίες που προέρχονται από τις ίδιες πηγές δεν θεωρούνται κι αυτές επαρκείς. Ωστόσο, με βάση τον πίνακα που παραθέτουμε, θα προχωρήσουμε σε ορισμένες διαπιστώσεις για τη δημογραφική εξέλιξη του καζά της Πρέβεζας στο β' μισό του 19ου αιώνα.

8. Για παράδειγμα όταν αναφέρεται στον αριθμό των Εβραίων που κατοικούν στην Πρέβεζα σημειώνει αόριστα 400 - 500. Εμφανίζεται δηλαδή, πέρα από το στρογγύλεμα των αριθμών, που πάντα θεωρείται από τους ιστορικούς που ασχολούνται με τη δημογραφία ύποπτο, και μεγάλη απόκλιση ανάμεσα στους δύο αριθμούς. Το γεγονός αυτό, αποδεικνύει, κατά τη γνώμη μας, αν μη τι άλλο, την προχειρότητα με την οποία ο αυστριακός υποπρόξενος αντιμετωπίζει την δημογραφική πραγματικότητα της πόλης, επειδή πιθανόν οι πληροφορίες αυτές, σε αντίθεση με εκείνες που σχετίζονταν με το εμπόριο (εισαγωγές ευρωπαϊκών ειδών - εξαγωγές ντόπιων προϊόντων) και τη ναυσιπλοΐα στο λιμάνι της Πρέβεζας (αφίξεις - αναχωρήσεις караβιών) να μην είχαν και τόσο μεγάλη σημασία για τη χώρα του.

9. Βλ. αναφορά του Διευθύνοντος Γραμματέα του ελληνικού Προξενείου στα Γιάννενα Α. Πόπτεν προς το Υπουργείον Εξωτερικών της Ελλάδος στο έντυπο με τίτλο: *Ετήσιοι εκθέσεις περί εμπορίου και ναυτιλίας κλπ. των προξενικών αρχών της Α.Μ. το έτος 1888*, εν Αθήναις 1890, σ. 114.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Πληθυσμός του καζά της Πρέβεζας
στη β' πεντηκονταετία του 19ου αιώνα

α/α	Πηγή	Έτος	Πόλη				Υπαιθρος Χριστ.
			Χριστ.	Μουσ.	Εβρ.	Ξένοι	
1.	Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, τ. Β', σ. 325 - 327	1856	4.000	600	-	-	3.650
2.	ΑΜΑΕ, CCC, Janina 10(1846-1862) f. 344v.345r	1862	4.450	1.200	50	250	-
3.	F.O., Turkey, 78/1766, f. 247v	1863	4.500	1.200	50	250	-
4.	ΑΜΑΕ, CCC, Janina 11(1863-1874) f. 217r-v	1873	5.000	1.800	-	200	5500
5.	Nachrichten, Wien 1874 σ. 301	1874	5.000	1.100	-	-	5.900
6.	Nachrichten, Wien 1884 σ. 279	1884	4.000	1.200	400-500	50	-
7.	Σεραφείμ ο Βυζάντιος, Δοκίμιον... σ. 234-255	1884	4.260	-	-	-	6.290
8.	Υπουργείον Εξωτερικών, Ετήσιοι εκθέσεις... των προξενικών αρχών της ΑΜ το έτος 1888, εν Αθήναις 1890, σ. 114	1888	5.000	1.220	306	40	6.136

Μια πρώτη γενική διαπίστωση είναι ότι δεν παρατηρείται καμιά σημαντική δημογραφική αύξηση και ειδικότερα στην πόλη, όπου θα περίμενε κανείς οι ευνοϊκές προϋποθέσεις, που προαναφέραμε, να λειτουργήσουν θετικά. Έτσι, βλέπουμε μια μικρή άνοδο του χριστιανικού στοιχείου σ' ένα ποσοστό, που κυμαίνεται γύρω στο 11%, ενώ ο μουσουλμανικός πληθυσμός δεν διαφοροποιείται σχεδόν καθόλου. Σταθερός επίσης παραμένει ο δημογραφικός δείκτης και για τους ξένους. Τέλος παρατηρείται μια σημαντικότερη αύξηση στην εβραϊκή κοινότητα, η οποία, σύμφωνα με τους πιο μέτριους υπολογισμούς, ανέρχεται στα 50%.

Στην ύπαιθρο, όπου, σύμφωνα με τις πηγές, ο πληθυσμός της είναι καθαρά χριστιανικός, η δημογραφική αύξηση μόλις υπερβαίνει τα αντίστοιχα επίπεδα της πόλης, ξεπερνώντας το 12.50%.

Συμπληρωματικά πρέπει ν' αναφέρουμε ότι ο θετικός δημογραφικός δείκτης για τους χριστιανούς γενικότερα του καζά της Πρέβεζας δεν επηρεάζεται αρνητικά το χρονικό διάστημα 1895 - 1902, οπότε το μεταναστευτικό ρεύμα στην Ήπειρο γνώρισε μεγάλη έξαρση.

Είναι γνωστή η αμφίδρομη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην εξέλιξη του πληθυσμού και την οικονομία κάθε περιοχής.

Αρχικά κρίνουμε σκόπιμο να τονίσουμε ότι η Πρέβεζα, πέρα από την ιδιαιτερότητά της ως πόλη - λιμάνι, δεν διέφερε σημαντικά ως προς τις δραστηριότητες των κατοίκων της, από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις που βρίσκονταν κάτω από τον τουρκικό ζυγό. Παρουσιάζονταν δηλ. και εδώ βιοτέχνες, έμποροι και άλλοι επαγγελματίες συγκροτημένοι σε συντεχνίες, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ίσως γνωρίσματα των αστικών πληθυσμικών συγκεντρώσεων.

Σύμφωνα με προξενική μαρτυρία, μία δεκαετία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα¹⁰, υπήρχαν στην Πρέβεζα 228 καταστήματα από τα οποία 22 ήταν εμπορικοί οίκοι, που έκαναν εισαγωγές και ταυτόχρονα πουλούσαν λιανικά. Το τοπικό παζάρι φιλοξενούσε επίσης 8 μερτζάρικα¹¹, 14 μπακάλικα, 15 καφενεία, 8 ρακοπουλιά, 12 καπνοπωλεία, 11 ψωμάδικα, 4 ψαράδικα, 4 ζαχαροπλαστεία, 10 ραφτάδικα ντόπιας τεχνοτροπίας, 4 ραφτάδικα ευρωπαϊκής μόδας, 19 παπουτζήδικα και για τα δύο γένη, 2 μπαλωματήδικα, 7 κουρεία, 2 βαφεία, 2 εργαστήρια κατασκευής κουβερτών, 3 οπλοποιεία, 5 εργαστήρια που κατασκεύαζαν κάπες, 2 πεταλωτήρια, 5 γουναράδικα, 2 σαμαράδικα, 2 χυτήρια (καλατζήδικα -χαλκωματάδικα), 2 τενεκετζήδικα και 4 σιδεράδικα. Τέλος μπορούσε κανείς ακόμη να συναντήσει στην πόλη 10 χάνια, 14 φούρνους, 23 ελαιοτριβεία, 2 σαπουνοποιεία, 4 εργαστήρια οινοποιίας, ένα διύλιστήριο για λικέρ, 2 μύλους που κινούνταν με άλογα, 2 νερόμυλους και ένα ανεμόμυλο.

Επιχειρώντας μία στατιστική προσέγγιση των παραπάνω δεδομένων, για ν' αποκτήσουμε πληρέστερη εικόνα της τοπικής αγοράς, οδηγούμαστε στη διαμόρφωση του του πίνακα 2.

Αν επεξεργασθούμε τα στοιχεία που μας παραδίδει ο παραπάνω πίνακας θα καταλήξουμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

- α) Το μεγαλύτερο μέρος, 44,70%, της συνολικής οικονομικής κίνησης της πόλης αναλογεί στο εμπόριο το οποίο διακινούν 9 εμπορικές συντεχνίες.
- β) ακολουθεί αμέσως μετά η βιοτεχνία με ποσοστό 41,20%, όπου οι τεχνίτες συγκροτούν 16 βιοτεχνικές συντεχνίες και
- γ) η προσφορά άλλων υπηρεσιών γίνεται από τρεις συντεχνίες, με ποσοστό 14,10%.

Για να ολοκληρώσουμε την εικόνα της τοπικής αγοράς θα παρουσιάσουμε τα προϊόντα που διακινούσαν οι εμπορικές συντεχνίες και τα ο-

10. Βλ. έκθεση του Γάλλου πρόξενου, E. Wiet, στα Γιάννενα, AMAE, CCC, 10 (1846 -1862), f. 345r.

11. Μερτζάρης = έμπορος που εξασκεί το λιανεμπόριο, ψιλικατζής (ιταλ. merciaio).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Συντεχνιακή διάρθρωση των επαγγελματιών στην Πρέβεζα (1862)

α/α	Είδη	Εργαστήρια	Καταστήματα	Υπηρεσίες	Σύνολο
1.	Έμποροι	—	22	—	22
2.	Μερτζάρηδες	—	8	—	8
3.	Μπακάληδες	—	14	—	14
4.	Καφετζήδες	—	—	15	15
5.	Ρακοπούληδες	—	8	—	8
6.	Καπνοπώληδες	—	12	—	12
7.	Ψωμάδες	—	25	—	25
8.	Ψαράδες	—	4	—	4
9.	Ζαχαροπλάστες	—	4	—	4
10.	Ραφτάδες	14	—	—	4
11.	Παπουτζήδες	19	—	—	19
12.	Μπαλωματήδες	2	—	—	2
13.	Κουρείς	—	—	7	7
14.	Βαφείς	2	—	—	2
15.	Κατασκευαστές κουβερτών	2	—	—	2
16.	Οπλοποιοί	3	—	—	3
17.	Καποτάδες	5	—	—	5
18.	Πεταλωτές	2	—	—	2
19.	Γουναράδες	—	5	—	5
20.	Σαμαράδες	2	—	—	2
21.	Μπρουτζάδες	2	—	—	2
22.	Τενεκετζήδες	2	—	—	2
23.	Σιδεράδες	4	—	—	4
24.	Χανιτζήδες	—	—	10	10
25.	Ελαιοτριβείς	23	—	—	23
26.	Σαπουνοποιοί	2	—	—	2
27.	Οινοποιοί	4	—	—	4
28.	Διϋλιστές λικέρ	1	—	—	1
29.	Μυλωνάδες	5	—	—	5
ΣΥΝΟΛΟ		94	102	32	228
%		41,20	44,70	14,10	100

ποία ήταν: βαμβακερά υφάσματα, λευκά και μπλέ, βαμβακερά νήματα, μάλλινα και μεταξωτά υφάσματα, τσίτια (indiennes), φαγιέντζα, ακατέργαστο σίδηρο, σχοινιά και ρούμι, προερχόμενα όλα από την Αγγλία· βαμβακερά υφάσματα και κασμίρια Γαλλίας· μεταξωτά, γυαλικά, είδη σιδήρου, αποικιακά, φάρμακα, κεριά, λαμπάδες, άλευρα (φαρίνες), σκούφοι, χαρτί, και ξυλεία οικοδομής, αυστριακής προέλευσης. Οι παραπάνω έμποροι προωθούσαν επίσης στην αγορά της πόλης ρύζι από τη Βενετία, κρασιά και ξηρά φρούτα από την Ελλάδα και ιδιαίτερα από το Ηράκλειο

της Κρήτης, σαπούνη από τη Ζάκυνθο, αλάτι από τη Λευκάδα και τη Σικελία και κερωμένα μοσχάρια και επεξεργασμένα δέρματα από τη Μάλτα.

Εκτός όμως από τη διαρκή αγορά, το τοπικό δηλ. παζάρι, συναντούμε στην πόλη της Πρέβεζας και τους άλλους δύο τύπους της περιοδικής αγοράς με τους οποίους ολοκληρώνονταν η κυκλοφορία και ανταλλαγή των προϊόντων στην οθωμανική αυτοκρατορία: την εβδομαδιαία αγορά και τα ετήσια εμπορικά πανηγύρια.

Δεν είναι πολλά χρόνια που ήρθε στο φως της δημοσιότητας το φερμάνι με το οποίο η Υψηλή Πύλη, παραχωρούσε την άδεια για τη λειτουργία εβδομαδιαίας αγοράς στην Πρέβεζα κάθε Δευτέρα, καθώς επίσης και για την πραγματοποίηση ετήσιου εμπορικού πανηγυριού από τις 15-30 Μαΐου¹².

Σύμφωνα με την αυτοκρατορική διαταγή που εκδόθηκε το 1865 και απευθυνόταν στον τούρκο διοικητή της Πρέβεζας ο Σουλτάνος, ανταποκρινόμενος στην επιθυμία των κατοίκων της για ενδυνάμωση και ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου, ενέκρινε τη λειτουργία των δύο ειδών της περιοδικής αγοράς.

Τι σήμαινε όμως για την οικονομία και ειδικότερα για το εμπόριο της Πρέβεζας η λειτουργία της εβδομαδιαίας αγοράς και του ετήσιου εμπορικού πανηγυριού;

Αρχικά αξίζει νομίζουμε να γνωρίσουμε ποιές εμπορικές συναλλαγές συντελούνται στην εβδομαδιαία αγορά. Θα αρκεστούμε σε μια μαρτυρία της εποχής, σύμφωνα με την οποία στις πόλεις «συνάζονταν από όλα τα περίχωρα βουνίσιοι και καμπίσιοι δια να πωλήσουν και ν' αγοράσουν όλα τα χρειαζόμενά τους»¹³.

Αναλύοντας τον παραπάνω λιτό αλλά πολύ εύστοχο ορισμό του εβδομαδιαίου παζαριού διαπιστώνει εύκολα κανείς ότι ο παραγωγός μετέφερε αγροτικά προϊόντα για να τα πουλήσει ή να τα ανταλλάξει στην πόλη με μεγαλύτερη ευχέρεια απ' ό,τι στο χωριό. Κι αυτό γιατί η σύνθεση του πληθυσμού της πόλης πρόσφερε περισσότερες ευκαιρίες για συχνότερες και μεγαλύτερες προωθήσεις των προϊόντων αυτών.

Άλλωστε η πώληση των παραπάνω ειδών, γεωργικής και κτηνοτροφικής κυρίως παραγωγής (κάστανα, μήλα, δαμάσκηνα, λαχανικά, τυ-

12. Zija Shkodra, "Paniret tregtare në juridiksionin e pachallëkut të Janinës", *Studime Historike* 23(1986), τχ. 3, σ. 159, σημ. 6.

13. Ιω. Οικονόμου - Λαρισσαίου, λογιωτάτου, *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας 1817*, Εισαγωγή - φροντίδα Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1989, έκδοση Δήμου Λάρισας, σ. 192, § 176.

ρί, βούτυρο, αυγά, μέλι, μαλλί, σκούπες κτλ.) δεν προξενούσε καμιά ζημιά στους εμπόρους της πόλης, οι οποίοι δεν διακινούσαν στην τοπική αγορά ανάλογα είδη.

Μια άλλη επίσης βασική παράμετρος της λειτουργίας της εβδομαδιαίας αγοράς ήταν η εμπορευματοποίηση της οικιακής οικονομίας, αφού ο καλλιεργητής ή ο κτηνοτρόφος με την πώληση μέρους των προϊόντων του εξασφάλιζε χρηματικούς πόρους, έστω και περιορισμένους, με τους οποίους κάλυπτε βασικές του ανάγκες ή εκπλήρωνε τις φορολογικές του υποχρεώσεις.

Τέλος δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι ο παραπάνω τύπος της περιοδικής αγοράς σμίκρυνε τις αποστάσεις ανάμεσα στις εστίες παραγωγής και τα κέντρα κατανάλωσης.

Περνώντας τώρα στην πραγματοποίηση του ετήσιου εμπορικού πανηγυριού έχουμε να κάνουμε τις επόμενες βασικές επισημάνσεις:

α) Η διάστασή του ήταν καθαρά τοπική και δεν είχε την παραμικρή σχέση με τα φημισμένα εμπορικά πανηγύρια που συγκροτούνταν στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία και συνδέονταν εμπορικά με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο· β) τα διαπραγματεύσιμα προϊόντα προέρχονταν κυρίως από τα πλεονάσματα της βιοτεχνικής, γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής της Πρέβεζας και των γύρω περιοχών και γ) η ίδρυσή του, όπως άλλωστε και η σύσταση της εβδομαδιαίας αγοράς, φανερώνει την επιδίωξη της πόλης να ενισχύσει ποσοτικά την αγοράς της, μια και αδυνατούσε να πετύχει ποιοτικές αλλαγές.

Κλείνοντας το κεφάλαιο της εσωτερικής αγοράς θα ήταν χρήσιμο ακόμη να προσθέσουμε ότι η Πρέβεζα εξακολουθούσε να είναι μια από τις τέσσερις περιοχές του βιλαετιού Ιωαννίνων, όπου επικρατούσε διαφορετική νομισματική αντιστοιχία του τουρκικού γροσιού προς τα ευρωπαϊκά νομίσματα¹⁴.

Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται οι ονομαστικές τιμές των ευρωπαϊκών νομισμάτων σε τουρκικά πιάστρα στις αγορές των Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Μπερατιού - Αργυροκάστρου και Θεσσαλίας.

14. Βλ. *Nachrichten, Wien* 1874, σ. 305. Αλλά και από τις αρχές του 19ου γνωρίζουμε ότι είναι διαφορετική η αντιστοιχία των ευρωπαϊκών νομισμάτων προς το τουρκικό γρόσι στην Πρέβεζα από εκείνη της αγοράς των Ιωαννίνων. Βλ. Γιώργος Σιορόκας, «Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812 - 1814)», *Δωδώνη* 13 (1984), σ. 205 - 210 και ιδιαίτερα στους πίνακες I-VI, σ. 211 - 216.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ευρωπαϊκά νομίσματα στο Βιλαέτι Ιωαννινών (1874)
(σε τουρκικά γρόσια)

α/α Είδη	Γιάννενα	Πρέβεζα	Μπεράτι	Θεσσαλία
1. Αγγλική λίρα	116	115	113	134
2. Γαλλικό εικοσόφραγκο	92 1/2	92	89	108
3. Δουκάτο	54 1/2	54	53	64
4. Τάληρο κολωνάτο	24 1/2	24 1/2	24	—
5. Τάληρο αυστριακό	23	22 1/2	22	—
6. Τάληρο γαλλικό	23	22 1/2	22	26 3/4
7. Ρούβλι ασημένιο	17 1/2	17 1/2	17	—
8. Φιορίνι αυστριακό	11	11 1/2	10	—

Πηγή: Nachrichten, Wien 1874, σ. 305.

Στην εξωτερική αγορά η Πρέβεζα κάνει την εμφάνισή της περισσότερο με τα αγροτικά, παρά με τα βιοτεχνικά προϊόντα. Έτσι, βλέπουμε να εξάγονται λάδια πρεβεζιάνικα στην Τεργέστη και στην Αυστρία και βελανίδια, απαραίτητα για τη βυρσοδεψία της εποχής, στο Λιβόρνο, Τεργέστη, Γενεύη και Αγγλία. Προωθούνταν ακόμη στις ευρωπαϊκές αγορές, σιτάρι, καλαμπόκι, άσπρο και κίτρινο, κριθάρι, κουκούλια, μεταξόσποροι και δέρματα, κυρίως αρνίσια.

Αλλά και στις γύρω αγορές προωθούνται από τους εμπόρους της Πρέβεζας προϊόντα της περιοχής, όπως φρέσκα φρούτα στα Γιάννενα, Λευκάδα, Βόνιτσα και Καρβασαρά, παστά ψάρια στα Γιάννενα και άλλες γειτονικές περιοχές και ζώα στα Εφτάνησα.

Από τα παραπάνω εύκολα μπορεί να ιχνηλατήσει κανείς τις ανάλογες καλλιέργειες του καζά της Πρέβεζας.

Αναμφισβήτητα ένα μεγάλο μέρος των καλλιεργούμενων εδαφών καταλάμβανε η ελιά¹⁵. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των οικονομικών παρατηρητών της εποχής τα «λιωτόπια» της Πρέβεζας απλώνονταν σε μια επιφάνεια πάνω από 1.000 στρέμματα. Για παράδειγμα οι ελαιώνες που βρίσκονταν στη χερσόνησο, στο άκρο της οποίας ήταν χτισμένη η πόλη της Πρέβεζας, σχημάτιζαν ένα απέραντο δάσος με 100.000 δέντρα, που κάλυπταν μια έκταση σχεδόν τεσσάρων χιλιομέτρων και απέφεραν ετήσια 6.500 -7.000 βαρέλια λαδιού.

Ακολουθούσε η καλλιέργεια των δημητριακών, όπου τα στατιστικά δεδομένα της εποχής μας δίνουν τον παρακάτω πίνακα.

15. Σύμφωνα με τον αυστριακό πρόξενο στα Γιάννενα, Gajetan Zagorski, *Nachrichten, Wien 1884*, σ. 279, στους κήπους της Πρέβεζας μπορούσε να συναντήσει κανείς πορτοκαλιές, λεμονιές, αμυγδαλιές και ροδιές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Ετήσια παραγωγή δημητριακών
στο σαντζάκι της Πρέβεζας σε οκάδες¹⁶

Σιτάρι	Κριθάρι	Καλαμπόκι	Βρίζα	Βρώμη και κεχρί
1.400.000	1.240.000	7.000.000	7.000.000	2.400.000

Από μιά πρώτη ματιά οι αριθμοί φαίνονται εντυπωσιακοί. Ωστόσο, οι συγκομιδές των δημητριακών θα μπορούσαν να είναι πίο πλούσιες, αν οι γόνιμες αγροτικές εκτάσεις του σαντζακιού, και ιδιαίτερα του καζά¹⁷, δέχονταν ορισμένες βελτιώσεις στην καλλιέργειά τους.

Βασικός ανασταλτικός παράγοντας στην προσπάθεια αυτή ήταν το αγροτικό καθεστώς που επικρατούσε όχι μόνο στην περιοχή της Πρέβεζας, αλλά και σ' ολόκληρη την Ήπειρο. Θα ήταν αρκετά ενδιαφέρον να προχωρήσουμε σε μια γενικότερη και διεξοδικότερη παρουσίαση του θέματος αυτού όμως στα στενά πλαίσια του συγκεκριμένου άρθρου δεν μπορεί να καρποφορήσει ένα τέτοιο επιχείρημα. Αναγκαστικά λοιπόν θα περιοριστούμε στον καζά της Πρέβεζας.

Από τα 39 χωριά που ανήκαν σ' αυτόν μόνο ένα ήταν ελεύθερο. Τα υπόλοιπα 38 κατανέμονταν ως εξής: 26 τσιφλίκια, 6 μιλιάκια και 16 μουαζήλια. Η πρώτη κατηγορία, όπως γνωρίζουμε, ήταν ιδιωτικές γαίες που καλλιεργούνταν από κολίγους και ανάλογα με το ποιός έβαζε τα μέσα παραγωγής (βόδια, σπόρους, αλέτρια κτλ.) είχαμε την αντίστοιχη κατανομή της συγκομιδής ανάμεσα στον ιδιοκτήτη και τον κολίγο, με τα γνωστά συστήματα του τριτάρικου και μεσακάρικου, αφού πρώτα αφαιρούνταν το 1/10 της παραγωγής που πήγαινε στην οθωμανική κυβέρνηση, ως φόρος δεκάτης.

Με το όρο mouazil εννοούνταν τα εδάφη που πουλήθηκαν από την Υψηλή Πύλη το 1845 έπειτα από τη δημοσίευση ειδικού διατάγματος¹⁸ οι

16. Η παραγωγή στις πηγές δίνεται σε κιλά Κωνσταντινούπολης.

17. Για παράδειγμα τα χωριά της Λάμαρης, που ήταν όλα μιλιάκια, είχαν πλουσιότατο έδαφος για καλλιέργεια κυρίως καλαμποκιού αλλά η έλλειψη ενδιαφέροντος, τόσο από την Υψηλή Πύλη όσο και από τους κατοίκους της περιοχής, περιόριζε σε μεγάλο βαθμό τις συγκομιδές του προϊόντος αυτού. Βλ. έκθεση του Γάλλου πρόξενου στα Γιάννενα, E. Wiet, *ό.π.*, f 345v.

18. Βλ. έκθεση του Άγγλου πρόξενου στα Γιάννενα R. Stuart, *ό.π.* f. 257v.

αγοραστές τους χριστιανοί ή μουσουλμάνοι ονομάστηκαν «ιδιοκτήτες» των γαιών που απέκτησαν.

Τέλος τα μιλιάκια ή καφέ γαίες, όπως τις συναντούμε σε έγγραφα της εποχής, νοικιάζονταν στους καλλιεργητές με τους ίδιους όρους, όπως οι ιδιωτικές γαίες, με τη διαφορά ότι εδώ ο Σουλτάνος έπαιρνε τη θέση του ιδιοκτήτη και εισέπραττε πέρα από το 1/10 και τα 3/10 της συγκομιδής στη θέση του ενοικίου.

Δεν θα ασχοληθούμε διεξοδικά με τις τσιφλικές σχέσεις μια και ο χρόνος είναι περιορισμένος. Θα περιοριστούμε μόνο στο σύστημα της δεκάτης, που καλύπτει και τις τρεις περιπτώσεις της γαιοκτησίας. Οι καθημερινές περιπτώσεις που έχουν καταγραφεί δείχνουν ένα θλιβερό καθεστώς καταπίεσης και απάτης.

Ως κυριότερη αιτία μπορεί ν' αναζητηθεί η ολιγωρία ή απροθυμία της οθωμανικής κυβέρνησης να εφαρμόσει ένα πρακτικό σύστημα συλλογής της δεκάτης κάτω από τη δική της άμεση επίβλεψη. Έτσι, διατηρούνταν η παμπάλαια συνήθεια να βγαίνει η δεκάτη σε πλειστηριασμό κάθε χρόνο το Μάρτιο και να κατοχυρώνεται στον πλειοδότη. Όμως η πρακτική αυτή επέτρεπε στους ενοικιαστές της δεκάτης να προβαίνουν σε καταχρήσεις πάντα σε βάρος του αγρότη. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται πιο εύκολα αν αναλογισθούμε ότι από τη μία μεριά στα άτομα αυτά ήταν άγνωστες οι ηθικές αναστολές και από την άλλη πως για την προαγορά της δεκάτης έπρεπε να αποζημιωθούν για την παραχώρηση του κεφαλαίου τους και τον χρόνο εργασίας τους. Και καθώς το χρήμα είχε ψηλό τόκο στην Τουρκία είναι φυσικό να υποθέσουμε ότι το κέρδος που αναζητούσε ο ενοικιαστής της δεκάτης έπρεπε να βρίσκεται σε αντιστοιχία με οποιαδήποτε άλλη χρηματική επένδυση.

Στην πραγματικότητα το νοίκιασμα της δεκάτης ήταν πολύ πιο ευνοϊκό από κάθε άλλη κεφαλαιοκρατική επιχείρηση στην Τουρκία, γιατί τα αναμενόμενα κέρδη καρπωνόταν σχεδόν πάντα ο δεκατιστής, εξαιτίας της μεγάλης δύναμης του νόμου και της εξουσίας, με την οποία ο Σουλτάνος, για δικό του συμφέρον, όπλιζε το συμβαλλόμενο μέρος. Από τη στιγμή λοιπόν που ο ενοικιαστής της δεκάτης υπέγραφε συμφωνία με την οθωμανική κυβέρνηση γινόταν απόλυτος κύριος όλων των αγροτικών διαδικασιών της περιοχής που κάλυπτε το συμβόλαιό του.

Δεν ήταν μόνο απλός συνέταιρος με το χωρικό στη συγκομιδή, αλλά διευθύνων συνέταιρος που κανόνιζε το χρόνο θερισμού, μεταφοράς και αλωνίσματος των σιτηρών, καθώς και την προώθηση του καρπού στην αγορά. Τίποτε δεν γινόταν χωρίς την άδειά του. Δεν θα είμαστε λοιπόν μακριά από την αλήθεια αν υποστηρίξαμε ότι κατά τη διάρκεια της συγκομιδής ο καλλιεργητής έμοιαζε με «δουλοπάροικο» του ενοικιαστή της δεκάτης.

Έπρεπε να του προσφέρει την πρώτη του εργασία όχι μόνο θερίζοντας το μερίδιό του, το δέκατο, αλλά και κάθε επακόλουθη υπηρεσία, μέχρις ότου το προϊόν προωθηθεί στην αγορά, όπου ούτε ένας κόκκος δικός του δεν μπορούσε να εμφανισθεί, αν, ο ενοικιαστής της δεκάτης δεν εξασφάλιζε τα πρώτα κέρδη της εποχής.

Αβοήθητος λοιπόν ν' ανταγωνιστεί ανοιχτά μ' έναν αντίπαλο, που είχε όλα τα πλεονεκτήματα με το μέρος του και που συχνότατα είχε και την κάλυψη της τοπικής εξουσίας, ο καλλιεργητής κατέφευγε στα συνηθισμένα όπλα του αδύνατου και καταπιεσμένου, το ψέμα και την απάτη, που, στην προκειμένη περίπτωση, πίστευε ότι αποτελούν την ηθική του δικαίωση. Αλλά αυτό σπάνια τον ωφελούσε γιατί είχε πάντα να κάνει μ' έναν αντίπαλο που γνώριζε ν' αντιμετωπίζει παρόμοιες ενέργειες με αποτέλεσμα να επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τη θέση του.

Τέλος, η πρακτική της υπενοικίασης του συμβολαίου επιδείνωση τα αρνητικά στοιχεία του συστήματος της δεκάτης, γιατί κάθε ένας με τη σειρά του από τον αρχενοικιαστή της Κωνσταντινούπολης ως τον υπενοικιαστή ενός μουδιρλικιού¹⁹, όπως ήταν η περιοχή της Πρέβεζας, που συχνά καταλάμβανε την 5η ή 6η θέση της κλίμακας, έπρεπε να έχει το κέρδος του και όλοι μαζί σε βάρος του καλλιεργητή.

Υστερα από τα παραπάνω δικαιολογείται απόλυτα η απροθυμία και η αδιαφορία των καλλιεργητών μια και η εκμετάλλευσή τους ήταν πέρα για πέρα ληστρική. Φυσικό λοιπόν ήταν στη μειονεκτική και άχαρη θέση που βρίσκονταν να μην προσπαθούν για τίποτε άλλο παρά πως θα επιβιώσουν, αφού και στις περιπτώσεις που η σοδειά ήταν καλή το μερίδιό τους ελάχιστα μεγάλωνε.

Αλλά και τα μέσα με τα οποία καλλιεργούσαν τη γη ήταν πρωτόγονα. Το αλέτρι για παράδειγμα δεν διέφερε καθόλου από εκείνο που μας περιγράφει ο Ησίοδος, ενώ τα εργαλεία του χεριού ήταν το σκαλιστήρι και το τσαπί.

Σε ανάλογα επίπεδα κινούνταν και η κτηνοτροφία παρότι οι βοσκήσιμες γαίες, ορεινές και πεδινές, ήταν εκατό φορές σχεδόν μεγαλύτερες από τις καλλιεργήσιμες²⁰. Τις περισσότερες από αυτές νοίκιαζαν οι βλάχοι ποιμένες και τις χρησιμοποιούσαν για βοσκή των κοπαδιών τους το χειμώνα, οπότε κατέβαιναν από τις οροσειρές της Πίνδου, μένοντας σε αχυρένιες καλύβες.

19. Μουδιρλίκι = περιφέρεια (τουρκ. müdürlük)

20. Πρέβεζα και Άρτα. Στατιστική και εμπορική σημείωση από τον Dozon, επίτιμο πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα, *Σκουφάς*, 7(1982), τχ. 62-63, σ. 228.

Η ελεεινή κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού αποτυπώνεται και στο χώρο της εκπαίδευσης. Αν και κατά τις πηγές τα σχολεία στην ενδοχώρα της Πρέβεζας σμίκρυναν κατά πολύ το μέσο όρο αντιστοιχίας προς τον ελληνικό πληθυσμό, όπου ένα σχολείο αναλογούσε σε 750 άτομα²¹, εντούτοις η παρεχόμενη παιδεία ήταν υποβαθμισμένη. Βασική αιτία ήταν η φτώχεια των αγροτών που δεν τους επέτρεπε να πληρώνουν τους δασκάλους σε χρήμα αλλά σε είδος. Έτσι οι προσφορές τους, που περιορίζονταν σε τυρί βούτυρο και καλαμποκίσιο αλεύρι, δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσουν αναγνωρισμένο διδακτικό προσωπικό.

Αλλά και καλύτερα προικισμένα σχολεία να υπήρχαν δύσκολα τα αποτελέσματα θα ήταν πιο ευχάριστα, αφού ο γεωργός ή ο κτηνοτρόφος αποσπούσε γρήγορα το γιό του από το σχολείο για να τον χρησιμοποιήσει στη γη ή στη στάνη, εξοικονομώντας μ' αυτό τον τρόπο το μισθό ενός εργάτη ή ενός βοσκού προβάτων.

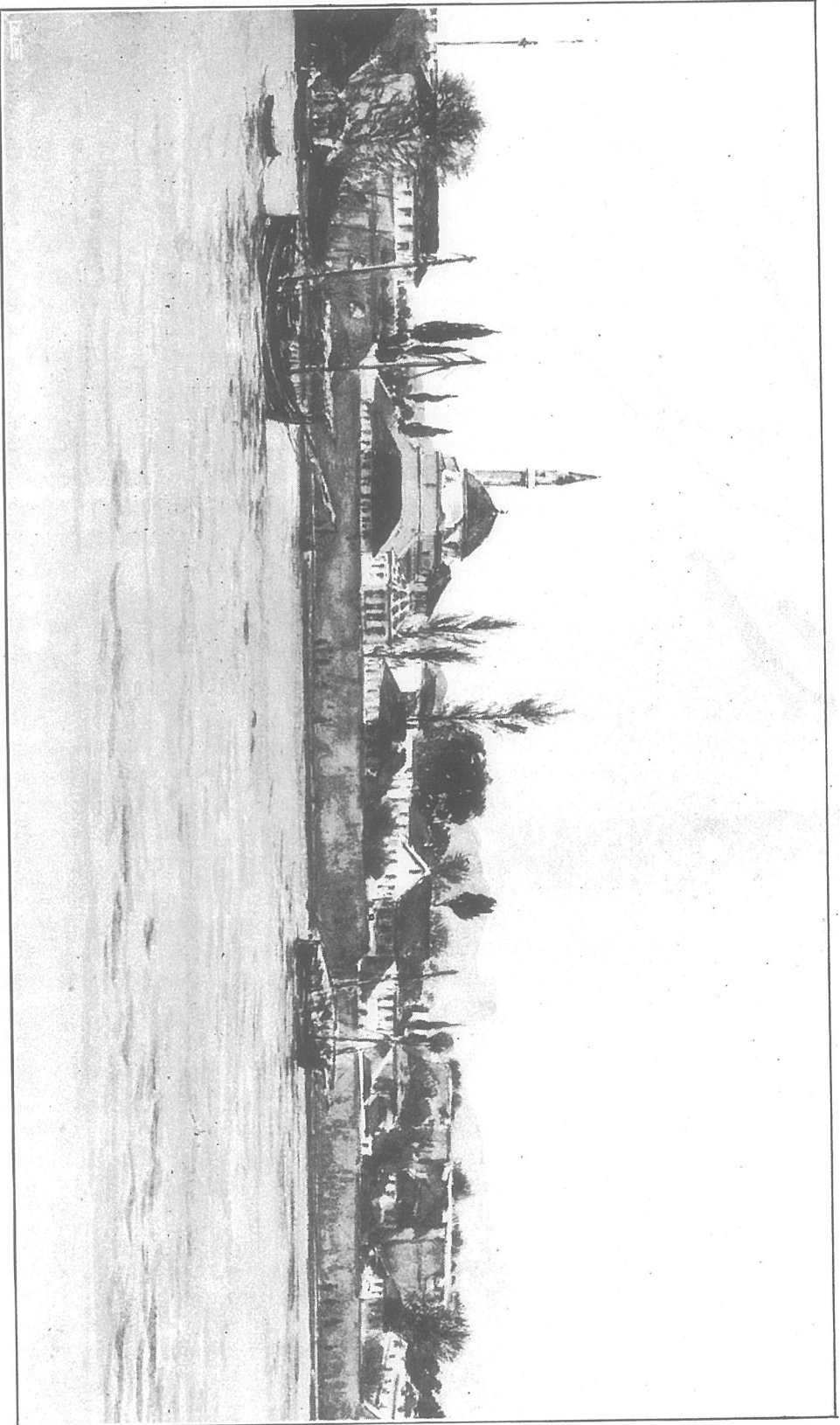
Αρκετά καλύτερη ήταν η κατάσταση στην πόλη, όπου υπήρχαν δύο σχολεία, ένα αρρένων με 100 - 120 μαθητές και ένα θηλέων με 40 - 50 μαθήτριες. Η κύρια χρηματοδότηση των παραπάνω σχολείων προερχόταν από τους τόκους των κεφαλαίων που είχαν κατατεθεί στη Μόσχα το 1814 από τον πρεβεζιάνο έμπορο Αναστάσιο Θεοφάνη²².

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένες διαπιστώσεις: α) ο καζάς της Πρέβεζας δεν μπορεί να αποτελέσει εξαίρεση στην αποκαρδιωτική εικόνα που παρουσίαζε γενικότερα η Ήπειρος εκείνη την εποχή· β) στην ύπαιθρο είναι εμφανής η έλλειψη ιδιόκτητης γης στους περισσότερους χριστιανούς και η απουσία γεωργικών μηχανημάτων για την αποδοτικότερη καλλιέργεια· γ) το σύστημα της δεκάτης είχε ολέθρια αποτελέσματα πάνω στους καλλιεργητές· δ) στην πόλη οι συνθήκες ζωής δεν είναι καθόλου εύκολες αν βασιστούμε σε αντιπροσωπευτικά δείγματα, όπως τα χαμηλά και σκοτεινά σπίτια, από τα οποία τα περισσότερα ήταν πλινθόκτιστα, οι στενοί ακάθαρτοι και δύσοσμοι δρόμοι και οι συχνοί πυρετοί των κατοίκων και ε) το συγκοινωνιακό δίκτυο, που συνέδεε την πόλη της Πρέβεζας με τα χωριά, ήταν πολύ άσχημο και πολλές φορές ανύπαρκτο.

Οι παραπάνω επισημάνσεις νομίζουμε ότι αποτελούν και τις βασικότερες αιτίες που οδηγούσαν την οικονομία και την κοινωνία της Πρέβεζας και των γύρω περιοχών σε φθίνουσα συνεχώς πορεία.

21. Ο αυστριακός υποπρόξενος παρομοίαζε τους δασκάλους της περιοχής με φτωχούς φοιτητές που μπορούσαν να διαβάσουν, να γράψουν και να κάνουν λογαριασμούς. *Nachrichten*, Wien 1884, σ. 281.

22. Βλ. Σεραφεΐμ ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως*, σ. 374 - 378.

Πιρέαια 1897. Σκίτσο του Πλοιάρχου Rose όπου φαίνεται καθαρό το προτειχισμα που υπήρχε κατά μήκος της παραλίας (σημερινή οδός Π. Σπηλιόδου), ανατολικά του κάστρου του Αγίου Αντρέα. Από το Illustrated London News της 24ης Απριλίου 1897. Συλλογή Νίκου Καράμπε

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ

Η ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΖΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (1830-1912)

Με τη Ρωσοτουρκική συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 οι άλλοτε ηπειρωτικές κτήσεις της διαμελισμένης Βενετικής Δημοκρατίας, δηλαδή η Πρέβεζα, η Πάργα, το Βουθρωτό και η Βόνιτσα, παραχωρήθηκαν επίσημα στην Οθωμανική αυτοκρατορία, εξασφαλίζοντας συνάμα μια ευρεία αυτοδιαχείριση υπό την τυπική εποπτεία ειδικού σουλτανικού αξιωματούχου. Μολονότι η πραξικοπηματική κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή Πασά στα 1803 σήμανε την αρχή του τέλους για το προνομιακό καθεστώς των Ελλήνων κατοίκων-της, τυπικά δεν επέφερε καμμία αλλαγή στο διοικητικό χάρτη της μεσημβρινής Ηπείρου. Στο ταραγμένο διάστημα της κατοπινής εικοσιπενταετίας η Πρέβεζα παρέμεινε πολιτικά αποκομμένη από την ενδοχώρα της, η οποία υπαγόταν στις πολιτικές και δικαστικές αρχές της Άρτας. Πιο συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο τμήμα του σημερινού νομού της Πρέβεζας ανήκε ως το 1830 στην περιφέρεια εκείνη που αντιστοιχούσε στο παλιό βιλαέτι των Ρωγών, γνωστότερο τώρα με την επωνυμία «ναχιγιές Λούρου και Λάμαρης», και η οποία αποτελούσε μια από τις πέντε κύριες υποδιαιρέσεις του καζά της Άρτας¹.

Ύστερα από τον οριστικό διακανονισμό των Ελληνοτουρκικών συνόρων, και την εποχή ακριβώς της διοικητικής ανασυγκροτήσεως της Ηπείρου από τον Μεχμέτ πασά Κιουταχή, η αλύτρωτη ακόμη Πρέβεζα μετατρέπεται σε έδρα καζά με αυτοτελή εδαφική επικράτεια². Στη διοικητική αυτή ενότητα προσαρτήθηκε μονάχα η ζώνη εκείνη του παλιού ναχιγιέ του Λούρου, η οποία βρισκόταν στα δυτικά των Θεσπρωτικών βουνών· παρα-

1. Οι άλλες ήταν: Ραδοβίζι, Τζουμέρκα, Χάσι ή Κάμπος, Τετμές ή Καρβασαράς.

2. Την πρώτη μνεία της «χωραρχίας» της Πρέβεζας τη βρίσκω στον Κοσμά Θεσπρωτό, γύρω στα 1832 (*Γεωγραφία Αλβανίας*), εκδ. Α. Παπαχαρίση, 1964, σ. 70).

λειφθηκαν δηλαδή οι περιφέρειες Φιλιππιάδας και Λελόβου, του σημερινού Θεσπρωτικού, οι οποίες έμειναν υπό την άμεση δικαιοδοσία του καζά της Άρτας. Με την παραχώρηση της τελευταίας στην Ελλάδα (1881) οι διοικητικές-της λειτουργίες μεταφέρθηκαν στη Φιλιππιάδα, που αποτέλεσε την έδρα χωριστής διοικητικής υποδιαίρεσης ως τη σύσταση του νομού Πρεβέζης το 1915.

Όπως τα ανατολικά, έτσι και τα βόρεια σύνορα του καζά ήταν στενότερα από τα σημερινά όρια του νομού, αφού άφηναν έξω την Πάργα και ολόκληρο τον κάμπο του Φαναρίου, που ήταν πολιτικά και οικονομικά υποταγμένος στους αγάδες του Μαργαριτιού. Η συνολική-του έκταση, την οποία διακρίνουμε και στο χάρτη που δημοσιεύεται στο τέλος της εργασίας αυτής, δεν ξεπερνούσε τα 2/5 της έκτασης του νομού. Με βάση τα σημερινά όρια των κοινοτήτων που τον αποτελούσαν, μπορούμε να την υπολογίσουμε γύρω στα 434 τετραγωνικά χιλιόμετρα³. Στον αριθμό αυτό δεν περιλαμβάνονται δύο μικρές «υπερπόντιες» εδαφικές προσκτήσεις: ο ακατοίκητος θύλακας της Ποδντας στο έδαφος της Ακαρνανίας, που μεταβιβάστηκε στην Ελλάδα, το 1881, και ο ψαράδικος οικισμός της Κορακονησίας στο ομώνυμο νησάκι του Αμβρακικού. Άλλωστε η υπαγωγή του τελευταίου στην Πρέβεζα δε μαρτυρείται παρά από μία μόνο πηγή, την Τουρκική στατιστική του 1895· σύμφωνα με άλλες πηγές υπαγόταν στην Άρτα.

Στην διάρκεια του 19ου αιώνα η ενδοχώρα της Πρέβεζας διακρινόταν σε τρεις εδαφικές υποδιαίρεσεις, μολοντί για τα όριά τους δεν φαίνεται να υπήρχε απόλυτη ομοφωνία. Η πρώτη, η *Λάμαρη*, περιλαμβάνει το νοτιότερο και ευφορότερο τμήμα του καζά, και γεωγραφικά μπορεί να χωριστεί σε δύο ζώνες: Μία ζώνη πεδινών τσιφλικιών, που περιέχει τα χωριά Κανάλι, Μύτικα, Μιχαλίτσι, Φλάμπουρα, και μία βορειότερη γύρω από το βουνό του Ζαλόγγου, που ήταν τότε και η πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή του καζά. Οι τίτλοι ιδιοκτησίας των χωριών της τελευταίας αυτής περιφέρειας (Καμαρίνας, Λούρου, Παλιορόφορου) αποτελούσαν περιουσία του Οθωμανικού δημοσίου, που μετά την πτώση του Αλή Πασά καρπώθηκε το προϊόν της απαλλοτριωτικής -του δραστηριότητας⁴. Πιο πέρα, η λοφώδης

3. Χρησιμοποίησα την έκδοση της ΕΣΥΕ, «Κατανομή της εκτάσεως της χώρας...», 1986, σ. 150.

4. Η επικαρπία (*μουατζίλι*) των χωριών αυτών παραχωρήθηκε μετά το 1846 σε ιδιώτες έναντι ενοικίου. Δε νομίζω ότι κυριολεκτεί ο Σεραφείμ Ξενόπουλος (*Δοκίμιον ιστορικών...*, 1884, σελ. 236, 257) όταν ισχυρίζεται ότι ιδιοκτήτης της Καμαρίνας και του Σεσόβου ήταν το μοναστήρι του Ζαλόγγου.

και διασπασμένη εδαφικά περιοχή που μεσολαβεί ανάμεσα στη Λάμαρη και στον κάμπο του Φαναρίου αποτελούσε τα *Τσαμοχώρια*. Από τους μικροσκοπικούς - της οικισμού, οι περισσότεροι ανήκαν στους αγάδες του Μαργαριτιού· η παραλιακή ωστόσο ζώνη βρισκόταν από νωρίς σε εμπορική επαφή με τα Βενετοκρατούμενα Επτάνησα, όπου μπορούσε να εξαγάγει μερικά από τα φτωχά γεωργικά της προϊόντα⁵. Ανατολικότερα υπάρχει η *Λακκοπούλα*, η τραχιά και στενή κοιλάδα μεταξύ των βουνών του Σουλίου και της Κρανιάς. Άγονη και δασωμένη περιοχή, κατοικημένη από Αλβανόφωνο κυρίως πληθυσμό, περιέκλειε ασφαλώς μία κλειστή και καθυστερημένη οικονομία, βασισμένη σε μια κτηνοτροφία περιορισμένης εμβέλειας. Η οικιστική διάταξη των χωριών της, που είναι αραιότερα απ' ό,τι στις προηγούμενες περιοχές, αλλά πολύ απλωμένα στο χώρο, αντανακλά αυτά τα στοιχεία. Τα χωριά της Λακκοπούλας, ενταγμένα από νωρίς στην ομοσπονδία των Παρασουλιωτών, προσαρτήθηκαν ύστερα στις ιδιοκτησίες του Αλή Πασά, για να περάσουν και αυτά στην κυριότητα του Οθωμανικού δημοσίου.

Απ' όσα αναφέρομε θα γίνει αντιληπτό ότι οι τρεις προηγούμενες υποδιαιρέσεις δεν αποτελούν τυχαίες γεωγραφικές ονομασίες, αλλά αντιστοιχούν σε περιοχές με διαφορετικές κοινωνικές και παραγωγικές συνθήκες. Ωστόσο, αν στρέψουμε την προσοχή -μας στις πληροφορίες των γεωγράφων και των περιηγητών του 19ου αιώνα, γρήγορα θα διαπιστώσουμε ότι η εικόνα που σχηματίζουν για το σύνολο του αγροτικού χώρου του καζά της Πρέβεζας κυριαρχείται πάντοτε από τους ίδιους κοινούς τόπους: φτώχεια, ερημιά και εξαθλίωση. Διασχίζοντας την κοιλάδα της Λακκοπούλας, ο Πουκεβίλ δεν αντίκρουσε παρά ακατοίκητα ρουμάνια· πιο αργά, ο Ντοζόν, επίτιμος πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα κατά το 1873, παρομοίαζε τις εύφορες πεδινές περιοχές του καζά με «ένα είδος ασιατικής ερήμου», που χρησιμεύει μονάχα για να περνούν το χειμώνα οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι της Πίνδου, «ζώντας σε αχυρένιες καλύβες όπως οι Κιργίσιοι στα γιούρτια τους»⁶.

Αν πιστέψουμε τους αριθμούς του Ντοζόν, στο σύνολο του καζά οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις μαζί με τους ελαιώνες δεν ξεπερνούσαν τα 2.561 ακρ, ή 10.350 στρέμματα, δηλαδή το 1,9% του συνόλου. Μολονότι οι Σιρακιώτες τσελιγκάδες και οι περιπλανώμενοι Σαρακατσάνοι που είχαν στον κάμπο της Λάμαρης του «κισλάδες» - τους, δηλαδή τα χειμαδιά -

5. Για τις θαλάσσιες επικοινωνίες της περιοχής βλ. πρόχειρα F. H. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, 1820, II, 5.

6. *Πρέβεζα και Άρτα: Στατιστική και εμπορική σημείωση...* Σκουφάς, 1982, σ. 227.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πυκνότητα του πληθυσμού σε οικογένειες ανά χλμ² για ορισμένες περιοχές της Ηπείρου, το 1846/1853. (Στοιχεία κατά προσέγγιση: Αραβαντινού, Χρονογραφία, τ. Β').

Καζάδες	Πυκνότητα *		Μέσο μέγεθος χωριού
	Βάσει συνολικού πληθυσμού	Βάσει αγροτικού πληθυσμού	
1. Πρέβεζας	3.80	1.68	18.7
2. Άρτας	2.12	1.60	29.2
3. Ιωαννίνων (α)	3.51	2.46	37.4
4. Τσαμουριά (3 καζάδες) (β)	3.99	3.54	38.4

(α) Περιλαμβάνεται και η περιφέρεια Μετσόβου.

(β) Περιλαμβάνεται και η περιφέρεια Πάργας.

Στον Πίνακα 2 έχουν συγκεντρωθεί ορισμένα από τα στοιχεία που διαθέτουμε για τον πληθυσμό του καζά στη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Η μεγάλη πτώση που παρατηρείται μεταξύ 1828-1846 δεν πρέπει να θεωρηθεί ως απόλυτα εξακριβωμένη, γιατί τα δεδομένα του 1828 προέρχονται από συνδυασμό ετερογενών πηγών, και η αναλυτική στατιστική του αγροτικού πληθυσμού που συνέταξαν τότε οι εξόριστοι Αρτινοί πρόκριτοι για λογαριασμό του Καποδίστρια επεδίωκε ρητά να αποδείξει την πυκνή κατοίκηση και την ακμαία ελληνικότητα των περιοχών που επρόκειτο να διεκδικηθούν από την Ελληνική κυβέρνηση.

Βέβαιο είναι ότι μετά τα μέσα του αιώνα ο πληθυσμός παρουσιάζει αύξηση, πρόκειται όμως για μια αύξηση χαμηλότερη από το μέσο Ηπειρωτικό όρο, αν κρίνει κανείς από την πτώση του ποσοστού του καζά στο συνολικό πληθυσμό. Κατά την τελευταία εικοσαετία της Τουρκοκρατίας η κατάσταση βελτιώνεται αισθητά, αν και η αύξηση που παρατηρούμε πρέπει εν μέρει να οφείλεται στη βελτίωση των απογραφικών μεθόδων. Η επίσημη Τουρκική απογραφή του 1888, που δίνει συνολικό πληθυσμό 9868 ψυχών, μοιάζει ανεπαρκής: ήδη από τη δεκαετία του 1870 ανεπίσημες εκτιμήσεις μιλούσαν για έναν πληθυσμό 11, 12 ή 13 χιλιάδων ατόμων. Πλησιέστερα στην αλήθεια θα βρεθούμε αν λάβουμε υπόψη-μας τον αριθμό των αρρένων κατοίκων, που πάντα καταγράφονταν με μεγαλύτερη σχολαστικότητα από το γυναικείο πληθυσμό. Έτσι, διαπιστώνουμε μεταξύ 1875 και 1908 μία αύξηση 49,1%, που ισοδυναμεί με ετήσιο ποσοστό αυξή-

σεως 1,25%. Για την εποχή - του, το ποσοστό αυτό δεν είναι ασυνήθιστα υψηλό· είναι, ας πούμε, χαμηλότερο από το ποσοστό που συναντάμε την ίδια εποχή στην ελευθερωμένη Θεσσαλία (1,4%)⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οι κυριότερες εκτιμήσεις του πληθυσμού του καζά της Πρέβεζας (1828 - 1913), μαζί με το αντίστοιχο ποσοστό επί του συνόλου των περιοχών του Πίνακα 1 (Πηγές: Βλ. Παράρτημα Α).

Οικογένειες		Άρρενες		Σύνολο		Πυκνότητα	
Έτος	Αριθμ.	%	Αριθμ.	%	Αριθμ.	%	ανα τ. χλμ.
1828 ^(α)	—	—	—	—	(13565)	(6.2)	(31.2)
1846/53	1650	6.3	—	—	—	—	—
1875	2056	5.5	5255	5.3	—	—	—
1888 ^(β)	2274	6.3	5460	6.0	9868	5.7	22.7
1893	—	—	6595	6.8	11587	6.4	26.7
1908	—	—	7837	7.2	—	—	—
1913	—	—	7553	7.5	14732	7.3	33.9

(α) Αναλογική εκτίμηση, βάσει συνδυασμού και των δύο στατιστικών.

(β) Η αύξηση του ποσοστού μεταξύ 1875-1888 είναι φαινομενική και οφείλεται στη μείωση του συνολικού πληθυσμού λόγω της προσάρτησης της Άρτας στην Ελλάδα.

Από το σύνολο του πληθυσμού, ένα ποσοστό γύρω στο 45% -μεγαλύτερο, αν το υπολογίσουμε βασισμένοι στον αριθμό των οικογενειών - κατοικεί στην πόλη της Πρέβεζας και στους «προαστειακούς» συνοικισμούς Άγιο Θωμά, Αγία Τριάδα, Νεοχώρι και Σκαφιδάκι (Πίνακας 3). Η υπέρογκη συγκέντρωση πληθυσμού στην πρωτεύουσα του καζά αποτελούσε κατάλοιπο του ιδιόμορφου ρόλου-της στο δίκτυο των αποικιακών κτήσεων της θαλασσοκράτειρας Βενετίας. Μολονότι ξεπέρασε με επιτυχία της κρίσεις των δεκαετιών 1800 και 1820, η Πρέβεζα αναγκάζεται τώρα να αλλάξει τους προσανατολισμούς-της. Η γεωγραφική απομόνωση της πόλης δε της επιτρέπει να ανταγωνιστεί με επιτυχία την Άρτα στο ρόλο του αγροτεμπορικού κέντρου, που θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες των

9. Βάσει των απογραφών 1881 και 1907.

χωριών της ενδοχώρας. Σημαντικότερη ήταν η λειτουργία της ως στρατιωτικού και διοικητικού κέντρου και ως εμπορικού επινείου των Ιωαννίνων, με τα οποία τη συνέδεε ένας από τους ελάχιστους αμαξιτούς δρόμους της Ηπείρου. Η αναγόρευση της Πρέβεζας σε έδρα σαντζακίου (1864) και η προσάρτηση της Άρτας στην Ελλάδα (1881) οπωσδήποτε ενισχύουν τη διπλή αυτή σημασία της πόλης. Πέρα απ' τ' άλλα, η νέα πραγματικότητα αντανακλάται στις μεταβολές που υφίσταται η εθνική και θρησκευτική σύνθεση των κατοίκων. Ο Μουσουλμανικός πληθυσμός, ξεκινώντας από έναν αρχικό πυρήνα Τουρκαλβανών Γαρδικιωτών που εγκατέστησε στην πόλη ο Αλή Πασάς, φτάνει ως το 1912 τις 2.200 ψυχές. Πού οφείλεται η θεαματική αυτή αύξηση του ποσοστού των Μουσουλμάνων; Όχι βέβαια σε επιτόπιους εξισλαμισμούς· ο καιρός της «γενιτσαριάς» έχει περάσει οριστικά. Απλούστατα, η ίδια η φύση της Οθωμανικής εξουσίας επιβάλλει στην κυρίαρχη εθνοθρησκευτική ομάδα την αποστολή ν' ανεφοδιάζει διαρκώς τον πληθυσμό των αστικών κέντρων, που εξακολουθούν ν' αποτελούν τα κλειδιά της επιβολής της¹⁰. Στο πλαίσιο αυτό, εύκολα φαντάζεται κανείς τους εκπροσώπους της Τουρκαλβανικής γαιοκτημονικής τάξης, όπως ο Αχμέτ Ντίνος¹¹, να συρρέουν στην πόλη και να επενδύουν τα χρήματά τους στις υποτιμημένες γαίες της Λάμαρης, μαζί με τους απόμαχους Οθωμανούς στρατιωτικούς και διοικητικούς υπαλλήλους που αναζητούσαν ένα ήσυχο καταφύγιο στην «ζωγραφικότητα» Πρέβεζα. Τέλος, ο ρόλος της Πρέβεζας ως επινείου δεν αργεί να προσελκύσει ορισμένους εκπροσώπους της Εβραϊκής κοινότητας της Άρτας: Οι Εβραίοι της Πρέβεζας, ανύπαρκτοι ως τα μέσα του αιώνα, δεν αποτελούσαν ως το 1880 παρά 8 μονάχα οικογένειες¹², αλλά το 1912 ξεπερνούσαν ήδη τους 300. Απ' όσο μας επιτρέπουν να κρίνουμε τα δεδομένα του Πίνακα 3, η αύξηση του πληθυσμού των αλλόθρησκων κοινοτήτων υπερκάλυπτε ως το 1895 την αύξηση του πληθυσμού της πόλης. Με μόνη εξαίρεση την τελευταία αυτή περίοδο (1895-1913), η συμβολή της ιθαγενούς Χριστιανικής κοινότητας στη δημογραφική ανάκαμψη της Πρέβεζας είναι μηδαμινή· και το φαινόμενο είναι ακόμη πιο αξιοσημείωτο, όταν αναλογιστεί κανείς, ότι σε ακτίνα τουλάχιστον 30 χιλιομέτρων από την πόλη ο πληθυσμός της υπαίθρου παρέμε-

10. Πιο γραφικά το θέτει ίσως ο Ζώτος ο Μολοσσός (*Δρομολόγιον της Ελληνικής χερσονήσου*, τ. Α', 1878, σ. 52): «Έχει οικίας... 200 τουρκαλβανών εξορίστων εκ Τσιαμουργιάς, με πολιτικόν σκοπόν να κατοικηθή από πλουσίους Μωαμεθανούς, τους επισημοτέρους των χωριών, ίνα γίνει τουρκόπολις η ελληνίς Ακτιάς».

11. Βλέπε το βιογραφικό σημείωμα του Αραβαντινού (*Περιγραφή της Ηπείρου*, Γ', σ. 283).

12. Ι. Λαμπρίδη, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Β', σ. 154.

νε αποκλειστικά Χριστιανικός. Οι δύο κοινωνίες, αστική και αγροτική, εξακολουθούν να τραβούν η κάθε μία το δικό της δρόμο, αποκομμένες μεταξύ τους όσο και την εποχή που τις χώριζε ακόμη το σύνορο μεταξύ Δυτικής Χριστιανισμής και Τουρκοκρατούμενης Ανατολής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ο πληθυσμός της πόλεως της Πρέβεζας, με ποσοστά επί του συνόλου του καζά και σύσταση κατά θρήσκευμα, 1805-1913. (Πηγές: Βλ. Παράρτημα Α)

Έτος	Οικογένειες		Κάτοικοι		Ποσοστό		Ποσοστό	
	Αριθμ.	%	Πόλεως	Προαστείων	%	Μουσουλμ. πληθυσ.	Εβραϊκού πληθυσμ.	
1805	1200	—	—	—	—	—	—	
1828β	—	—	5400	—	(39.8)	11%	—	
1846/53	920	55.8	—	—	—	13%	—	
1880	—	—	(4590) ^(α)	150	44.5	24%	(1%) ^α	
1888	—	—	4215	—	42.7	31%	2%	
1893/5	1265	54.9	4527	186	47.1	35%	4%	
1912/3	—	—	6202	334	44.4	34%	5%	

(α) Η δύναμη του Εβραϊκού πληθυσμού από Ιταλική στατιστική του 1879 (*Gli Albanesi e L' Epiro, Roma, Tipografia del Senato, σ. 14*).

Στην περίπτωση του αγροτικού πληθυσμού, η βαθμιαία δημογραφική ανάρρωση θα πρέπει να αποδοθεί κατά κύριο λόγο στην εσωτερική-του δυναμική. Οι πολεμικές αναστατώσεις των ετών 1854, 1878 και 1897 δεν μπορούν να αναστείλουν την επούλωση των αρχικών καταστροφών της επαναστατικής περιόδου, ούτε να αντισταθμίσουν τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας που χαρακτηρίζουν την εποχή αυτή ολόκληρα τα Βαλκάνια. Και ενώ κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια της περιόδου η αυξημένη μετανάστευση αρχίζει ήδη και πλήττει πολλά μέρη της βορειότερης Ηπείρου, στον καζά της Πρέβεζας η πορεία του πληθυσμού, όπως έχουμε σημειώσει, παρουσιάζεται επιταχυνόμενη. Αυτό σημαίνει άραγε ότι παρακάμπτονται πλέον οι εγγενείς αδυναμίες του αγροτικού κοινωνικού συστήματος, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε; Προτού επιχειρήσουμε να απαντήσουμε, θα πρέπει να εξετάσουμε αναλυτικότερα όσα στοιχεία διαθέτουμε για την κίνηση του πληθυσμού στα 40 περίπου χωριά της περιφέρειας Πρέβεζας.

Σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Ηπείρου, οι αναλυτικές μας πληροφορίες για τα χωριά της Πρέβεζας δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ικανοποιητικές. Για παράδειγμα, στη μεγάλη στατιστική των τριών σαντζακιών της Ηπείρου, που παραθέτει ο Αραβαντινός, ο πληθυσμός της Λάμαρης, της Λακκοπούλας και των Τσαμοχωριών δίνεται μονάχα συγκεντρωτικά και κατ' εκτίμηση. Η ατυχία αυτή αντισταθμίζεται κάπως από την Ελληνική στατιστική του 1828, που ήδη αναφέραμε, και από τη σχολική και πληθυσμιακή στατιστική που δημοσίευσε το 1874 ο Ηπειρωτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως. Το ελάττωμα και των δύο αυτών στατιστικών είναι ότι τα στοιχεία-τους είναι και πάλι κατ' εκτίμηση, και μόνο κατά οικογένειες. Τελείως διαφορετική, είναι η επίσημη Τουρκική στατιστική του 1895, που περιλαμβάνεται στο 7ο τεύχος της νομαρχιακής επτηρίδας (σαλναμέ) του βιλαετιού των Ιωαννίνων. Στο τέλος της εργασίας αυτής παρουσιάζεται η μεταγραφή του καταλόγου των χωριών της Πρέβεζας, παρμένη από το αντίτυπο που φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη Ατατούρκ της Κωνσταντινουπόλεως¹³. Στη στατιστική αυτή δε δηλώνεται μονάχα ο αριθμός των οικογενειών («σπιτικών») κάθε χωριού, αλλά και ο ακριβής αριθμός των αρρένων και θηλέων κατοίκων του. Εν τούτοις, προσεκτικότερη εξέταση αποκαλύπτει και εδώ ορισμένα ελαττώματα: Πρώτ' απ' όλα, η αναλογία ανδρών-γυναικών στο σύνολο του καζά εμφανίζεται αφύσικα εξογγωμένη (123 προς 100). Ακόμη, ο αριθμός των κατοίκων παρουσιάζει μία αξιοσημείωτη πτώση (14 %) σε σχέση με τα συγκεντρωτικά στοιχεία της γενικής απογραφής του Οθωμανικού κράτους (Πίνακας 2, έτος 1893), που είναι κατά δύο μόλις χρόνια προγενέστερη. Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούμε και στους άλλους δύο καζάδες του σαντζακιού της Πρέβεζας, του Λούρου και του Μαργαριτιού (Πίνακας 4). Όλ' αυτά γεννούν την υποψία ότι ο πληθυσμός των τριών καζάδων, όπως μας τον δίνει η στατιστική του 1895, πάσχει από μία υποκαταμέτρηση αρκετά σημαντική, την οποία μπορούμε, στην περίπτωση του καζά της Πρέβεζας, να τοποθετήσουμε με επιφύλαξη σε ένα ποσοστό 7-12%. Αν κρίνουμε όμως από την περιορισμένη σχετικά διακύμανση του δείκτη των αρρένων, η υποκαταμέτρηση θα πρέπει να κατανέμεται σχετικά ομοιόμορφα μεταξύ των χωριών του καζά, καθιστώντας έτσι απόλυτα εφικτή τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων.

13. Προγραμματίζεται να εκδοθεί ολόκληρη η στατιστική στη σειρά των Τετραδίων Εργασίας του ΕΙΕ)ΚΝΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Σύγκριση του ανδρικού και του γυναικείου πληθυσμού του σαντζακίου της Πρέβεζας στις Τουρκικές στατιστικές του 1893 και 1895.

Καζάς	Φύλο	1893	1895	Διαφορά %
Πρέβεζας	A	6.595	5.506	-15.8
Πρέβεζας	Θ	5.092	4.504	-115
Λούρου	A	8.681	7.137	-17.8
Λούρου	Θ	7.574	6.507	-14.1
Μαργαριτιού	A	13.442	12.576	-6.3
Μαργαριτιού	Θ	11.534	11.379	-1.3
Σύνολο Βιλαετιού	A	271.069	256.747	-5.3
Ιωαννίνων	Θ	245.048	245.239	+0.1

Από τα στοιχεία της Στατιστικής του 1895 προκύπτει ότι η σχέση των κατοίκων του καζά προς τα νοικοκυριά, με άλλα λόγια ο οικογενειακός του συντελεστής, είναι ο χαμηλότερος (4.34) μεταξύ των 19 καζάδων του βιλαετιού Ιωαννίνων. Η εκδοχή της υποκαταμέτρησης δεν αρκεί για να εξηγήσει αυτό το φαινόμενο. Άλλωστε, ο οικογενειακός συντελεστής παρουσιάζει αξιόλογες διακυμάνσεις ανάμεσα στα χωριά του καζά, οι οποίες φαίνεται ότι συσχετίζονται με πολιτιστικούς και εθνολογικούς παράγοντες. Από τα 10 χωριά που παρουσιάζουν οικογενειακό δείκτη μεγαλύτερο του 6, τα 5 ανήκουν στην Αλβανόφωνη ζώνη του βορείου τμήματος του καζά (Αγόρανα, Γκιόναλα, Ζερμή, Ρουσάτσα, Κουκούλι)· τα άλλα είναι οι νότιοι παραλιακοί οικισμοί Άγιος Θωμάς, Αγία Τριάδα, Μύτικας, Μιχαλίτσι, καθώς και η Κορακονησία. Στα Αλβανόφωνα χωριά ο μέσος οικογενειακός συντελεστής είναι ίσος με 6,42, ενώ στα Ελληνόφωνα κατεβαίνει στο 4,77¹⁴. Ακόμη χαμηλότερος είναι ο συντελεστής στην πόλη της Πρέβεζας (3,66), ενώ στους 4 περιφερειακούς της συνοικισμούς φτάνει αντίθετα το 6,2. Αν επομένως θέλουμε να συγκρίνουμε τη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού το 1895 με εκείνη των προγενέστερων στατιστικών, θα πρέπει να περιοριστούμε στον αριθμό των οικογενειών. Αντίστροφα, οι αριθμοί του συνόλου των κατοίκων του κάθε χωριού προσφέρονται για

14. Έχω υπόψη μου την ταξινόμηση που κάνει ο Λαμπρίδης (*Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Β' 155).

σύγκριση με εκείνους της Ελληνικής απογραφής του 1913, με την οποία κλείνει και ο κύκλος των πληροφοριών για την περίοδο που εξετάζουμε.

Η απογραφή, η μάλλον «απαρίθμησης» του 1913, παρουσιάζει και αυτή τα δικά-της προβλήματα. Ελάχιστα ξέρουμε για τον τρόπο με τον οποίο συγκεντρώθηκαν τα στοιχεία-της· φαίνεται όμως λογικό να υποθέσουμε ότι αποτελεί καταγραφή των παρόντων και όχι των μόνιμων κατοίκων, όπως εκείνη του 1895. Επομένως μία περιοχή με μεγάλο αριθμό προσωρινών αποδήμων θα παρουσιάζεται στην Απαρίθμηση με άνισα μειωμένο τον πληθυσμό-της. Στην περίπτωση όμως της Πρέβεζας η επιρροή αυτού του παράγοντα δε φαίνεται αποφασιστική¹⁵.

Η ανομοιομορφία των στατιστικών-μας πηγών καθιστά μάλλον άχρηστη μία διαχρονική σύγκριση των απόλυτων πληθυσμιακών τιμών που μας δίνουν για κάθε χωριό. Στις 5 αριθμητικές στήλες του Πίνακα 5, οι τιμές αυτές έχουν αντικατασταθεί από το ποσοστό που κατέχει το κάθε χωριό στο σύνολο του αγροτικού πληθυσμού του καζά. Έτσι, μία βαθμιαία αύξηση του ποσοστού από τις προηγούμενες στατιστικές στις μεταγενέστερες δηλώνει ότι ο πληθυσμός του αντίστοιχου χωριού, «τρέχει» με ρυθμό γρηγορότερο από το μέσο όρο, ενώ η μείωση του ποσοστού, χωρίς να ισοδυναμεί αναγκαστικά με απόλυτη μείωση του αριθμού των κατοίκων, φανερώνει ότι το συγκεκριμένο χωριό αδυνατεί να παρακολουθήσει την αυξητική τάση των υπολοίπων. Για να καταστούν τα στοιχεία των 4 στατιστικών πηγών απόλυτα συγκρίσιμα, κατανεμήθηκαν σε 28 οικιστικές ενότητες, τα όρια των οποίων βασίζονται στα όρια των σημερινών κοινοτήτων. Για 34 από τους 49 οικισμούς, που διατηρούνται ως σήμερα, η κατανομή στηρίχτηκε στο χάρτη του Νομού Πρεβέζης που εκδίδει, η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (αναθεώρηση 1983)· ορισμένες πληροφορίες για τους υπόλοιπους έχουν συγκεντρωθεί στις Τοπογραφικές Παρατηρήσεις του πίνακα. Αναγκαστικά, η ταύτιση κοινοτήτων και οικιστικών ενοτήτων δεν είναι απόλυτη: Οι τρεις προσφυγικές κοινότητες της Λάμαρης (Νέας Σινώπης, Νέας Σαμψούντας, Νικοπόλεως), που δεν αντιστοιχούν σε αξιόλογους αυτοτελείς οικισμούς της Τουρκοκρατίας, συγχωνεύτηκαν με τις κοινότητες Καναλιού και Μιχαλιτσίου, από τις οποίες και

15. Η υψηλή αναλογία ανδρών στην περιοχή της Πρέβεζας αποτελεί ένδειξη ότι δεν υπάρχει εδώ σοβαρό αποδημητικό ρεύμα. Άλλο ένα ενδεικτικό στοιχείο μας προσφέρει ο κατάλογος των 1393 μελών του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου (στην αρχή του Β' τόμου της Επετηρίδας του, όπου και η σχολική και πληθυσμιακή στατιστική του 1874). Μολονότι το 80% των ονομάτων ανήκει σε ξενιτεμένους Ηπειρώτες, μόνο δύο απ' αυτούς (ένας στην Κέρκυρα και ένας στην Πόλη) δηλώνουν για πατρίδα τους την περιοχή της Πρέβεζας.

προέρχονται αντίθετα, η Καστροσυκιά, που η σημερινή υπαγωγή-της στο Κανάλι δύσκολα συμβιβάζεται με τη γεωγραφική-της θέση, αποτελεί εδώ ξεχωριστή ενότητα. Παραλείφθηκαν τελείως από τον κατάλογο οι οικισμοί της χερσονήσου της Πρέβεζας, τους οποίους χαρακτηρίσαμε «προαστιακούς», καθώς και η απομονωμένη Καρακονησία. Τέλος, τα «μεθοριακά» χωριά Ζαροβίνα και Ρουσάτσα, που λείπουν από τη στατιστική του 1828, διατήρησαν στους υπολογισμούς-μας τα ποσοστά με τα οποία τα συναντάμε στον πίνακα του 1874.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ποσοστιαία κατανομή του αγροτικού πληθυσμού του καζά της Πρέβεζας κατά χωριά και οικιστικές ενότητες, βασισμένες στα όρια των σημερινών κοινοτήτων (Πηγές: Βλ. Παράρτημα Α).

α/α Σημερινή κοινότητα	Οικισμοί	Ποσοστό επί του πληθυσμού Οικογενειών Κατοίκων					Ζώνη του Πίνακα 6
		1828 Α	1874	1895	1913		
1. ΜΥΤΙΚΑ	Μύτικας	—	2.0	2.8	4.9	4.3	Δ
	Παλιόκαστρο (α)	4.8	—	—	—	—	
2. ΜΙΧΑΛΙΤΣΙΟΥ- ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ	Σουλιάτες (β)	1.8	—	—	—	—	Δ
	Μιχαλίτσι	0.9	1.5	2.4	3.6	2.3	
3. ΦΛΑΜΠΟΥΡΩΝ	Φλάμπουρα	4.2	2.5	2.1	2.5		Δ
	Κανάλι	2.4	4.7	5.3	4.7	2.7	
4. ΚΑΝΑΛΙΟΥ- Ν.ΣΙΝΩΠΗΣ- Ν.ΣΑΜΨΟΥ- ΝΤΟΣ	Μάζι	—	0.9	—	—	—	Δ
	Ζαβαρδιόνη(γ)	3.6	—	—	—	—	
	Παλιολούτσα (γ)	0.9	—	—	—	—	
	Μαυρομαντηλού(δ)	2.1	—	—	—	—	
	Καμάρες (γ)	1.3	—	—	—	—	
	Τριανταφυλλιά (γ)	1.5	—	—	—	—	
5. ΚΑΝΑΛΙΟΥ	Καστροσυκιά	1.8	2.1	2.4	2.3	B	
6. ΚΑΜΑΡΙΝΑΣ	Καμαρίνα	6.6	9.9	9.6	8.8	5.7	Δ
	Λιμπόχοβο (γ)	3.6	0.4	0.5	—	—	
	Μαρτανίσι (γ)	3.0	2.5	1.4	1.0	—	
	Κοζύλη (γ)	2.1	—	—	—	—	
7. ΩΡΩΠΟΥ	Σέσοβο	1.2	1.8	1.7	1.7	1.9	B
	Πολύβρυσο(ε) Παλιορόφορος, σημ. Ωρωπός	1.2	6.9	8.5	7.2	6.2	
8. ΛΟΥΡΟΥ	Λούρος	4.8	5.9	7.4	5.2	5.3	A

9. ΣΦΗΝΩΤΟΥ	Μουζάκα, σημ.Σφηνωτό	2.4	2.1	1.8	1.7	1.9	Γ
10. ΚΡΥΟΠΗΓΗΣ	Δούβιανα,σ.Κρυοπηγή	2.1	2.4	4.0	3.5	4.1	Α
11. ΜΥΡΣΙΝΗΣ	Συντικλιά,σ.Μυρσίνη	—	2.5	2.9	2.2	2.9	Α
	Μεγαδέντρο	—	1.5	1.7	1.4	2.1	
	Παλιοτσαραγόρα (στ)	3.6	—	—	—	—	
12. ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	Τσερκούβιανα, σημ. Εκκλησιές	1.2	2.0	1.7	1.9	0.9	Β
13. ΧΕΙΜΑΔΙΟΥ	Τοπόλα, σημ. Χειμαδιό	2.1	2.7	3.1	3.0	3.0	Α
14. ΡΙΖΟΥ	Ρηνιάσα, σημ. Ριζό	1.5	1.8	2.7	1.7	2.6	Α
15. ΒΡΑΧΟΥ	Σκέμλο ή Κούτσουρο, σημ. Βράχος	—	1.2	1.6	1.3	1.5	Α
	Λυγιά	1.8	1.0	1.0	0.7	0.9	
16. ΛΟΥΤΣΑΣ	Λούτσα	3.6	5.9	3.3	2.6	2.5	Β
17. ΚΟΥΚΟΥΛΙΟΥ	Κουκούλι	2.4	2.0	1.7	2.8	2.6	Δ
18. ΑΗΔΟΝΙΑΣ	Φθίνα, σημ. Αηδονιά	0.9	1.8	2.1	2.1	2.2	Α
19. ΒΑΛΑΝΙΔΟΥ-ΣΑΣ	Μποντάρι, σημ. Βαλανιδούσα	1.8	2.2	2.3	2.5	2.6	Α
20. ΔΕΣΠΟΤΙΚΟΥ	Βλάντου, σημ. Δεσποτικό(Άνω και Κάτω)	3.0	4.9*	2.9*	3.2*	2.4*	Β
	Νικολέσσοι (ζ)	1.8	—	—	—	—	
21. ΑΝΩ ΡΑΧΗΣ	Κράβαρι, σ. Άνω Ράχη	—	3.6	3.6	4.1	3.2	Β
	Νιαγγάτες, σ. Κορυφούλα	—	0.6	0.8	0.8	1.2	
	Δέρμπετζα (δ)	1.5	—	—	—	—	
22. ΣΚΕΠΑΣΤΟΥ	Ζαροβίνα, σημ. Σκεπαστό	;	0.9	1.7	1.5	1.8	Α

23. ΤΡΙΚΑΣΤΡΟΥ	Αγόρανα, σημ. Τρίκαστρο	1.2	1.5	1.2	1.9	2.5	
	Κορύτιανη, σημ.-Σκαφιδωτή (Άνω και Κάτω)	1.8	3.5	2.9	3.0	4.0*	A
24. ΚΟΤΣΑΝΟΠΟΥΛΟΥ	Κοτσανόπουλο (Άνω και Κάτω)	2.4	3.7*	3.9*	4.1*	4.4*	A
25. ΡΕΜΑΤΙΑΣ	Γκιόναλα, σ. Ρεματιά	2.1	2.5	2.0	2.6	4.1	Γ
26. ΒΡΥΣΟΥΛΑΣ	Ζερμή, σ. Βρυσούλα Ζερέλια (η)	3.6 1.2	3.4 —	2.3 —	3.9 —	6.3 —	Γ
27. ΣΚΙΑΔΑ	Σκιαδάς Κοντάτες	3.0 1.8	2.7 —	2.1 —	2.4 —	4.1 —	Γ
28. ΠΟΛΥΣΤΑΦΥΛΟΥ	Ρουσάτσα, σημ.-Πολυστάφυλο		; 3.9	2.2	3.1	4.1	Γ

(α) (Σ. Μετ.) Κασαμπάς: κομόπολη, «Χώρα» Ναχιγιές: μικρή αυτοτελής διοικητική περιφέρεια.
Συνολικός Αριθμός οικισμών 40 37 37 36

Τοπογραφικές παρατηρήσεις

(α). Παλιόκαστρο: Στα ερείπια της Νικόπολης· πβ. Ν. Σχινά, *Οδοιπορικόν Ηπείρου*, 1897, σ. 224 - (β) Σουλιάτες: Βόρεια από τη λιμνοθάλασσα Μάζωμα· βλ. το χάρτη του V. Coronelli (Golfo della Prevesa, 1708).

(γ). Τα τοπωνύμια αυτά σώζονται σήμερα ως αγροτικές τοποθεσίες των αντίστοιχων κοινοτήτων (βάσει επιτόπιας έρευνας) - (δ) Τα τοπωνύμια αυτά δεν εντοπίστηκαν· η κατανομή-τους σε κοινότητες γίνεται υποθετικά, βάσει της σειράς-τους στη στατιστική του 1828 - (ε).

Πολύβρυσο: Εγκαταλείφθηκε μετά το 1971 - (στ) **Παλιοτσαραγόρα:** Βλ. Σεραφείμ Ξενοπούλου, *Δοκίμιον...*, σελ. 242-(ζ) **Νικολεσσοί:** Πβ. F. Rouquerville, *Voilage de la Grèce*, 1820 II 48 - (η) **Ζερέλια:** Ξενοπούλου, ό.π., σελ. 244.

* Η πηγή μνημονεύει δύο χωριά, Άνω και Κάτω.

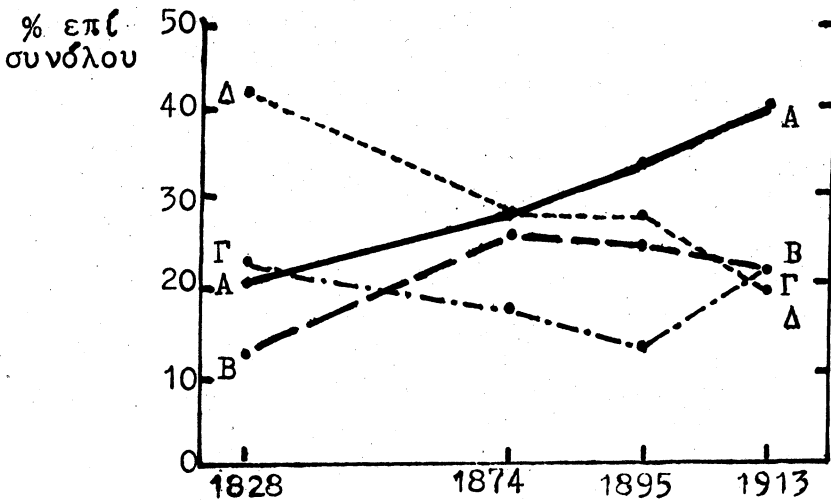
Με βάση τη συνολική καμπύλη της εξέλιξής-τους, οι 28 ενότητες χωρίστηκαν σε τέσσερις ομάδες, ή ζώνες, η κάθε μία από τις οποίες χαρακτηρίζεται από διαφορετική εξελικτική τάση. Η γεωγραφική διασπορά της κάθε ζώνης διακρίνεται στο χάρτη 2 του Παραρτήματος Γ, και οι συνι-

σταμένες των μεταβολών-τους στον Πίνακα 6. Η ζώνη Α είναι η μεγαλύτερη: Περιλαμβάνει 11 ενότητες, που χαρακτηρίζονται από αργή αλλά απρόσκοπτη αύξηση. Το σχήμα αυτό είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στις μικρές κοινότητες των Τσαμοχωριών. Αύξηση παρουσιάζουν και τα χωριά της ζώνης Β, είναι όμως παροδική μετά το 1895, και οι έξι ενότητες αυτής της ομάδας εμφανίζουν πληθυσμιακή καθυστέρηση. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει με την ομάδα Γ, όπου την αρχική στασιμότητα ή κατάπτωση αντικαθιστά μετά το 1895 μια ραγδαία άνοδος. Τέσσερις από τις πέντε κοινότητες αυτής της ομάδας συγκροτούν μία συνεχόμενη εδαφική περιοχή στο έδαφος της Λακκοπούλας.

Στη χειρότερη θέση βρίσκονται οι έξι ενότητες της ζώνης Δ, που παρουσιάζουν πτώση από την αρχή ως το τέλος της περιόδου. Πέντε από αυτές απαρτίζουν μία ακόμη συνεχόμενη περιοχή, αυτή τη φορά στην περιφέρεια της Λάμαρης. Ωστόσο, δεν απηχούν όλα τα χωριά της ομάδας Δ τη γενικότερη πιωτική τάση: Το Κανάλι, το Μιχαλίτσι και η Καμαρίνα, αν ληφθούν ως αυτοτελείς οικισμοί, παρουσιάζουν μια καμπύλη πλησιέστερη προς εκείνη της ομάδας Β' αλλά η θετική τους πορεία στο διάστημα 1828-1874 αντισταθμίζεται από τη γοργή παρακμή ή και ολοκληρωτική εξάλειψη μίας σειράς πεδινών οικισμών, που βρίσκονται σήμερα μέσα στα όρια των κοινοτήτων τους. Τέλος, ερωτηματικό παραμένει η περίπτωση του Μύτικα, που στη στατιστική του 1828 δεν εμφανίζεται καθόλου· περιλαμβάνεται άραγε στην εφήμερη οικιστική μονάδα, που φέρει το όνομα «Παλιόκαστρο»;

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Διάγραμμα των μεταβολών του ποσοστού των κατοίκων που αντιστοιχεί στις τέσσερις πληθυσμιακές ζώνες Α-Δ, βάσει των στοιχείων του

Πίνακα 5. (Τα ποσοστά του 1828 και 1874, που στηρίζονται σε καταγραφές οικογενειών, έχουν σταθμιστεί βάσει των οικογενειακών συντελεστών που ίσχυαν σε κάθε ζώνη το 1895).

Ας σταθούμε για λίγο στην περίπτωση των οκτώ πεδινών συνοικισμών της Λάμαρης, που εξαφανίζονται απότομα μετά την καταγραφή τους στη στατιστική του 1828. Τούτοι οι συνοικισμοί δε φαίνονται να είναι συνηθισμένα χωριά. Το διαπιστώνουμε όταν επιχειρούμε να τους αναζητήσουμε στις περιγραφές των περιηγητών της εποχής του Αλή Πασά, όπως ο Ληκ και ο Πουκεβίλ, οι οποίοι διέτρεξαν ολόκληρη αυτή την περιοχή χωρίς να συναντήσουν κανένα. Πρόκειται λοιπόν για εγκαταστάσεις πρόσφατες και προσωρινές· θα τολμούσα να τις πω «προσφυγικές». Ποιοί ήταν τότε οι πρόσφυγες; Η στατιστική δεν αναφέρει, αλλά ο νους μας πάει στους κτηνοτρόφους του Σιράκου και των Καλαριτών, που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους μετά την καταστροφή του 1821¹⁶. Η Λάμαρη αποτελούσε γι' αυτούς το πιο πρόσφορο καταφύγιο, αφού εκεί είχαν πάντοτε τα χειμαδιά τους. Τελικά ωστόσο, οι νέες εγκαταστάσεις δεν κάθρθωσαν να συγκρατήσουν ούτε έναν από τους εποίκους τους, μολονότι ο πληθυσμός τους κατά το 1828 ξεπερνούσε τις 300 οικογένειες.

Ερημώσεις χωριών παρουσιάζονται στη Λάμαρη και τα επόμενα χρόνια. Γύρω στο 1895, το Μάζι εκκενώνεται από τους κολλήγους του, γιατί ο ιδιοκτήτης του θέλει να το μετατρέψει σε κισλά (χειμαδιό)¹⁷. Εξώσεις κολλήγων αναφέρονται και στην περιοχή του Λούρου¹⁸. Λίγο αργότερα, οι πεδινοί συνοικισμοί Λιμπόχοβο και Μαρτανιοί εξαφανίζονται από τους καταλόγους μας, ή καλύτερα συγχωνεύονται με το χωριό Καμαρίνα. Όμως αυτό ειδικά το χωριό, το μεγαλύτερο ως τότε του καζά, υφίσταται ταυτόχρονα μεγάλη πληθυσμιακή αφαίμαξη, που οφείλεται στην καταστροφή του από τα Τουρκικά στρατεύματα στα γεγονότα του 1897· τμήμα του πληθυσμού του μετανάστευσε στην απέναντι ακτή της Ακαρνανίας, όπου ίδρυσε τη Νέα Καμαρίνα. Τέλος, η πτωτική τάση που επηρέαζε ως το 1895 κυρίως τα πεδινά, ανατολικότερα μέρη της Λάμαρης (Φλάμπουρα, Λιμπόχοβο και όλοι οι ερημωμένοι συνοικισμοί στην περιφέρεια των σημε-

16. *Ι. Λαμπρίδη*, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Ε', 64· *Αραβαντινού Χρονογραφία*, Β', 70.

17. *Εφημερίδα Φωνή της Ηπείρου*, 21-4-1895.

18. *Σεραφείμ Ξενόπουλου, Δοκίμων Ιστορικόν* σ. 235.

ρινών προσφυγικών κοινοτήτων Νέας Σινώπης και Νέας Σαμψούντας), επεκτείνεται τώρα και σε άλλα, πιο περιφερειακά χωριά (Μύτικας, Μιχαλίτσι, Κανάλι, Καστροσυκιά, Παλιορόφορος· ακόμη και του Λούρου η αύξηση επιβραδύνεται σημαντικά). Όλ' αυτά συντελούν ώστε η μέση πυκνότητα της περιφέρειας Λάμαρης να πέφτει τώρα χαμηλότερα και από της Λακκοπούλας (Πίνακας 7).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Εξέλιξη της πυκνότητας του πληθυσμού ορισμένων περιοχών της Νοτιοδυτικής Ηπείρου, 1846 - 1913. (Πηγές: Βλ. Παράρτημα Α).

Περιοχή	Πυκνότητα ανά χλμ ²			Συνδυασμ. αύξηση
	1846/53 (οικογέν.)	1895 (οικ.) (κατ.)	1913 (κάτοικ.)	
Λάμαρη	1.95	3.05-14.4	16.1	75%
Τσαμοχώρια	1.70	2.35-11.7	19.3	128%
Λακκοπούλα	1.66	1.69-12.1	28.9	143%
Λάκκα	1.77	3.48-21.0	30.5	186%
Φανάρι	2.67	4.70-21.9	26.6	113%

(Σημ.) Τα όρια των τριών περιοχών της Πρέβεζας ορίστηκαν σύμφωνα με τον κατάλογο του Αραβαντινού.

Οι απόλυτες αυξήσεις που καταγράφονται στην τελευταία στήλη του Πίνακα 7 θα πρέπει να θεωρηθούν υπερβολικές· υπενθυμίζουν όμως κάτι που πρέπει οπωσδήποτε να ληφθεί υπόψη προτού προχωρήσουμε σε θεωρητικές ερμηνείες των δημογραφικών τάσεων που ανιχνεύσαμε: Ότι η καθυστέρηση που εντοπίζουμε στις πεδινές περιοχές είναι πάντοτε σχετική, και στις περισσότερες περιπτώσεις σημαίνει απλώς ένα ρυθμό αυξήσεως κάπως χαμηλότερο από εκείνο των υπόλοιπων περιοχών. Θα ήταν αστείο να ισχυριστούμε ότι ο πληθυσμός εγκαταλείπει πανικόβλητος τους κάμπους και καταφεύγει στα βουνά· οι μεταβολές που παρατηρούνται δεν επηρεάζουν ουσιαστικά τη μορφή του οικιστικού πλέγματος. Γιατί όμως, σε μια περίοδο γενική βελτίωσης και ραγδαίου εκχρηματισμού της οικονομίας, παρουσιάζεται τέτοια δημογραφική αναιμία στις περιοχές εκείνες, που είναι οι κοντινότερες στο αγοραστικό και διαμετακομιστικό κέντρο της περιφέρειας; Γιατί η πιο δυναμική εξέλιξη (η καμπύλη Α του Πίνακα 6) παρουσιάζεται στην ημιορεινή περιοχή των δυτικών Τσαμοχωρίων; Γιατί η διαφορά πεδινών και ορεινών περιοχών εντείνεται στην τελευταία φάση, και οι τέσσερις προβληματικές κοινότητες της ζώνης Γ στην άγωνα περιφέρεια της Λακκοπούλας βλέπουν το ποσοστό του πληθυσμού τους να αυ-

ξάνει κατά 55% σε είκοσι χρόνια;

Ας θυμηθούμε πρώτα ορισμένους αρνητικούς παράγοντες που επηρεάζουν ακόμη την κίνηση του πληθυσμού κατά το 19ο αιώνα. Η αυξημένη θνησιμότητα που προκαλούσε στις πεδινές περιοχές η ελονοσία, και κατά δεύτερο λόγο άλλες μολυσματικές αρρώστιες, είναι γνωστό ότι δημιουργούν ένα φυσικό δημογραφικό προβάδισμα στις ορεινότερες και πιο απομακρυσμένες εγκαταστάσεις. Η ανισορροπία μπορεί έπειτα να καλυφθεί με τη βαθμιαία μετακίνηση αγροτών προς τις πεδιάδες. Αλλά προϋπόθεση γι' αυτό ήταν να υπάρχει ελεύθερη καλλιεργήσιμη γη, πράγμα που δεν συνέβαινε στην Τουρκοκρατούμενη Πρέβεζα. Η προϊούσα τσιφλικοποίηση, που εκδηλώνεται στην περιοχή της Λάμαρης με την καθιέρωση των διηνεκών μισθώσεων της κρατικής γης και την καταπάτηση των εκκλησιαστικών κτημάτων, συμβαδίζει με την ολοκληρωτική κυριαρχία του κισλά. Οι τσιφλικούχοι προτιμούν το σταθερό και άκοπο εισόδημα που τους εξασφαλίζουν τα ανθηρά τσελιγκάτα της Πίνδου και το Οθωμανικό κράτος, που γνώριζε καλά πόσο επισφαλής ήταν ο έλεγχός του στις περιοχές αυτές, απέφευγε με σχολαστικότητα να θίξει οποιοδήποτε κεκτημένο.

Αντίθετα, στις βορειότερες περιοχές τα πράγματα ήταν κάπως διαφορετικά. Πρώτα - πρώτα απαλλάχτηκαν από τις εξοντωτικές συνέπειες των διαρκών «φεουδαρχικών συγκρούσεων και των Τουρκαλβανικών επιδρομών που συγκλόνιζαν τα μέρη αυτά σε προηγούμενα χρόνια. Η αύξηση του πληθυσμού συμβαδίζει με την αύξηση των οικιστικών μονάδων: Τα 14 Τσαμοχώρια του 1828 γίνονται 20 ως το 1913. Όσο για την όψιμη ανάκαμψη των παλιών Παρασουλιώτικων χωριών της Λακκοπούλας, ακολουθεί πιστά τα πρότυπα άλλων ημιορεινών Ηπειρωτικών χωριών που αποζούσαν από την κτηνοτροφία.

Ο πληθυσμός της γειτονικής Μεγάλης Λάκκας του καζά της Άρτας τριπλασιάζεται σχεδόν μεταξύ 1846-1913 (Πίνακας 7). Οι περιφέρειες Τσαρκοβίστας και Καρβασαρά, και όλη γενικά η ορεινή και ημιορεινή καρδιά της μεσημβρινής Ηπείρου, παρουσιάζουν ανάλογες τάσεις: Έρχονται να εξισορροπήσουν τη διαφορά που τις χώριζε από τις παλιές προνομιούχες περιοχές της Πίνδου, του Ζαγοριού, του Πωγωνιού¹⁹. Αντίθετα, είναι αισθητά χαμηλότερη η αύξηση που παρατηρείται σε μία άλλη γειτονική πεδινή περιοχή, το Φανάρι, στην πεδιάδα δηλαδή του Κάτω Αχέροντα.

Η εικόνα που αποκτούμε έτσι δεν είναι ασυμβίβαστη με όσα ξέρουμε για την οικονομική κατάσταση της Ηπείρου στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας. Φαίνεται ότι παραδοσιακή νομαδική κτηνοτροφία προ-

19. Βλ. την ανακοίνωσή μου «Πληθυσμός και απογραφές στην Ήπειρο της ύστερης Τουρκοκρατίας», υπό εκτύπωση στα Πρακτικά του Β' Επιστημονικού Συνεδρίου Ιωαννίνων (Δεκέμβριος 1988).

σαρμόζεται καλύτερα στις επιταγές μιας διεθνοποιημένης οικονομίας από την πρωτόγονη γεωργία της, που αρνείται πεισματικά να ξεπεράσει το στάδιο της αυτοκατανάλωσης²⁰.

Στις πεδινές περιοχές η εξέλιξη αυτή θα είχε συνέπεια την αυξημένη ζήτηση χειμαδιών και την επιδείνωση της θέσης των ντόπιων γεωργών· αντίθετα, στις ημιορεινές περιοχές θα καθιστούσε επικερδέστερη την εκμετάλλευση των λοφοπλαγιών από τους τοπικούς μικροκτηνοτρόφους. Τέλος, η ανάπτυξη των «παρασιτικών επαγγελμάτων», που διαπιστώνουν την εποχή αυτή σε ορισμένες πόλεις οι πηγές μας, και τα οποία σχετίζονταν κυρίως με το κύκλωμα εισαγωγής αγαθών από τη Δυτική Ευρώπη, αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση ενός εισαγωγικού λιμανιού όπως η Πρέβεζα, και μας προϊδεάζει να δεχτούμε την εμφάνιση ενός πρώτου ρεύματος αστυφιλίας. Σημειώσαμε ήδη ότι η περίοδος 1895-1913, ταυτόχρονα με την πληθυσμιακή αποτελμάτωση της Λάμαρης, παρέχει τις πρώτες ενδείξεις μιάς αξιόλογης ανάκαμψης της αστικής Χριστιανικής κοινότητας της Πρέβεζας. Αν επομένως παρουσιάζεται στην περιφέρεια της Πρέβεζας κάποια μορφή αγροτικής εξόδου, είναι ολότελα διαφορετική από εκείνη που βλέπουμε στα βορειότερα μέρη της Ηπείρου και της Μακεδονίας, και η οποία συνίσταται στην αποστολή εργατικών χεριών από τα υπερκατοικημένα ορεινά κεφαλοχώρια στην Αμερική ή σε άλλους μακρινούς προορισμούς. Εδώ η μετανάστευση είναι εσωτερική, η κλίμακά της πιο περιορισμένη, και η έλξη της σταματά σε απόσταση μερικών χιλιομέτρων από την πόλη.

Αλλά οι εξελίξεις αυτές δεν πρέπει να ερμηνευθούν αποκλειστικά ως εκδηλώσεις μιας στενής οικονομικής αιτιοκρατίας. Είναι αμφίβολο αν οι ημιορεινοί κτηνοτρόφοι βρίσκονταν πράγματι σε καλύτερη υλική μοίρα από τους κολλήγους της Λάμαρης. «Πτωχοτάτους» χαρακτηρίζει ο Σεραφείμ Ξενόπουλος τους κατοίκους της Ζαροβίνας, που παρουσιάζει έναν από τους υψηλότερους αυξητικούς ρυθμούς του καζά. Υποψιάζομαι ότι το κύριο μειονέκτημα του κολληγικού θεσμού στα μάτια των αγροτών της Ηπείρου δεν ήταν τόσο η πραγματική οικονομική απομύζηση, όσο το κοινωνικό στίγμα που τον συνόδευε. Από το να υποβιβαστεί στην ταπεινή θέση του μισακάρη, ο βουνίσιος χωρικός προτιμούσε να μείνει στον τόπο του και να βόσκει τα πατρικά του κοπάδια. Έτσι, βοηθά και αυτός με τον τρόπο του στη διατήρηση του συστήματος των κισλάδων και τη διαίωνηση της αγροτικής καθυστέρησης. Αιχμάλωτη των παραδοσιακών μηχανισμών της ετοιμοθάνατης Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η περιοχή της Πρέβεζας μοιραία αδυνατεί να αξιοποιήσει το πλούσιο φυσικό της δυναμικό και την προνομιακή της θέση στο δίκτυο των διεθνών εμπορικών επικοινωνιών του 19ου αιώνα.

20. Βλέπε π.χ. όσα γράφει ο Α. Φορέστης στην *Έκθεση περί γεωργίας εν Ηπείρω*, Δελτίον Υπουργείου Εξωτερικών, 88 (1912).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- (Α) Χρονολογικό ευρετήριο στατιστικών πηγών
- (Β) Ο καζάς της Πρέβεζας στην Τουρκική στατιστική του 1895.
- (Γ) Χάρτες

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

- 1805** W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, I, σ. 175.
- 1828 A** Κατάστιχο των χωριών και των μοναστηριών του καζά της Άρτας, με ημερομηνία 3/10/1828, εκδ. Κ. Διαμάντη, Σκουφάς, Β' (1958-62), σ. 233, και Νέος Κουβαράς, Α' (1961), σ. 94.
- 1828 B** Στατιστική της Ηπείρου αποδιδόμενη εν μέρει «στον Πασά των Ιωαννίνων του 1828», *Spectateur de L' Orient*, 1853, I, 4, σ. 125.
- 1846/53** «Πίναξ των τριών της Ηπείρου τμημάτων», Π. Αραβαντινού, Χρονογραφία της Ηπείρου Β (1853), σ. 325 (από την εισαγωγή του Αραβαντινού προκύπτει ότι τα περισσότερα στοιχεία ανάγονται στην Τουρκική απογραφή του 1846).
- 1874** Σχολική και πληθυσμιακή στατιστική της Ηπείρου, *Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου*, έτος Β' (1873/4).
- 1875** Στατιστική του βιλαετίου Ιωαννίνων, *Salname-i vilayet-i Yanya*, τ. 2(1293), σ. 106.
- 1880** (Ιφ. Κουκκίδη) *Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας*, σ. 72 (εν μέρει βασισμένο στο υπ' αρ. 5).
- 1888** Στατιστική του βιλαετίου Ιωαννίνων, *Salname-i vilayet-i Yanya*, τ. 5(1306), σ. 124.
- 1893** Γενική απογραφή του Οθωμανικού κράτους (K. Karpat, *Ottoman Population*, σελ. 146).
- 1895** Αναλυτική στατιστική του βιλαετίου Ιωαννίνων κατά πόλεις και χωριά, *Salname-i vilayet-i Yanya* τ. 7 (1311), σελ. 281 βλ. Παράρτημα Β' και σημ. 13.
- 1908** Στατιστική εγγεγραμμένων αρρένων του βιλαετίου Ιωαννίνων. *Αρχ. Υπ. Εξ.* φ. 53/1912.
- 1912** Στατιστική «από τα βιβλία της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου του 1912», εφημ. *Ήπειρος* 31-8-13.
- 1913** Απαρίθμησης των κατοίκων των νέων επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913, Αθήνα 1915, σ. 66.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β
Ο ΚΑΖΑΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΟΥ 1895

Μεταγράφουμε εδώ την αναλυτική κατάσταση του πληθυσμού των χωριών του καζά της Πρέβεζας, όπως εμφανίζεται στον Οθωμανικό σαλναμέ του έτους 1311/1895 (Παράρτημα Α, αρ. 10). Τα λήμματα των 40 οικισμών παρατίθενται με τη σειρά του πρωτοτύπου, που δεν είναι άλλη από τη σειρά του Οθωμανικού αλφαβήτου (με ορισμένες μικροανωμαλίες). Η ελληνική μεταγραφή του κάθε ονόματος πλαισιώνεται από τη φωνητική απόδοση της Τουρκικής γραφής του πρωτοτύπου, μολονότι η απροσδιοριστία του Αραβικού αλφαβήτου δεν επιτρέπει στο σημείο αυτό απόλυτη ακρίβεια. Για να γίνει καθαρότερη η φωνητική τους αξία, τα Οθωμανικά γράμματα που αποδίδουν τους δικούς μας φθόγγους δ, θ, χ, κι, γκι, νι, καθώς και τα παχιά σ, ζ, τσ, της Ηπειρωτικής προφοράς, αποδόθηκαν αντίστοιχα με τα συμπλέγματα, dh, th, kh, kj, gj, nj, sh, zh και ch, και όχι με τις ατελείς αντιστοιχίες της σημερινής Τουρκικής ορθογραφίας.

ΚΑΖΑΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Κασαμπάς της Πρέβεζας ^(α) Όνομα	Απόστ. από Γιάννενα ώρες-λεπτά	Αριθμός σπιτικών	Πληθυσμός ανδρ.-γυναικών	
	18	1235	2395	2132
	Απόστ. από Πρέβεζα ώρες - λεπτά	Αριθμός σπιτικών	Πληθυσμός ανδρ. - γυναικών	
Σκιαδά / Ishkjadhā, τσιφλίκι	12	22	78	49
Σκέμπο/ Ishkjembo, τσιφλίκι	10	16	42	27
Αγόρανα, Agorana, τσιφλίκι	10	12	52	47
Φθίνα / Ifthina τσιφλίκι	9	22	62	47
Λυγιά / Πυα, τσιφλίκι	8	10	23	15
Αγία Τριάδα / Ay Triyadhā, τοποθεσία	1	6	22	23
Άγιος Θωμάς / Ay Toma τοποθ.	1	10	41	26
Σκαφιδάκι / Iskafidhakji, τοποθεσία	1	5	17	8
Μποντάρι / Bodar, τσιφλίκι	10	24	83	47
Παλιόροφορος / Palorofo-ro, τσιφλίκι	6	88	223	154
Τσερκούβιανα / Charkyuan. τσι-				

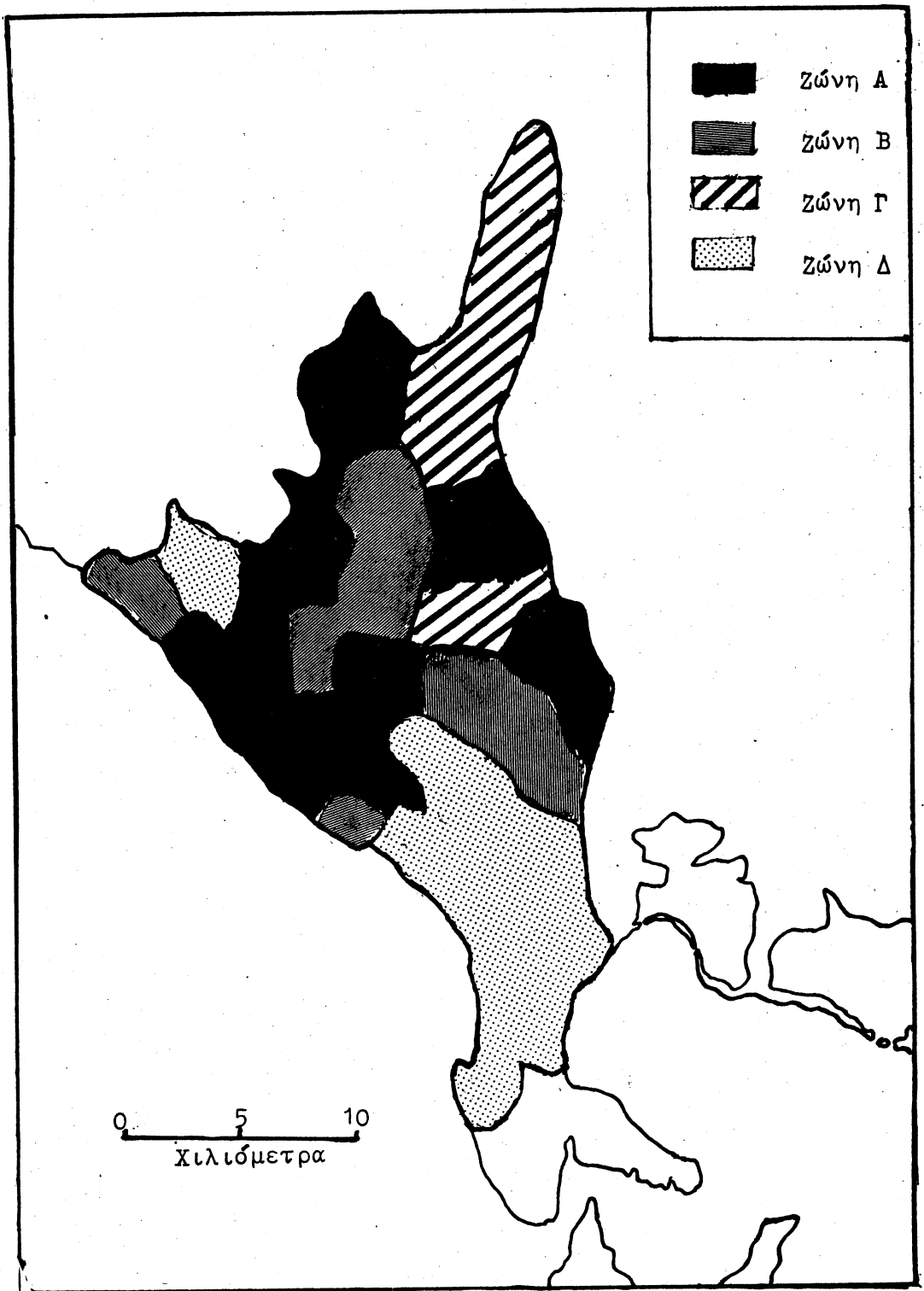
φλίκι	9	17	60	40
Δούβιανα / Duvyan, τσιφλίκι	4	41	106	76
Ρουσάτσα / Rusacha τσιφλίκι	13	23	86	75
Ρηνιάσα / Rinjasa τσιφλίκι	7	28	57	33
Ζαροβίνα / Zharavina τσιφλίκι	12	17	35	41
Ζερμή / Zhermi τσιφλίκι	10	24	115	87
Σέσοβο / Sheshve τσιφλίκι	6	19	49	39
Συντικλιά / Sandikli, τσιφλίκι	7	30	71	44
Τοπόλα / Topola, τσιφλίκι	9	32	94	61
Φλάμπουρα / Flambura, τσιφλίκι	3	22	66	62
Καστροσυκιά / Kastroshkja, τσιφλίκι	4	25	73	54
Κράβαρι / Kravari τσιφλίκι	8	37	121	95
Κορακονησία / Karakonsha, νησί	1	11	48	37
Καμαρίνα / Kamarina, τσιφλίκι	6.30'	99	262	196
Κανάλι / Kanali, τσιφλίκι	3	55	135	112
Κοτσανόπουλο Άνω και Κάτω / Kochanoplo τσιφλίκι	8	40	113	101
Κορύτιανη / Kortyan, τσιφλίκι	11	30	81	76
Κουκούλι / Kukul, τσιφλίκι	9	18	76	68
Γκιόναλα / Gjonila, τσιφλίκι	11	21	72	65
Λιμπόχοβο / Libohve, τσιφλίκι	5.30			0
Λούτσα / Lucha, τσιφλίκι	11	34	81	52
Λούρος / Luos, τσιφλίκι	5	76	170	101
Μαρτανιοί/ Martinus, τσιφλίκι	5.30	14	26	24
Μεγαδέντρο / Megadhendro, τσιφλίκι	6	18	44	30
Μουζάκα / Muzaka τσιφλίκι	7	19	55	34
Μιχαλίτσι / Michalic, τσιφλίκι	2.30	25	104	84
Μύτικας / Mitka, τσιφλίκι	1	29	132	121
Νιαγγάτες / Neganes, τσιφλίκι	13	8	18	22
Νεοχώρι / Nihor, τοποθεσία	1	9	29	20
Βλάντου Άνω και Κάτω/ Vilakhu (sic), τσιφλίκι	8	30	89	79
Σύνοψη του καζά της Πρέβεζας				
Σύνολο 10.060 (γρ. 10.010)			Σπιτικά 2.306	
Άνδρες 5.556 (γρ. 5.506)			Χωριά 36	
Γυναίκες 4.504			Ναχιγιέδες ^(α)	

(α) (Σ. Μετ.) **Κασαμπάς**: κομόπολη, «χώρα». **Ναχιγιές**: μικρή αυτοτελής διοικητική περιφέρεια.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

1) Ο Καζάς της Πρέβεζας και οι γειτονικές του περιοχές

2 Κατανομή των τεσσάρων πληθυσμακών ζωνών του πίνακα 6.

Μ.Μ. ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ

Κριτικός Λογοτεχνίας

ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ — ΠΡΕΒΕΖΑ— ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ

Το συμπόσιο για την ιστορία της Πρέβεζας συμπίπτει με τα διακόσια χρόνια της Γαλλικής επανάστασης του 1789. Η επέτειος και ο τόπος του συμποσίου δίνει την ευκαιρία να εξετάσουμε την πρακτική του Ρήγα στο κίνημα για την απελευθέρωση της Ελλάδας, σε σχέση με την Πρέβεζα και το Σούλι.

Η σύλληψη του Ρήγα στην Τεργέστη και η θανάτωσή του στο Βελιγράδι στα 1798, ματαίωσε τη συνέχιση του ταξιδιού του· όμως την εκτέλεση των σχεδίων του την ανέλαβε ο σύντροφός του Χριστόφορος Περραιβός. Το δρομολόγιο του κοινού ταξιδιού ήταν συγχρονισμένο με τις κινήσεις του στρατού του Ναπολέοντα στην Ευρώπη. Το 1797 αποβιβάζονταν οι Γάλλοι στην Κέρκυρα· ακριβώς τότε φτάνει στο νησί και το «άλλο εγώ» του Ρήγα, ο Περραιβός, ο οποίος χωρίς καθυστέρηση βγαίνει στην Πρέβεζα, πόλη στα χέρια της Γαλλίας μαζί με τις παλιές κτήσεις της Βενετίας, Βουθρωτό, Πάργα, Βόνιτσα.

Η στιγμή είναι κρίσιμη και έχει παγκόσμιο χαρακτήρα. Η Γαλλική επανάσταση σημειώνει την αρχή του τέλους του φεουδαρχισμού και την αφετηρία της εποχής του καπιταλισμού. Τα κοινωνικά αιτήματα των Γάλλων οι υποδουλωμένοι λαοί στις φεουδαρχικές αυτοκρατορίες, τα μετασχηματίζουν σε αιτήματα εθνικής λύτρωσης. Όμως η ωριμότητα των συνθηκών για απελευθέρωση, θα κρίνονταν από το κατά πόσο η εθνική συνείδηση του λαού ανέβηκε, από την ανάπτυξη του πατριωτισμού, αυτής της νέας ιδεολογίας.

Αυτή τη στιγμή την πατριωτική έξαψη την προκαλεί -συγχωρείται να πει κανείς - η προέλαση των στρατών του Ναπολέοντα στην Ευρώπη, που ανεξάρτητα από τις προθέσεις του, μεταφέρουν το επαναστατικό δημοκρατικό πνεύμα και αίσθημα απ' όπου περνάν. Η στρατοπέδευση των Γάλλων στη Νικόπολη, που ο κόσμος τους βλέπει σαν ελευθερωτές, ανεβάσει τον ενθουσιασμό των Ελλήνων μπροστά στο όραμα της λευτεριάς.

Η επιθυμία του να κυριεύσει την Πάργαν δεν απέβλεπε παρά να αφαιρέσει διόλου την δύναμιν και ελπίδα των Σουλιωτών συνισταμένην ανέκαθεν εις την ύπαρξιν της Πάργας και Πρεβέζης, παρ' όν ελάμβανον πάντοτε πολεμοφόδια, εδώδιμα και παν άλλο αναγκαίον επί πολέμου και ειρήνης· η ταχεία όμως ένωσις των Σουλιωτών μετά των Παργίων, ως εν τω δευτέρω τόμω ρηθήσεται, και η μεθ' ημέρας επτά του ρωσοθωμανικού στόλου άφίξις, εματαίωσε τους σκοπούς του μολονότι διάφορα και ισχυρά μετεχειρίσθη μέσα· ηξιώθη όμως μετά την κατάκτησιν της Πρεβέζης παρά του Σουλτάνου, του υψηλού βαθμού, Βεζύρης».

Ο Περραιβός κατηγορήθηκε για αναξιοπιστία από τους απολογητές του ιερατείου της Ηλείου. Περραιβός και ιερατείο συγκρούστηκαν για τη θέση που πήραν, ο πρώτος με τους Γάλλους - θέση της Εταιρίας του Ρήγα - και το ιερατείο με τον Αλή Πασά στη μάχη της Νικόπολης (Παλιόκαστρο) - Πρέβεζας. Η μάχη ήταν σκληρή με φοβερές απώλειες από την πλευρά των Γάλλων και των Ελλήνων, με καταστροφή της Πρέβεζας και σφαγισμό του άμαχου πληθυσμού. Δεν θα χρησιμοποιήσω τον Περραιβό, που κατηγορεί τον Ιγνάτιο και τον Μπότσαρη για προδότες. Προτιμώ την υπεράσπιση του Ιγνατίου από έναν σύγχρονό μας, τον Εμμ. Πρωτοψάλτη, άλλοτε διευθυντή των Αρχείων του Κράτους, ως αδιάβλητη:

«Αφού εκυριεύσε τον Βουθρωτόν, εστράφη κατά της Πρεβέζης, την οποίαν υπερήσπιζεν ο στρατηγός Λα Σαλσέτ επί κεφαλής 500 Γάλλων και 700 περίπου Σουλιωτών, Πρεβεζάνων και άλλων Ηπειρωτών. Η μάχη της Νικοπόλεως (11 - 12 Οκτωβρίου 1798) έκρινε την τύχην της Πρεβέζης, η οποία παρά τους ηρωισμούς των Γάλλων, εκυριεύθη υπό των στρατευμάτων του Αλή την 12 Οκτ. Η σκληρότης, την οποίαν επέδειξεν ο Αλής έναντι της πόλεως και των κατοίκων της, ήτο ανάλογος της φήμης του. Διέταξε μιμούμενος τον Νέρωνα, να πυρποληθή η πόλις και να φονευθούν εις την πλατείαν τετρακόσιοι αιχμάλωτοι Πρεβεζάνοι και των δύο φύλων.

Εις τα γεγονότα της Πρεβέζης φαίνεται, ότι ανεμίχθη ο Ιγνάτιος κατά τρόπο δυνάμενον να παρεξηγηθή από τους επιπολαίως εξετάζοντας τα πράγματα. Έδωσε πρώτον μυστικές εντολάς εις το ιερατεϊόν της πόλεως να εμποδίση τον λαόν να προσφέρη οιαδήποτε βοήθειαν εις τους Γάλλους. Και δεύτερον, πεισθείς υπό του Αλή, μετέβη επί τόπου και έπεισε τους Πρεβεζάνους εθελοντάς και πολίτας, οι οποίοι είχαν καταφύγει εις δασώδη περιοχήν παρά το Άκτιον ακρωτήριο (Πούνταν), να γυρίσουν οπίσω εις την Πρέβεζαν, υποσχεθείς εις αυτούς, ότι θα τους εξασφάλιζε την συγγώμην του σατράπου. Αλλ' όσοι εξ αυτών, πιστεύσαντες εις τον Ιγνάτιον, επέστρεψαν εις Σαλαώραν (περίπου τετρακόσιοι), συνελήφθησαν αμέσως και εσφάγησαν αγρίως υπό τα όμματα του θηριώδους πασά. Αυτάς τας δύο κατηγορίας διετύπωσε κατά του Ιγνατίου ο Χριστόφορος Περραιβός («Ιστορία Σουλίου και Πάργας» 1803, σ. 8)...

Όμως ο πόλεμος δεν έχει κριθεί, η νίκη παίζεται. Από το 1797 ως το 1815, τη συνθήκη του Παρισιού μετά το Βατερλώ¹, τα Εφτάνησα και τα ηπειρώτικα παράλια διαρκώς αλλάζουν χέρια τελικά τα αναθέτουν στην προστασία της Αγγλίας. Η ήττα του γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ ανατρέπει την κατάσταση στην Αδριατική· με την είσοδο της Τουρκίας στον πόλεμο και τη συμμαχία της με τη Ρωσία εκτοπίζονται οι Γάλλοι από τα Ιόνια νησιά. Ο Αλή Πασάς ενθαρρύνεται από την επικείμενη άφιξη στην Κέρκυρα του ρωσοθωμανικού στόλου και αντί για τη διπλωματία, με την οποία αντιμετώπιζε πριν τους Γάλλους, μετέρχεται την πολιτική της κανονιέρας.

Το τέρμα της αυταπάτης πλησίασε για τις παράλιες πόλεις. Η Πάργα σήκωσε ρωσοτουρκικές σημαίες· ο Αλής δεν τόλμησε να τη θίξει. Η Πρέβεζα έπεσε στα νύχια του τύραννου και κατασπαράχτηκε. Οι Γάλλοι χάσαν τη μάχη της Νικόπολης με πολλές απώλειες δικές τους και Ελλήνων. Αλλά η απώλεια της Πρέβεζας σήμαινε κατάρρευση του Σουλίου. Χωρίς την Πρέβεζα έπεφτε το Σούλι, όπως και η Πρέβεζα χωρίς το Σούλι. Πρέβεζα, Σούλι και σε δευτερότερη μοίρα, Πάργα, ήταν ένα τρίπτυχο. Ο Περραιβός γράφει πως ήθελε την Πρέβεζα ο Αλή Πασάς για να γλυτώσει από τον εφιάλτη, το Σούλι. Πράγματι η σουλιώτικη συμπολιτεία δεν άντεξε και το 1803 βρήκε τρόπο να περάσει απέναντι στα νησιά.

Είναι γνώμη του Περραιβού πως Πρέβεζα χωρίς το Σούλι πέφτει, όπως και για το αντίθετο. Και αυτό επιβεβαιώθηκε στην πράξη. Ο Περραιβός αποδίδει ευθύνη στους Γάλλους, γιατί αργοπόρησαν στην οχύρωση του πεδίου της μάχης, πριν προλάβουν να τους επιτεθούν οι Τούρκοι. Αλλά προσθέτει: «Εκτός του ολεθρίου σχεδίου δια την ασφάλειαν της Πρεβέζης, συνέτρεξε κατά δυστυχίαν και εξωτερική προδοσία, την οποίαν επραγματοποίησεν ο Μητροπολίτης της Άρτης κύριος Ιγνάτιος, απατήσας τον καπετάν Γεώργιον Βότζαρη², προς τον οποίον υπεσχέθη, ότι εάν ο Πασάς νικήση τους Γάλλους, δεν σκοπεύει ούτε να βλάβη, ούτε να καταχτήση την Πρέβεζαν, φρονεί μάλιστα να την αφήση ως το πρώτον ελευθέραν· ει μιν ο Βότζαρης εσκέπτετο λογικώτερα, δυσκόλως διέβαινεν ο Πασάς από του στενού του Λούρου ακόντων των Σουλιωτών· η άλωσις, η αιματοχυσία και η αιχμαλωσία της Πρεβέζης ενέσπειρεν αμέσως τρόμον εις Λευκάδα, Παξούς και Πάργαν, εις την οποίαν τη αυτή ημέρα έγγραψε να υποταχθή, και θανατώση ή παραδώση ζώντας τους Γάλλους, τουναντίον μέλλει να πάθη και αυτή όσα η Πρέβεζα.

1. Σ. Θ. Λάσκαρι, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης*, 1936.

2. Χρ/ρου Περραιβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, έκδοση Σεφερλή, 1956. Πρόλογος Ν.Α. Βέη-Σχόλια Μ.Μ. Παπαϊωάννου.

Αλλά και οι δύο κατηγορίες είναι άδικοι. Διότι επήγε πράγματι ο Ιγνάτιος εις την Πούνταν χάριν των εκεί ευρισκομένων χριστιανών φυγάδων, αλλ' έκαμε τούτο, επειδή εξηπατήθη από τον Αλήν, ο οποίος, καθώς αναφέρει ο Πουκεβίλ, ορκίσθη εις τον μητροπολίτην, ότι τίποτε δεν έμελλον να πάθουν οι Έλληνες, εάν επέστρεφαν εις τας εστίας των. Και ο Ιγνάντιος, εξαπατηθείς, έπεισε τους δυστυχείς Πρεβεζάνους να μεταβούν δια των πλοίων του πασά εις την Σαλαώραν, όπου εύρον οικτρών θάνατον. Επλανήθη λοιπόν τότε ο Ιγνάτιος πιστεύσας εις τας υποσχέσεις του Αλή, ενώ ώφειλε να γνωρίζη, ότι ο όρκος και η πίστη του τυράννου εκείνου ήσαν πάντοτε σκληρά απιστία. Είναι ευνόητον, άλλωστε ότι δεν ανέλαβε την αποστολήν εκείνην ο Ιγνάτιος δια να οδηγήσει ένα τμήμα του ποιμνίου του εις την σφαγήν. Επίστευε προφανώς, ότι θα επανέφερε τους χριστιανούς του εις τον ομαλόν και ειρηνικόν βίον, αφού είχαν εξασφαλίσει, καθώς ενόμιζε, την συγνώμην του υποκριτού και αιμοδιψούς σατράπου».

Δίνει δίκαιο ο πρώην υφηγητής του Πανεπιστημίου και διευθυντής των Αρχείων του Κράτους στον Ιγνάντιο, γιατί θέλησε να αποτρέψει τους Πρεβεζάνους και τους άλλους Ηπειρώτες να συμπράξουν με τους Γάλλους μετά την έναρξη του γαλλοτουρκικού πολέμου. Αυτό όμως είναι επιχείρημα απελπισίας, γιατί η ιδεολογική τοποθέτηση του Πατριαρχείου ήταν αμετάκλητη εκ των προτέρων, όπως το αναφέραμε κιόλας στην περίπτωση του Ρήγα. «Εκτός τούτου γράφει ο Ε. Πρωτοψάλτης στο βιβλίο του «Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας» (έκδοση Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1961, σ. 16), όμως και η Μεγάλη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως δεν ήτο ευμενής προς τους καταλαβόντας την Επτάνησον δημοκρατικούς Γάλλους, δι' όσα ούτοι έπραξαν κατά των δογμάτων και των θρησκευτικών πεποιθήσεων των Επτανησίων. Μεταξύ των ορθοδόξων επεκράτει τότε η ιδέα ότι οι Γάλλοι επιβουλεύονται την χριστιανική θρησκείαν διό και το Πατριαρχείο επί Γρηγορίου του Ε' απέστειλε δύο ποιμαντορικές εγκυκλίους κατά Σεπτέμβριον του 1798, δια των οποίων ευλόγει πάσαν σύμπραξιν μετά των Ρωσοτούρκων κατά της λύμης των Γάλλων κατά των αθέων Φραντζέζων, προς παντελή κατατρόποςιν και αφορισμόν των αντιθέων Γάλλων και κοινών λυμεώνων της ανθρωπότητας». Και αφού τιαύτη ήτο η πολιτική του Φαναρίου έναντι των δημοκρατικών Γάλλων δεν ήτο δυνατόν βεβαίως να έχει διαφορετικές αντιλήψεις περί αυτών ο τόσον στενούς δεσμούς μετά του Πατριαρχείου διατηρών Ιγνάντιος, ο οποίος, ζων εν μέσω των υποδούλων Ελλήνων εις την σατραπείαν του Αλή, η σκιά του οποίου εβάρυνεν επί των χριστιανών περισσότερο από οιοιαδήποτε άλλον Τούρκου τυράννου, εγνώριζε καλύτερον από κάθε άλλον τους κινδύνους του ποιμνίου του, εάν ο γαλλοτουρκικός πόλεμος εξηπλώνετο εις την Ελλάδα».

Αυτές τις αντιλήψεις τις είχε και πριν ο Ιγνάτιος, μας πληροφορεί ο Πρωτοψάλτης, «όταν κ... αρχάς του 1798 είχαν έλθει εις Ήπειρον μυστικοί πράκτορες, οι οποίοι εκήρυττον τας ιδέας περί ελευθερίας και εξηρέθιζον τους ραγιάδες της Αιτωλοακαρνανίας, της Θεσπρωτίας και Αμφιλοχίας. Μερικοί από τους πράκτορες αυτούς εφορούσαν δημοσία το τρίχρωμον εθνόσημον της Γαλλικής Δημοκρατίας». Αυτοί οι «πράκτορες» ήταν βέβαια Έλληνες, όπως ήταν και οι εταιριστές της Πάργας και της Πρέβεζας, που τραγουδούσαν φανερά τη «Μασαλιώτισσα» του Ρήγα. Ο Αλής ζήτησε την άδεια από την Πύλη να τιμωρήσει τους αποστάτες, αλλά ο Ιγνάτιος με τη μεσολάβηση στον Πατριάρχη έσωσε την κατάσταση.

Ο βιογράφος του Ιγνατίου θέλοντας να χαριστεί στον βαθύτατα αντιδραστικό στενό συνεργάτη του Αλή, καταντάει να γράφει ιστορία αφού έχει χάσει την κρίση του ιστορικού συγγραφέα, την κριτική ικανότητα του ιστοριογράφου. Ξεχνάει πως μιλάει για πρόσωπα που εκπροσωπούν κοινωνικά σύνολα σε κρίσιμες στιγμές της παγκόσμιας ιστορίας. Ο Ιγνάτιος και οι άλλοι μητροπολίτες, Ιωαννίνων, Παραμυθιάς, Γρεβενών, δεν είναι παρά πιόνια - δεν το λέω με την υποτιμητική σημασία - στο παγκόσμιο ανταπαναστατικό στρατόπεδο· σ' αυτό το στρατόπεδο ανήκουν οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες, ο Αλή Πασάς, το Πατριαρχείο, δηλαδή οι δυνάμεις που αντιτίθενται στην κοινωνική πρόοδο, στην πορεία της ιστορίας προς τα μπρός. Πιόνια είναι και ο Ρήγας και ο Περραιβός και οι εθνικοαπελευθερωτικοί κύκλοι της Πάργας, της Πρέβεζας, της Κέρκυρας κλπ. Δεν αρνείται κανείς τις ικανότητες, την ευφύια ούτε των μεν ούτε των δε. Κρίνονται από το πώς τις αξιοποιούν· αρνητικά ή θετικά.

Αν θετικά, είναι εθναπόστολοι. Αν αρνητικά, είναι προδότες.

Οι απολογητές του Ιγνατίου αγωνίζονται ν' ανατρέψουν τις κατηγορίες του Περραιβού· επικαλούνται μάρτυρες επί μαρτύρων, αλλά λησμονούν έναν αδυσώπητο κατήγορο και του Ιγνατίου και του Ιερόθεου και των άλλων ιεραρχών, τον σύγχρονο όλων αυτών, τον συγγραφέα της Βίβλου που τιτλοφορείται «Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας» (1806). Στο εισαγωγικό του μελέτημα ο αείμνηστος ακαδημαϊκός Ν.Α. Βέης γράφει: «Αφού, διαβαστή μου πρόσεξες τον εξάψαλμο του Ανώνυμου (συγγραφέα της Νομαρχίας) κατά κληρικών και καλογήρων, πρόσεξε και τι μολογάει με κατάνυξη ο πατριώτης Ανώνυμος: Δεν είναι ολίγοι βέβαια οι όντως άξιοι ευλαβείας και τιμής Ιερείς, ως επί παραδείγματι ο Σεβασμιώτατος και ενάρετος ανήρ, ο Σοφώτατος λέγω Οικονόμος των Ιωαννίνων κυρ. Κοσμάς Μπαλάνου ο οσιώτατος και Ελλογιμώτατος Διδάσκαλος εις Κέρκυραν κυρ. Ανδρέας Ιερέυς (ο Ιδρωμένος) και άλλοι πολλοί.

Ποιούς δεσποτάδες ο Ανώνυμος πιστεύει πολύ κακούς και πεσμένους σε θανάσιμες αμαρτίες; Σε μια υποσημείωση της σελ. 174 διαβάζουμε

ετούτα: Ο Άρτης, ο Γρεβενών, και ο Ιωαννίνων είναι οι πρώτοι προδότες του Τυράννου καθώς και όλοι το γνωρίζουσι, ο ύστερος από αυτούς ικέτευσεν τον τύραννον και εκούρευσεν τον έγγονά του ως να του εγίνετο νουνός, ο Άρτης ηπάτησεν τους ήρωας Σουλιώτας· είναι και οι τρεις ασελγοί, άσωτοι εις άκρον... Ας ορίσουμε ποιοί είναι αυτοί οι τρεις κατηγορούμενοι κι αν αυτοί ήσανε πέρα για πέρα αναμάρτητοι, όπως τους θέλουνε σύγχρονοί μας συγγραφείς... «Και μας λέει ο Βέης· ο Ιερόθεος πολύ δούλευε τον Αλή Πασά, τους γιούς του και τους σκοπούς τους. Τον κατηγορούν πως ήταν άνθρωπος του Πασά. Όσο κι αν προσπαθεί να καθαρίσει τον Αξιώτη δεσπότη των Γιαννίνων ο Π. Ζερλέντης, ωστόσο δεν κατόρθωσε να παραμερίσει τις παλιές εναντίον του κατηγορίες... Τη σκληρότερη πολεμική κατά του δεσπότη Ιερόθεου έκαμε ο Χριστ. Περραιβός... Κακίζει αυτόνε τον αρχιερέα γιατί με γράμματα σταλμένα στην Πάργα στα 1801, προσπαθούσε να πείσει τους Παργινούς να παραδώσουν την πόλη τους στον Αλή Πασά. Αυτή η διαγωγή του δεσπότη Ιερόθεου ώργισε πολύ, πολλούς Έλληνες πατριώτες και πρώτα πρώτα του συνεργάτες και κληρονόμους της διαθήκης του απέθαντου του Ρήγα Βελεστινλή - Φεραίου... Ο δεσπότης των Γρεβενών... κατηγορείται κι αυτός για την ντροπιασμένη διαγωγή του απέναντι των Τούρκων και για ραδιουργίες κατά κληρικών...».

Το περιέργο είναι ότι ο Βέης στέκεται επιφυλακτικός για τον Ιγνάτιο: «...Γενικά ο Ιγνάτιος αυτός στάθηκε πιστός πατριώτης και δουλευτής ακούραστος της Ορθοδοξίας και των Ελληνικών Γραμμάτων. Όμως, όταν ήτανε δεσπότης του Επάχτου και της Άρτας ανακατεύτηκε ο Ιγνάτιος σε δουλειές, που γι' αυτές πολλοί Ηπειρώτες τον παρεξήγησαν, ο Περραιβός κιόλας τον ονόμασε και προδότη...».

Μάλλον ο Βέης πρέπει να επηρεάστηκε από τις τιμές που μετά το θάνατό του προσέφραν στον Ιγνάτιο το Πανεπιστήμιο και η Ιερά Σύνοδος της ελληνικής Εκκλησίας. Στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών του 1934, ο πανηγυρικός ήταν αφιερωμένος στον Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας, όπως ονομάστηκε από τους Ρώσους· η Εκκλησία τον ανακήρυξε άγιο. Ή του ύψους ή του βάθους. Εξακολουθούν να παραμένουν δύο κόσμοι διαμετρικά αντίθετοι παρά τα 200 χρόνια που πέρασαν. Ωστόσο αν δεν άλλαξαν οι βασικές αντιθέσεις άλλαξε τοποθέτηση ο Ιγνάτιος. Το 1805 έφυγε από την Ήπειρο και όντας στην Ευρώπη συνεργάστηκε με τον Καποδίστρια και το εθνεγερτικό κίνημα. Ο Περραιβός τα ξέρει αυτά και τα γράφει στην «Επίκρισή» του (1840)· ξέρει πως η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας το 1827 έχει εκφράσει την ευγνωμοσύνη της στην Ιγνάτιο για τις υπηρεσίες του προς την επανάσταση. Το 1805 είναι όριο· ο Περραιβός τον κατηγορεί ως προδότη τον καιρό, που όργανο του Αλή, τον βοηθάει να καταστρέψει την Πρέβεζα, να σφάξει ομαδικά στην πλατεία κοντά χίλιους άνδρες και γυναικό-

παιδα. Περασμένα ξεχασμένα: Μήπως αυτά δε λένε και για σημερινά παθήματα;

Ο Περραιβός είναι αξιόπιστος μάρτυρας, γιατί μιλάει όχι μόνο ως αυτόπτης, αλλά έχει και κρίση ιστορικού· και κάτι άλλο: έχει αντίληψη στρατιωτικού. Τον αποκαλεί προδότη για πολλά τον Ιγνάτιο· το βαρύτερο όμως φταίξιμό του είναι ότι έπεισε τον πρωτόγερο Γιώργιο Μπότσαρη ν' αυτομολήσει στον Αλή Πασά και ν' αφήσει αφύλαχτα τα στενά του Λούρου. Διαφορετικά δύσκολα θα περνούσαν οι Τούρκοι με ανέπαφες τις δυνάμεις τους, για να δώσουν τη μάχη.

Συνέπεια της προδοσίας του πρωτόγερου ήταν η διάσπαση της Σουλιώτικης συμπολιτείας και η ματαίωση της συμμετοχής της στη μάχη στο πλευρό της Πρέβεζας. Ο Μπότσαρης έφυγε και δεν ξαναγύρισε στο Σούλι· λένε μάλιστα πως αυτοχτόνησε, είναι βέβαιο πάντως πως πέθανε τότε κοντά.

Η περίπτωση του γερο-Σουλιώτη που έφυγε μ' όλη τη φάρα του, θα μπορούσε να δώσει αφορμή για συζήτηση εμπεριστατωμένη. Στην αρχή μίλησα για την ιδεολογία του πατριωτισμού, που απλώνεται με το δυνάμωμα της τότε κύριας εθνικής τάξης, της αστικής. Τα κύρια τότε κοινωνικά στρώματα ήταν οι τσιφλικάδες, οι κολλίγοι, οι εμποροβιοτέχνες, ο κλήρος, οι διανοούμενοι, οι ναυτικοί, οι μικροϊδιοχτίτες και οι κτηνοτρόφοι. Θεωρητικά φορείς της ιδεολογίας ήταν οι αστοί, όσοι μπλέκονταν με την εμπορευματική οικονομία· αυτοί φρονημάτιζαν και άλλους που σχετιζόνταν ή συναλλάσσονταν στη ζωή της πόλης.

Για να μη μακρηγορώ, θα πω σύντομα πως ο φυσικός χώρος για να πιάσει η ιδεολογία του πατριωτισμού, τότε, ήταν τα λιμάνια και οι πόλεις. Δε θα πρέπει να ξεχάσουμε την παρουσία των Τούρκων, που ήταν ανασταλτικός παράγοντας στην ανάπτυξη εσωτερικής αγοράς και συνεπώς καπιταλιστικής οικονομίας. Οι κολλίγοι, όπως έδειξε αργότερα, δεν πήραν μέρος στην επανάσταση. Ο κλήρος άργησε ν' αποχτήσει εθνική συνείδηση, καταδίωκε τις νέες ιδέες και τους ανθρώπους που εμπορούνταν από αυτές. Οι πιο αργοπορημένοι από όλους ήταν οι μεγάλοι κτηνοτρόφοι, οι τσιφλικάδες, οι κλέφτες και αρματολοί. Επειδή είναι στο θέμα μας η Κλεφτουριά από αφορμή τον Μπότσαρη, θα την κατατάξω στους πιο ανεπίδεκτους προσηλυτισμού στην ιδεολογία του αστισμού και του αστικού πατριωτισμού. Οι Σουλιώτες τότε «πατρίδα» τους είχαν το ντοβλέτι τους, το Σούλι, αυτό ήταν το κράτος τους. Όμως εκτός των εξωτερικών πολέμιών του, η σουλιώτικη συμπολιτεία είχε τη θανάσιμη αδυναμία της, το ξεπερασμένο κοινωνικό της σύστημα, την πατριά, που την εμποδίζει να συγχρωτιστεί με τα αστικά απελευθερωτικά κινήματα και ν' αγωνιστεί όχι στενά για το Σούλι, αλλά για την ενιαία πατρίδα.

Αυτή η αδυναμία, αδυναμία ιδεολογική, χαρακτήριζε όλη την Κλεφτουριά και στην Επανάσταση του Εικοσιένα· αποκαλυπτική είναι η περίπτωση του Αντρούτσου, του Καραϊσκάκη και άλλων, που παίρναν ραΐ, δηλαδή έρχονταν σε συμβιβασμό με τους Τούρκους. Αλλά και μετά διάφοροι απ' τους καπετανέους που ζητούσαν το δικό τους βιλαέτι, άλλος τη Μάνη, την Εύβοια, άλλος το Βάλτο κλπ. Όλοι αυτοί ήταν παλικάρια, αλλά καθυστερημένοι ιδεολογικά, πίσω από την εποχή τους. Χωρίς τα δικά τους όπλα δε θα γίνονταν λευτεριά. Όμως η λευτεριά αυτή διαστρεβλώθηκε από τις επεμβάσεις των ξένων. Ο ερχομός ξένου βασιλιά ήταν πρόταση στην Τροιζήνα του πρώην Ιγνατίου Άρτης...

Ο πολίτης, όπως υπογράφονταν, ο αστός δημοκράτης Περραιβός, χρόνια θυσίασε για να μπολιάσει τους Σουλιώτες με την αστική ιδεολογία, το νέου τύπου πατριωτισμό. Αλλά και τη Μάνη. Ο αείμνηστος ακαδημαϊκός Σωκράτης Κουγέας σ' ένα μελέτημά του στη «Νέα Εστία» (1.4.1951) αναφέρεται στη δουλειά που χρόνια έκανε ο σύντροφος του Ρήγα στη Μάνη, για να μπολιάσει με εθνική ιδεολογία τους αρχηγούς των γενών της και να τους ξεπροβοδίσει, το Μαυρομιχάλη, τον Τρουπάκη μαζί και τον Κολοκοτρώνη στο δρόμο προς την Καλαμάτα, όπου στις 23 Μαρτίου 1821 θα σήκωναν τη σημαία της επανάστασης. Ο ίδιος με την οικογένειά του και τη σουλιώτικη σωματοφυλακή του επιβιβάστηκαν στο πλοίο που τους έβγαλε στους Παξούς, για να φτάσει στο Σούλι, με σκοπό να ανάψει σκληρότερο τον πόλεμο των Σουλιωτών κατά των Τούρκων που πολιορκούσαν τον Αλή Πασά, ώστε να μη έχουν την ευκαιρία να στείλουν βοήθεια στην απειροπόλεμη Πελοπόννησο.

Ο Περραιβός τη φλόγα που πήρε από τη Γαλλική επανάσταση την κράτησε αναμένη για να φωτίζει και να θερμαίνει ως και τις σημερινές συνειδήσεις.

ΓΙΩΡΓΟΣ Γ. ΑΛΙΣΑΝΑΡΑΤΟΣ

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΕΜΕΝΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΕΒΕΖΑ

Ο Νικόλαος Κονεμένος (1832 - 1907) γεννήθηκε στην Πρέβεζα από πατέρα Ηπειρώτη, αλλά δεν έζησε σ' αυτήν. Έως 9 χρόνων έζησε στην Λευκάδα, απ' όπου καταγόταν η μητέρα του, και κατόπιν έζησε στην Κέρκυρα, την Πάτρα, και πάλι στην Κέρκυρα, που την αγάπησε σαν πραγματική του πατρίδα. Αν όμως δεν έζησε στην πόλη που γεννήθηκε, ποτέ δεν την εξέχασε. Στην πνευματική του συγκρότηση ήταν «Επτανήσιος», αλλά για την Ηπειρωτική και μάλιστα την «αρβανίτικη καταγωγή του και τα αρβανίτικα» αισθήματά του ήταν υπερήφανος.

Ο Νικόλαος Κονεμένος ήταν ένας αυτοδίδακτος λόγιος της Επτανήσου, αρκετά ιδιόρρυθμος, αλλά με οξύτατη αίσθηση της γλωσσικής και κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής του. Έγραψε δοκίμια για τη γλώσσα, την οικογένεια, την κοινωνία και τον πολιτισμό, και αρκετά ποιήματα. Το έργο του υπήρξε προδρομικό, ανανεωτικό και θαρραλέο. Διακρίνεται για το ρωμαλέο στοχασμό του, την οξύδερκεια, την ειλικρίνεια, τον ορθολογισμό, και τον κοινωνικό προβληματισμό του.

Ο Νικόλαος Κονεμένος εδημοσίευσε Ηπειρωτικό Γλωσσάριο στο περ. «Πανδώρα» του 1858 - 1860, και εξέδωσε το λογοτεχνικό και πολιτικοσατιρικό περιοδικό (εφημερίδα) «Εωσφόρος» το 1858 - 1861. Πολύ σημαντικά είναι τα δύο δοκίμιά του για τη γλώσσα: «Το ζήτημα της γλώσσας», Κέρκυρα 1873, «Και πάλε περί γλώσσας», Κέρκυρα 1875, όπου (πολύ πριν από τον Ψυχάρη) ασκεί οξύτατη κριτική στη γλωσσική θεωρία και πρακτική των λογιωτάτων – τη θεωρεί απαράδεκτη για τον κοινό νου – και διατυπώνει μετριοπαθείς και συμβιβαστικές απόψεις για τη γλώσσα, πολύ προσεγμένες και στέρεα βασισμένες στη γλωσσική πραγματικότητα (χωρίς ανόητες ακρότητες και απαράδεκτους κανόνες εκ των άνω). Ο Νικόλαος Κονεμένος δεν είχε ιδιαίτερη γλωσσολογική παιδεία – όπως άλλωστε όλοι οι Επτανήσιοι που έγραψαν για τη δημοτική, από το Σολωμό έως τον Παναγιώτη Βεργωτή· είχε όμως αλάθητους οδηγούς τον κοινό νου και το γλωσσικό του αίσθημα, δύο πολύτιμες δυνάμεις, προκειμένου ν' αντιμετωπίσει το γλωσσικό πρόβλημα της εποχής του. Μετά την ορμητική εμφάνιση του Ψυχάρη στο γλωσσικό ζήτημα (1888, «Το ταξίδι μου», κ.ε.), ο Κονεμένος εδημοσίευσε και άλλες, μικρότερες γλωσσικές διατριβές, αν-

τιρρητικές τόσο στον αρχαϊσμό όσο και στους αυθαίρετους νόμους του Ψυχάρη και των Ψυχαρικών.

Πολύ ενδιαφέροντα είναι και τα κοινωνικά δοκίμια του Κονεμένου, είτε σε αυτοτελή βιβλία είτε στην εφημερίδα «Φωνή» της Κέρκυρας (στα τελευταία χρόνια της ζωής του). Στο βιβλιαράκι του «Η οικογένεια», Κέρκυρα 1876, εκφράζονται τολμηρές απόψεις για τη θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία. Αλλά πιο σπουδαίο από κοινωνική άποψη είναι το βιβλίο του «Ladri ed omicidi» («Κλέφτες και φονιάδες»), Κέρκυρα 1893, γραμμένο ιταλικά, που αποτελεί έντονη φωνή κοινωνικής διαμαρτύρησης και αμφισβήτησης. Το βιβλίο του αυτό, 96 πυκνοτυπωμένες σελίδες, ούτε μεταφράστηκε ούτε μελετήθηκε ποτέ· έμεινε σχεδόν άγνωστο στον κύκλο των λογίων, ακόμη και των ιστορικών του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος στη χώρα μας. Πρόκειται για ένα συνεχές κείμενο, αρκετά δύσκολο στην έκφραση, το οποίο στην πραγματικότητα αποτελεί παράθεση πολλών μικρών δοκιμίων. Τα θέματα που τον απασχολούν σ' αυτό είναι η φύση, ο άνθρωπος, η κοινωνία, ο πολιτισμός, η κλοπή, ο πλούτος, ο πόλεμος, ο χριστιανισμός (του ασκεί οξύτατη κριτική), η θανατική ποινή (δεν τη δέχεται), ο κομμουνισμός (γίνεται λόγος για μια δοκιμαστική κομμουνιστική κοινωνία χιλίων ατόμων, ένα είδος *Insula Utopia*), και πολλά άλλα οξύτατα προβλήματα της κοινωνίας¹.

1. Τα έργα του Νικολάου Κονεμένου σήμερα είναι δυσεύρετα ακόμη και στις δημόσιες βιβλιοθήκες. Πρόχειρη συγκέντρωση των πεζών έργων του έκαμε ο *Γιώργος Βαλέτας* (1907 - 1989) στον τόμο «Κονεμένος, Άπαντα, τόμος πρώτος, Εκδόσεις «Πηγής», Αθήνα 1965, σ. 1 - 752, με «Πρόλογο» και «Εισαγωγή», σ. 9-32. (Η χρήση της έκδοσης αυτής πρέπει να γίνεται με πολλή προσοχή ως προς την «Εισαγωγή» και τη μεταφορά των κειμένων). Το βιβλίο του Κονεμένου «Ladri ed omicidi» το έχω παρουσιάσει στο Συμπόσιο του «Κέντρου Μελετών Ιονίου» που έγινε στη Ζάκυνθο το 1985 και του οποίου τα Πρακτικά εκδίδονται προσεχώς. Επίσης τις γλωσσικές απόψεις του Κονεμένου (1873 - 1875, 1895, 1901 - 1905) τις εξέθεσα στην Επιστημονική Συνάντηση την αφιερωμένη στη μνήμη του Σταμάτη Καρατζά που οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη το 1988 ο τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του εκεί Πανεπιστημίου. (Τα Πρακτικά ευρίσκονται επίσης υπό έκδοση).

Ανέκδοτη αλληλογραφία του Κονεμένου με τον Ανδρέα Λασκαράτο ανακοίνωσα στο Ε' Πανόσιο Συνέδριο (1986) με τίτλο «Ανέκδοτα γράμματα του Ν. Κονεμένου στον Ανδρέα Λασκαράτο. Πρόδρομη ανακοίνωση». (Τα Πρακτικά τυπώνονται). Βλ. επίσης *Εμμ. Κριαρά*, Ο Κονεμένος και η σύγχρονή του λογοτεχνία, «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» του 1979, Ιωάννινα, σ. 18 - 26. *Γιώργου Γ. Αλισανδράτου*, Το «Ταξίδι» του Ψυχάρη (1888) και η επίδρασή του στη Νεοελληνική Λογοτεχνία, περ. «Νέα Εστία», τόμ. 123 (1988), σ. 821 - 824 (= το κεφ. «Κονεμένος - Ψυχάρης - Krumbacher»). *Κώστα Α. Παπαχρίστου*, Κονεμένος και Ψυχάρης, «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» του 1989, Ιωάννινα, σ. 38 - 57. Για παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. *Γιώργου Γ. Αλισανδράτου*, Ανέκδοτα γράμματα διαφόρων στον Παναγιώτη Βεργωτή. (Και δύο γράμματα του Βεργωτή στον Κωστή Παλαμά), περ. «Κεφαλληνιακά Χρονικά», τόμ. 2(1977), σ. 385 - 391 (= γράμμα του Κονεμένου στον Παναγιώτη Βεργωτή για τα γλωσσάρια).

Πατέρας του Νικολάου Κονεμένου ήταν ο Σπύρος Κονεμένος ή Σπυράκης Λώλος (+ 1883), πρόξενος της Τουρκίας στη Λευκάδα (1829 - 1864) και κατόπιν γενικός πρόξενος στην Κέρκυρα². Απώτερος πρόγονος του Νικολάου Κονεμένου ήταν ένας Καπετάν Γιώργης Κονεμένος ή Καπετάν Λώλος (όπως λένε το Γιώργο στην Ήπειρο), που στο Βενετοτουρκικό πόλεμο του 1714 - 1718 υπηρέτησε ως μισθοφόρος των Βενετών και η Βενετική Γερουσία, μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (21 Ιουλίου 1718), του παραχώρησε, το 1827, ως φέουδο τα κτήματα Σκαφιδάκι και Ψαθάκι κοντά στην Πρέβεζα, στη μικρή Χερσόνησο του Αγίου Θωμά, στην είσοδο του Αμβρακικού³. Γι' αυτόν το μακρινό πρόγονό του ο Νικόλαος Κονεμένος ήταν πολύ υπερήφανος. Στη φανταστική «Διαθήκη» του (Κέρκυρα 1901), που είναι ένα είδος αυτοβιογραφίας, γράφει γι' αυτόν τα εξής:

«23. Ένας από τους ιερούς σκοπούς, οπού εμείς οι Αρβανίτες τον βάνομε στην πρώτη τάξι κι' αυτόν κι οπού τον θεωρούμε ισοδύναμον με εκείνον οπού είναι να χτίσωμε εκκλησία ή να βηθήσωμε άγιο μοναστήρι, είναι και για να προικίζωμε και παντρεύωμε φτωχαίς κοπέλαις. Μολοπού κι' εγώ είμαι φυσικός Αρβανίτης, επειδή κατάγομαι από τα χωριά της Λάκκας (Τσαμουριά) και είμαι απόγονος ενός Καπετάν Γιώργη Κονεμένου 'λπου εμπόλειε τ' αρβανίτικα κι' οπού ταις αρχαίς του προπερασμένου αιώνος (καθώς αναφέρεται σε επίσημα χαρτιά της εποχής) είχε καταιβεί και είχε αποκατασταθεί στην Πρέβεζα, σε τούτο το αντικείμενο όμως δεν πάω τόσο σύμφωνος, βλέπωντας από το ένα μέρος οπώς οι γάμοι έχουν ταις περισσότεραις φοραίς έκβασι κακή, με πολλή ζημία για τη γυναίκα» κτλ⁴.

Παππούς του Ν. Κονεμένου από τον πατέρα του ήταν ένας άλλος Καπετάν Γιώργης Κονεμένος ή Καπετάν Λώλος Β', που πολέμησε με τους Γάλλους δημοκρατικούς κατά του Αλή πασά στην περίφημη μάχη της Νικοπόλεως 12/24 Οκτωβρίου 1798⁵. Κινδύνευσε να αιχμαλωτισθεί και να

2. Βλ. *Ηλία Βασιλά*, Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού, πρόδρομος του Ψυχάρη και πατέρας του Δημοτικισμού, Νικόλαος Σπυρ. Κονεμένος, 1832 - 1907, ανάτυπον εκ της επιθεωρήσεως (Αθηνών) «Ηχώ Ιονίου», 1965 - 1967, σ. (9β) και (10β). (Δεν υπάρχει σελιδαρίθμηση).

3. Βλ. *Νέστορος Γεωργίτση*, Γεώργιος Κονεμένος βέης, περ. «Ηπειρωτικά Χρονικά», τόμ. Β' (1927), Παράρτημα Α', σ. 39. Επίσης *Ηλία Βασιλά*, Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας (12 / 24 Οκτωβρίου 1798). Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L.A. Camus, baron de Richemont, περ. «Ηπειρωτική Εστία», τόμ. Δ' (1955), σ. 248. *Του ίδιου*, Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού κτλ. ό.π., σ. (7α).

4. Βλ. *Νικολάου Κονεμένου*, Διαθήκη, εν Κερκύρα, τυπογραφείον «Ερμής», 1901, σ. 36 - 37 (= Γ. Βαλέτα, Κονεμένος, Άπαντα, ό.π., σ. 376).

5. Για την ιστορική μάχη της Νικοπόλεως και την καταστροφή της Πρέβεζας (12 / 24 Οκτωβρ. 1798) βλ. *Χριστόφορου Περραιβού*, Ιστορία του Σουλίου και Πάργας κτλ., έκδοση Β', τόμ. Α', εν Αθήναις 1857, σ. 52 - 57. *Γεράσιμου Ε. Μαυρογιάννη*, Ιστορία των Ιονίων Νή-

σφαγεί από τους Τουρκαλβανούς του Μουχτάρ πασά, γιου του Αλή πασά, αλλά τον έσωσε ο Αλέξης Νούτσος, που είχε μεγάλη δύναμη στον Αλή πασά⁶. φαίνεται όμως ότι αιχμαλώτισαν τη γυναίκα του Μαύρα Σούνδια από τη Λευκάδα⁷, και σ' αυτήν ίσως αναφέρεται το δημοτικό τραγούδι για την τότε καταστροφή της Πρέβεζας που συναντούμε στη Συλλογή του Passow:

Η Πρέβεζα, 1798

– Βάστα, καημένη Πρέβεζα, τ' Αλή πασά τ' ασκέρια.
 – Τί να βαστάζω δεν μπορώ και τί να νταγιαντίσω.
 Αλή Πασάς με πέτρωσε με δεκοχτώ χιλιάδες.
 Πέφτουν τα τόπια σαν βροχή κι οι μπόμπες σαν χαλάζι,
 κι αυτά τα λιανοτούφεκα σαν σιγανή βροχούλα.
 Σκλάβες πάνε στα Γιάννινα, σκλάβες στο Τεπελένι.
 Πήραν την κυρ-Γιωργάκαινα μ' όλες της τές νυφάδες.
 Μπροστά πηγαίν' η πεθερά και πίσω τσ' οι νυφάδες⁸.

των αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815 κτλ., τόμ. Α', εν Αθήναις 1889 | και φωτοτυπική επανέκδοση, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1984|, σ. 174 - 191. Σπ. Π. Αραβαντινού, Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανεκδότου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού, εν Αθήναις 1895, σ. 108 - 129. Εμμ. Ροδοκανάκη, Ο Βοναπάρτης και αι Ιόνιοι Νήσοι. Επεισόδιον των κατακτήσεων της Δημοκρατίας και της πρώτης Αυτοκρατορίας (1797-1816). Προλεγόμενα Σπυρίδωνος Γ. Παππά, μετάφρασις Νοεμής Α. Ζωηρού Πασσά, έκδοση της Εταιρείας προς ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών», Κέρκυρα 1937, σ. 121 - 131. *Ηλία Βασιλά*, Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας (12 / 24 Οκτωβρίου 1798). Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L.A. Camus, baron de Richemont, περ. «Ηπειρωτική Εστία», τόμ. Γ' (1954), σ. 953 - 958, 1047 - 1055, 1137 - 1141, τόμ. Δ' (1955), σ. 29 - 36, 133 - 140, 245 - 249, 348 - 352.

6. Βλ. *Ηλία Βασιλά*, Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας κτλ., ό.π., τόμ. Δ' (1955), σ. 247. *Του ίδιου*, Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον, περ. «Ηπειρωτική Εστία», τόμ. Η' (1959), σ. 13α. *Του ίδιου*, ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού κτλ., ό.π., σ. (8α). *Παναγιώτου Αραβαντινού*, Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας. Εισαγωγή - επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, έκδοση Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σ. 205: «... του τε Αλεξίου Νούτσου, έχοντος πλείστην επιρροήν εις το ανθρωπόμορφον εκείνο τέρα, [τον Αλή πασά]. Ο Αλέξης Νούτσος είναι αυτός τον οποίο σκότωσε αργότερα ο Οδυσσεάς Ανδρούτσος. Βλ. *Ηλία Βασιλά*, Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον, ό.π., σ. 12α.

7. Βλ. *Ηλία Βασιλά*, Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας κτλ., ό.π., σ. 248. *Του ίδιου*, Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον, ό.π., σ. 14α. *Του ίδιου*, Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού κτλ. ό.π., σ. (8α).

8. Βλ. Arnoldus Passow, Τραγούδια Ρωμαίικα. *Popularia Carmina Graeciae Recentioris*, Teubner, Lipsiae 1860, σ. 149 αριθ. 201.

«Κυρ Γιωργάκαινα» πρέπει να είναι η γυναίκα του Καπετάν Γιώργη Κονεμένου Β'. Καπετάν Λώλου Β'.

Ο Αλέξης Νούτσος εφυγάδευσε την οικογένεια του Καπετάν Λώλου Β' στο Λιβόρνο της Ιταλίας. Αργότερα, το 1817, με την υποστήριξη των Άγγλων της Επτανήσου, οι Κονεμένοι ξαναγύρισαν στην Πρέβεζα, στα κτήματά τους στο Σκαφιδάκι· επίσης απελευθερώθηκε και η γυναίκα του Καπετάν Λώλου Β', η οποία πέθανε το 1833 σε ηλικία 60 ετών⁹.

Πρώτος εξάδελφος του Ν. Κονεμένου από τον πατέρα του ήταν ο περίφημος Γιωργάκης Κονεμένος Βέης (1822 - 1895), πολιτική προσωπικότητα της Πρέβεζας, σπουδασμένος στην Ιόνιο Ακαδημία και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Γιωργάκης Κονεμένος βέης διορίστηκε από την Υψηλή Πύλη τοποτηρητής του ηγεμόνα της Σάμου (1849 - 1854), μετά την καθάρση του ηγεμόνα Βογορίδη (1847), και τότε οι Τούρκοι του έδωσαν τον τίτλο του μπέη, με τον οποίο έμεινε στην ιστορία ως «Γιωργάκης Κονεμένος βέης». Στην περίοδο 1855 - 1861 υπηρέτησε ως Α' γραμματέας της Τουρκικής Πρεσβείας στην Αθήνα και κατόπιν στην Πετρούπολη. Αργότερα υπηρέτησε ως γενικός πρόξενος της Τουρκίας στην Κέρκυρα. Αυτός είχε το κτήμα Ψαθάκι στον Άγιο Θωμά, τοποθεσία κοντά στην Πρέβεζα, που δεσπόζει στον ομώνυμο κόλπο¹⁰.

Μητέρα του Νικολάου Κονεμένου ήταν η Κιάρρα Μάρκου Σικελιανού (+ 1882) από τη Λευκάδα (Αγία Μαύρα τότε). Από το γένος της μητέρας του ο Νικόλαος Κονεμένος ήταν θείος του ποιητή Άγγελου Σικελιανού (1884 - 1951) - ό ποιητής ήταν γιός του Ιωάννη - Δημητρίου Σικελιανού (1831 - 1910), πρώτου εξαδέλφου του Ν. Κονεμένου από τη μητέρα του. Για την οικογένεια της μητέρας του ο Νικόλαος Κονεμένος γράφει στην πλασματική «Διαθήκη» του τα εξής:

«Ως και της μητρός μου το οικογενειακό όνομα ήτουν Gozzi και όχι Cìciliani (Τσιτσιλιάνος), όνομα οπού τους είχε δοθεί όταν από τη Σικελία είχαν πάει και αποκατασταθεί στην Κεφαλονιά, κι' οπού οι απόγονοί τους το εξελλήνισαν και το έκαμαν Σικελιανός. Και το όνομα Gozzi έχει στενή σχέση με το Κότσης. Το ένα είν' από τ' άλλο, χωρίς αμφιβολία. Ήταν από ταις καλαίς οικογένειαις της Ιταλίας και είχαν συγγένεια, κατά την οικογενειακή παράδοσι, με ταις οικογένειαις Salimbeni και Ghislanzoni της Φλωρεντίας. Αν ζήσω, θα πάω να επισκεφτώ κι' εκείνους εκεί, για να μου

9. Βλ. *Ηλία Βασιλά*, Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον, ό.π., σ. 13α. *Του ίδιου*, Ο Ηπειρωτής μαθητής του Σολωμού κτλ., ό.π., σ (8β).

10. Βλ. γι' αυτόν *Νέστορος Γεωργίτση*, Γεώργιος Κονεμένος βέης, περ. «Ηπειρωτικά Χρονικά», τόμ. Β' (1927), Παράρτημα Α', σ. 39 - 41, όπου και φωτογραφία του και το οικόσημο της οικογενείας του. Πρβλ. *Ηλία Βασιλά*, Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού κτλ., ό.π., σ. (9α).

κάμουν και κανένα τραπέζι. Μολοπού δεν είναι Αρβανίταις, μπορεί όμως να τύχη να έχουν αισθήματα κι' αυτοί αρβανίτικα και να παραδέχονται και να τιμούν τη συγγένεια ως στα *δεκατέσσερα ζωνάρια*. Αλλ' ας ήναι κι' ως στα οχτώ· είμαι μέσα»¹¹.

Σύζυγος του Νικολάου Κονεμένου ήταν η Σαπφώ - Ελισάβετ Σκυλίτση, αδελφή του Ισιδωρίδη Σκυλίτση, του μεταφραστή των «Αθλίων» του Ουγκώ. Ο γάμος τους έγινε στη Σμύρνη το 1855, αλλά δεν ήταν ευτυχής. Απέκτησαν δύο παιδιά, τη Βιργινία και τον Καίσαρα, αλλά η Σαπφώ έπαθε νευρική διαταραχή και ο Κονεμένος την εγκατέλειψε. Αργότερα έζησε με τη δεύτερη ή μάλλον «με την ύστερη» γυναίκα του, αστεφάνωτη, Νικόλη Παπαδοπούλου, στην Κέρκυρα, με την οποία απέκτησε δύο παιδιά, το Σπύρο και την Κιάρα (τα ονόματα των γονέων του)¹².

Για την Πρέβεζα ειδικότερα στη φανταστική «Διαθήκη» του ο Ν. Κονεμένος γράφει τα εξής, που μας πληροφορούν και για την τοπογραφία, την ιστορία και την κοινωνική ζωή της πόλης το έτος που εκδόθηκε το έργο του αυτό (1901):

«15. Στην πατρίδα μου Πρέβεζα, 'που είναι κι' ο τόπος όπου κατά τύχη έχω γεννηθεί, αφίνω να γένει ένας δρόμος αμαξωτός από το Παλιό-καστρο |δηλ. τη Νικόπολη| ως στην Καμαρίνα και να γένει κι' ένα υδραγωγείο για να έρχεται το νερό από κει στην Πρέβεζα. Κι' αφίνω και για να χωθή το χαντάκι (αν το συγχωρέση η Κυβέρνησι) 'που διατηρεί σε διάφορα μέρη του νερά το καλοκαίρι, 'που σέπονται και γεννάν μιάσματα, ή για να επισκευαστούν οι τοίχοι του και σκαφτή λίγο ακόμα η κοίτη του για να έμπουν τα νερά της θαλάσσης. Κι' αφίνω για να δοθεί δρόμος σε μερικά νερά 'που μένουν το καλοκαίρι προς το μέρος του Βαθού, καθώς και σε κείνα της Πούντας, όπου ως κι αυτά είναι η πρώτη και κυριώτερη αιτία των πυρετών, επειδή είναι πολύ κοντά. Κι' αφίνω για να συστηθή και μια Τράπεζα 'που να δανείζει με ενέχυρο και χωρίς ενέχυρο, μικραίς ποσότηταις από δέκα οθωμ|ανικαίς| λίρες και κάτω με τόκο 4% Κι' αφίνω για να γένεται κι' ένα πανηγύρι στο Παντοκράτορα κάθε Πρωτομαγιά ή Πεντηκοστής (κατά τον καιρό 'που να κάνει), όπου να ψένωνται διακόσια αρνιά από δεκαπέντε ως τριάντα λίτραις το καθένα. Ξέρω πολύ καλά, 'που στον τόπο μου κανένας σχεδόν δεν μπορεί να με ιδή, και τούτο χωρίς ποτέ μήτε να

11. Βλ. Ν. Κονεμένου, Διαθήκη, ό.π., σ. 77 (= Γ. Βαλέτα, Κονεμένος, Άπαντα, ό.π., σ. 404). Η αριστοκρατική οικογένεια των Salimbeni υπάρχει και σήμερα στη Φλωρεντία. Έχω υπόψη μου την οικογένεια Bertolini - Salimbeini - Vivai στη via Verdi 1.

12. Βλ. για όλα αυτά Ν. Κονεμένου, Διαθήκη, ό.π., σ. 1-2, 3-6, 71, 79 - 80 (= Γ. Βαλέτα, Κονεμένος, Άπαντα, ό.π., σ. 351 - 352, 352 - 354, 400 - 406). Πρβλ. Ηλία Βασιλά, Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού κτλ., ό.π., σ. (10β).

ζημιώσω, μήτε να πειράξω με κ'άνεναν τρόπο κ'άνεναν τους· μεταξύ των άλλων δεν έχω μήτε ζήσει εκεί, και μόνον σα μουσαφίρης έχω πάει διάφορaris φοραίς· αλλά δεν είναι λόγος αυτός για να θελήσω να ξεσυνεριστώ και εκδικηθώ αρνούμενος εκείνα τα καλά οπού έχω αποφασισμένα για τον τόπο, και αφού μάλιστα αυτά τα καλά δεν είναι μόνον προς ωφέλεια εκείνων οπού θα έρθουν σήμερα εκεί, αλλά είναι και προς ωφέλεια εκείνων οπού θα έρθουν κατόπι και οπού δεν μου έχουν φταιξει σε τίποτα, κι οπού ελπίζομε να βγουν καλύτεροι από τουτουνούς, τώρα μάλιστα οπού το Πατριαρχείο αποφάσισε να στείλει εκεί ταχτικόν ιεροκήρυκα ενάρετον και άξιον σαν τον Λάτα, οπού πολλούς ελληνικούς λαούς έχει διορθώσει, κι' οπού και η Ελληνική κυβέρνησι για πολιτικούς και άλλους σκοπούς έχει λάβει το μέτρο να συνοικήση την Πούντα ή 'Ακτιο με άποικους από τον Μωριά, γνωστούς για την αυταπάρνησι, την ειλικρένια και άλλαις αρεταίς τους, και να στείλη 'Επαρχο εκεί, ίσως και Νομάρχη, οπού και με αυτόν ακόμα θα βρίσκεται σε καθημερινή συγκοινωνία και σε καλαίς σχέσais ο τόπος, κι' πού ο κάθε λογίτατος και ο κάθε πατριώτης από την Πρέβεζα θα μπορή να πηγαίνη να τον επισκέπτεται και να συνομιλή και συζητή μαζί του, πίνοντας και καφέ και φουμάρωντας τσιγάρα, ένα οπίσω τ' άλλο, για διάφορα εθνικά αντικείμενα, εξαιρέτως για την πολιτική του Θεοτόκη, του Ράλλη, του Δελιγιάννη και για τα εκλογικά, προς κοινήν ωφέλεια και τέρψι και καλήν όρεξι για το γιόμα ή για το δείπνο»¹³.

Παρακάτω, στην παράγραφο 31, τροποποιεί λίγο όσα είπε προηγουμένως για το υδραγωγείο: «Δεν έχω λάβει καιρό», γράφει, «για να κάμω τον λογαριασμό και να ιδώ αν, έπειτ' απ' όλα αυτά 'που έχω διατάξει, υπάρχει έλλειμμα ή υπάρχει περίσσευμα |από το φανταστικό ποσό που αφήνει με τη «Διαθήκη» του|. Αν ήθελε υπάρχει έλλειμμα (οπού δεν πιστεύω), θα έλεγα να γένη οικονομία από το Υδραγωγείο, φέρνοντας τα νερά από την Καμαρίνα ως στη Νικόπολι κι' αφήνοντας να τα φέρη έπειτα όποιος ήθελε από τη Νικόπολι ως στην Πρέβεζα»¹⁴.

Δεν ξέρω αν όλα αυτά τα έργα που εμμέσως προτείνει στη «Διαθήκη» του το 1901 ο Κονεμένος για την Πρέβεζα έγιναν στα 88 χρόνια που πέρασαν από τότε. Ξέρω μόνο ότι η Πρέβεζα ετίμησε το άξιο τέκνο της με την ονομασία ενός δρόμου της σε «οδό Νικολάου Κονεμένου» και με την τοποθέτηση σε άλλο σημείο της προτομής του.

13. Βλ. *N. Κονεμένου, Διαθήκη, ό.π., σ. 19 - 20 (= Γ. Βαλέτα, Κονεμένος, 'Απαντα, ό.π., σ. 363 - 364*

14. Βλ. *N. Κονεμένου, Διαθήκη, ό.π., σ. 58 (= Γ. Βαλέτα, Κονεμένος, 'Απαντα, ό.π., σ. 391).*

Το επώνυμό του ο Νικόλαος Κονεμένος το ετυμολογεί, σωστά νομίζω, από το ρήμα «κονεύω» (τουρκ. *konmak*) = πάω και μένω κάπου, εγκαθίσταμαι (ιταλ. *alloggiare*), που κι αυτό παράγεται από το «κονάκι» (τουρκ. *konak*), που σημαίνει κατάλυμα, σπίτι. Ακολουθεί σε τούτο, καθώς ο ίδιος λέει, την ετυμολογία του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, του γνωστού λογίου της Λευκάδας (1815 - 1881), μόνο που το ρήμα «κονεύω» έχει ρίζα τουρκική και όχι ελληνική, όπως έλεγε ο Ζαμπέλιος. Μας πληροφορεί όμως ότι το παλαιότερο όνομα της οικογενείας του ήταν Κασκάνης. Ιδού τι γράφει επί του προκειμένου στη «Διαθήκη» του:

«Και να προσθήση εκείνος οπού θα μου κάνει τη νεκρολογία, πως το όνομα *Κονεμένος* είναι η παθητ. μετοχή του ρήματος *κονεύω* (*alloggiare*), οπού κατά τον ετυμολόγο Σπύρο Ζαμπέλη, έχει ρίζα ελληνική κι' οπού έπρεπε να γράφεται με δύο μ (*κονεμμένος* = *οικονευμένος*). Και να ειπή πώς ο προπάτοράς μου καπετάν Γιώργης ή άλλος προσητερός *Κονεμένος* πρέπει να είχε κονέψει ή κάμει κονάκι, καθώς λένε, σε κείνα σπίτι κάποιου χωριού των μερών του, και οπώς οι νοικοκυραίοι του σπητιού, μη γνωρίζοντας το όνομά του, θα τον εξεχώριζαν λέγοντας «ο *κονεμμένος*» αντίς να ειπούν «ο *μουσαφίρης*». Και οπώς δεν έλεγαν «ο *μουσαφίρης*», επειδή *μουσαφίρης* λέγεται εκείνος οπού είναι φίλος και γνωστός των νοικοκυραίων κι' οπού φιλοξενείται με την ευχαρίστησή τους, ενώ οπού ο προπάτοράς μου θα είχε πάει αυθαιρέτως να κάμει κονάκι εκεί με τα παλληκάρια του. Και να συμπεράνη, οπώς έτσι με τούτο θα έχει μείνει το όνομα *Κονεμένος* στην οικογένεια. Πως σας φαίνεται; ... Είχα ακούσει κάποια φορά από τον πατέρα μου, οπώς το παλαιότερο όνομα της οικογενείας ήταν *Κασκάνης*. Και υπάρχουν εδώ κάποιοι *Κασκάνηδες*, φουρνάρειοι, οπού ίσως είναι συγγενείς μου. Θα κυττάξω να του ιδώ και συνομιλήσω μαζί τους και ανακαλύψω τίποτα, αν δυνατόν, οπού να αναφέρεται στην καταγωγή μας. Και τούτο σαν *Αρβανίτης* και σύμφωνα με τα αισθήματα τα *αρβανίτικα*. Αν ανακαλύψω τίποτα, θα τους στείλω να γνωριστούν και με τη χήρα του ξαδέρφου μου Γιώργη *Κονεμένου*, οπού αν δεν ενδιαφέρεται για τον εαυτό της, πρέπει να ενδιαφέρεται όμως για ταις θυγατέραις της. Αλλ' αυτή, θα μου ειπήτε, δεν είναι *αρβανίτισσα*, και για τέτοια πράγματα δεν δίνει έναν παρά»¹⁵.

Αντίθετα με την ετυμολογία του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου (*Κονεμένος* από το *κονεύω*, *κονάκι*) ο μητροπολίτης Άρτας Σεραφείμ Βυζάντιος (Ξερόπουλος), στο βιβλίο του για την Άρτα και την Πρέβεζα, 1884, συνδέει το

15. Βλ. *Ν. Κονεμένου*, *Διαθήκη*, ό.π., σ. 76 - 77 (= *Γ. Βαλέτα*, *Κονεμένος*, Άπαντα, ό.π., σ. 403 - 404).

επώνυμο Κονεμένος με το χωριό Κόνιμα, που υπήρχε άλλοτε στην περιοχή Λακκοπούλας, προς βορράν της Πρέβεζας: «Προς νότον του χωρίου τούτου» [Γόρανα ή Αγορανά της περιοχής Λακκοπούλας], γράφει ο Βυζάντιος, «περί την ημισειαν ώραν, ην πάλαι χωρίον τι [...] ονομαζόμενον Κόνιτσα ή Κόνιμα, [όπου, νομίζω, το σημερινό Τρίκαστρο], εξ ου λέγεται ότι κατάγονται οι πρόγονοι της εν Πρεβέζη ευγενούς οικογενείας των Κονεμένων»¹⁶.

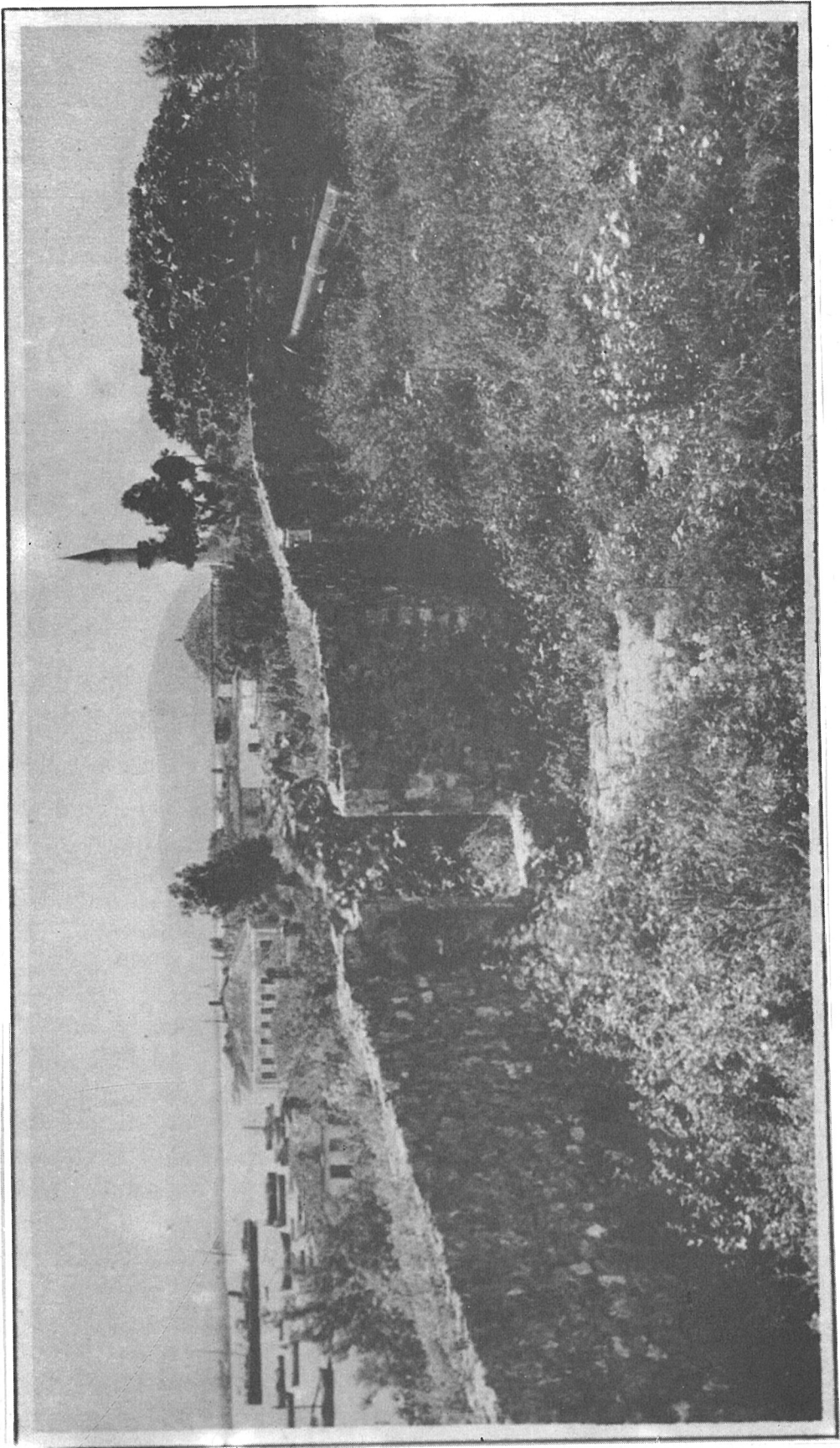
Τέλος ο Ευγένιος Ρίζος Ραγκαβής, στο βιβλίο του «*Livre d'or de la Noblesse Ioniennne*», και στο σημείο που κάνει λόγο για το γάμο του Κεφαλονίτη κόμητα Ηλία Σδρίν στην Πρέβεζα το 1885 με τη Μαρία Κονεμένου, κόρη του Γιωργάκη Κονεμένου βέη, γράφει, ότι κατά την παράδοση η οικογένεια των Κονεμένων κατάγεται από την αυτοκρατορική οικογένεια των Αγγέλων Κομνηνών του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Αλλά δε νομίζω πως αυτό αληθεύει¹⁷.

Αυτές είναι οι άμεσες αναφορές τού Ν. Κονεμένου στην Πρέβεζα – τον τόπο που γεννήθηκε. Υπάρχει όμως και έμμεση σχέση με αυτήν και γενικότερα με την Ήπειρο. Είδαμε ότι υπερηφανεύεται για την αρβανίτικη καταγωγή του από τη Λάκκα (Τσαμουριά). Επίσης είδαμε ότι πολύ νέος εδημοσίευσε στο περιοδικό των Αθηνών «Πανδώρα» ένα μικρό Ηπειρωτικό Γλωσσάριο. Τη γνώση του τοπικού ιδιώματος θα την απέκτησε βέβαια από τον πατέρα του, που όπως είπαμε, ήταν Ηπειρώτης από την Τσαμουριά, γιατί ο ίδιος δεν έζησε στην Πρέβεζα (είδαμε πως το λέει στη «Διαθήκη» του), παρά βρέφος 15 μήνες¹⁸. Κατόπιν έζησε στη Λευκάδα ως το 1841, την Κέρκυρα ως το 1869, την Πάτρα ως το 1885, και κατόπιν πάλι στην Κέρκυρα ως το θάνατό του, 1907.

16. Βλ. *Μητροπολίτου Σεραφείμ Βυζαντίου* (Ξενοπούλου), Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Ἄρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης, εν Αθήναις 1884, σ. 246.

17. Βλ. *Eugène Rizo Rangabé, Livre d'Or de la Noblesse Ioniennne*, τόμ. II, Céphalonie, Ελευθερουδάκης, Αθήναι 1926, σ. 573-574.

18. Βλ. *Ν. Κονεμένου, Διαθήκη*, ό.π., σ. 20 (= *Γ. Βαλέτα, Κονεμένος*, Ἄπαντα, ό.π., σ. 364-365): «Στην Ἁγία Μαύρα [δηλ. στη Λευκάδα], που είναι ο τόπος όπου έχει γεννηθεί η μάνα μου και είναι ο τόπος όπου έχω πρωτογνωρίσει, επειδή εκεί έχω ζήσει από την ηλικία δεκαπέντε μηνών ως σε κείνη εννιά χρονών, αφίνω» κτλ. Επίσης *Ηλία Βασιλά, Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολομού* κτλ., ό.π., σ. (10).

Πρέβεζα 1915. Φωτογραφία του Fred. Boissoupas από το Κάστρο του Αγίου Αντρέα. Διακρίνονται το τζαμί, το διοικητήριο και το πλοίο της γραμμής αρόδο.
Συλλογή Νί-κου Καράμπελα.

ΣΠΥΡΟΣ ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Δρ Ιστορικός

Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Η Πρέβεζα και κατά τις παραμονές του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας αλλά κατά κύριο λόγο κατά τη διάρκειά του χάρις στην επίκαιρη θέση της κατέστη εστία πολλών και ποικίλου χαρακτήρα ενεργειών και δραστηριοτήτων τόσο του Αλή πασά των Ιωαννίνων, πριν και κατά το στάδιο της αποστασίας του από τον σουλτάνο, όσο, κατά τη διάρκεια του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, των τουρκικών και των ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων. Τη θέση αυτή της Πρέβεζας ως εστίας αυτών των ενεργειών και δραστηριοτήτων και ως πόλου έλξεως των αντίπαλων, τότε, δυνάμεων καθόριζαν: η διέξοδος από αυτήν προς το Ιόνιο πέλαγος της ευρύτατης ενδοχώρας της Ηπείρου· η είσοδος με αυτήν στα ενδότερα του Αμβρακικού κόλπου· η γειτνίασή της προς το αγγλικό προτεκτοράτο των Επτανήσων με επίκεντρο την Λευκάδα, που παρείχε τη δυνατότητα επεμβάσεων στα επαναστατικά ελληνικά πράγματα και των εκπροσώπων αυτού του προτεκτοράτου και των αγγλικών προξενικών αρχών, που είχαν την έδρα τους την Πρέβεζα· τέλος το πλησιόχωρό της προς τις βόρειες και βορειοδυτικές περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας, που οδηγούσαν στο Μεσολόγγι, βασικό στόχο των αντιτιθέμενων, τότε μερών.

Τις δραστηριότητες και τις ενέργειες όλων των παραγόντων της εποχής εκείνης, οι οποίοι συνέκλιναν στην Πρέβεζα από διαφορετικές ο καθένας επιδιώξεις και στόχους προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους και με διαφορετικά ο καθένας μέσα προς πραγματοποίησή τους με βασικό στόχο όλων την απόλυτη εποπτεία και κυριαρχία στην επίκαιρη θέση της Πρέβεζας, μας απεικονίζουν εναργέστατα αρχειακές και άλλες πηγές του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Αυτές εμπεριέχουν ένα σημαντικώτατο αριθμό εγγράφων, πολλά των οποίων είναι έως σήμερα ανέκδοτα,

καθώς και πολύτιμων μαρτυριών¹, που φωτίζουν το όλο θέμα και παρέχουν την δυνατότητα της πληρέστερης, κατά το δυνατόν, σύνθεσης και ιστορικής αναπαράστασης της παρουσίας της Πρέβεζας στον αγώνα του 1821, της συμβολής των ελλήνων κατοίκων της και των προσφορών τους σ' αυτόν. Καρπός της επισταμένης μελέτης των αρχαιακών αυτών και των άλλων πηγών του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας είναι τα στοιχεία, τα οποία επακολουθούν στο πόνημα αυτό και τα οποία αναδεικνύουν την Πρέβεζα ως ένα σημαντικό επαναστατικό κόμβο στο γενικό πλέγμα της Ελληνικής κατά το 1821 επανάστασης. Αυτά, κατά περίπτωση, είναι τα ακόλουθα.

Α. Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

Κατά τις παραμονές του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, πριν και κατά το στάδιο της αποστασίας του Αλή πασά των Ιωαννίνων από τον σουλτάνο Μαχμούτ Β', δύο σημαντικά γεγονότα εστιάζονται στην πόλη της Πρέβεζας: η συνάντηση του Αλή πασά με τον Ιω. Παπαρρηγόπουλο, διερμηνέα του ρωσικού προξενείου στην Πάτρα· και η συγκέντρωση και σύσκεψη του Αλή πασά με Έλληνες οπλαρχηγούς και προκρίτους των επαρχιών, που ανήκαν στην δικαιοδοσία του.

1. Μνημονεύουμε, επί του προκειμένου χαρακτηριστικά: στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Γ.Α.Κ., τους φακέλους του Εκτελεστικού Σώματος των ετών 1824 και 1825 είτε, επίσης στα Γ.Α.Κ., στα ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη τους φακέλους του Εκτελεστικού Σώματος του έτους 1825· τα *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τομ. 1ος Βουλευτική περίοδος, Πρακτικά Βουλευτικού, Αθήναι 1971, Β' Βουλευτική περίοδος, τομ. 2ος, Πρακτικά Βουλευτικού, Αθήναι 1972, Αι Εθνικαί Συνελεύσεις, Α' Δ' εν Άργει Εθνική Συνέλευσις, τομ. 2ος Αθήναι 1973· τη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* των ετών 1828, 1829· και 1830· τα *Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου*, τόμ. 3ος, Ιούλιος - Δεκέμβριος 1824 και τομ. 4ος, Ιανουάριος - Ιούνιος 1825, αντίστοιχα εν Αθήναις 1922 και εν Πειραιεί 1926, και τομ. 6ος, εν Αθήναις 1966, Γερμανού Παλαιών Πατρών, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Γ. Τσουκαλά, Νο 3 Αθήναι 1956, Μ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής παλιγγενεσίας ή ο ιερός των Ελλήνων αγών*, έκδ. Γ. Τσουκαλά, Νο 14, Αθήναι 1957 Ιωάννου Ορλάνδου - Ανδρέου Λοκριώτου, *Απολογία περί των εν Λονδίνω διαπραγματευθέντων δανείων κατά το 1824 και 1825*, εν Αθήναις 1839, τομ. 1ος Χριστόφορου Περραιβού, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, έκδ. Τσουκαλά, Νο 2, Αθήναι 1956, Ν. Σπηλιάδου, *Απομνημονεύματα*, τόμ. 1ος, Αθήνησιν 1851 και τομ. 2ος, Αθήνησιν 1852 *Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* έκδ. 2α, τομ. 1ος, 2ος και 4ος, εν Λονδίνω αωξά' και επανέκδοση Χρ. Γιοβάνη, Αθήναι 1978, Ιωάν. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 4ος, *Thomas Gordon, History of the Greek Revolution*, Edinburgh and London 1844 (MDCCCXLIV), vol 1ud. George Finlay, *History of the Greek Revolution*, Edinburg and London, vol. 1ud and 2ud, MDCCCLXI (1841, Vou-tier, colonel, *Απομνημονεύματα*, έκδ. Τσουκαλά, Νο 11, Αθήναι 1957.

Η συνάντηση του Αλή πασά με τον Ιωάν. Παπαρρηγόπουλο στην Πρέβεζα πραγματοποιήθηκε τον Φλεβάρη 1820. Τότε, κατά τη συνάντηση αυτή ο μέν Ιω. Παπαρρηγόπουλος προσπάθησε να δημιουργήσει σχέσεις του Αλή Πασά με τη Ρωσία φαίνεται δε ότι υποσχέθηκε τη συμπαράσταση της Τσαρικής αυλής και κυβέρνησης στην επιτυχία των επιδιώξεών του, ο δε Αλή πασάς ανέπτυξε στον Ιω. Παπαρρηγόπουλο τα σχέδια και τους σκοπούς του. Βέβαια είναι η μαρτυρία ότι μετά τη συνάντηση αυτή των δύο ανδρών επακολούθησε η αποστασία του Αλή πασά². Η συνάντηση του Αλή πασά των Ιωαννίνων και με Έλληνες οπλαρχηγούς και προκρίτους πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβρη 1820. Τότε ο Αλή πασάς κατείχε ασφαλέστατα την Πρέβεζα γιατί έχοντας πάρει ήδη την απόφασή του να αποστατήσει από τον σουλτάνο είχε διορίσει εκεί διοικητή με 9.000 στρατό τον δευτερότοκο γιό του Βελή πασά για την υπεράσπιση τόσο του φρουρίου της Πρέβεζας, όσο και του φρουρίου της Άρτας³. Σύμφωνα με σχετική μαρτυρία της εποχής ο Αλή πασάς αποβλέποντας στην επιτυχία των στόχων και επιδιώξεών του κάλεσε στα όπλα «πάντας παντός γένους και θρησκείας ανθρώπους», ακόμη και αυτής, τους οποίους προγενέστερα είχε καταδιώξει, είτε με οποιοδήποτε τρόπο είχε ζημιώσει⁴. Στο προσκλητήριο του αυτό ανταποκρίθηκαν και πολλοί από τους Έλληνες οπλαρχηγούς και προκρίτους των διαφόρων επαρχιών, που βρίσκονταν κάτω από την εξουσία του, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν όλοι στην Πρέβεζα. Κατά τη διάρκεια αυτής της συγκέντρωσής τους ο Αλή πασάς ζήτησε τη συμπαράσταση και συνδρομή τους στις επιδιώξεις του κατά του σουλτάνου και για να επιτύχει αυτήν προχώρησε σε αρκετές παραχωρήσεις στους Έλληνες οπλαρχηγούς και προκρίτους οικονομικού, είτε άλλου, χαρακτήρα. Ανάμεσα σ' αυτές χαρακτηριστικότερη ήταν και η παραχώρηση της χρησιμοποίησης από αυτούς και ιδιαίτερων σημαιών⁵.

Εξασφαλίζοντας, έτσι, ο Αλή πασάς τόσο τη συμπαράσταση της Ρωσίας, κατά τις υποσχέσεις του Ιωάν. Παπαρρηγόπουλου, όσο και αυτή των Ελλήνων οπλαρχηγών και προκρίτων των επαρχιών της δικαιοδοσίας

2. Βλ. σχετικά Σπυρίδωνος Τρικούπη, *ό.π.*, τόμ. 1ος, σελ. 15, Αμβροσίου Φραντζή, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, εν Αθήναις 1839, τόμ. 1ος σσ. 59-62. Αυτός ο τελευταίος μαρτυρεί ότι ο Ιω. Παπαρρηγόπουλος πήγε στην Πρέβεζα προς συνάντηση του Αλή πασά έπειτα από γράμμα, που πήρε από αυτόν και τον προσκαλούσε να συναντηθούν εκεί προφανώς και κατά τις σχετικές μαρτυρίες ο Ιω. Παπαρρηγόπουλος ενεργούσε με εντολή των προϊσταμένων του αρχών.

3. Βλ. Νικ. Σπηλιάδου, *ό.π.*, τόμ. 1ος, σελ. 151.

4. Βλ. Ιωάν. Φιλήμονος, *ό.π.*, τόμ. 3ος, σελ. 237.

5. Βλ. Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, στην σημ. με αριθ. 4.

τους, προχώρησε στην αποστασία του από τον σουλτάνο, προοιωνίζοντας ασφαλώς και την Ελληνική επανάσταση. Και επί του προκειμένου η πόλη της Πρέβεζας όπου πραγματοποιήθηκαν οι δύο αυτές συναντήσεις ανοίγει το στάδιο της παρουσίας της στην Ελληνική επανάσταση, που αμέσως σχεδόν θα επακολουθήσει, καθώς και της συμβολής, των προσφορών και των θυσιών του ελληνικού πληθυσμού της.

Β. Η ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΩΝ ΣΟΥΛΙΩΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΤΗΣ, ΑΠΡΙΛΗΣ 1821.

Με την έναρξη του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας σημαντικότερο γεγονός το οποίο εστιάζεται στην πόλη της Πρέβεζας υπήρξε η απόφαση των Σουλιωτών οπλαρχηγών να επιτεθούν και να την καταλάβουν⁶. Η απόφαση αυτή πάρθηκε σε μυστική σύσκεψη των σημαντικότερων οπλαρχηγών του Σουλίου, που πραγματοποιήθηκε στις 18 Απρίλη 1821⁷ και στην οποία παραβρέθηκε και μίλησε σ' αυτήν και ο Χριστόφορος Περραιβός, ο οποίος κατά σχετική μαρτυρία της εποχής, έφτασε, τότε, στο Σούλι από τη Μάνη και παρουσίασε στους Σουλιώτες έγγραφο του Αλεξ. Υψηλάντη, στο οποίο εξηγείτο ο σκοπός του Έθνους⁸. Στη σύσκεψη αυτή, κοντά στα άλλα, ο Χριστόφορος Περραιβός επεσήμανε στους Σουλιώτες οπλαρχηγούς ότι η κατάληψη της Πρέβεζας και της Πάργας, των δύο αυτών παραθαλάσσιων πόλεων, που τις χαρακτήρισε «δύο ακλονήτους στήλας του Σουλίου», γιατί από αυτές μπορούσαν να ανεφοδιάζονται σε τρόφιμα και πολεμοφόδια⁹ θα συντελούσε στην ασφάλιση της επικοινωνίας με τον εθνικό στόλο· στον ευχερέστερο ανεφοδιασμό του Σουλίου με τροφές και πολεμοφόδια· στην «απονέκρωση των Τούρκων και ασφαλή ανάστασις των Ελλήνων, αφού, επί πλέον, και οι δύο πόλεις Πάργα και Πρέβεζα παρήγαγαν πλουσιοπάροχα προϊόντα¹⁰.

6. Για την απόφαση των Σουλιωτών οπλαρχηγών να επιτεθούν κατά της Πρέβεζας για να την καταλάβουν, για το σχέδιο, που εκπονήθηκε γι αυτήν, για τα γεγονότα, που συνάπτονται με την πραγματοποίησή του αυτού του σχεδίου και για τα αίτια της αποτυχίας του βλ. Χριστ. Περραιβού, *ό.π.*, σσ. 35-43, ο οποίος και πήρε μέρος αποφασιστικό στην όλη υπόθεση, Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 1, σελ. 155, Ιω. Φιλήμων, *ό.π.*, 4, σσ. 157-159, G. Finlay, *ό.π.*, ρ.ρ. 110-111, Th. Gordon, *ό.π.*, 1, σελ. 269.

7. Αυτή την ημερομηνία της σύσκεψης μαρτυρεί ο Χριστ. Περραιβός *ό.π.*, σελ. 35, ο οποίος και παραβρέθηκε σ' αυτήν, ενώ ο Ιω. Φιλήμων, *ό.π.*, 4, 157 μαρτυρεί την πραγματοποίησή της σύσκεψης στις 28 Μάη 1821.

8. Βλ. Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.* 1, σελ. 155.

9. Βλ. Χριστοφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 38.

10. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 39. Ο Ιω. Φιλήμων, *ό.π.* 4, 157 μαρτυρεί ότι «η Νικόπολις προ πάντων παρά την αξιόλογον θέσιν αυτής, το χαριέστατον κλίμα και τα πλούσια προϊόντα, έφερε και μεγάλη ποσότητα τηλεβόλων διαφόρου μεγέθους και πολεμοφοδίων.

Στην πραγματοποίηση αυτής της απόφασης των Σουλιωτών οπλαρχηγών για επίθεση κατά της Πρέβεζας, που πάρθηκε κατά πλειοψηφία, γιατί αυτή την εκστρατεία και επίθεση κατά της Πρέβεζας την έκριναν ως μόνον συμφέρον και ένδοξον δια την πατρίδα των»¹¹ ισχυρές δυνάμεις Σουλιωτών και συμμάχων τους, συνολικά 2.300 ανδρών βγήκαν από το Σούλι στις 25 Απρίλη 1821¹² και στις 26 του μήνα έφτασαν στο Λούρο, όπου και εστρατοπέδευσαν. Εκεί και κοντά στον δημόσιο δρόμο είχαν και την πρώτη σύγκρουση με δύναμη 100 Τούρκων, που ασφάλιζαν τη στενή διάβαση του δρόμου Ιωαννίνων -Πρέβεζας - Άρτας και παρά την αρχική τους άρνηση να παραδοθούν τελικά τους ανάγκασαν να μην αντισταθούν με τον όρο της ασφαλούς αναχώρησής τους για την Πρέβεζα, όπως και έγινε¹³. Μετά την επιτυχία τους αυτή οι Σουλιώτες πραγματοποίησαν εκεί νέα σύσκεψη και αποφάσισαν να προχωρήσουν προς την Πρέβεζα έχοντας συμμάχους τους και Τουρκαλβανούς. Πριν όμως προχωρήσουν στην απόφασή τους αυτή θεώρησαν ότι το σχέδιό τους κατά της Πρέβεζας έπρεπε να κοινοποιηθούν και στον Άγιο Μουχαρδάρη, αρχηγό των Τουρκαλβανών, πιστών στον Αλή πασά προκαλώντας κοινή σύσκεψη μ' αυτόν.

Στην απόφασή τους για επίθεση κατά της Πρέβεζας μετά την επιτυχία τους κοντά στον Λούρο και πριν από την πραγματοποίηση της κοινής τους σύσκεψης με τον Άγιο Μουχαρδάρη, οι Σουλιώτες ενισχύθηκαν και από τις πληροφορίες, που διεβίβασαν στον καπετάνιο Γιαννάκη Γεωργίου¹⁴ δύο Έλληνες Πρεβεζάνοι, που έφτασαν εκεί από την Πρέβεζα εξουσιοδοτημένοι από τους Έλληνες κατοίκους της¹⁵. Σύμφωνα με αυτές τις πληροφορίες μόλις η τουρκική φρουρά του Λούρου των 100 ανδρών έφτασε στην Πρέβεζα, πανικός κατέλαβε όλους τους Τούρκους της πόλης και χαρά τους Έλληνες, ενώ, εξ άλλου, η τουρκική φρουρά της Πρέβεζας δεν ξεπερνούσε τη δύναμη των 300 ενόπλων οθωμανών και ο φρούραχος

11. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 40.

12. Αυτή την ημερομηνία της εξόδου των Σουλιωτών από το Σούλι μαρτυρούν ο Χριστόφ. Περραιβός, *ό.π.*, σελ. 40 και ο Νικ. Σπηλιάδης, *ό.π.*, 1, σελ. 155. Έτσι ελέγχεται η μαρτυρία του Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, 157 ότι η σύσκεψη των Σουλιωτών πραγματοποιήθηκε στις 28 Μάη 1821.

13. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σσ. 40-41, Ιωάν. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, σελ. 158.

14. Γι αυτόν τον οπλαρχηγό ο Χριστόφ. Περραιβός *ό.π.*, σε υπ * σελ. 41 μαρτυρεί ότι ήταν «οπλαρχηγός της επαρχίας Λάμαρης, Αμφιλοχίας και Πρεβέζης, ανδρείος, φρόνιμος, εμπειροπόλεμος και πιστός».

15. Ο Ιω. Φιλήμων, *ό.π.*, 4, σελ. 158 μαρτυρεί ότι οι Έλληνες κάτοικοι της Πρέβεζας απέστειλαν στον Γιαννάκη Γεωργίου τους δύο συμπατριώτες τους «πλήρεις ήδη (σ.σ. μετά την επιτυχία των Σουλιωτών κοντά στον Λούρο) χαράς και ελπίδων, αλλ' αφωπλισμένοι πριν».

της πόλης ήτο «παιδίον όχι των δεκαέξ ετών μεγαλύτερον και ολίγου νοός»¹⁶. Ταυτόχρονα οι δύο Πρεβεζάνοι διεβεβαίωσαν τους Σουλιώτες δια του Γιαννάκη Γεωργίου ότι η κυρίευση της Πρέβεζας ήταν δυνατή «αναιμωτί» με την είσοδό τους, κάτω από τις οδηγίες τους, μέσα στην πόλη από οπή που βρισκόταν στο τείχος του φρουρίου¹⁷. Από αυτή την οπή οι δυο Πρεβεζάνοι υποσχέθηκαν να μπάσουν στην Πρέβεζα όλες τις δυνάμεις των Σουλιωτών, των οποίων οι άνδρες ανά 10 θα μοιράζονταν στα οθωμανικά σπίτια, στα οποία θα έπεφταν αιφνιδιαστικά, και θα προσέβαλαν τα γυναικόπαιδα και τους γέροντες Τούρκους, του οποίους σε συνέχεια θα προέβαλαν στους Τούρκους άνδρες, που βρίσκονταν στο φρούριο για να τους εξαναγκάσουν να τεθούν στη διάκρισή τους¹⁸.

Έπειτα από τις πληροφορίες αυτές και τις υποσχέσεις των δύο Ελλήνων απεσταλμένων του Ελληνικού πληθυσμού της Κέρκυρας όλοι οι Σουλιώτες οπλαρχηγοί¹⁹, συμφώνησαν ότι πρέπει να πραγματοποιήσουν την αιφνιδιαστική είσοδό τους στην Πρέβεζα με οδηγούς τους δύο πληροφοριοδότες τους. Από τους οπλαρχηγούς των Σουλιωτών μόνον ο Νότης Μπότσαρης, αν και συμφώνησε με τους άλλους, ζήτησε προηγουμένα να συναινέσει για την είσοδο στην Πρέβεζα και ο αρχηγός των Τουρκαλβανών του Αλή πασά Άγος Μουχουρδάρης. Όμως αυτός «κρυψίνους ων και καλύτροπος και ικανός να θαμβώνει πολλούς ώστε να λέγωσι το μέλαν λευκόν»²⁰ δέχτηκε μεν να συμπράξει στην επιτυχία του όλου σχεδίου κατά της Πρέβεζας, αντέτεινε όμως ότι θα έπρεπε προηγουμένως να υποταχθεί η Αμφιλοχία και να επακολουθήσει η υποταγή της Πρέβεζας. Ισχυρίστηκε μάλιστα ότι η άλωση της Πρέβεζας όχι μόνον δεν είναι ασφαλής, αλλά και οι Σουλιώτες στην περίπτωση κατάληψής της, δεν θα μπορούσαν να την

16. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 41. Στην υποσ. ** της ίδιας σελ. 41 ο Περραιβός μαρτυρεί ότι ο φρούραρχος, τότε, της Πρέβεζας ήταν «ο Αχμέτ πασάς, γιός του αρχιστράτηγου Ισμαήλ πασά» αντίπαλου του Αλή πασά των Ιωαννίνων.

17. Αυτή η οπή, κατά τις πληροφορίες των δύο Πρεβεζάνων, βρισκόταν στα δυτικά του φρουρίου, ήταν παραμελημένη, σε ελάχιστους γνωστή, περικυκλωμένη από βάτους και αγριόχορτα και τόσο ανοικτή, ώστε ελεύθερα να την περνά ένας ένοπλος. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 41.

18. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σσ. 41-42, Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, 158.

19. Ο Ιω. Φιλήμων, *ό.π.*, 4, σελ. 158 μαρτυρεί ότι συμφώνησαν οι Μάρκος Μπότσαρης, Φωτομάρας, Τούσας, Ζέρβης και Περραιβός.

20. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 41, Ιωάν. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, σελ. 159.

κρατήσουν, γιατί «την αρπάζει δια θαλάσσης ο Εγγλέζος, άμα του γράψει από Ιωάννινα ο Ισμαήλ πασάς» και ακόμη ότι οι Σουλιώτες θα επιχειρούσαν πράγματα αδύνατα· για τους λόγους αυτούς κατέληγε ότι οι Σουλιώτες δεν πρέπει να κυνηγούν πράγματα πάνω από τη δύναμη τους για να μη χαθούν άδικα²¹. Η χρονοτριβή όμως που παρενέβαλε ο Άγος Μουχουρδάρης έδωσε την ευκαιρία στον Ισμαήλ πασά, εχθρό και αντίπαλο του Αλή πασά, να μπάσει στο φρούριο της Πρέβεζας νέες δυνάμεις, τις οποίες απάρτιζαν 1.500 άνδρες κάτω από τις διαταγές εμπειροπόλεμων αρχηγών και οι οποίες κινήθηκαν προς την Πρέβεζα δια του Αμβρακικού κόλπου. Η νέα κατάσταση, που δημιουργήθηκε συνετέλεσε ώστε η εκστρατεία και η είσοδος των Σουλιωτών στην Πρέβεζα να κριθεί ασύμφορος, να εγκαταλειφθεί κάθε προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση, οι Σουλιώτες να κινηθούν πανστρατιά για τα Λέλοβα, να διορίσουν τον Χριστόφ. Περραιβό φρούραρχο στη Ρινιάσα και να αποτύχει οριστικά, την εποχή αυτή κάθε απόπειρα κυρίευσης της Πρέβεζας²². Βασικά αίτια αυτής της αποτυχίας πρέπει να θεωρηθούν: η αντίδραση του Άγο Μουχουρδάρη κατά του σχεδίου κυρίευσης της Πρέβεζας προβάλλοντας το πρόσχημα της προγενέστερης κυρίευσης της Αμφιλοχίας· η αναποφασιστικότητα των Σουλιωτών οπλαρχηγών· η εμμονή του Νότη Μπότσαρη να έχουν συμμετοχο στο σχέδιο τον Άγο· και η μετακίνηση ισχυρών δυνάμεων από τον Ισμαήλ πασά και η είσοδός τους στο φρούριο της Πρέβεζας. Αποτέλεσμα της αποτυχίας αυτής ήταν η σκληρή εκδίκηση των Τούρκων κατά των αόπλων Ελλήνων της Πρέβεζας, αφού μαρτυρείται ότι η τουρκική εκεί φρουρά μη τολμώντας να πραγματοποιήσουν έξοδο κατά των Σουλιωτών «εξεδικείτο σκληρώς κατά των αόπλων Ελλήνων της πόλεως, ων την τελείαν καταστροφήν και διαρπαγήν προέλαβε μόνη η περιπαθής παρέμβαση των προξένων Αγγλίας και Γαλλίας»²³.

21. Βλ. Χριστοφ. Περραιβός, *ό.π.*, σελ. 43, Ιωαν. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, σελ. 159.

22. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 43, Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, σελ. 159. Η Ρινιάσα ήταν μικρό φρούριο κτισμένο κοντά στη θάλασσα, ανάμεσα στην Πρέβεζα και την Πάργα. Η κατοχή αυτού του φρουρίου επέτρεπε την ελεύθερη επικοινωνία των Σουλιωτών με τη θάλασσα.

23. Βλ. Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, σελ. 159.

Γ. ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΕΠΙΘΕΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, 1824-1825.

Το πρόβλημα της επίθεσης ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων κατά της Πρέβεζας ειδικότερα και κυριαρχία τους σ' αυτήν και γενικότερα της επέκτασης της επανάστασης σ' όλη την Ήπειρο παρουσιάστηκε έντονα και με έξαρση κατά τα μέσα του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Τα γεγονότα, που συνάπτονται με το πρόβλημα αυτό και τα οποία συνάγονται από ανέκδοτες έως σήμερα αρχειακές πηγές, αλλά και άλλες δημοσιευμένες καθώς και από διασταυρούμενες μαρτυρίες άλλων πηγών της ελληνικής κατά το 1821 επανάστασης, ξετυλίχτηκαν κατά το ακόλουθο διάγραμμα.

α. Η σύσταση επαναστατικής επιτροπής Ηπειρωτών και οι ενέργειες

και επαφές της με τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο. Στις αρχές του 1824 «οι χριστιανοί της Άρτας, της Πρεβέζης, του Ραδοβιζδίου, των Τζουμέρκων, της Γότζιστας, του Ζαγοριού, της Χειμάρρας και εν ενί λόγω όλης της Ηπείρου» μη υποφέροντας τον δυσβάστακτο οθωμανικό ζυγό απεφάσισαν με τα όπλα να τον αποτινάξουν για να αποκτήσουν την ελευθερίαν τους²⁴. Για να πετύχουν αυτό το σκοπό τους συνέστησαν μια επιτροπή τους, η οποία με έδρα την Άρτα απεδέχθη το βάρος της όλης υπόθεσης και την υποχρέωση να ζητήσει τη συνδρομή της Διοικήσεως, των «ελευθέρων αδελφών Ελλήνων» και των συμπατριωτών τους στα νησιά και στην ελεύθερη Ελλάδα. Έτσι τον Γενάρη του 1824 μερικοί από τους «ομογενείς» τους στην Άρτα ήλθαν σε επαφή με τους στρατηγούς Κ. Μπότσαρη και Ν. Κομπότη, τους ανέπτυξαν τα σχέδιά τους και ζήτησαν από αυτούς να έλθουν σε επαφή με τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, ο οποίος την εποχή εκείνη κατείχε το αξίωμα του Γενικού Διευθυντή της Δυτικής Ελλάδας με έδρα το Μεσολόγγι. Στην επαφή αυτή οι δύο εντεταλμένοι των ομογενών της Άρτας στρατηγοί ήλθαν σε επαφή με τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, και τον κατέστησαν κοινών των σχεδίων των Ηπειρωτών. Όμως ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος, τότε, από «διάφορα περιστατικά» δεν του επέτρεψαν να δώσει συνέχεια στην όλη υπόθεση.

Κατά τον Απρίλη, όμως, 1824 εκ νέου «οι εν Άρτα», μέλη της πανηπειρωτικής επαναστατικής επιτροπής συνεννοήθηκαν τώρα με τους καπετάνιους Δημήτρη Γόγου, Μήτρο Κουτελίδα και Γιάννη Γεωργίου, καθώς και με διάφορους προκρίτους και αποφάσισαν από κοινού να αποστεί-

24. Βλ. στο Παράρτημα, έγγραφο με αριθ. 4, Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν, φάκ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825.

λουν άνθρωπον «επί τούτου» και γράμματα προς τον Αλέξ. Μαυροκορδάτον ως Γενικόν Διευθυντήν της Δυτικής Ελλάδος και γνωστοποιώντας τα σχέδιά τους να του ζητήσουν την έγκριση και συμπαράστασή του. Ταυτόχρονα και οι πρόκριτοι του Ζαγορίου σε συνεννόηση με τους «φίλους εν Κερκύρα» έστειλαν και αυτοί άνθρωπό τους προς τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο διαδηλώνοντας σ' αυτόν την απόφασή τους να κινηθούν για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού, εάν τους παρεχόταν κάποια βοήθεια²⁵.

β. Ο Μαυροκορδάτος κοινοποιεί την υπόθεση στη Διοίκηση του αγώνα. Έπειτα από τις παραστάσεις της επιτροπής των ομογενών της Άρτας, αλλά και των προκρίτων του Ζαγορίου ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος εκοινοποίησε την όλη υπόθεση της γενικής επανάστασης στην Ήπειρο με πρώτο στόχο την επίθεση κατά της Πρέβεζας, στη Διοίκηση του αγώνα και ειδικότερα στο εκτελεστικό Σώμα. Την ίδια, επίσης, εποχή, αρχές του Μάη 1824, και η επιτροπή του ελληνικού δανείου στο Λονδίνο, που την απάρτιζαν οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδρέας Λοκριώτης έγραφαν σχετικά προς το Εκτελεστικό Σώμα τονίζοντας ότι «ο Μήτσος Κοντογιάννης έδωσε τινά σχέδια εις την Ελληνικήν Διοίκησιν προς ελευθερίαν της Άρτας και της Πρέβεζας» οι οποίες χαρακτηρίζονταν «ως προπύργια της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, του Πίνδου και Μετζόβου, ως προπύργια της Αλβανίας και του Ολύμπου και Αγράφων, ως προπύργια της Θεσσαλίας»²⁶ Στο ίδιο μάλιστα, γράμμα τους πρόσθεταν ότι αυτά τα σχέδια τους φαίνονταν «τα μόνα» και η Διοίκηση με τους τρόπους, που γνώριζε «ημπορεί ευκόλως να τα κατορθώσει δια να μη μένη πλέον καμμία είσοδος εις τον εχθρόν»²⁷. Το Εκτελεστικόν Σώμα²⁸, έπειτα από όλα αυτά έδωσε εντολή στον Μαυροκορδάτο να εξακολουθήσει την ανταπόκριση και τις επαφές με τους εκπροσώπους των χριστιανών Ηπειρωτών «δια να ημπορέση να ωφεληθή εν καιρώ αρμοδίω η Διοίκησις»²⁹. Αυτή η εντολή του εκτελεστικού Σώματος προς τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο ενεθάρρυνε τα μέλη της επιτροπής στην Άρτα στην

25. Όλα αυτά βλ. όπως στη σημ. με αριθ. 24. Το έγγραφο αυτό, ανυπόγραφο, αποτελεί από το ίδιο το περιεχόμενό του Έκθεση σχετικά με την όλη υπόθεση και τα γεγονότα τα συναπτόμενα με αυτήν, που φαίνεται ότι υποβλήθηκε στη Διοίκηση του αγώνα από επιτροπή Ηπειρωτών.

26. Βλ. στο *Παράρτημα*, έγγραφο με αριθ. 1, Γ.Α.Κ. Εκτελεστικόν, φακ. 7, 1-6 Μαΐου 1824 οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδρέας Λοκριώτης προς την Σεβαστήν Ελληνικήν Διοίκησιν εις Πελοπόννησον, Λούδρα 3 Μαΐου 1824.

27. Βλ. όπως στην παραπάνω σημείωση με αριθ. 26.

28. Αυτό την εποχή εκείνη απάρτιζαν:

29. Βλ. όπως στη σημ. με αριθ. 24.

πορεία προς πραγματοποίηση των πανηπειρωτικών στόχων, γι' αυτό και με νέους απεσταλμένους του στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο από την Άρτα επαναλάμβαναν τα προβλήματά τους αποστέλλοντας ταυτόχρονα σ' αυτόν και σχέδιο για την επίθεση κατά της Πρέβεζας και παράδοσής της θεωρώντας ότι αυτή είναι κατορθωτή, εάν εχρησιμοποιούνται από τη Διοίκηση του αγώνα «υποσχέσεις αμοιβών και χρήματα μερικά». Με νέα αναφορά του προς το Εκτελεστικόν Σώμα ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος γνωστοποιούσε σ' αυτό τις νέες πληροφορίες και έπαιρνε νέα εντολή» να υποσχεθή καθετί και ν' ακολουθήση με δραστηριότητα αυτήν την ανταπόκρισιν»³⁰.

γ. Το σχέδιο επίθεσης κατά της Πρέβεζας και παράδοσής της. Το σχέδιο της Πρέβεζας, που έστειλαν με τον απεσταλμένο τους στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο τα μέλη της πανηπειρωτικής επαναστατικής επιτροπής από την Άρτα κατά τις εκτιμήσεις τους είχαν ωριμάσει και «ο καιρός ήτο αρμοδιώτατος», επειδή ο Ομέρ πασάς είχε εισβάλει στην Ακαρνανία και η περιοχή της Πρέβεζας είχε αδειάσει από εχθρικές δυνάμεις. Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες της εποχής³¹, σε γενικές γραμμές του σχεδίου, προβλεπόταν «πολλοί ένοπλοι μισθωτοί» μέσα στην Πρέβεζα θα επετίθεντο κατά των Τούρκων, και θα κατέσφαζαν όσους βρίσκονταν μέσα στο φρούριο, όταν θα δινόταν το σημείο της επίθεσης, ενώ κατά τις βεβαιώσεις κευπατριδών τινων εκ των κατοίκων εκείνων των μερών είχαν ετοιμάσει τα πάντα για το κίνημα ευθύς ως θα κατέφθαναν στα παράλια της Ρηνιάσας 5-6 πολεμικά πλοία για να συνδράμουν την όλη επιχείρηση από τη θάλασσα. Το σχέδιο αυτό κατά της Πρέβεζας κοινοποίησε στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο και ο Χρηστάκης Ράγκος. Αυτός τότε, βρισκόταν στο αγγλοκρατούμενο Ιόνιο νησί Κάλαμο, όπου και δέχτηκε απεσταλμένο «των εν Πρεβέξη ομογενών, οι οποίοι του παράγγειλαν να ειδοποιήσει και αυτός τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο ότι όλοι οι κάτοικοι της Πρέβεζας, της Λάμαρης και των Λακών έχουν διοργανωθεί «τακτικώτατα» να λάβουν τα όπλα κατά των Τούρκων και είχαν έτοιμους ενόπλους «δια να εξολοθρεύσωσιν εν ριπή οφθαλμού τους εν τω φρουρίω ευρισκόμενους Τούρκους», αρκεί να φανούν σε εκείνα τα παράλια ελληνικά καράβια³². Τις διαβεβαιώσεις αυτές του απεσταλμένου των ομογενών της Πρέβεζας γνωστοποίησε στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο ο Χρηστάκης Ράγκος με γράμμα του στις 16 Οκτώβρη 1824.

30. Βλ. όπως στη σημ. με αριθ. 24.

31. Βλ. Νικ. Σπηλιάδου, *Απομνημονεύματα*, 2, σελ. 118 και σελ. 119, υποσημ. 1.

32. Βλ. Νικ. Σπηλιάδου, *ό.π.*, σελ. 119, υποσ. 1.

Ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος κοινοποίησε το σχέδιο της επίθεσης κατά της Πρέβεζας στο Εκτελεστικό Σώμα, το οποίο, φαίνεται, ότι το αποδεχόταν σιωπηρά αφού έδωσε εντολή σ' αυτόν να συνεχίσει τις επαφές και την ανταπόκριση για όλη αυτή την υπόθεση με τους εξουσιοδοτημένους Ηπειρώτες. Ταυτόχρονα αποδεχόμενος ο ίδιος ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος το σχέδιο της επίθεσης και της κυρίευσης της Πρέβεζας έγραφε σχετικά και στον Πρόεδρο του, τότε, Εκτελεστικού Σώματος Γεώρ. Κουντουριώτη αναπτύσσοντας σ' αυτόν τα μέτρα, που θα έπρεπε να παρθούν για την πραγματοποίησή του με επιτυχία. Έτσι πρώτα στις 3 Σεπτέμβρη 1824 έγραφε στον Γ. Κουντουριώτη από το Λιγοβίτζι ότι είχε σκοπό να κινήσει «κατ' αυτές πάντα λίθον» για να συμβιβάσει τους στρατηγούς Ανδρέαν Ίσκον και Ράγκον και τον χιλιάρχον Καραγιάννη «και όλαις δυνάμεσι» να κινήσει «την υπόθεσιν της Πρεβέζης, καθώς η Επιτροπή εις πλάτος ιδεάζει την Διοίκησιν»³³. Σε νέο γράμμα του, πάλι από το Λιγοβίτζι, στις 16 Σεπτέμβρη 1824, ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος επεσήμαινε στον Πρόεδρο του Εκτελεστικού Σώματος Γεώρ. Κουντουριώτη ότι η υπόθεση της επίθεσης κατά της Πρέβεζας «και της οργανιζομένης επαναστάσεως απαιτεί άνθρωπον φρόνιμον και με υπόληψιν, επειδή διαφορετικά ο κόσμος δεν πείθεται»³⁴ Με περισσότερες και πιο συγκεκριμένες απόψεις για τη διενέργεια της επίθεσης κατά της Πρέβεζας επανήλθε ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος με νέο γράμμα του από το Λιγοβίτζι, πάλιν, προς το Γεώρ. Κουντουριώτη στις 23 Σεπτέμβρη 1824³⁵. Για την επιτυχία αυτής της επίθεσης επεσήμαινε στον τότε πρόεδρο του Εκτελεστικού Σώματος ότι «θέλουν χρειασθεί τουλάχιστον 8 καράβια, ας είναι και από τα μικρότερα και έν σώμα Σουλωτών». Αυτό το σώμα έγραψε ότι μπορούσε να μπαρκαριστεί εύκολα στη Γαστούνη και να μεταβιβαστεί στην Σπλάντζαν, αφού προμηθευόταν από όλα τα αναγκαία και αφού του δινόταν φροντιστής και χρήματα για την τροφοδοσία των ανδρών του σώματος. Σε συνέχεια ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος τόνιζε στον Γεώρ. Κουντουριώτη ότι κάτω από τις περιστάσεις, που επικρατούσαν στην Δυτική Στερεά η Διοίκηση έπρεπε να διορίσει ένα «των

33. Βλ. *Αρχαία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου ό.π.*, τόμ. 6ος, εν Αθήναις 1966, σελ. 175 το απόσπασμα του γράμματος του Αλ. Μαυροκορδάτου προς τον Γεώρ. Κουντουριώτη.

34. Βλ. *Αρχαία Α. και Γ. Κουντουριώτου, ό.π.*, τόμ. 3ος, εν Αθήναις 1922 στη σελ. 210 το απόσπασμα από το γράμμα Αλ. Μαυροκορδάτου προς Γεωρ. Κουντουριώτη.

35. Βλ. σχετικά *Αρχαία Α. και Γ. Κουντουριώτου, ό.π.*, τόμ. 3ος, εν Αθήναις 1922, σσ. 241-242 το απόσπασμα του όλου γράμματος του Αλέξ. Μαυροκορδάτου προς τον Γεώρ. Κουντουριώτη.

σημαντικών Πελοποννησίων με σώμα ικανόν» επισημαίνοντας ότι για τις σχέσεις και επαφές με την Άρτα και για το σχέδιο κατά της Πρέβεζας και «δι όσα άλλα οργανίζονται» δε έβλεπε κανένα από τους εντόπιους να κυβερνήσει όλα αυτά, καταλήγοντας δε επέμενε ότι δεν πρέπει «να αμεληθεί το σχέδιο της Πρεβέζης» και ότι βρισκόταν σε ανταπόκριση με κάποιον σημαντικό και με υπόληψη, που βρισκόταν στην Άρτα γι' αυτό τον σκοπό.

Έχοντας αποδεχθεί και εγκρίνει το σχέδιο της επίθεσης κατά της Πρέβεζας και κατ' επέκταση της επαναστατικής δραστηριότητας σ' όλη την Ήπειρο, προφανώς για λόγους προσωπικής προβολής και στην περίπτωση επιτυχίας του ισχυροποίησης της πολιτικής του θέσης, ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος σε νέο γράμμα του από την Χρυσοβίτσα του Ξηρόμερου στις 17 Οκτώβρη 1824 προς τον Γεώρ. Κουντουριώτη ανέπτυξε με σαφέστερες λεπτομέρειες τις ενέργειες, που έπρεπε να καταβληθούν για την επιτυχία των σχεδίων³⁶. Στο γράμμα του αυτό επεσήμαινε ότι η υπόθεση της Πρέβεζας έχει ωριμάσει σε τέτοιο βαθμό, ώστε «δεν επιδέχεται πλέον αναβολή». Έκρινε ότι γι' αυτήν έπρεπε να διοριστούν 6-8 καράβια μετρίου μεγέθους, μάλιστα 2-3 από αυτά να ήσαν μικρές γολέττες ή μύστικα, και να διοριστούν τα σώματα των στρατηγών Τούσα Ζέρβα, Γιώτη Δαγκλή, Γιωργάκη Δράκου και του αντιστράτηγου Λάμπρου Βείκου που η δύναμή τους συνολικά ανερχόταν σε 500 άτομα και περισσότερα, να κατέβουν στο Κρουονέρι έξω από Μεσολόγγι· στο Κρουονέρι έπρεπε αυτά τα σώματα να μαρκαριστούν, να βγούν στην Σπλάντζα ή όπου αλλού το καλούσε η χρεία, ενώ στον στρατηγό Νότη Μπότσαρη, κατά την κρίση του Μαυροκορδάτου, έπρεπε να δοθεί η αρχηγία από το μέρος της Άρτας έχοντας κάτω από τις οδηγίες του τον καπετάνιο Γιάννη Σούκα και όσα άλλα σώματα θα διορίζονταν σ' αυτό το μέρος, στον δε στρατηγό Τζόγκα έπρεπε να δοθεί η αρχηγία από το μέρος της Βόνιτσας και της Πούντας για να συντελέσει «εις το δισμπάρκον εντός την Πρεβέζης, όταν θα κυριευόταν το φρούριο του Αγ. Γεωργίου. Στο ίδιο γράμμα του ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος ζητούσε από τον Γεώρ. Κουντουριώτη να συντελέσει στον διορισμό του στρατηγού Λάμπρου Βείκου και του αντιστράτηγου Γιάννη Σούκα του αντιστράτηγου Βαλτινού στην εκστρατεία κατά της Πρέβεζας κάτω από τις διαταγές του Νότη Μπότσαρη ή του Τζόγκα, και του χιλίαρχου Καρα-

36. Βλ. σχετικά αυτές στα *Αρχεία Α. και Γ. Κουντουριώτου*, ό.π., τόμ. 3ος, εν Αθήναις 1922, σελ. 297 το απόσπασμα του όλου γράμματος του Αλέξ. Μαυροκορδάτου προς τον Γεώρ. Κουντουριώτου, όπου και οι παριτιθέμενες στο κείμενο μαρτυρίες.

γιάννη κάτω από τις διαταγές του Νότη Μπότσαρη, ενώ επεσήμαινε ότι ο ναύαρχος των караβιών, που θα έπαιρναν μέρος στην όλη επιχείρηση έπρεπε να είναι άνθρωπος άξιος και δραστήριος. Από όλα αυτά καταφαίνεται ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος είχε μελετήσει σ' όλες τις λεπτομέρειες το σχέδιο της επίθεσης, τότε, κατά της Πρέβεζας, βρισκόταν σε επαφές και ανταπόκριση με τους οπλαρχηγούς των Ηπειρωτών και επειγόταν στην πραγματοποίησή του, από την οποία προφανώς πίστευε ότι θα απεκόμιζε, σε περίπτωση επιτυχίας του, μεγάλα πολιτικά ωφελήματα. Γι' αυτό τον λόγο και επειδή το Εκτελεστικό Σώμα δεν έπαιρνε καμμία οριστική απόφαση, παρά τις «κατ' επανάληψιν» αναφορές του, έγραψε στις 20 Οκτώβρη 1824 προς αυτό ότι «έφθασα να δώσω τόσες υποσχέσεις, επειδή εφάνην μεσάζων δι' αδειάς της Κυβερνήσεως και αν είναι πεπρωμένον να ψευσθώ και άκων, δεν επιθυμώ να έχω την τύψιν του συνειδότης ότι διεκινδύνευσα αθώους ανθρώπους³⁷» Επεσήμαινε, επίσης, στο ίδιο γράμμα ότι «ο οργανισμός εξετάθη και το πράγμα ωρίμασεν ουκ ολίγον ώστε ή πρέπει να ενεργηθεί ή να διαλυθεί επιτηδείως δια να μη πάθωσιν οι αδελφοί μας³⁸».

Έπειτα από αυτές τις τοποθετήσεις του Αλεξ. Μαυροκορδάτου το, τότε, Εκτελεστικό Σώμα³⁹ απασχολημένο με σειρά μεγάλων προβλημάτων, τα οποία δημιουργούσε ο εμφύλιος πόλεμος και ο επαπειλούμενος κίνδυνος απόβασης Αιγυπτιακών στρατευμάτων από τον Ιμπραήμ πασά στην Πελοπόννησο «δεν είχε καιρόν να δώσει την προσοχήν του εις το να αντιπερισπασθώσιν οι εχθροί εις εκείνα τα μέρη και να κυριευθεί η αξιόλογος εκείνη θέσις της Πρεβέζης⁴⁰ και έδωσε εντολή «να μη επιχειρηθείτ⁴¹» κλείνοντας, έτσι, το όλο θέμα από το δικό του πλευρό.

δ. Η συγκρότηση ερανικών επιτροπών για την επανάσταση στην Ήπειρο. Παρά την απόφαση του Εκτελεστικού Σώματος ως Διοίκησης του αγώνα να σταματήσει κάθε συζήτηση για την επίθεση κατά της Πρέβεζας και γενικότερα για την επανάσταση στην Ήπειρο και την εντολή του να μη επιχειρηθεί τι έως εκείνα τα μέρη οι Ηπειρώτες δεν απέστησαν από τον σκοπό τους να ενεργήσουν αποφασιστικά για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυ-

37. Βλ. Νικ. Σηληιάδου, *ό.π.*, 2. σσ. 118-119.

38. Βλ. Νικ. Σηληιάδου, *ό.π.*, 2. σελ. 119.

39. Τότε το Εκτελεστικό Σώμα απάρτιζαν: ο Γεώρ. Κουντουριώτης πρόεδρος, ο Γκίκας Μπότσαρης αντιπρόεδρος και μέλη οι Αναγνώστης Σηληιωτάκης και Ιωάν. Κωλέττης, για να προστεθεί λίγο αργότερα και ο Ιω. Μαυρομιχάλης. Γενικός Γραμματέυς ο.

40. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 38.

41. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 24.

γού τους. Γι' αυτό και αποφάσισαν να διενεργήσουν οι ίδιοι συνεισφορές για τη συγκέντρωση του ανάλογου και αναγκαίου χρηματικού ποσού για την πραγματοποίηση της επιχείρησης. Επί πλέον αποφάσισαν να ζητήσουν, επίσης, συνεισφορές από τους συμπατριώτες τους, που βρίσκονται στα πλησιόχωρα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα, καθώς και από αυτούς, που βρίσκονταν στην ελεύθερη Ελλάδα, είτε διαβιούσαν στην ρωσική αυτοκρατορία, είτε σε άλλα μέρη της Ευρώπης. Ακόμη αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν για τον ίδιο σκοπό υπό τύπο δανείου όλα τα κοινά χρήματα, τα οποία κατά καιρούς «διάφοροι ομογενείς των αφιέρωσαν εις καταστήματα, σχολεία ή ορφανοτροφεία ή νοσοκομεία δια την πόλιν των Ιωαννίνων, δια το Ζαγόρι και αλλού»⁴². Μέ βάση αυτή την απόφασή τους οι Ηπειρώτες συνέστησαν ερανικές επιτροπές σε διάφορα μέρη εντός και εκτός της Ηπείρου και μιά, βασική, συνέστησαν στο Μεσολόγγι κατά τα τέλη του 1824, δεύτερη δε, επίσης σημαντική στο Ναύπλιο κατά τον Μάρτη 1825⁴³. Παρακλήθηκε, τότε, ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος ως Γενικός Διευθυντής της Δυτικής Ελλάδας να επιβλέπει τις πράξεις της επιτροπής του Μεσολογγίου, ο οποίος στην αρχή μεν αποποιήθηκε, έπειτα όμως από τις επίμονες παρακλήσεις των Ηπειρωτών υποσχέθηκε να δίνει τη γνώμη του «ως απλούς άνθρωπος» όταν θα ρωτιόταν⁴⁴. Η επιτροπή αυτή του Μεσολογγίου δραστηριοποιήθηκε αμέσως με τη σύσταση της, ήταν τριμελής, όπως και αυτή του Ναυπλίου⁴⁵ και μπήκε σε ανταπόκριση με όλα σχεδόν τα μέρη της Ηπείρου για την συγκέντρωση των αναγκαιούτων στην όλη επιχείρηση χρημάτων. Έστειλε μάλιστα, η ίδια αυτή επιτροπή του Μεσολογγίου και δύο απεσταλμένους της προς τη Διοίκηση του αγώνα ζητώντας τη συμπαραστάση και βοήθειά της.

ε. Το συμφωνητικό επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ για διαπραγμάτευση δανείου για την Ηπειρωτική επανάσταση. Ενώ τα πράγματα εξελίσσονταν με αυτόν τον τρόπο, παρουσιάστηκε στο Μεσολόγγι κατά τον Δεκέμβρη του 1824 προερχόμενος από το Ναύπλιο, όπου προφανώς είχε πληροφορηθεί τις ενέργειες της επιτροπής Μεσολογγίου για την εξεύρεση χρημά-

42. Για όλα αυτά βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 24, ή στο *Παράρτημα*, *έγγρ.* με αριθ. 4.

43. Βλ. για την επιτροπή του Μεσολογγίου, *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 42 για δε την επιτροπή του Ναυπλίου βλ. στο *Παράρτημα*, *έγγρ.* με αριθ. 3, Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν φακ. 6, 1-30 Απριλίου 1824 (Το Εκτελεστικόν) προς το Βουλευτικόν Σώμα, αριθ. 6249, εν Ναυπλίω τη 15 Απριλίου 1825.

44. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 42.

45. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 43, στο *Παράρτημα* *έγγρ.* με αριθ. 3.

των, κάποιος Ρούπενταλ, ο οποίος και προγενέστερα κατά το 1822, είχε φτάσει στην Ελλάδα και είχε, τότε, προτείνει τη σύναψη αγγλικού δανείου από την τότε Διοίκηση του αγώνα, του ύψους των 40.000.000 γροσίων με υποθήκη ελληνικών γαιών⁴⁶. Ο Ρούπενταλ φτάνοντας στο Μεσολόγγι ήλθε σε επαφή και συζητήσεις τόσο με τα μέλη της επιτροπής Μεσολογγίου, όσο και με τον Μαυροκορδάτο σχετικά με τη διαπραγμάτευση εκ μέρους του «μερικού δανείου στο Λονδίνο για τις ανάγκες της επανάστασης στην Ήπειρο». Αποτέλεσμα των επαφών και συζητήσεων αυτών ήταν να υπογραφεί συμφωνητικό ανάμεσα στην επιτροπή του Μεσολογγίου και του Ρούπενταλ, ο οποίος και αναλάμβανε τη διαπραγμάτευση του δανείου. Ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος, σύμφωνα με σχετική μαρτυρία⁴⁷ αρνήθηκε στην αρχή να εγκρίνει αυτή τη συμφωνία, έπειτα, όμως, από τα παράπονα των Ηπειρωτών εναντίον του, οι οποίοι του αντιπαράθεσαν ότι «αυτός εστάθη εκείνος, όστις τους έδωσε τόσες και τόσες υποσχέσεις, αι οποίαι δεν εφυλάχθησαν» και ότι «κινδυνεύουν εκ τούτου τόσαι ψυχαί με το να διεδόθη το πράγμα», ενώ η έγκριση από αυτόν της συμφωνίας ούτε τον ίδιον «βλάπτει ως μερικόν άνθρωπον, ούτε εις το συμφέρον της Διοικήσεως αντιβαίνει», απέσυρε τις αντιρρήσεις του και δέχτηκε να εγκρίνει τη συμφωνία με τον όρο η επιτροπή του Μεσολογγίου να συνεννοηθεί με την Διοίκηση⁴⁸. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο στάλθηκαν εκ μέρους της επιτροπής Μεσολογγίου στο Ναύπλιο προς τη Διοίκηση οι Κ. Πολυχρόνης⁴⁹, έμπιστο πρόσωπο του

46. Βλ. Νικ. Σηπλιάδου, *ό.π.*, 1, σελ. 461 και 2, σελ. 231. Βλ. σχετικά και Γ.Α.Κ., εκτελεστικόν φάκ. 2, 13 Ιανουαρίου - 30 Δεκεμβρίου 1823 δίφυλλο έγγραφο, αντίγραφο, του Α. Αξιώτη προς τον αρχιγραμματέα της επικρατείας Μινίστρο των Εξωτερικών θέσεων Θ. Νέγρη, εν Ερμιάτη τη κη' Ιανν. αωκγ. Σ' αυτό ο Α. Αξιώτης αναφέρει ότι με διαταγή της Διοικήσεως συνωμίλησε με τον Ρούπενταλ για το δάνειο, τότε, και έπειτα από πολλές συνομιλίες και διαφιλονικίες και τροπολογίες κατέληξαν στην πρότασή του για τη σύναψη του δανείου και για τους όρους, που εκείνος προέβαλε. Βλ και *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 24.

47. Βλ. *ό.π.*, στο *Παράρτημα*, εγγρ. με αριθ. 4 και Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν, φακ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825. Έκθεση ανυπόγραφη για την εξέγερση της Ηπείρου κατά των Τούρκων.

48. Βλ., *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 47.

49. Ο Κωνσταντίνος Πολυχρονιάδης «προτού και ήδη Πολυχρόνης επιθετούμενος» ήταν Ηπειρώτης, στενός φίλος του Αλέξ. Μαυροκορδάτου, και είχε φτάσει στο Μεσολόγγι από το Παρίσι κατά τον Σηπλιάδη και κατ' άλλους από την Πίζα της Ιταλίας. Αμέσως προσκολλήθηκε στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, κατέστη έμπιστο πρόσωπο σ' αυτόν και γι' αυτό και τώρα στάλθηκε στη Διοίκηση για να της κοινοποιήσει την υπόθεση του δανείου και αργότερα παρακολούθησε τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο από το Μεσολόγγι στο Ναύπλιο και προστέθηκε στην ακολουθία του Γεωρ. Κουντουριώτη-ως γραμματέας του, προφανώς με υπόδειξη του Αλέξ. Μαυροκορδάτου, κατά την εκστρατεία του εναντίον του Ιμπραήμ. Βλ. Ν. Σηπλιά-

Αλέξ. Μαυροκορδάτου και ο Γ. Πλέσσας, οι οποίοι και κοινοποίησαν την υπόθεση σε μερικά μέλη της Διοίκησης. Η εκλογή τον Κων. Πολυχρονιάδη ή Πολυχρόνη, στενού φίλου του Αλέξ. Μαυροκορδάτου καταδεικνύει, εκτός της δικής του συνεργείας στο δάνειο, κατά σχετική μαρτυρία⁵⁰, και το γεγονός ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος είχε εγκρίνει τη συμφωνία επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ για το δάνειο⁵¹ και ενεργούσε για τη σύμφωνη γνώμη και της Διοίκησης του αγώνα, αφού μάλιστα δεν είχε αποστεί από το σχέδιο της πανηπειρωτικής επανάστασης.

Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες της εποχής⁵² το δάνειο ανερχόταν σε 400.000 λίρες στερλίνες ή 2.000.000 δίστηλα, θαρχόταν «εις έκβασιν» αρχές ή τέλη Μάη 1825, θα γινόταν με υποθήκη των εθνικών προσόδων της Ηπείρου προς 50% και ο Ρούπενταλ υποχρεωνόταν με τα χρήματα του δανείου να συγκροτήσει τακτικό σώμα 2.600 ανδρών, το οποίο θα κατερχόταν στην Ελλάδα και θα υπέκειτο στις άμεσες διαταγές του Αλέξ. Μαυροκορδάτου. Σχετικά με το σώμα αυτό μαρτυρείται⁵³, ακόμη, ότι ο γραμματέας της επιτροπής του ελληνικού δανείου στο Λονδίνο Χριστόδουλος Κλωνάρης, προσκείμενος στον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, σκόπευε, αν γινόταν το δάνειο, να μεταφέρει στην Ελλάδα ξένα τακτικά στρατεύματα της δύναμης των 3.000 ανδρών για την κατάκτηση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Έτσι καταφαίνεται και από αυτή τη μαρτυρία ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος υπήρξε ο νους και η ψυχή της όλης υπόθεσης, και της επίθεσης κατά της Πρέβεζας και της πανηπειρωτικής επανάστασης και της σύναψης δανείου και της καθόδου με αυτό ξένου τακτικού σώματος που θα ετίθετο κάτω από τις άμεσες διαταγές του. Θα ισχυροποιούσε έτσι στο μέγιστο δυνατό βαθμό την πολιτική του θέση και θα γινόταν το κατ'εξοχήν πολιτικό πρόσωπο της επαναστατημένης Ελλάδας στην περίπτωση ε-

δου, *ό.π.*, 2, σελ. 267, *Ιω. Φιλήμονος, ό.π.*, 4, σελ. 328, ο οποίος και μαρτυρεί για τον Κων. Πολυχρονιάδη ή Πολυχρόνη ότι επρόκειτο περί «ανδρός επιρρεπούς επίσης και εις το συμβουλευειν ως εκ τρίποδος και εις το κατηγορειν αδιακρίτως. Στα *Γ.Α.Κ. Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, Εκτελεστικόν, φάκ. 9* και αλλού διασώζεται η αλληλογραφία του Γεωρ. Κουντουριώτη προς το Εκτελεστικόν Σώμα κατά την εκστρατεία του κατά τον Ιμπράημ, την οποία γράφει, σχεδόν πάντοτε, και υπογράφει ως γραμματέας του ο Κων. Πολυχρόνης.

50. Βλ. Νικ. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 2, σελ. 267 και *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 47.

51. Ο Νικ. Σπηλιάδης, *ό.π.*, 2, σελ. 231 μαρτυρεί κατηγορηματικά ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος συνήργησε «να κατορθωθεί το δάνειον» και ότι «έστειλε εις το Λονδίνον τον γνωστόν Ρούπενταλ» για τη διαπραγμάτευση του δανείου.

52. Βλ. στο *Παράρτημα, εγγρ. με αριθ. 3, Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν, φακ. 6, 1-30 Οκτωβρίου 1824 (το Εκτελεστικόν) προς το Βουλευτικόν Σώμα, αριθ. 6249, εν Ναυπλίω τη 15 Απριλίου 1825, Ν. Σπηλιάδου, ό.π.*, 2, σελ. 231.

53. Βλ. Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 2, σελ. 231.

πιτυχίας των σχεδίων αυτών και της όλης υπόθεσης, στηριζόμενος σε ξένα στρατιωτικά μισθοφόρα τμήματα. Η συμφωνία επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ επικυρώθηκε τελικά από τον Αλεξ. Μαυροκορδάτος και 8 Δυτικοελλαδίτες και Ηπειρώτες, ως αιτιολογικό δε για τη διαπραγμάτευση στο Λονδίνο από τον Ρούπενταλ του δανείου προβλήθηκε η αδυναμία της κεντρικής του αγώνα Διοίκησης να διαθέσει τα αναγκαία μέσα για να πολεμήσει τον εχθρό στην ξηρά, επειδή δαπανά μεγάλα ποσά στην αντιμετώπισή του κατά θάλασσα⁵⁴.

στ. Ενδοκυβερνητική διάσταση Ιω. Κωλέττη και Αλέξ. Μαυροκορδάτου για τη συμφωνία του δανείου. Η συμφωνία της επιτροπής των Ηπειρωτών του Μεσολογγίου και του Ρούπενταλ για τη διαπραγμάτευση μερικού δανείου με «υποθήκη των εθνικών προσόδων της Ηπείρου» και η επικύρωσή της από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο προκάλεσε σοβαρότατη ενδοκυβερνητική κρίση και διάσταση με κύρια πρόσωπα τον Ιω. Κωλέττη και τα άλλα μέλη του, τότε, Εκτελεστικού Σώματος, πλην του Γεωρ. Κουντουριώτη, και του Αλεξ. Μαυροκορδάτου και του Γεωρ. Κουντουριώτη ως προέδρου του Εκτελεστικού Σώματος⁵⁵. Είχε ήδη συμφωνηθεί το δάνειο και καθετί σχετικό με αυτό να κρατηθεί μυστικό, προ πάντων από τον Κωλέττη, ο οποίος και Ηπειρώτης ήταν και πολιτικός αντίπαλος του Αλεξ. Μαυροκορδάτου. Όμως ο Ιω. Κωλέττης επιστρέφοντας, τότε, στον Ναύπλιο από περιοδεία του στην Πελοπόννησο, πληροφορήθηκε σχετικά με αυτό «αγνοείται πόθεν»⁵⁶ και ενήργησε στην Κυβέρνηση, τα λοιπά μέλη του Εκτελεστικού Σώματος, για να επιτύχει την ακύρωσή του επισημαίνοντας ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος επεδίωκε το δάνειο για να ελευθερώσει την Ηπειρο και να ωφεληθεί πολιτικά. Τότε στο Ναύπλιο υήρχαν οι Κων. Πολυχρόνις και Γεώρ. Πλέσσας, απεσταλμένοι της επιτροπής Μεσολογγίου και του Αλεξ. Μαυροκορδάτου για να κοινοποιήσουν στη Διοίκηση τη συμφωνία για τη διαπραγμάτευση του δανείου. Από αυτούς, κατά μαρτυρία της εποχής⁵⁷, ο Γεώρ. Πλέσσας είχε στα χέρια του το έγγραφο της συμφωνίας γι' αυτό το δάνειο. Ο Ιω. Κωλέττης, που το πληροφορήθηκε, του ζήτησε να του το παραδώσει για να το υποβάλει στη Διοίκηση, εκείνος, όμως, αρνήθηκε με αποτέλεσμα να φυλακισθεί. Όταν, αργότερα, κατέ-

54. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 52.

55. Είναι γνωστό ότι μέλη τότε, του Εκτελεστικού Σώματος ήταν: ο Γεώρ. Κουντουριώτης, πρόεδρος, ο Γκίκας Μπότασης αντιπρόεδρος, μέλη οι Αναγνώστης Σπηλιωτάκης, Κων. Μαυρομιχάλης, Ιωάν. Κωλέττης και προσωρινός γενικός γραμματέας ο Δ. Χριστίδης.

56. Βλ. Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 2, σελ. 267.

57. Βλ., *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 56.

φθαναν στη Διοίκηση του αγώνα εντονότερες οι διαμαρτυρίες των μελών της επιτροπής του ελληνικού δανείου στο Λονδίνο, Ιωάν. Ορλάνδου και Ανδ. Λοκρίωτη⁵⁸, και οι καταγγελίες τους κατά του μερικού δανείου επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ και το Βουλευτικό Σώμα απεφάσισε να καλέσει τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, ως κύριο συνεργό του δανείου, για να απολογηθεί, ο Ιω. Κωλέττης, ο οποίος είχε αντιταχτεί στο να συμπεριληφθεί ο Μαυροκορδάτος στη συνοδεία του Γεωρ. Κουντουριώτη κατά την εκστρατεία του κατά του Ιμπραήμ «εδράξατο την ευκαιρίαν δια να τον εξώσει από τα πράγματα»⁵⁹ Γι' αυτό και με δική του ενέργεια συγκροτήθηκε νυκτερινό συμβούλιο από τα μέλη του Εκτελεστικού Σώματος, εκτός από τον Γεωρ. Κουντουριώτη⁶⁰ καθώς και άλλους κυβερνητικούς παράγοντες⁶¹, στο οποίο αποφασίστηκε να διακοινώσουν στον Γεωρ. Κουντουριώτη ότι «ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος έχει σκοπόν να γίνει δικτάτωρ»⁶². Έστειλαν μάλιστα και τον γραμματέα του Εκτελεστικού Βασιλείου Κουρουσόπουλο στη Σκάλα, όπου βρισκόταν ο Γεωρ. Κουντουριώτης, πάντοτε στην πορεία της εκστρατείας του κατά του Ιμπραήμ, ο οποίος και συνωμίλησε μαζί του «μυστικώς».

Όμως ο Γεωρ. Κουντουριώτης «όχι μόνον δεν έδωσε καμμίαν προσοχήν εις την παραγγελίαν των Νομοτελεστικών» η οποία συνίστατο στην αποπομπή του Αλέξ. Μαυροκορδάτου, «αλλά και διεκοίνωσε ευθύς του Μαυροκορδάτου το μυστικόν των»⁶³. Είναι φανερό ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος, όταν μετά την επιστροφή του στο Ναύπλιο από το Μεσολόγγι συνώδευσε τον Γεωρ. Κουντουριώτη στην εκστρατεία του κατά του Ιμπραήμ πασά «ως αναγκαίος»⁶⁴ κατατόπισε πληρέστερα τον πρόεδρο του Εκτελεστικού Σώματος για τα σχέδια επίθεσης κατά της Πρέβεζας και

58. Βλ. γι' αυτές αμέσως παρακάτω.

59. Βλ. Νικ. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 2. σελ. 268.

60. Ο Γεωρ. Κουντουριώτης συνοδευόμενος από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο και με γραμματέα τον Κων. Πολυχρόνι βρισκόταν ήδη την εποχή εκείνη, απο τα μέσα του Μάρτη 1825, στην εκστρατεία κατά του Ιμπραήμ πασά.

61. Κατά σχετική μαρτυρία, Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 2, σελ. 268, στο νυκτερινό αυτό συμβούλιο πήραν μέρος: ο Αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού Σώματος Γκίκας Μπότασης, τα μέλη του αυτού Σώματος Αναγ. Σπηλιωτάκης, Κων. Μαυρομιχάλης και Ιω. Κωλέττης, ο υπουργός τότε των Εσωτερικών της κυβέρνησης Γρηγόριος Δικαίος ο Παπαφλέσσας, ο επίσκοπος Πρεσθένης, ο Γ. Καρακασιάνης και άλλοι.

62. Βλ., *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 59.

63. Βλ., *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 59.

64. Βλ. Γ.Α.Κ., Ιστορικά αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, Εκτελεστικόν φάκ. 9, υποφάκ. 11-20 Μαρτίου 1825 το έγγραφο με αριθ. 4793, εν Ν. (αυπλίω) τη 11 Μαρτίου 1825, του Εκτελεστικού προς τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο.

πανηπειρωτικής επανάστασης, καθώς και για τη συμφωνία της επιτροπής του Μεσολογγίου - Ρούπενταλ για μερικό δάνειο υπέρ της Ηπείρου και τον είχε επηρεάσει για την αποδοχή τους. Είναι χαρακτηριστικό, επί του προκειμένου, γράμμα του προς τον αδελφό του Λάζαρο, στις 27 Μάρτη 1825 από την Τριπολιτσά, στην πορεία της εκστρατείας του κατά τον Ιμπραήμ, στον οποίο, κοντά στα άλλα τόνιζε ότι επιβαλλόταν ο σχηματισμός «μιάς εξιδιασμένης μοίρας» από 20 πολεμικά «και δύο εμπρηστήρια» για τη δυτική παραλία της Πελοποννήσου, «η οποία και εις της Πρεβέζης τον αποκλεισμόν και εις συστολήν των Αλβανών, οι οποίοι, όταν αποκλεισθεί η Πρέβεζα και φοβερίζονται τα οσπήτιά των δεν στρατοπεδεύουν ούτε εις την Ακαρνανίαν, ούτε εις την Αιτωλίαν, όπου δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν από τροφάς μη έχοντες την θάλασσαν»⁶⁵. Είναι εύλογο, γι' αυτό, ο Γεώρ. Κουντουριώτης όχι μόνον να μην αποπέμψει τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο από τη συνοδεία του, όπως του ζητούσαν τα υπόλοιπα μέλη του εκτελεστικού Σώματος, αλλά και να του ανακοινώσει «το μυστικόν των».

ζ. Η επιτροπή του ελληνικού δανείου στο Λονδίνο κατά του δανείου επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ. Η υπόθεση του δανείου της επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ προκάλεσε μεγάλη αναταραχή και σάλο στο Λονδίνο σε βάρος της Ελληνικής Διοικήσεως του αγώνα. Εκεί οι δανειστές του δευτέρου ελληνικού δανείου, Ρικάρδ, όταν πληροφορήθηκαν τη διαπραγμάτευση του μερικού δανείου για την Ήπειρο από τον Ρούπενταλ, διαμαρτυρήθηκαν στους Ιω. Ορλάνδο και Ανδ. Λοκριώτη, τα μέλη της επιτροπής του ελληνικού δανείου, επισημαίνοντας ότι η Ελλάδα δεν μπορεί «εφεξής» να έχει υπόληψιν «οταν πάσα τοπική διοικήσεις και μάλιστα όταν άτομα τινε στοχάζωνται ότι εμπορούσι να κάμωσι δάνειον»⁶⁶. Δριμύτεροι, εύλογα, στην κριτική τους κατά του μερικού δανείου για την Ήπειρο προς τη Διοίκηση του αγώνα υπήρξαν τα δύο μέλη της επιτροπής του δευτέρου ελληνικού δανείου στο Λονδίνο οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδ. Λοκριώτης. Σε γράμμα τους προς τη Διοίκηση του αγώνα από το Λονδίνο στις 15/27 Απρίλη 1825⁶⁷ επεσήμαιναν ότι «η διαπραγμάτευσις του Μεσολογγίου μετά του Ρούπενταλ ήτον το μόνον μέσον, όχι μόνον να μην επιτύχει καμμία τοπική Διοίκησις βοήθειαν τινε ή δάνειον, αλλά και η ίδια κεν-

65. Βλ. *Αρχεία Α. και Γ. Κουντουριώτου, ό.π.*, 4ος, σελ. 262 το απόσπασμα του όλου γράμματός του.

66. Βλ. Νικ. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 2, σσ. 267-268.

67. Βλ. στο *Παράρτημα, έγγρ. με αριθ. 2 από Γ.Α.Κ.*, Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, Εκτελεστικόν, φάκ. 10, Απρίλιος 1825.

τρική Διοίκησης όσα είχαν απολαύσει να τα χάσει». Τόνιζαν ακόμα στο ίδιο γράμμα ότι βλέποντας ο Λαός ότι μιά τοπική Διοίκηση ζητά να κάμει ξεχωριστά δάνεια και μάλιστα στέλνοντας ξένον άνθρωπον⁶⁸ θεωρεί ότι τα πράγματα βρίσκονταν σε αταξία, ενώ, εξ' άλλου ο σκοπός τέτοιου δανείου θα συντελούσε ασφαλέστατα «να χαθεί η υπόληψίς της κατά κράτος, ώστε να μη την εμπιστευθεί κανείς ούτε οβολόν» όταν μάλιστα όλα αυτά έγιναν ταυτόχρονα με την αποστασία του Θ. Κολοκοτρώνη και των Ζαΐμη και Λόντου. Γνωστοποιούσαν, επίσης, στο ίδιο γράμμα οι Ιω. Ορλάνδος και Ανδ. Λοκριώτης ότι προσπαθούσαν με όλα τα δυνατά τους μέσα να εμποδίσουν τη δημοσίευση της προκήρυξης του δανείου στο κοινό, ή με χρήματα ή με άλλο μέσο, ώστε «να εμποδισθεί η ανυποληψία και δυσφημία της Διοικήσεως και όλου του Ελληνικού λαού». Χαρακτηρίζοντας, ακόμη «φρικτόν πράγμα» να ζητά μια τοπική Διοίκηση να συνάπτει δάνεια όταν εκείνοι, που τα επιχειρούν «ολίγην πείραν και πράξιν έχουν των δανείων, επεσήμαιναν ότι «γίνονται αίτιοι μεγάλης βλάβης και αποτελεσμάτων ολεθρίων και αθεραπεύτων» γι' αυτό και διατύπωναν, τελικά, την πίστη τους ότι η Διοίκηση θα ελάμβανε όλα τα αναγκαία μέτρα για να λείψουν στο εξής παρόμοια λάθη⁶⁹.

Σε νέο γράμμα τους οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδ. Λοκριώτης προς την Διοίκηση του αγώνα την πληροφορούν για τις προσπάθειες, που κατέβαλαν στο Λονδίνο προς τον Ρούπενταλ για να τον αποτρέψουν από τη δημοσίευση του δανείου γνωστοποιώντας ταυτόχρονα ότι η συμφωνία επιτροπής Μεσολογγίου-Ρούπενταλ ήταν μια πραγματικότητα. Στο γράμμα τους αυτό τα δύο μέλη της επιτροπής του δεύτερου Ελληνικού δανείου από το Λονδίνο με ημερομηνία 18/30 Ιουνίου 1825⁷⁰ αναφέρουν ότι ο Ρούπενταλ, «επιφορτισμένος να διαπραγματευθεί το ψευδοδάνειο, τους ζήτησε δια μέσου των δανειστών του ελληνικού δανείου Ρικάρδ μια ποσότητα χρημάτων για να κάψει «έμπροσθέν» τους όλα τα έγγραφα σχετικά με το δάνειο.

Οι Ιω. Ορλάνδος και Ανδ. Λοκριώτης αποδέχτηκαν να του δώσουν χρήμα με τον όρο να μην κάψει τα έγγραφα, αλλά να τους τα παραδώσει, αλλ' αυτός αρνήθηκε. Επισήμαινεν, επίσης, στο ίδιο γράμμα τους ότι είδαν «με τα ομμάτια» τους «το θέσπισμα γεγραμμένον εις Μεσολόγγι κατά

68. Υπάρχει η μαρτυρία των δύο μελών της επιτροπής του δεύτερου ελληνικού δανείου στο Λονδίνο ότι ο Ρούπενταλ ήταν Γερμανός. Βλ. στο *Παράρτημα*, έγγρ. με αριθ. 5 από Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν, φάκ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825, εκ Λονδίνου την 18-30 Ιουνίου 1825.

69. Όλα αυτά προκύπτουν από το γράμμα Ιω. Ορλάνδου - Ανδ. Λοκριώτου, του οποίου το σχετικό απόσπασμα βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 67.

70. Βλ. αυτό στο *Παράρτημα*, έγγρ. με αριθ. 5, από Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν, φάκ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825.

την 24 Δεκεμβρίου δια δύο μιλλιούνια τα τάλληρα» από το ένα μέρος «Γραικικά» και από το άλλο γαλλικά, το οποίο μάλιστα είχε υπογραφεί από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, τον Κων. Πολυχρονιάδη ή Πολυχρόνι και άλλους έξ, για να καταλήξουν ότι «το πράγμα υπήρξε και υπάρχει μετά βεβαιότητας» και να τονίσουν, στο τέλος, ότι η Διοίκηση πρέπει να λάβει «τα ανήκοντα μέτρα» για να λείψουν «τοιαύτα ατοπήματα» που φέρουν βλάβη και ανυποληψία στην κεντρική Διοίκηση. Την προφύλαξη της Διοίκησης από «τοιαύτα ατοπήματα», όπως η περίπτωση του δανείου επιτροπής Μεσολογγίου Ρούπενταλ, προέβαλαν και τα δύο αυτά μέλη της επιτροπής του δευτέρου ελληνικού δανείου στο Λονδίνο, όταν, μετά την απελευθέρωση συνέγραψαν την «Απολογία» τους για όλες τις ενέργειές τους κατά τη διαπραγμάτευση των ελληνικών δανείων στο Λονδίνο⁷¹.

η. Το Εκτελεστικό Σώμα κατά του μερικού δανείου, για την Ήπειρο, επιτροπής Μεσολογγίου-Ρούπενταλ. Το Εκτελεστικόν Σώμα με απουσία του προέδρου του Γεωρ. Κουντουριώτη⁷² και την παρουσία του αντιπροέδρου Γκίκα Μπόταση και των μελών Αναγνώστη Σπηλιωτάκη, Κων. Μαυρομιχάλη και Ιωάν. Κωλέττη και του προσωρινού γενικού γραμματέα Δ. Χρηστίδη όταν πληροφορήθηκε τη συμφωνία ανάμεσα στην επιτροπή Μεσολογγίου και του Ρούπενταλ για διαπραγμάτευση μερικού δανείου για την Ήπειρο, με την επικύρωσή της και από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο απεφάσισε να γνωρίσει την όλη υπόθεση υπεύθυνα. Έτσι «μετακάλεσε» για το σκοπό αυτό την τριμελή επιτροπή Ηπειρωτών, που είχε συγκροτηθεί στο Ναύπλιο κοντά του Μάρτη 1825 σε συνέχεια της συγκρότησης των άλλων εραρικών επιτροπών και από τον Νοέμβρη 1824 και της παρόμοιας επιτροπής Μεσολογγίου «δια να ανακαλύψει τι τρέχει περί της υποθέσεως ταύτης». ⁷³ Η επιτροπή αυτή του Ναυπλίου τριμελής, όπως και εκείνη του Μεσολογγίου, απαρτιζόταν από τους Ηπειρώτες Ιωάν. Γενοβέλη από την Πρέβεζα⁷⁴, τον Μαργαρίτη Κυρίτση και τον Κ. Τασσίκα, από τους οποίους

71. Βλ. Ιωάννου Ορλάνδου και Ανδρέου Λοκριώτου, *Απολογία περί των εν Λονδίνο διαπραγματευθέντων δύο Ελληνικών δανείων κατά το 1824 και 1825*, τόμ. 1ος, σελ. 21, εν Αθήναις 1839.

72. Ο Γεώρ. Κουντουριώτης, ήδη από τα μέσα Μάρτη 1825, βρισκόταν σε πορεία της εκστρατείας του κατά του Ιμπραήμ πασά.

73. Βλ. στο *Παράρτημα*, έγγρ. με αριθ. 3, από Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν, φάκ. 6, 1-30 Απριλίου 1825, (το Εκτελεστικόν) προς το Βουλευτικόν Σώμα.

74. Ο Ιω. Γενοβέλης από την Πρέβεζα υπήρξε ένας από τους σημαντικούς Ηπειρώτες αγωνιστές κατά τη διάρκεια του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Προς το πρόσωπό του και τους αγώνες του έτρεφαν ιδιαίτερη εκτίμηση ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος, ο Ιωάν. Καποδίστριας και οι συμπατριώτες του Ηπειρώτες. Ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος γράφοντας στις 17 Δεκέμβρη 1824 από το Ανατολικό στον Πρόεδρο του Εκτελεστικού Σώματος Γεώρ. Κουντου-

παρέλαβε πέντε έγγραφα και πληροφορήθηκε και προφορικά ότι το συμφωνητικό με τον Ρούπενταλ για το δάνειο διαπραγματεύθηκε και έγινε από την επιτροπή του Μεσολογγίου⁷⁵. Η τριμελής αυτή επιτροπή των Ηπειρωτών στο Ναύπλιο γνωστοποίησε στα μέλη του Εκτελεστικού Σώματος το ποσό του δανείου και την υποχρέωση του Ρούπενταλ να συγκροτήσει με αυτό τακτικό σώμα 2.600 ανδρών, που θα υπέκειτο στις διαταγές του Μαυροκορδάτου⁷⁶. Το δε Εκτελεστικόν Σώμα πληροφόρησε σχετικά το Βουλευτικό Σώμα με έγγραφό του στις 15 Απρίλη 1825, το οποίο υπέγραψαν όλα τα μέλη του εκτός του Προέδρου του Γεωρ. Κουντουριώτη, ο οποίος βρισκόταν, τότε, στην εκστρατεία του κατά τον Ιμπραήμ⁷⁷. Στο έγ-

ρωτή χαρακτήριζε τον Ιω. Γενοβέλη «άνθρωπον σημαντικόν και «ένθερμον ζηλωτήν της ευνομίας» και κατήγορο «των αξιοκατακριτών ανταρτών και φατριαστών που συνεδρίαζαν στον Πύργο της Ηλείας, και που γι' αυτό και την υπεράσπιση των νόμων «ολίγον έλειψε να κακοπάθει» Βλ. *Αρχαία Α. και Γ. Κουντουριώτου*, ό.π., 3, σελ. 461. Αργότερα ο Ιω. Καποδίστριας εκτιμώντας τον άνδρα, τις θυσίες και τις ικανότητες του τον διόρισε με το διάταγμα αρ. 1758, στις 16 Απρίλη 1828, που αφορούσε στον διορισμό Εκτάκτων Επιτρόπων στην Επικράτεια, Έκτακτο επίτροπο Λακωνίας και Κάτω Μεσσηνίας, όταν και κατέβαλε φροντίδας «προς κατεύνασιν της θορυβούσης τα καθεστώτα απειθείας και αταξίας» με τάση συμβιβασμού των αντιτιθέμενων καθώς και για την αντιμετώπιση ταραχών των Μανιατών στο Έλος. Το διάταγμα του διορισμού του ως Έκτακτου Επιτρόπου, Λακωνίας και Κάτω Μεσσηνίας βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* αρ. 28, 21 Απριλίου 1828, σελ. 116. Τις φροντίδες του για κατεύναση της απειθείας με βάση συμβιβασμού των αντιτιθέμενων και την αντιμετώπιση των ταραχών των Μανιατών βλ. *Γ.Α.Κ.*, Γενική Γραμματεία, φάκ. 242, υποσ. 4-6 Ιουνίου 1830, το έγγραφό του με ημερομηνία 5 Ιουνίου 1830 και Γεν. Γραμμ., ό.π., και επί πλέον υποφ. 7-10 Ιουνίου 1830 και αλλού. Η εκτίμηση των συμπατριωτών του Ιω. Γενοβέλη προς το πρόσωπό του καταφαίνεται και από το γεγονός ότι οι Ηπειρώτες στην Ελεύθερη Ελλάδα, με βάση την πράξη της Κυβέρνησης με αριθ. 1747 του 1828, με την οποία οργανίζονταν οι επαρχίες της με δημογέροντες, εξέλεξαν ανάμεσα στους δημογέροντές τους και τον Ιω. Γενοβέλη οι άλλοι ήταν: ο Γεώρ. Γεννάδιος, ο Κων. Κλωνάρης, ο Γεώρ. Πλέσσας και ο Ιωάν. Βιζούλας - και ζήτησαν την επικύρωση της εκλογής τους αυτής από τον Ιω. Καποδίστρια. Βλ. *Γ.Α.Κ.*, Γενική Γραμματεία, φάκ. 242, δίφυλλο έγγραφο προς Κυβερνήτη 8 Ιουνίου 1830 το οποίο υπογράφεται ιδιόχειρα από τους Κ. Κλωνάρη και Γ. Πλέσσα· με άλλο δε έγγραφό τους, προσαρτημένο εσωτερικά με αύξ. αριθ. 157, 27 Σ/βρίου 1829 εν 'Αργει, το οποίο υπογράφουν 123 Ηπειρώτες - ανάμεσά τους οι Ιω. Κωλέττης, Βασ. Γούδας, Αδάμ. Δούκας, Πέτρος Ψαλίδας, Χρ. Κλωνάρης και άλλοι - δηλώνουν ότι ομόφωνα τους εξέλεξαν τους παραπάνω ως δημογέροντάς τους, οι οποίοι «θέλουν ενεργεί κατά τας οδηγίας τας οποίας τους εδώσαμεν» Θεωρώ ότι αξίζει τον κόπο οι μελετητές της προσφοράς Ηπειρωτών στα χρόνια του 21 να ασχοληθούν τόσο με αυτές του Ιω. Γενοβέλη, όσο, και των άλλων, αφού, κατά την έρευνά μου, έχουν επισημανθεί ικανά πολύτιμα, επί του προκειμένου, έγγραφα, τα οποία η επισταμένη έρευνα θα τα αποδώσει, νομίζω, πολλαπλάσια.

75. Βλ. στο *Παράρτημα*, έγγρ. με αριθ. 3 από *Γ.Α.Κ.*, Εκτελεστικόν, φάκ. 6, 1-30 Απριλίου 1825, (το Εκτελεστικόν) προς το Βουλευτικόν Σώμα.

76. Βλ., ό.π., στη σημ. με αριθ. 75.

77. Βλ., ό.π., στη σημ. με αριθ. 75.

γραφό του αυτό το Εκτελεστικόν επεσήμεινε: ότι «το πνεύμα των μερικών δανείων» που εξαπλώθηκε στην Ελλάδα δεν το έκρινε συντελεστικό της εθνικής προόδου· ότι είχε, βέβαια, το δίκαιο κάθε Έλληνας να επιθυμεί την ελευθερίαν του και να προσπαθεί να την πραγματοποιήσει κάνοντας ό,τι μπορούσε· ότι, όμως, υπήρχε κεντρική Διοίκηση, από την οποία μπορεί να προέλθει κάθε κίνηση με επιτυχία και γι' αυτό δεν έπρεπε ένα μέρος της ελληνικής επικράτειας «να εγκαταλείπεται εις την διάκρισιν τινών ατόμων», οι οποίοι κινούνται όπως τους κατέβει χωρίς να υπολογίζουν «τα μαιφώνα κινήματα του εχθρού»· ότι τα ελεύθερα μέρη της Ελλάδας, στα οποία «επακουμβούν» όσοι επιχειρούσαν τέτοια κινήματα, δεν βρίσκονταν σε αρμόδια κατάσταση, και, εξ άλλου «δεν συμφέρει το πράγμα εξωτερικώς» γιατί, όταν υπάρχουν τέτοιες μερικές ενώσεις και συμφωνίες «μερικεύεται η απελευθέρωσις της Ελλάδος».

Τέλος το Εκτελεστικόν γράφοντας προς το Βουλευτικόν σημείωνε ότι δεν θεωρούσε «συμφέρον να γίνονται τοιαύτα μερικά δάνεια, και ότι περίμενε για την υπόθεση αυτή και τη δική του γνώμη. Φαίνεται ότι, έπειτα από την κατακραυγή κατά του δανείου αυτού το Εκτελεστικόν ζήτησε έκθεση από την επιτροπή Ηπειρωτών⁷⁸ η οποία και του υποβλήθηκε και στην οποία καταγράφονται όλες οι κινήσεις των Ηπειρωτών για την επίθεση κατά της Πρέβεζας, για τη γενική πανηπειρωτική επανάσταση και για το δάνειο επιτροπής Μεσολογγίου. Ρούπενταλ με την πλήρη γνώση, συμπάρσταση και επικύρωση όλων των κινήσεων από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο⁷⁹. Οι συντάκτες του εγγράφου αυτού⁸⁰ αντικρούοντας την αντίδραση των δανειστών του δεύτερου Ελληνικού δανείου κατά του μερικού δανείου για την Ήπειρο, καθώς και της Διοικήσεως του αγώνα κατά του μερικού αυτού δανείου επισημαίνουν την άποψή τους, κατά την οποία «οι δανεισταί μας (σσ. του δεύτερου ελληνικού δανείου) όχι μόνον δεν έπρεπε να ταραχθούν, αλλά μάλλον να ευχαριστηθούν αν γινόταν κατορθωτό να συνάπτονται τέτοια μερικά δάνεια για όσα μέρη βρίσκονταν ακόμα κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό και επιθυμούσαν να τον αποτινάξουν. Θεωρούσαν δε ότι η Ελεύθερη Ελλάδα ασφαλιζόταν στην κατάκτηση των φρουριών της από όσα περισσότερα μέρη άναβε η επανάσταση παρέχον-

78. Βλ. στο *Παράρτημα*, έγγρ. με αριθ. 4, από Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν φάκ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825.

79. Για όλα αυτά βλ. ό.π., στα ιστορούμενα για τα σχέδια επίθεσης κατά της Πρέβεζας και γενικής στην Ήπειρο επανάστασης και τη συμπάρσταση του Αλέξ. Μαυροκορδάτου καθώς και για το συμφωνητικό επιτροπής Μεσολογγίου Ρούπενταλ για μερικό δάνειο για την Ήπειρο και την επικύρωσή του από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο.

80. Το έγγραφο αυτό είναι ανυπόγραφο και ημιτελές. Βλ. στο *Παράρτημα*, έγγρ. με αριθ. 4.

τας εγγύηση στους δανειστές της· ότι όσα μέρη αποτίναξαν τον ζυγό ή τον αποτινάξουν δεν μπορούν να μείνουν χωρισμένα από την Ελλάδα, αλλά πρέπει να ενωθούν με αυτήν ώστε κατά την απόδοση του μερικού δανείου από τα εθνικά κτήματα του μέρους, που επαναστάτησε, ό,τι θα απόμεινε από αυτά, θα εξασφάλιζε, ακόμα περισσότερο, τους δανειστές της Ελληνικής Διοίκησης.

Τελικά το Εκτελεστικόν Σώμα, προφανώς και με τη σύμφωνη γνώμη του Βουλευτικού κρίνοντας ότι τα μερικά γενικώς δάνεια δεν είναι συμφέροντα, γιατί «μερικεύεται», έτσι, η απελευθέρωση της Ελλάδας· αποδεχόμενο τις απόψεις τόσο άλλων παραγόντων του αγώνα και μάλιστα της επιτροπής του δεύτερου ελληνικού δανείου στο Λονδίνο· και θεωρώντας ότι η επικύρωση από αυτό του δανείου επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ θα προσέβαλε καίρια την αξιοπιστία και την υπόληψή της απεδοκίμασε το δάνειο αυτό για την Ήπειρο και στην αποδοκιμασία αυτή τελικά αναγκάστηκαν να προσχωρήσουν και ο Γεώρ. Κουντουριώτης και ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος⁸¹. Με αυτό τον τρόπο τερματίστηκε οριστικά και το σχέδιο της επίθεσης κατά της Πρέβεζας και της γενικής στην Ήπειρο επανάστασης κατά το μέσο του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Ενώ, εξ άλλου, και η επιτροπή των Ήπειρωτών στο Μεσολόγγι προέβει στην καταγγελία του συμφωνητικού με τον Ρούπενταλ και κατ' επέκταση και του δανείου προβάλλοντας ως αίτια: την παρέλευση χρόνου· την απραξία του Ρούπενταλ, την αθέτηση της υπόσχεσης του ιδίου για την τήρηση της μυστικότητας του δανείου και της μερικότητάς του από εμπορικό κατάστημα, το οποίο θα έκανε «είδος εμπορίου» και την απόδοση ευθυνών στον ίδιο τον Ρούπενταλ για τη διάλυση της συμφωνίας⁸².

Δ. Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΜΒΡΑΚΙΚΟ ΚΟΛΠΟ, 1828-1829.

Η Πρέβεζα σ' όλη τη διάρκεια του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, παρά τις προσπάθειες, που καταβλήθηκαν από τις ελληνικές και ειδικότερα τις Ηπειρωτικές επαναστατικές δυνάμεις και κατά το 1821 και κατά τα 1824 και 1825 για την κυρίευση και κατοχή της από αυτές, παρέμεινε κάτω από την κυριαρχία των τουρκικών δυνάμεων. Αυτές οι δυνάμεις τη χρησιμοποιούσαν ως βάση συγκέντρωσης των δυνάμεων τους και ποικίλου πολεμικού ανεφοδιασμού τους· ως ορμητήριο για τις επιθέσεις τους στην Αιτωλοακαρνανία και γενικότερα στις περιοχές της δυτικής

81. Βλ., ό.π., στη σημ. με αριθ. 80, Ν. Σπηλιάδου, ό.π., 2, σελ. 231.

82. Βλ. ό.π., στη σημ. με αριθ. 80.

Χέρσου Ελλάδας με κύριο στόχο τους το Μεσολόγγι· και ως καταφύγιο τους ασφαλές στην περίπτωση, που οι επιχειρήσεις τους κατά των Ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων στη Δυτική Ελλάδα κατέληγαν σε πλήρη αποτυχία τους. Ενδεικτικά επί του προκειμένου, μνημονεύουμε τη χρησιμοποίηση της Πρέβεζας ως βάσης ανεφοδιασμού των δυνάμεων του Ομέρ Βρυώνη και του Κιουταχή κατά την πρώτη, αλλά και τη δεύτερη, πολιορκία του Μεσολογγίου· και την υποχώρησή τους στην Πρέβεζα μετά την αποτυχία της πρώτης του Μεσολογγίου πολιορκίας, κατά την οποία, μάλιστα, πνίγηκαν πολλοί περνώντας τον πλημμυρισμένο Αχελώο, ενώ όσοι διασώθηκαν μπαίνοντας στις 8 Φλεβάρη 1823 στην Πρέβεζα «έπραξαν μύρια όσα» και «μυρίας αταξίας» κατά των χριστιανών της Πόλης⁸³.

Βάση ανεφοδιασμού των τουρκικών δυνάμεων η Πρέβεζα καθιστούσε επιτακτικό τον αποκλεισμό της από τις Ελληνικές επαναστατικές ναυτικές δυνάμεις και επιτακτική την κυριαρχία τους στον Αμβρακικό κόλπο κατά τα Καποδιστριακά χρόνια, 1828 και 1829. Αυτός ο αποκλεισμός της και αυτή η κυριαρχία του θα απέκοπτε κάθε λογής ανεφοδιασμό από την Πρέβεζα των ισχυρότατων Τουρκικών φρουρών, οι οποίες, μετά την ανακατάληψή τους, κατείχαν σταθερά τα κύρια κέντρα της Δυτικής χέρσου Ελλάδος, τη Βόνιτσα και την Αμφιλοχία, το Αιτωλικό και το Μεσολόγγι και τη Ναύπακτο και θα τις εξανάγκαζε σε συνθηκολόγηση και αποχώρηση από αυτά. Με αυτή τη συνθηκολόγηση θα ενισχυόταν η διαπραγματευτική θέση του Ιω. Καποδίστρια απέναντι των λεγομένων «Προστατίδων» Δυνάμεων, όταν μάλιστα αυτός αγωνιζόταν να περιλάβει όσο το δυνατόν περισσότερες περιοχές στα συζητούμενα μελλοντικά όρια του νεοελληνικού κράτους.

Ο Ιω. Καποδίστριας και το επιτελείο του κατανόησαν τη μεγάλη σημασία, που θα είχε ο αποκλεισμός της Πρέβεζας από τις ελληνικές επαναστατικές ναυτικές δυνάμεις και η κυριαρχία τους στον Αμβρακικό κόλπο και γενικότερα και ειδικότερα για την απελευθέρωση της Ναυπάκτου και του Μεσολογγίου και του Αιτωλικού, της Αμφιλοχίας και της Βόνιτσας εξέδωσε σχετικό διάταγμα στις 6 Μάρτη 1828⁸⁴. Σύμφωνα με αυτό «Επειδή η πόλις της Πρεβέζης και πολλά άλλα μέρη κείμενα εις τον Αμ-

83. Βλ. Ενδεικτικά Γερμανού Παλαιών Πατρών *Απομνημονεύματα*, έκδ. Γ. Τσουκαλά, Νο3, Αθήναι 1956, σσ. 199-200, Μ. Οικονόμου, *ό.π.*, στη σημ. 1, σσ. 253-254, Σπ. Τρικούπη, *ό.π.*, 2, σελ. 354 κ.α.

84. Βλ. αυτό στη *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Γ', αρ. φυλ. 23 4 Απριλίου 1828, σσ. 96-97. Το διάταγμα αυτό φέρει αριθ. 678, εν Πόρω τη 6 Μαρτίου 1828, φέρει τις υπογραφές του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια και του Γραμματέα της Επικρατείας Σπυρ. Τρικούπη και έχει 6 άρθρα. Βλ. και Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 4, σελ. 86.

βρακικόν κόλπον χρησιμεύουν ως αποθήκαι των διορισμένων δια την φρουράν του Μεσολογγίου τροφών και πολεμοφοδίων, καθώς και δια τα στρατεύματα, τα οποία κατέχουν μίαν γραμμήν εις την Ακαρνανίαν», έπειτα και από σχετικές αναφορές του αρχιστράτηγου Church⁸⁵, που ζητούσε «την σύμπραξιν ναυτικής δυνάμεως δια να αποκλείσει την Πρέβεζαν» και να επιταχυνθεί, έτσι, η ελευθερία του Μεσολογγίου, διάταξε τον Σαχτούρη να αποχωρήσει ένα ικανό αριθμό «κανονοφόρων βαρκών και άλλων ενόπλων πλοιαρίων» από την ναυτική μοίρα, που βρισκόταν κάτω από τις διαταγές του· να συγκροτήσει στολίσκο· να τον κατευθύνει στο Δραγαμέτσο· και να τεθεί στις διαταγές του Church, ο οποίος «θέλει να λάβει τα αρμόδια μέτρα διά να συστήσει τον αποκλεισμόν έμπροσθεν της Πρεβέζης» Αρχηγός του στολίσκου αυτού διορίστηκε ο Passano,⁸⁶ στις 7 δε Σεπτέμβρη 1828 έφτασε στον Μύτικα, όπου, αφού επιβάστηκαν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις έπλευσε προς τον Αμβρακικό κόλπο, έφτασε στην Πούντα (Άκτιον) και στόχευε να επιτεθεί κατά της Πρέβεζας⁸⁷. Στις 11 Σεπτέμβρη 1828 ο στολίσκος υπό τον Passano πλησίασε στον κόλπο και η «Καρτερία», στην οποία επέβαινε ο ίδιος ο Passano, το ατμόπλοιο «Επιχειρήσεις» και το μονοκάνανον «η Μέδουσα» κανονιοβόλησαν σφοδρότατα το φρούριο του Παντοκράτορα στην Πρέβεζα, και δέχτηκαν στις 12 του ίδιου μήνα αντικανονιοβολισμό από την Πρέβεζα, ενώ εναντίος άνεμος ανάγκασε την ματαίωση της εισόδου του στολίσκου στον κόλπο. Την επομένη 13 Σεπτέμβρη 1828, ο Passano, μετά την αποτυχία του να μπει στον κόλπο, προφασίστηκε ασθένεια και ξαναγύρισε με τον στολίσκο στον Μύτικα⁸⁸. Ενώ, όμως, οι επιχειρήσεις του στολίσκου υπό τον Passano για την είσοδο στον Αμβρακικό κόλπο απέτυχαν, οι επιχειρήσεις στο μέτωπο της ξηράς ευοδώθηκαν. Γιατί η δεξιά πτέρυγα των στρατευμάτων, που έπαιρναν μέρος σ' αυτές τις επιχειρήσεις, με αρχηγό τον στρατηγό φιλέλληνα Dentzel⁸⁹ προχώρησε στα βόρεια παράλια της Ακαρνανίας, κατέλαβε

85. Ως γνωστόν ο Church είχε ήδη διοριστεί από τον Ιω. Καποδίστρια αρχιστράτηγος των Ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων στη Δυτική Ελλάδα.

86. Ο Passano.

87. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, Έτος Γ', αρ. 74, 6 Οκτωβρίου 1828, σελ. 305 Εγχώριοι Ειδήσεις εξ Αιγίνης, Μ. Οικονόμου, *ό.π.*, 2. σελ. 278, Σπυρ. Τρικούπη, *ό.π.*, 4, σελ. 306 κ.α.

88. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 87, Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 4, σελ. 100, όπου μαρτυρείται ότι ο στολίσκος πλησίασε στον Αμβρακικό στις 21 Σεπτέμβρη 1828, και όχι στις 11 του μήνα, και ότι παρά τον κανονιοβολισμό κυριεύσε τον κόλπο και επολιόρκησε την Πρέβεζα, Σπ. Τρικούπη, *ό.π.*, 4, σελ. 367.

89. Ο Jean Chrétien Louis Dentzel ήταν Γάλλος Φιλέλληνας, ο οποίος στα τέλη του 1827 κατέβηκε στην Κέρκυρα και από εκεί στις αρχές του 1828 πήγε στο Δραγαμέτσο της Ακαρνανίας, όπου και διορίστηκε αρχηγός του επιτελείου του αρχιστρατήγου στη Δυτική Στερεά

το Λουτράκι, συνέλαβε πολλά τουρκικά πλοίαρια και με τη συγκρότηση μ' αυτό τον τρόπο μικρού στολίσκου αποκόπηκε η συγκοινωνία της Πρέβεζας με τον Καραβοσαρά (Αμφιλοχία)⁹⁰. Στον στολίσκο αυτόν προστέθηκαν 4 ένοπλα πλοίαρια με 100 περίπου ναύτες, που κατέφθασαν από τον Μύτικα και στις 21 Σεπτέμβρη 1828 εισέπλευσαν στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου η «Φιλελληνίς», η «Βαυαρία» και οι ολκάδες «Χαρίκλεια» και «Διώνη» τα οποία υπεστηρίζονταν από την «Καρτερία» και την «Επιχειρήση». Κατά την εισοδό τους στον κόλπο δέχτηκαν σφοδρότατο πυροβολισμό από τα κανονοστάσια της Πρέβεζας και της Πούντας με αποτέλεσμα να επακοληθήσει σφοδρότατη μάχη και αποφασιστική για τις επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο. Τελική κατάληξη της μάχης αυτής του Ακτίου (Πούντας) ήταν η είσοδος όλων των Ελληνικών πλοιαρίων στον κόλπο, η ευχερέστατη κυρίευση άλλων ακόμη τουρκικών πλοιαρίων και η πλήρης κυριαρχία των ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων στον κόλπο με διακοπή του ανεφοδιασμού των τουρκικών φρουρών στα κύρια κέντρα της Αιτωλοακαρνανίας από την Πρέβεζα⁹¹. Η επιτυχία αυτή των «ημετέρων» της κυριαρχίας τους στον Αμβρακικό κόλπο θεωρήθηκε μεγάλη γιατί «το στόμιο του κόλπου ήταν αδιάβατον εξ αιτίας των εις υπεράσπισιν αυτού κανονοστασίων και της στενότητός του διότι βολή τουφεκιού αφικνείται από του ενός εις το άλλο χείλος»⁹².

Γι' αυτό και ο Church επαινώντας τα πληρώματα του στολίσκου έγγραφε ότι «ουδέποτε άνθρωποι εφάνησαν αξιώτεροι της ευγνωμοσύνης της πατρίδος»⁹³ ενώ «το εντελές τούτο κατόρθωμα» αποκαθιστούσε τους Έλληνες «διόλου κυρίου του Αμβρακικού κόλπου» αφαιρώντας «από τους

Church. από τη θέση αυτή πήρε δραστήριο μέρος στις επιχειρήσεις για την απελευθέρωση των περιοχών της Δυτικής Ελλάδας, κατά τις οποίες και διακρίθηκε, ως διοικητής δε της στρατιάς της Δυτικής Ελλάδος πέθανε στη Βόνιτσα στις 15 Σεπτέμβρη 1829. Περισσότερα στοιχεία και λεπτομέρειες για τη φιλελληνική δράση του Dentzel στη *Δυτική Ελλάδα Αλ. Κων. Α. Κοτσώνη. Ο στρατηγός Dentzel και η στρατιωτική ανταρσία στη Δυτική Στερεά Ελλάδα (1829) στο περ. Μνημοσύνη, τόμ. 10ος (1985-1987), εν Αθήναις 1988, σσ. 51-81, όπου και πλούσιος υπομνηματισμός.*

90. Βλ. Γενική Εφημερίς της Ελλάδος. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 87, όπου μαρτυρείται ότι «οι ημέτεροι εκυρίευσαν αλιευτικό πλοίαριο και με τη βοήθειά του έγιναν κύριοι μιάς γολέτας, μιάς μπρατσέρας, ενός μύστικου και 4 λέμβων τουρκικών που τα όπλισαν με κανόνια και με την επάνδρωσή τους με 100 ναύτες από το Μύτικα συγκρότησαν στολίσκο, που κυρίευσε «πολλά πλοίαρια προσδιορισμένα εις μετακομιδήν των ζωοτροφιών», στον Καραβοσαρά, Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 4, σελ. 100 ο οποίος μαρτυρεί τα αυτά, Σπ. Τρικούπη, *ό.π.*, 4, σελ. 267, όπου μαρτυρούνται 6 τα τουρκικά πλοίαρια, που κυριεύτηκαν από τον στολίσκο.

91. Βλ., *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 90.

92. Βλ. Σπυρ. Τρικούπη, *ό.π.*, 4, σελ. 308.

93. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 92

εχθρούς παν μέσον εφοδιάσεως εις το εξής του Μεσολογγίου και Ανατολικού δια του Καρβουσαρά»⁹⁴ Ο ελληνικός στολίσκος, κυρίαρχος στον Αμβρακικό κόλπο μετά την επιτυχία εισόδου σ' αυτό και τη μάχη του Ακτίου, με διαταγή του Ιω. Καποδίστρια από τις αρχές του Οκτώβρη 1828 τέθηκε υπό την αρχηγία του Αντ. Κριεζή, μετά την παύση του Passano από την αρχηγία, την αποτυχία της επιχείρησής του να εισέλθει στον κόλπο και την αποχώρησή του στον Μύτικα με το πρόσχημα ασθενείας. Σχετικά η Γενική Γραμματεία της Επικρατείας, προφανώς με εντολή του Κυβερνήτη: απέστειλε έγγραφον προς τον αρχιστράτηγο Ρικάρδο Τζούρτζ από την Αίγινα με ημερομηνία 3 Οκτώβρη 1828 με το οποίο του γνωστοποιούσε τον διορισμό του πλοίαρχου Αντ. Κριεζή ως αρχηγού «του κατά την Δυτικήν Ελλάδα στολίσκου παύσασα της αρχηγίας ταύτης τον πλοίαρχον Βασσάνον»⁹⁵ και απέστειλε έγγραφο προς τον πλοίαρχο Α. Βασσάνο (Passano) από την Αίγινα την ίδια ημερομηνία, με το οποίο του γνωστοποιούσε το διάταγμα 6694, με το οποίο παυόταν από την αρχηγία του κατά την Δυτική Ελλάδα στολίσκου και αντικαθιστόταν από τον Αντ. Κριεζή⁹⁶. Εξ άλλου και ο Ιω. Καποδίστριας απευθύνθηκε με έγγραφό του προς τον Αντ. Κριεζή ως αρχηγό πλέον του κατά την Δυτική Ελλάδα στολίσκου, επίσης από την Αίγινα στις 3 Οκτώβρη 1828⁹⁷, με το οποίο του γνωστοποιούσε τον διορισμό του σε αντικατάσταση του Passano και πολύ χαρακτηριστικά του επεσήμαινε ότι «Ο Αμβρακικός κόλπος χάρις εις την ανδρείαν των Ελλήνων ναυτών είναι σήμερον εις τας χείρας μας. Η κατοχή του κόλπου τούτου αποκαθίσταται η βάση όλων των πολεμικών κινήματων των οποίων θέατρον είναι την σήμερον η Δυτική Ελλάς. Εις την διατήρησιν λοιπόν τούτου οφείλεις να καταβάλλης όλην την προσοχήν σου». Πέραν αυτών των διαπιστώσεων και της προτροπής προς τον Αντ. Κριεζή, ο Ιω. Καποδίστριας του επιστούσε την προσοχή να πολιτευέται με φρόνηση ως προς τα συμφέροντα των αγγλοκρατούμενων Επτανήσων. Του έγγραφε στο ίδιο έγγραφο χαρακτηριστικά: «Η γειτονία και του μέρους τούτου (σ.σ. του Αμβρακικού κόλπου) και όλων των παραλιών της Δυτικής Ελλάδος με τας Ιονικές νήσους μας επιβάλλει το απαραίτητον χρέος του να πολιτευόμεθα με όλην

94. Βλ. Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 87.

95. Βλ. Γ.Α.Κ., Γενική Γραμματεία, φάκ. 134, 1-3 Οκτωβρίου 1828. Το έγγραφο είναι δίφυλλο και υπογράφει ο Γραμ. της Επικρατείας Σ. Τρικούπης.

96. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 95, Η Γεν. Γραμματεία προς τον πλοίαρχον Α. Βασσάνο, ο Γραμ. της Επικρ. Σ. Τρικούπης), Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 4. σελ. 101.

97. Βλ. *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 95 Το έγγραφο είναι δίφυλλο, πρόχειρο, με διαγραφές. το υπογράφει ο Κυβερνήτης Ι.Α.Κ., (Ιωαν. Α. Καποδίστριας) και ο Γραμμ. της Επικρ. Σ. Τρικούπης).

τιν ανήκουσαν φρόνησιν ως προς τα συμφέροντα του Ιονικού κράτους, το οποίον διαφυλάττει την ουδετερότητα και υπερασπίζεται από μίαν των 3 Μ. Δυνάμεων» για να συμπληρώσει ότι «πάσαν αιτίαν δυσαρέσκειας ανάγκη να αποφεύγωμεν περιοριζόμενοι μόνον εις τα καθήκοντα, τα οποία νομιμοποιεί ο προκηρυχθείς αποκλεισμός του μέρους τούτου».

Ο Πλοίαρχος Αντ. Κριεζής ανταποκρίθηκε στην Καποδιστριακή εντολή και κατέβαλε κάθε προσπάθεια και την προσοχή του στη διατήρηση του αποκλεισμού της Πρέβεζας, της κυριαρχίας των ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων στον Αμβρακικό κόλπο και της διακοπής κάθε λογής ανεφοδιασμού των τουρκικών φρουρών στα κύρια κέντρα της Αιτωλοακαρνανίας από την Πρέβεζα. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι οι δυνάμεις, που τελούσαν κάτω από τη διοίκηση του αρχιστράτηγου Chursch να επιτύχουν: την κυρίευση της Βόνιτσας στις 15 Δεκέμβρη 1828 και τον εξαναγκασμό της τουρκικής φρουράς της να αποσυρθεί στην Πρέβεζα⁹⁸. Την κυρίευση του φρουρίου της Βόνιτσας στις 5 Μάρτη 1829 με συνθηκολόγηση της τουρκικής φρουράς του, σύμφωνα με την οποία με τα όπλα και τις αποσκευές των ανδρών της κατέφυγε στην Πρέβεζα⁹⁹. τη συνθηκολόγηση της τουρκικής φρουράς του Μεσολογγίου και του Ανατολικού (Αιτωλικού) και την παράδοση των πόλεων αυτών στις ελληνικές επαναστατικές δυνάμεις στις 2 Μάη 1829 και την αποχώρηση των ανδρών της στην Πρέβεζα¹⁰⁰, ενώ ήδη και στις 18 Απρίλη 1829 είχε συνθηκολογήσει και παραδοθεί και η τουρκική φρουρά της Ναυπάκτου, της οποίας οι άνδρες απεσύρθησαν, επίσης, στην Πρέβεζα¹⁰¹. Έτσι χάρις στις επιτυχείς επιχειρήσεις των Ελληνικών ναυτικών δυνάμεων στον Αμβρακικό κόλπο και την κυριαρχία τους σ' αυτόν, διακόπηκε ο ανεφοδιασμός των τουρκικών φρουρών της Αιτωλοακαρνανίας και με τη δράση των δυνάμεων του Church κατά ξηρά όλη η περιοχή να απελευθερωθεί με όλα τα κέντρα της με προέχον την ιστορική πόλη του Μεσολογγίου.

98. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Δ', αρ. φυλ. 6, 19 Ιανουαρίου 1829, σελ. 20. Περί της αλώσεως της πόλεως Βονίτσης, αναφορά του Church εκ του παρά την Βόνιτσαν στρατοπέδου προς τον Καποδίστρια, 15/27 Δεκέμβρη 1828.

99. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Δ', Παράρτημα του αριθ. 21-22, σελ. 84. Αναφορά του Church προς τον Ιω. Καποδίστρια εκ του εν Βονίτση στρατηγείου 6/18 Μαρτίου 1829. Βλ. και Μ. Οικονόμου, *ό.π.*, 2 σσ. 278-279, Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 4, σσ. 105 και 121, Σπ. Τρικούπη, *ό.π.*, 4, σελ. 316.

100. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Δ', αριθ. 35, 8 Μαΐου 1829, σελ. 136 όπου η συνθήκη της παράδοσης της τουρκικής φρουράς των δύο πόλεων.

101. Τη συνθήκη της παράδοσης της τουρκικής φρουράς της Ναυπάκτου βλ. Σπυρ. Τρικούπη, *ό.π.*, 4, σελ. 335 κ.α.

Ε. Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΣΤΟ ΠΛΕΓΜΑ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ 21

Ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει από κάθε πλευρά και η επισήμανση της πολιτικής, που άσκησε η Αγγλία στη διάρκεια του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας σε ό,τι αφορά στην πόλη της Πρέβεζας και στα σχέδια των Ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων της περιοχής, και μάλιστα των Ηπειρωτικών, για την κυρίευσή της. Η πολιτική αυτή της Αγγλίας ασκήθηκε, επί του προκειμένου, είτε δια των εκπροσώπων της στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα, γειτονικά προς τις δυτικές ελληνικές περιοχές και την Πρέβεζα είτε δια των προξενικών της αρχών στην ίδια την πόλη της Πρέβεζας. Από τις χαρακτηριστικότερες επί του προκειμένου, περιπτώσεις, τις οποίες επισημάναμε κατά την έως τώρα έρευνά μας, υπήρξαν: α) Η περίπτωση του πρώτου αρμοστή του αγγλικού προετεκτοράτου των Επτανήσων μισέλληνα Θωμά Μείτλανδ, ο οποίος για λόγους γενικότερης αγγλικής πολιτικής στην περιοχή διατηρούσε στενές επαφές με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων¹⁰². Χάρης στις επαφές του αυτές ο Μείτλανδ πληροφορήθηκε τη σύσκεψη Ελλήνων οπλαρχηγών και προκρίτων με τον Αλή πασά στην Πρέβεζα¹⁰³ και αυτή τη σύσκεψη σκόπευε να χρησιμοποιήσει για την ενοχοποίηση των Ελλήνων στον σουλτάνο καταμηνύοντάς τους ως επαναστάτες. Επί πλέον, κατά την ίδια μαρτυρία¹⁰⁴, για την επιτυχία αυτού του στόχου του εισηγήθηκε στον Αλή πασά να προτρέψει τους Έλληνες οπλαρχηγούς και προκρίτους των επαρχιών, που ήσαν στην εξουσία του, να τον συνδράμουν στην αποστασία του από τον σουλτάνο και να προβεί σε υποσχέσεις και παραχωρήσεις σ' αυτούς. β) Η περίπτωση του άγγλου προξένου στην Πρέβεζα Μάυερ. Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες της εποχής¹⁰⁵ ο άγγλος αυτός πρόξενος στην Πρέβεζα με τη συναίνεση «του εν Επτανήσω Μ. Αρμοστού» ανέπτυξε δραστηριότητες για να πείσει τους Σουλιώτες, όταν μετά την ήττα στο Πέτα βρέθηκαν σε δυσχερή θέση στο Σούλι, να συνθηκολογήσουν «χάριν των Τούρκων» παραδίδοντας σ' αυτούς τα φρούριά τους. Υποσχέθηκε, μάλιστα, σ' αυτούς ότι στην περι-

102. Είναι γνωστή, επί του προκειμένου, η πώληση της Πάργας, στα 1819 στον Αλή πασά, η οποία ήταν πρώην Ενετική κτήση και η οποία γι' αυτό είχε περιέλθει στην αγγλική κυριαρχία μαζί με τα Επτάνησα με τη συνθήκη των Παρισίων στα 1815.

103. Βλ. γι' αυτήν παραπάνω, στο κεφάλαιο Η Πρέβεζα στις παραμονές του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας.

104. Βλ. Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, 3, σελ. 238.

105. Βλ. Γερμανού Παλαιών Πατρών, *ό.π.*, σελ. 182, Μ. Οικονόμου, *ό.π.*, 1, (No 14), σελ. 247, Σπυρ. Τρικούπη, *ό.π.*, 2, σσ. 297-298, George Finlay, *ό.π.*, Ελλ. μετάφραση, σσ. 364-365, Voutier, *ό.π.*, σελ. 214.

πτωση που θα δέχονταν την πρότασή του, θα γίνονταν δεκτοί από τη διοίκηση του αγγλικού προτεκτοράτου των Επτανήσων στην Κεφαλονιά και ότι θα τους προμήθευε όλα τα αναγκαία. Έπειτα από αυτή τη μεσολαβητική πρωτοβουλία του Μάυερ οι Σουλιώτες υπέγραψαν στις 28 Ιουλίου 1822 στην Πρέβεζα στο σπίτι και κάτω από την εγγύηση του Μάυερ συνθήκη παράδοσης του Σουλίου στους Τούρκους. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν το Σούλι με τις οικογένειές τους και τα σκεύη τους και απέπλευσαν «συνγυνηξί και τέκνοις» και με τη συνοδεία αγγλικών πολεμικών πλοίων στην Κεφαλονιά και ειδικότερα στην Άσσο¹⁰⁶, όπου και έφτασαν τον Σεπτέμβρη 1822 περί τα 3.000 άτομα, πάντοτε με τη συγκατάθεση του μισέλληνα Αρμοστή Μείτλανδ.

Η συνθηκολόγηση αυτή των Σουλιωτών με την αποφασιστική παρέμβαση αγγλικών παραγόντων και η παράδοση στους Τούρκους του φρουρίου της Κιάφας άνοιξε, κατά μαρτυρία της εποχής¹⁰⁷, στους Τούρκους το δρόμο προς την Αιτωλοακαρνανία και το Μεσολόγγι. γ) Η περίπτωση των διαπιστώσεων του αρχηγού των Τουρκαλβανών Άγου Μουχουρδάρη. Αυτός όταν του προτάθηκε να συμμετάσχει με τις δυνάμεις του στην επίθεση και κατάληψη της Πρέβεζας, που σχεδίασαν οι Σουλιώτες¹⁰⁸, εκφράζοντας τις καχυποψίες του και τους φόβους του για αποφασιστική παρέμβαση των αγγλικών στην περιοχή αρχών κατά της πραγματοποίησής τους, διετύπωσε τη γνώμη ότι οι Σουλιώτες θα επιχειρούσαν πράγματα αδύνατα και ότι η άλωση της Πρέβεζας όχι μόνον, γι' αυτόν τον λόγο, δεν είναι ασφαλής, αλλά και στην περίπτωση κυρίευσής της δεν θα μπορούσαν να την κρατήσουν επειδή «οι Άγγλοι αρπάξουσιν αυτήν δια θαλάσσης άμα ο Χουρσίτ πασάς επικαλεσθεί την συνδρομήν αυτών»¹⁰⁹. δ) Χαρακτηριστική για το άμεσο ενδιαφέρον των Άγγλων να μη περιέλθει η Πρέβεζα στις ελληνικές επαναστατικές δυνάμεις είναι η περίπτωση της μαρτυρίας της εποχής¹¹⁰, σύμφωνα με την οποία, όταν πιά ο Ελληνικός στολίσκος έγινε κύριος του Αμβρακικού κόλπου¹¹¹ μπήκε στον κόλπο αγγλικό πλοίο για να απογορεύσει σ' αυτόν τον στολίσκο να πολιορκήσει την Πρέβεζα και ε) Τέλος είναι αρκετά χαρακτηριστική και εύγλωττη, επί του προκειμένου η προτροπή του Ιω. Καποδίστρια προς τον

106. Φρούριο Βενετσιάνικο παλιά και μικρό χωριό σήμερα στα ΒΔ. του νησιού.

107. Βλ. Σπυρ. Τρικούπη, *ό.π.*, στη σημ. με αριθ. 105.

108. Βλ. γι' αυτά παραπάνω στο οικείο κεφάλαιο.

109. Βλ. Χριστόφ. Περραιβού, *ό.π.*, σελ. 43 όπου μαρτυρείται ότι τη συνδρομή των Άγγλων θα ζητούσε ο Ισμαήλ πασάς, Ιω. Φιλήμονος, *ό.π.*, 4, σελ. 159.

110. Βλ. Ν. Σπηλιάδου, *ό.π.*, 4, σελ. 100.

111. Βλ. σχετικά παραπάνω στο οικείο κεφάλαιο.

Αντ. Κριεζή, αρχηγό του κυρίαρχου στον Αμβρακικό κόλπο ελληνικού στολίσκου, να πολιτεύεται με φρόνηση σε ό,τι αφορά στα συμφέροντα των αγγλοκρατούμενων Επτανήσων επισημαίνοντας ότι η γειτονιά του κόλπου με τα Ιονικάς νήσους επέβαλλε την αποφυγήν κάθε αιτίας δυσαρέσκειας των αγγλικών αρχών αυτών των νησιών¹¹².

Το πόνημά μας αυτό θεωρούμε ότι διαφωτίζει, κατά το δυνατόν και χωρίς να εξαντλεί το θέμα, το κεφάλαιο της ιστορικής παρουσίας της Πρέβεζας στα χρόνια του 21. Φρονούμε, ακόμη, ότι η αξιολόγηση του καθίσταται μεγαλύτερη γιατί συνάπτεται στενά τόσο με την προσπάθεια γενικότερης πανηπειρωτικής επανάστασης όσο και με την δράση των ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων στις περιοχές της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος. Και από αυτά την άποψη συνιστά μια σοβαρή προσθήκη στην γενική και ειδική του αγώνα του 21 βιβλιογράφηση.

112. Βλ. σχετικά παραπάνω στο οικείο κεφάλαιο.

ΚΕΙΜΕΝΑ:

Γ.Α.Κ. Εκτελεστικόν φάκ. 7, 1-16 Μαΐου 1824.

Οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδρέας Λοκριώτης προς την Σεβαστήν Ελληνικήν Διοίκησιν εις Πελοπόννησον.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Στο γράμμα των 2 μελών της Επιτροπής δανείου από το Λονδίνο προς τη Διοίκηση του αγώνα, κοντά στα άλλα, αναφέρονται και σχέδια τινά «προς Ελευθερίαν της Ἄρτας και Πρεβέζης ως προπύργια της Αιτωλίας και Ακαρνανίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ Το γράμμα είναι 4φυλλο, γραμμένες όλες οι σελίδες. Στην 8η σελ. οι υπογραφές ιδιόχειρες. Το παρατιθέμενο απόσπασμα είναι στην 1η σελ. Πιστή αντιγραφή. Ανέκδοτο.

No 1

Αντίγραφον

*Προς την σεβαστήν Διοίκησιν της Ελλάδος
εις Πελοπόννησον*

Λόνδρα 3 Μαΐου 1824

Αντίγραφον της παρούσης μας θέλομεν σας πέμψει με τον κύριο Κάμηλον Ντε Ονίτζ; τω οποίω εδώσαμεν συστατικόν γράμμα προς την σεβαστήν Διοίκησιν μη δυνάμενοι να του το αρνηθώμεν με το να μας εσυστήθη παρά του ενταύθα ελληνικού Κομιτάτου, και έσωθι σας περικλείομεν το αντίγραφόν του. Τα σχέδια αυτού του ανθρώπου είναι γιγαντιαία και μας φαίνονται αδύνατον να εκτελεσθούν από την σεβαστήν ημών Διοίκησιν, ήτις δεν αμφιβάλλομεν ότι θέλει τα εξετάσει και επομένως θέλει απορίψει. Εάν καλώς ενθυμούμεθα ο Κυρ. Μήτζος Κοντογιάννης έδωσε τινά σχέδια εις την ελληνικήν Διοίκησιν προς ελευθερία της Ἄρτας και Πρεβέζης, ως προπύργια της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, του Πίνδου και Μετζόβου, ως προπύργια της Αλβανίας, και του Ὀλυμπου και Αγράφων ως προπύργια της Θετταλίας. Αυτά τα σχέδια μας φαίνονται τα μόνα και η σεβαστή Διοίκησις με τους οποίους τρόπους γνωρίζει, ημπορεί ευκόλως να τα κατορθώσει δια να μη μένει πλέον καμμία είσοδος εις τον εχθρόν.....

Ταπεινοί δούλοι σας

Ιω. Ορλάνδος

Ανδρέας Λοκριώτης

Σημ. συμπληρωματική Στην 6η σελ. τερματίζεται το αντίγραφο και σε συνέχεια «μικρό αντίγραφο» ότι έχει σταλεί το πρωτότυπο του γράμματος στη σεβαστή Διοίκηση με αγγλικό καράβι διευθύνοντάς το στον Λάζ. Κουντουριώτη και άλλο γράμμα συνέχεια όπου και οι υπογραφές των αποστολέων ιδιόχειρες.

2) Γ.Α.Κ., Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, Εκτελεστικόν φάκ. 10, Απρίλιος 1825.

Οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδ. Λοκριώτης προς την Διοίκηση του αγώνα. **ΠΕΡΙΛΗΨΗ.** Αναφέρονται στη συμφωνία της επιτροπής Μεσολογγίου με τον Ρούπενταλ για τη διαπραγμάτευση μερικού δανείου για την Ήπειρο· καταφέρονται δριμύτατα κατ' αυτής· τονίζουν τον κίνδυνο ακόμη και η ίδια η κεντρική Διοίκηση να χάσει, όσα έχει απολαύσει και να χαθεί η υπόληψή της κατά κράτος· γνωστοποιούν ότι καταβάλλουν προσπάθειες να μη δημοσιευθεί το δάνειο· επισημαίνουν ότι όσοι το επιχείρησαν χωρίς πείρα δανείων γίνονται αίτιοι μεγάλης βλάβης και ολεθρίων και αθεραπείτων αποτελεσμάτων και ζητούν να ληφθούν όλα τα αναγκαία μέτρα για να μην επαναληφθούν μελλοντικά τέτοια λάθη.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Το γράμμα είναι τετράφυλλο. Γραμμένες οι 7 σελ., στην 8η σελ. «15/27 Απριλίου με έγγραφα γαλλικά η εν Λονδίνω επιτροπή». Το παρακάτω απόσπασμα στην 6η σελ. Οι υπογραφές ιδιόχειρες. Πιστή αντιγραφή. Ανέκδοτο.

*Προς την Σεβαστήν Ελληνικήν Διοίκησιν εις Ναύπλιον
εκ Λονδίνου την 15/27 Απριλίου 1825*

«..... και επειδή δεν αμφιβάλλομεν ότι ο κύριος Μαυροκορδάτος θα επληροφόρησεν αρμοδίως της Σ. Διοίκησιν περί αυτού του πράγματος (σσ. για τη συμφωνία της επιτροπής Μεσολογγίου - Ρούπενταλ για το δάνειο) και περί των ολεθρίων αποτελεσμάτων τα οποία ημπορούσε να έχει ημείς δεν τολμώμεν να προσθέσωμεν καμμίαν παρατήρησιν άλλην από εκείνην ότι αυτή η διαπραγμάτευσις του Μεσολογγίου μετά του Ρούπενταλ ήτον το μόνον μέσον, όχι μόνον να μην επιτύχη καμμία τοπική Διοίκησις βοήθειαν τινά ή δάνειον, αλλά και η ίδια Κεντρική Διοίκησις όσα είχε απολαύσει να τα χάσει διότι ο λαός εδώ, βλέπωντας, ότι τοπική Διοίκησις ξεχωριστά ζητά να κάμη δάνεια και στέλλει ξένον άνθρωπον, νομίζει ότι τα πράγματα είναι εις αταξίαν και ο σκοπός τοιούτου δανείου είναι βέβαιο να προσκρούση την Κεντρική Διοίκησιν, και ούτω να χαθή η υπόληψις της κατά κράτος, ώστε να μη την εμπιστευθή κανείς ούτε οβολόν· πολλά περισσότερον είχε καθένας αιτίαν να πιστεύση αυτά, διότι έγιναν συγχρόνως με την αποστασίαν του Κολοκοτρώνη, Ζαΐμη και Λόντου, ημείς δεν προσπαθούμε με όλα τα δυνατά μας μέσα διά να ησυχάσωμεν το πράγμα και να εμποδίσουμεν την δημοσίευσιν αυτής της προκηρύξεως εις το κοινόν, ή με χρήματα ή με άλλον τρόπον, και επομένως να εμποδισθή η ανυποληψία και δυσφημία της Διοικήσεως και όλου του Ελληνικού λού, διότι τη αληθεία δεν εξεύρομεν τιμπορεί να ακολουθήση εις το δάνειόν μας. Είναι τη αληθεία φρικτόν πράγμα μία τοπική Διοίκησις της Ελλάδος να ζητά να κάμη δάνεια και εκ τούτου φαίνε-

ται ότι εκείνοι, ολίγες θέλουν να επιχειρισθούν τα τοιαύτα, ολίγην πείραν και πράξιν έχουν των δανείων, και πολλά πιθανόν χωρίς σκοπόν να βλάβουν, γίνονται αίτιοι μεγάλης βλάβης και αποτελεσμάτων ολεθρίων και α-θεραπέυτων, και επομένως δεν αμφιβάλλομεν ότι η Διοίκησις θέλει λάβει τα αναγκαία μέτρα δια να λείψουν εις το εξής τοιαύτα λάθη, τα οποία εις την Ευρώπην θεωρούνται δίκης θανάτου και δεν μας χωρεί εις το κεφάλι πως εις το Μεσολόγγι ημπούρεσαν να στοχαστούν τοιαύτα πράγματα.....

Ευπειθέστατοι δούλοι και πατριώται

Ιω. Ορλάνδος

Ανδρέας Λοκρινιώτης

3) Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν φάκ. 6, 1-30 Απριλίου 1825.

(Το Εκτελεστικόν) προς το Βουλευτικόν Σώμα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Γνωστοποιείται ότι μερικοί Ηπειρώτες έκαμαν μυστική ένωση με σκοπό να ελευθερώσιν την πατρίδα τους· ότι διώρισαν τριμελή επιτροπή στο Μεσολόγγι και άλλη στο Ναύπλιο με εξουσιοδότηση των μελών τους να διαπραγματευθούν δάνειο με εγγύηση τα εθνικά προϊόντα της Ηπείρου· ότι το δάνειο συμφώνησαν με κάποιον Ρουσπεντάλη· ότι το Εκτελεστικόν ζήτησε και πληροφορήθηκε από τα μέλη των επιτροπών σχετικά με τη συμφωνία του δανείου. Επισημαίνει ότι το πνεύμα των μερικών δανείων εξαπλώθηκε στην Ελλάδα και αυτό κρίνει ότι δεν είναι συντελεστικό στις προόδους του έθνους και εκφράζει τελικά την αποδοκιμασία του για τέτοια μερικά δάνεια.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. Το έγγραφο είναι δίφυλλο. Γραμμένες οι σελίδες. Είναι πρόχειρο, ανυπόγραφο, σαφέστατα όμως η γραφή Αλέξ. Μαυροκορδάτου ή Χριστίδη Δημοσιεύεται από πρωτότυπο εις Γ.Α.Κ., Κ. 47 στα «περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους» τόμ. 5ος τμήμα Β, μέρος τρίτο Ηπειρωτικόν Αρχείον (σειρά Α), Αθήναι 1976, σσ. 1096-1098, στη γενική σειρά της Βιβλιοθήκης των Γ.Α.Κ. 15β.

Περ. Γ'

Αριθ. 6249

*Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος
το Εκτελεστικόν Σώμα*

Προς το Σ. Βουλευτικόν

Ανεκαλύφθη ότι τινές Ηπειρώται με σκοπόν του να ελευθερώσουν την μερικήν των πατρίδα Ήπειρο, εστοχάσθησαν και έκαμαν μεταξύ των μυστικήν ένωσην την οποίαν και διοργάνωσαν ως ακολούθως.

Διόρισαν μίαν τριμελή επιτροπήν εις Μεσολόγγιον κατά τον Νοέμ-

βριον μήνα και ετέραν εσχάτως εις Ναύπλιον κατά τον Μάρτιον. Αυταί αι επιτροπαί προς τοις άλλοις είχαν και την άδειαν του να διαπραγματευθούν μερικόν δάνειον υπό την εγγύησιν των εθνικών προϊόντων της Ηπείρου και κατά συνέπεια η εν Μεσολογγίω είναι καιρός οπότε μετά τινος Ρουσπεντάλη εσυμφώνησαν εν δάνειον.

Το Εκτελεστικόν εις μίνα τοιαύτην πληροφοριαν έβαλεν εις πράξιν κάθε δραστηριότητα δια να ανακαλύψη λεπτομερέστερον τι τρέχει περί της υποθέσεως ταύτης και μετακάλεσσα την εν Ναυπλίω επιτροπήν, η οποία σύγκειται από τους κυρίους Ιωάννην Γενοβέλην, Μαργαρίτην Κυρίτζην και Κ. Τασσικάν έλαβε μόνον τα εσώκλειστα έγγραφα πέντε τον αριθμόν, ε- πληροφορήθη και προφορικώς ότι από την εν Μεσολογγίω επιτροπήν εγένετο το περί δανείου συμφωνητικόν μετά του Ρουσπεντάλη.....
(ζητήθηκε ίσον του συμφωνητικού· είπεν ότι δεν το έχουν· το εκτελεστικό με συζήτηση που είχε με την επιτροπή γνωρίζει: ότι το δάνειο ανερχεται σε 400.000 λίρες στερλίνας· ότι θάλθει σε έκβαση αρχές ή τέλη Μάη· ότι συμφωνήθηκε προς 50% ότι ο Ρουσπεντάλης με αυτά τα χρήματα υποχρεούται να κάμει σώμα τακτικό 2.600, που θα υπόκειται στις άμεσες οδηγίες του Μαυροκορδάτου)... Το ειρημένον συμφωνητικόν ως τόσον υπεγράφη από την επιτροπήν των Ηπειρωτιτών και άλλους και επεκυρώθη από τον κύριον Α. Μαυροκορδάτον... Το Εκτελεστικόν παρατηρεί ότι το πνεύμα τούτων μερικόν δηλαδή δανείων εξαπλώθη εις την Ελλάδα και ημπορεί να εξαπλωθεί και εν τωσούτω δεν το βλέπει συντελεστικόν εις τας προόδους του Έθνους. Έχει βέβαια το δίκαιο κάθε Έλληνα να επιθυμή την ελευθεριαν του και εις τας αρχάς ήταν δίκαιον να προσπαθή ο κάθε ένας να κάμη ό,τι δυναθή δια την απολύτρωσιν της πατρίδος του. Αλλά τώρα έχομεν κέντρον από το οποίον κυρίως ημπορεί να γενή κάθε κίνημα και να επιτύχει και δεν πρέπει να εγκαταλείπεται εν μέρος της ελληνικής επικρατείας εις την διάκρισιν τινών ατόμων, οι οποίοι χωρίς να είναι συντροφευμένοι τουλάχιστον από την θέλησιν εκείνοι του λαού... (κινούνται όπως τους κατέβη χωρίς να υπολογίζουν τα μαιφωνα κινήματα του εχθρού)... Οι κινούντες τοιαύτα επιχειρήματα ... εις την βοήθειαν των ελευθέρων μερών της Ελλάδος... (αυτά όμως δεν βρισκονται σε ιέτοια κατάσταση και αν είναι αυτό εύκολο «δεν συμφέρει το πράγμα εξωτερικώς, γιατί πίπτει από τον χαρακτήρα των η Ελλ. Διοίκηση)... όταν παρουσιάζονται τοιαύται μερικαί ενώσεις και συμφωνία μερικεύεται η απελευθέρωσις της Ελλάδος (και το εν Ελλ. Έθνος που υποστηρίζουμε αναιρεείται)... Το Εκτελεστικόν τέλος πάντων δεν θεωρεί συμφέρον να γίνωνται τοιαύτα μερικα δάνεια, αλλά περιμένει να α-

κούσει και την γνώμην του Σ. Βουλευτικού Σώματος.

Εν Ναυπλίω της 15 Απριλίου 1825

Ο αντιπρόεδρος
Γκίκας Μπότασης,
Αναγνώστης Σπηλιωτάκης
Ιωαν. Μαυρομιχάλης
Ιωάννης Κωλέττης
Ο προσ. Γεν. Γραμματεύς
Δ. Χρηστίδης

4) Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν φάκ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825.

Έκθεση για εξέγερση μερών της Ηπείρου κατά των Τούρκων, ανυπόγραφη.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Αναφέρεται σε απόφαση των χριστιανών της Άρτας, της Πρέβεζας, άλλων Ηπειρωτικών μερών για την ένοπλη αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού· σε συγκρότηση επιτροπής για το σκοπό αυτό και επαφές με τον Γενικό Διευθυντή, προφανώς τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο, με ωριμότητα σχεδίου εγχειρήματος για παράδοση της Πρέβεζας· σε συνεισφορές για τον ίδιο σκοπό Ηπειρωτών γηγενών και αποδήμων· στις επαφές με τον Ρούπενταλ για σύναψη του δανείου· στις επιφυλάξεις του Μαυροκορδάτου για πραγματοποίηση του σχεδίου, παρά τις αρχικές υποσχέσεις του και τέλος στη ματαίωση του δανείου με υπαίτιο τον Ρούπενταλ και κατασυνέπεια και του σχεδίου της εξέγερσης της Ηπείρου.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. Η Έκθεση είναι 4φυλλη Γραμμένες οι 6 σελ. οι 2 τελευταίες λευκές. Ανυπόγραφη. Στην 1η σελ. με μολύβι «μόνο έν απόσπασμα αντιγραφέν, Ιούνιος 1825. Δημοσιεύεται στη σειρά των εκδόσεων «Βιβλιοθήκη Γ.Α.Κ.», 15β Τα περιεχόμενα των Γ.Α.Κ., τόμος 5ος, τμήμα Β, μέρος τρίτο, Ηπειρωτικόν Αρχείον, σειρά Α, σσ. 1113-1118. Νο εγγράφου 115. Στις σσ., επίσης 1079 -1082 δημοσιεύεται το αυτό «Επαναστατική κίνησις εν Ηπείρω περί το 1824 (Γ.Α.Κ., Εκτελ.), όπου το κείμενο τερματίζεται περί το μέσον της 4ης σελ., και χωρίς την αναφορά του υπολοίπου μέρους μέχρι το τέλος. Η αντιγραφή από το έγγραφο της Έκθεσης.

Οι Χριστιανοί της Άρτας, της Πρεβέζης, του Ραδοβιζιδίου, των Τζουμέρκων, της Γότζιστας, του Ζαγορίου, της Χειμάρρας, και εν ενί λόγω όλης της Ηπείρου, μη υποφέροντες τα δυσβάστακτα βάρη του Οθωμανικού ζυγού, και φθάσαντες εις την εσχάτην απελπισίαν απεφάσισαν προ καιρού ν' αποτινάξουν τον ζυγόν αυτόν, και με τα όπλα εις τας χείρας να κερδίσουν την ελευθερίαν των. Δια να επιτύχουν αυτόν τους τον σκοπό με περισσοτέ-

ραν ευκολίαν ε γνώρισαν την ανάγκην του να ζητήσουν την συνδρομήν των ελευθέρων αδελφών των Ελλήνων και της Ελληνικής Διοικήσεως, συνεννοήθησαν κατά καιρούς με τους εις τα Ιονικά Νησιά, και τους εντός της Ελευθέρας Ελλάδος ευρισκομένους συμπατριώτας των, εσύστησαν μίαν επιτροπήν εις Άρταν, η οποία εδέχθη το βάρος της ανταποκρίσεως δια να γίνε-ται με όλην την δυνατήν μυστικότητα, και με κάθε τρόπον έπασχον να ευ-ρούν καιρόν επιτήδειον δια να εκτελέσουν τον σκοπόν των, κατά τον Ια-νουάριον του 1824 εστάθη η πρώτη ανταπόκρισις τινών των εν Άρτα ομογε-νών μετά του Στρατηγού Κ. Μπότζαρη και μετά του Ν. Κομπότη, οι οποίοι την εκοινοποίησαν εις τον τότε Γενικόν Διευθυντήν, αλλά περιστατικά διά-φορα δεν εσυγχώρησαν τον Γεν. Διευθυντή να δώσει εξακολούθησιν εις αυ-τάς τας ανταποκρίσεις, κατά τον Απρίλλιον του αυτού έτους οι εν Άρτα συ-νενοούμενοι μετά του Καπ. Δημήτρη Γόγου, μετά του Καπ. Μήτρου Κουτε-λίδα μετά του Καπ. Γιάννη Γεωργίου και μετά διαφόρων προεστών των Δα-κών, έστειλαν και Γράμματα, και άνθρωπον επί τούτου προς τον Γενικόν Διευθυντή, εξηγούμενοι καθαρώτερα τον σκοπόν των, και συγχρόνως σχε-δόν οι πρόκριτοι του Ζαγορίου, συνενοούμενοι και μετά των εν Κερκύρα φίλων έπεμψαν και αυτοί επί τούτου άνθρωπον προς τον Γεν. Διευθυντήν φανερώνοντας και ούτοι την απελπισίαν των από τας εχθρικός απαιτήσεις, και την απόφασιν του να κινηθούν, εάν ημπορούν να ελπίσουν καμμίαν βοή-θειαν. Το πράγμα ήτο τόσον μάλλον άξιον της προσοχής της Ελληνικής Διοικήσεως, καθ' όσον ητοιμάζετο νέα προσβολή του εχθρού από το Μα-κρυνόρος, και Βόνιτζαν, ο Γεν. Διευθυντής εκοινοποίησεν όλα αυτά προς το Εκτελεστικόν, και έλαβε διαταγήν να εξακολουθήση την ανταπόκρισιν, και να δίδει ελπίδας εις τους αναφερθέντας προς αυτόν, δια να ημπορέσει να ω-φεληθή εν καιρώ αρμοδιώ η Διοίκησις. Μόλις έφθασεν η απάντησις αυτή και ήλθον και νέοι απεσταλμένοι από Άρτας με επανάληψιν των αυτών προβλημάτων, και με προσθήκην σχεδίου δια την παράδοσιν της Πρεβέζης. Το πράγμα καθ' όλους τους λόγους ήτο κατορθωτόν, εχρειάζοντο υποσχέ-σεις αμοιβών, και χρήματα μερικά δια να ελθή εις έκβασιν. Ο Γενικός Διευ-θυντής αναφέρθη πάλιν, και διετάχθη να υποσχεθή κάθετι, και ν' ακολουθή-σει με δραστηριότητα αυτήν την ανταπόκρισιν. Εν τούτοις εισέβαλεν ο Ομέρ πασάς εις την Δυτικήν Ελλάδα, και ο Γεν. Διευθυντής κατάς τας οποίας είχε διαταγάς δεν έπαυσε ν' ανταποκρίνεται, και να δίδει υποσχέσεις. Το της Πρεβέζης είχεν ωριμάσει πλέον, και εχρειάζοντο τα χρήματα δια να ενεργη-θή ο καιρός ήτο αρμοδιώτατος, επειδή δια την εισβολή του Ομέρ πασά εις την Ακαρνανίαν το μέρος εκείνο ήτο κενόν από εχθρικός δυνάμεις..... (Ο Γεν. Διευθυντής έγγραψε κατ' επανάληψη στο Εκτελεστικόν επισημαίνοντας ότι έχει δώσει υποσχέσεις και βλέπει λαό ολόκληρο κινδυνεύοντα. Όμως η Διοίκηση θεώρησε τότε να μη επιχειρηθή κάτι. Όμως οι Ηπειρώτες έχον-τας σκοπό να αποτινάξουν τον ζυγό) απεφάσισαν να κάμουν μεταξύ των συ-

νεισφοράς, να προσκαλέσουν και όλους τους συμπατριώτας, τους εν τη ελευθέρα, Ελλάδα, τους εις τας Νήσους τας Ιονικάς, τους εις Ρωσσίαν, και εις άλλα μέρη της Ευρώπης να συνδράμουν και αυτοί δια συνεισφορών προαιρετικώς, να μεταχειρισθούν προσέτι και ως δάνεια όλα τα κοινά χρήματα, τα οποία κατά καιρούς διάφοροι ομογενείς των αφιέρωσαν εις καταστήματα, οίον σχολεία, ή ορφανοτροφεία ή νοσοκομεία, δια την πόλιν των Ιωαννίνων, δια το Ζαγόρι και αλλού... (Γι' αυτή την ανταπόκριση συστήθηκαν επιτροπές σε διάφορα μέρη εντός και εκτός της Ηπείρου και μιά στο Μεσολόγγι με παράκληση στον Μαυροκορδάτο να επιβλέπει στις πράξεις της επιτροπής πράγμα, το οποίο αποποιήθηκε και μόνον έπειτα από επίμονες παρακλήσεις των Ηπειρωτών στο Μεσολόγγι υποσχέθηκε όταν ερωτάται να δίνει την μερική γνώμη του «ως απλός άνθρωπος.» Η επιτροπή του Μεσολογγίου μπήκε σε ανταπόκριση με όλο σχεδόν τα μέρη της Ηπείρου για σύναξη χρημάτων, έστειλε δε και δυό απεσταλμένους της στην Διοίκηση για να ζητήσουν την βοήθειά της)... Εις αυτήν την κατάστασιν ήσαν τα πράγματα, όταν επαρουσιάσθη κατά τον Δεκέμβριον εις Μεσολόγγι κάποιος Ρούπενταλ... με σκοπόν του να προβάλλη διαπραγματεύσεις ενός δανείου... (γυρνώντας προς το Λονδίνο από το Ναύπλιο, όπου είχε μεταβεί, στάθηκε για λίγες μέρες στο Μεσολόγγι, γνωρίστηκε με μέλη της Ηπειρωτικής επιτροπής και άρχισε να διαπραγματεύεται μυστικό δάνειο με αυτά για την απελευθέρωση της Ηπείρου.

Ήλθε σε επαφή με τον Γεν. Διευθυντή, που δεν θέλησε να ανακατευθεί στην υπόθεση)... και η διαπραγμάτευσις του μερικού δανείου και συμφωνία έγινε και υπεγράφη από την επιτροπήν και τον Κ. Ρούπενταλ... (επειδή ο Μαυροκορδάτος αρνήθηκε να εγκρίνει αυτή τη συμφωνία, τα μέλη της Ηπειρωτικής επιτροπής παραπονιόνταν)... ότι ενώ ο Κ. Μαυροκορδάτος εστάθη εκείνος όστις τους έδωσε τόσας και τόσας υποσχέσεις αι οποία δεν εφυλάχθησαν, και κινδυνεύουν εκ τούτου τόσαι ψυχαί με το να διεδόθη το πράγμα, θέλει ν' αρνηθή εις την Ήπειρον μίαν χάριν, η οποία δεν τον βλάπτει τον μερικόν άνθρωπον, ούτε εις το συμφέρον της Διοικήσεως αντιβαίνει... (έπειτα από πολλές αντιστάσεις ο Μαυροκορδάτος δέχτηκε το πρόβλημα υπό τον όρο η επιτροπή να συνεννοηθεί με τη Διοίκηση. Γι' αυτό διορίστηκαν οι Κ. Πολυχρόνης και Γ. Πλέσσας να κοινοποιήσουν σε μερικά μέλη της Διοίκησης την υπόθεση στα οποία και μάλιστα στον Εκλαμπρότατο Πρόεδρο ανέφερε σχετικά και ο Μαυροκορδάτος φτάνοντας, στο Ναύπλιο. Θεωρήθηκε τότε από Πρόεδρο και Μαυροκορδάτο ότι η επιτυχία του δανείου είναι απίθανη και ότι ωφελιμώτερο θάταν να γίνει δάνειο ως προς την Ελλάδα)... Η παρέλευσις του καιρού και απραξία του Κυρίου Ρούμπενθαλ βεβαιώνει έτι μάλλον τα περί της αποτυχίας τούτου του δανείου υποψίας... για το αχαρακτήριστο του ανδρός η Επιτροπή ανέφερε σχετικά: 1) διότι ο Ρούμπενθαλ δεν έκαμε συμφωνία ούτε με τον Γεν. Διευθυντή, ούτε με

την τοπική Διοίκηση της Δυτικής Ελλάδας αλλά με μερικούς Ηπειρώτας, που συγκροτούσαν επιτροπή 2) διότι τα όρια της Ηπείρου είναι καλώς εγνωσμένα και σ' αυτά δεν περιλαμβάνεται ούτε σπιθαμή ελεύθερης γης της Ελλάδος 3) διότι ο Ρούπενθαλ υποσχέθηκε το δάνειο να γίνει μυστικό και μερικό από εμπορικό κατάστημα, που θα έκανε είδος εμπορίου και επομένως ούτε συμφωνητικό μπορούσε να παρουσιάσει, ούτε καμιά άλλη απόδειξη, ενώ στη φωτισμένη Ευρώπη κανένα δάνειο δεν γίνεται χωρίς αποδείξεις. Είναι ενδεχόμενον, εκ τούτου η επιτροπή να έγραψε στον Ρούπενθαλ ότι από αυτόν προήλθε ήδη η διάλυση της συμφωνίας γιατί δεν φύλαξε μυστικότητα, σχετικά δε έγραψε προς αυτόν και ο Μαυροκορδάτος) ... νομίζει δε η Διοικήσεις ότι μετά την ανωτέρω έκθεσιν οι δανεισταί μας όχι μόνον δεν έπρεπε να ταραχθούν, αλλά μάλλον να ευχαριστηθούν, εάν εκατορθούτο να γίνωνται τοιαύτα μερικά δάνει δι' όσα μέρη δεν ήσαν εν των μεταξύ της επαναστάσεως, ουδέ ήδη είναι ενωμένα με την ελευθέραν Ελλάδα, αλλά έκείντο και κείνται υπό τον Οθωμανικόν ζυγόν και επιθυμούν να τον αποτινάξουν... (γιατί α) η ελευθέρα Ελλάδα ασφαλίζεται με την κατάκτηση του εντός της επικράτειας φρουρίων της σε όσα περισσότερα μέρη ανάβει η επανάσταση παρέχοντας εγγύηση στους δανειστές της και β) τα ήδη αποσείσαντα τον ζυγόν μέρη δεν μπορούν να μείνουν χωρισμένα από την Ελλάδα, αλλά πρέπει να ενωθούν μ' αυτήν ώστε όταν αποδοθεί το μερικό δάνειο από τα εθνικά κτήματα του επαναστήσαντος μέρους το περισσότερο μέρος των Εθνικών κτημάτων που απομένει εξασφαλίζει ακόμα περισσότερο τους δανειστές της ελληνικής Διοικήσεως φέρνοντας το παράδειγμα της Μεσημβρινής Αμερικής).

5). Γ.Α.Κ., Εκτελεστικόν φάκ. 96, 5-19 Ιουνίου 1825.

Οι Ιωάν. Ορλάνδος και Ανδρέας Λοκριώτης προς την Σεβαστήν Ελληνικήν Διοίκησιν εις Ναύπλιον.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Ανάμεσα σε πολλά άλλα αναφέρονται και στο δάνειο και τη συμφωνία γι' αυτό ανάμεσα στον Ρούπενταλ και τα μέλη της Ηπειρωτικής Επιτροπής στο Μεσολόγγι επισημαίνοντας ότι ο Ρούπενταλ τους ζήτησε ποσότητα χρημάτων για να κάψει τα σχετικά με το δάνειο έγγραφα. Αναφέρουν, ακόμα, ότι στη σχετική με αυτόν συνάντησή τους είδαν θέσπισμα για 2 μιλλιούντα τάλληρα, υπογεγραμμένο και από τον Α. Μαυροκορδάτο και από άλλους 6 και ειδοποιούν σχετικά την Διοίκηση.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. Το έγγραφο είναι 4φυλλο με αρίθμηση των σελίδων μέχρι της 7ης. Γραμμένες οι 7 σελίδες και στην 8η 4. Επιτροπή Λονδίνου 18 Ιουνίου. 104. Εισερχόμ. Ν. 69, 73, 18/30 guguio 1825. Οι υπογραφές ιδιόγραφες. Το δημοσιευμένο παρακάτω απόσπασμα στις σελίδες 5 και 6. Πιστή αντιγραφή Ανέκδοτο.

*Προς την Σεβαστήν Ελληνικὴν Διοίκησιν. Εἰς Ναύπλιον
ἐκ Λονδίνου τὴν 18/30 Ἰουνίου 1825*

.....
.....
 Δια τῆς ἐπιστολῆς μας τῶν 15/27 Ἀπριλίου ἐπληροφορήσαμεν τὴν Σ. Διοίκησιν περὶ τοῦ Δανείου τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Τώρα δὲν εἴμεθα εἰς κατὰστασιν νὰ τῆ εἰπώμεν καὶ τοι περισσότερον περὶ αὐτοῦ. Ὁ Γερμανὸς Ρούπενταλ, ὅστις ἦτον ἐπιφορτισμένος νὰ διαπραγματευθῆ αὐτὸ τὸ ψευτοδάνειον, προ ἡμερῶν μας ἐπρόβαλε δια τῶν ἐνταῦθα τῶν Ρικάρδων νὰ τῶ δώσωμεν μίαν ποσότητα χρημάτων καὶ νὰ καύσῃ ἐμπροσθεν μας τὰ ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἀπὸ Μεσολόγγι, ἡμεῖς δὲ δια νὰ πληροφορηθῶμεν καλύτερα περὶ τοῦ πράγματος, τὸν εἶπαμεν ὅτι ἠθέλαμεν τῶ δώσῃ μερικὰ χρήματα, με συμφωνίαν, ὅμως νὰ μὴ καύσῃ τὰ εἰρημένα ἐγγράφα, ἀλλὰ νὰ μας τὰς παραδώσῃ σώα, πλὴν δὲν ἔστερξεν ὠστόσον ὄντες ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν εἰς τὸ γραφεῖον τῶν κῶν Ρικάρδων δια νὰ διαπραγματευθῶμεν περὶ αὐτῆς τῆς υποθέσεως μετὰ τοῦ Ρούπενταλ, ἐκαταπέισαμεν τούτον καὶ μας ἔδειξε, καὶ ἡμεῖς ἴδομεν με τὰ ομμάτιά μας τὸ Θέσπισμα γεγραμμένον εἰς Μεσολόγγι κατὰ τὴν 24 Δεκεμβρίου δια δύο μιλλιούτνα τάλληρα, ἀπὸ τὸ ἐν μέρος Γραικικά, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο Γαλλικά (τὸ ὕστερον με τὸν χαρακτῆρα τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Πολυχροσιάδου) καὶ υπογεγραμμένον παρὰ τοῦ εἰρημένου κου Κωνσταντίνου Πολυχροσιάδου, καὶ παρ' ἄλλων ἐξ. ὅθεν τὸ πρᾶγμα ὑπήρξε καὶ ὑπάρχει μετὰ βεβαιότητος, τὸ ὁποῖον δὲν συνεσέφερον ὀλίγον εἰς τὸν ξεπεσμόν τῶν φόντων μας, καὶ τὸ εἰδοποιούμεν πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν δια νὰ λάβῃ τὰ ἀνήκοντα μέτρα, ὥστε νὰ λείψωσιν εἰς τὸ ἐξῆς τοιαῦτα ἀτοπήματα, τὰ ὁποῖα φέρουν μεγάλην βλάβην καὶ ἀνυποληψίαν εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν.

.....
.....
 Εὐπειθέστατοι δούλοι καὶ πατριῶται
 Ἰω. Ὀρλάνδος
 Ἀνδρέας Λοκριώτης

ΣΠΥΡΟΣ Δ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Δρ. Ιστορικός

Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ 1875 - 1881

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Η κρίση του Ανατολικού ζητήματος κατά το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα, 1875 - 1881, που ξέσπασε με τις επαναστάσεις στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη και κορυφώθηκε με τον ρωσοτουρκικό πόλεμο, 1877 - 1878, με κατάληξή του τις συνθήκες του Αγ. Στεφάνου και του Βερολίνου, σημάδεψε καθοριστικά τις επακολουθήσασες εξελίξεις τόσο στον Βαλκανικό χώρο ιδιαίτερα, όσο και στον ευρύτερο χώρο της Ν.Α. Ευρώπης.

Μέσα στο ευρύτερο φάσμα των πολιτικο-κοινωνικών και επαναστατικών γεγονότων, που συνάπτονταν με την κρίση αυτή ο καθόλου Ελληνισμός, παρά τον κυριαρχικά εκβιαστικό προστατευτισμό της αγγλικής πολιτικής και διπλωματίας στις τότε ελληνικές κυβερνήσεις, συμμετέσχε σ' αυτά άμεσα είτε έμμεσα και στους τρεις χώρους των ποικίλων δραστηριοτήτων του: στον χώρο της ελεύθερης πατρίδας· στον χώρο της υπόδουλης και στον χώρο της διασποράς του.

Στον χώρο του υπόδουλου Ελληνισμού, κ̄ι επί του προκειμένου του Ηπειρωτικού, εστιάζονται σημαντικά γεγονότα στην ευρύτατη γεωγραφική του έκταση και ειδικότερα στην πόλη της Πρέβεζας και την επαρχία της. Η ιστόρησή τους φρονούμεν ότι αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο της νεώτερης ιστορίας της Πρέβεζας και της επαρχίας της κατά την περίοδο 1875 - 1881, αλλά και της Ηπείρου και της Ελλάδας.

Για την ιστόρηση αυτή ερευνήσαμε και μελετήσαμε ορισμένες μόνον, έως σήμερα, αρχειακές πηγές, μάλιστα σχετικές ελληνικές προξενικές εκθέσεις, που εναπόκεινται στο Α.Υ.Ε. αλλά και άλλες χωρίς μέχρι τώρα να μπορέσουμε να ολοκληρώσουμε αυτή μας την έρευνα, την οποία σκοπεύουμε να συνεχίσουμε για να καταστεί δυνατή η πληρέστερη ιστορική αναπαράσταση της Πρέβεζας και της επαρχίας της κατά την κρίση του Ανατολικού ζητήματος, 1875 - 1881.

Όμως παρά την αδυνατότητα της πληρέστερης αυτής αναπαράστασης από την έως τώρα έρευνά μας αντλήσαμε σημαντικά στοιχεία από την «επί χείρας» ανακοίνωση, τα οποία προδρομικά μας παρέχουν τη δυνατότητα γενικής θεματογραφικής προσέγγισης στην ιστορία της Πρέβεζας στην υπό έρευνα και μελέτη περίοδο. Αυτή η θεματογραφική προσέγγιση και τα στοιχεία, που αντλήσαμε έως τώρα κατά περίπτωση είναι:

1. Οι ελληνικές προξενικές αρχές: Οι μαρτυρούμενες, μέχρι τώρα ελληνικές προξενικές αρχές στη γενική διοίκηση-βιλαέτι Ιωαννίνων κατά την κρίση του Ανατολικού ζητήματος 1875 - 1881, χωρίς το θέμα να είναι δυνατόν να εξαντληθεί μόνον σ' αυτές, αφού επιβάλλεται παραπέρα επισταμένη σ' αυτό έρευνα, ήταν: Στα Ιωάννινα γενικός πρόξενος ο Αναστ. Λόντος, του οποίου, κατά τη δική του μαρτυρία, η δικαιοδοσία του εκτεινόταν σ' όλη τη Γενική Διοίκηση - Βιλαέτι Ιωαννίνων, δηλαδή και στις 4 Διοικήσεις σαντζάκια, που το απάρτιζαν.¹ Στην Πρέβεζα ως υποπρόξενος της Ελλάδας κατά την ίδια περίοδο υπηρετούσε ο Δημ. Σούντιας, ο οποίος και πριν είχε χρηματίσει στην ίδια θέση και με βασιλικό διάταγμα στις 17 Φεβρουαρίου 1876 είχε επανατοποθετηθεί εκεί όπως μαρτυρεί έγγραφο του Υπουργού των Εξωτερικών Κοντόσταυλου προς τον Δημ. Σούντια από 18 Φεβρουαρίου 1876, στο οποίο εκφραζόταν η πεποίθηση ότι αυτός και πάλιν θα επιδείξει «τον αυτόν ως και πρότερον εν τη υπηρεσία ζήλον»². Από τις εκθέσεις των δύο αυτών ελληνικών προξενικών αρχών αντλήσαμε και καίριες μαρτυρίες για το «επί κεφαλής» θέμα μας.

2. Πολιτειογραφικά στοιχεία της Πρέβεζας και της επαρχίας-Καζά της. Τα στοιχεία αυτά αφορούν: στην διοικητική διάρθρωση της επαρχίας - καζά της Πρέβεζας: στα πληθυσμικά μεγέθη της πόλης και του Καζά: στην ε-

1. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1876, σελ. 49, Περί ιθαγενείας, Ιθαγένειαι Ελλήνων εν Τουρκία και ασίας λύσεως ζητήματος αμφισβητούμένων υπηκόων Ελλήνων. Το έγγραφο-αναφορά του γενικού προξένου Αναστ. Λόντου προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Κοντόσταυλο είναι δίφυλλο και φέρει αριθ. 32, εν Ιωαννίνους τη 20 Φεβρουαρίου 1876. δια τις 4 Διοικήσεις - σαντζάκια βλ. παρακάτω.

2. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1878, Προξενικά - Οργάνωσις - Διοικήσις 8 Πρεβέζης - Άρτης. Το έγγραφο είναι μονόφυλλο, αντίγραφο με ιδιόχειρη υπογραφή του Δημ. Σούντια συνάπτεται με διαβιβαστικό του ίδιου αρ. 5, εν Πρεβέζη τη 8 Ιανουαρίου 1878 προ το επί των Εξωτερικών Β. Υπουργείου. Το αντίγραφο φέρει αριθ. πρωτ. 1289, και ημερομηνία του πρωτοτύπου εν Αθήναις την 18 Φεβρουαρίου 1826.

θνογραφική τους σύνθεση· στην εκπαίδευση· και στην κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων τους. Ειδικότερα.

Διοικητική διάρθρωση. Η Πρέβεζα κατά την περίοδο 1875 - 1881, της κρίσης του Ανατολικού ζητήματος, συνιστούσε μαζί με την ύπαιθρο χώρα της τη Διοίκηση - Σαντζάκι της Πρέβεζας, η οποία ήταν μία από τις 4 Διοικήσεις-Σαντζάκια της Γενικής Διοίκησης - Βιλαετίου των Ιωαννίνων· τα άλλα τρία ήταν: των Ιωαννίνων, του Αργυροκάστρου και του Βερατίου³. Η Διοίκηση - Σαντζάκι της Πρέβεζας απαρτιζόταν από 4 επαρχίες - καζάδες, που ήταν: η επαρχία Καζάς της Πρέβεζας· της Άρτας· του Μαργαριτίου· και της Πάργας⁴ Αργότερα μετά την Ένωση της Θεσσαλίας και της Άρτας με την Ελλάδα στα 1881 και έως το 1910 η Διοίκηση - Σαντζάκι της Πρέβεζας απαρτιζόταν από τους 3 άλλους καζάδες: Πρέβεζας, Μαργαριτίου, και Λούρου, όπως μετονομάστηκε ο καζάς της Πάργας. Από το 1910 αποσπάστηκε ο καζάς του Μαργαριτίου από το σαντζάκι της Πρέβεζας και μαζί με τους καζάδες των Φιλιατών και της Παραμυθιάς, που ανήκαν, έως τότε, στο σαντζάκι των Ιωαννίνων, απάρριζαν ένα πέμπτο σαντζάκι στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, το σαντζάκι Ρεσαδιέ (Ηγουμενίτσας)· έτσι από το 1910 και έως την απελευθέρωσή του το σαντζάκι της Πρέβεζας περιορίστηκε σε 2 καζάδες της Πρέβεζας και του Λούρου⁵.

Πληθυσμικά μεγέθη. Ο πληθυσμός της Διοίκησης - Σαντζακίου της Πρέβεζας κατά τις αρχές του 1876 ανερχόταν συνολικά σε 85.629 άτομα, από τα οποία 65.916 ήταν Έλληνες και 19.713 Οθωμανοί, ενώ δεν μαρτυρούνται άλλες εθνότητες. Έτσι ο ελληνικός πληθυσμός εκάλυπτε το 76,98% του συνόλου του πληθυσμού του σαντζακίου και οι Οθωμανοί το 23,02%⁶. Από την άποψη του πληθυσμικού μεγέθους υπερτερούσε η επαρχία καζά της Άρτας με πληθυσμό 44.050, από τους οποίους 43.000 Έλληνες και 1.050 Οθωμανοί για να ακολουθήσουν η επαρχία Μαργαριτίου με 20.600 κατοίκους, από τους οποίους 4.500 Έλληνες και 16.100 Οθωμανοί· η επαρχία καζάς της Πρέβεζας με 13.900 κατοίκους, από τους οποίους 12.400 Έλληνες και 1.500 Οθωμανοί και τέλος η επαρχία καζάς της Πάργας με 7.079 κατοίκους, από τους οποίους 6016 Έλληνες και 1.063 Οθωμανοί⁷. Σύμφω-

3. Βλ. ό.π., στη σημ. με αριθ. 1 και ιδιαίτερα το συναπτόμενο με το έγγραφο αναφορά του Αν. Λόντου σημαντικότητας εσωτερικό έγγραφο.

4. Βλ. ό.π., στη σημ. 3 το εσωτερικό με την αναφορά Λόντου συναπτόμενο έγγραφο.

5. Βλ. ό.π., έτος 1913, στοιχ. κατάταξης α.α.κ/39 Έκθεσις περί της καταστάσεως εις Χειμάρραν και στατιστικά στοιχεία πληθυσμού Ηπείρου.

6. Βλ. ό.π., στη σημ. με αριθ. 4.

7. Βλ. ό.π., στη σημ. με αριθ. 4.

να με άλλη μαρτυρία⁸ στην πόλη της Πρέβεζας κατά τα μέσα του 1878 υπήρχαν 3.500 κάτοικοι και 1.000 Τούρκοι και Αλβανοί, ενώ προφανώς οι υπόλοιποι 8.900 κατοικούσαν στην ύπαιθρο του καζά της Πρέβεζας.

Εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού. Σύμφωνα με τη σχετική μαρτυρία του γενικού προξένου της Ελλάδας στα Ιωάννινα Αναστασίου Λόντου, βασισμένη κατά τη δική του ομολογία⁹ στο ετήσιο οθωμανικό ημερολόγιο, στις πληροφορίες από τα γραφεία των Αρχιερέων, και στις πληροφορίες αξιόπιστων ιδιωτών οι κάτοικοι των επαρχιών - καζάδων της Πρέβεζας, της Άρτας και της Πάργας κατά μεγίστη πλειοψηφία ήσαν Έλληνες, ενώ στις παρατηρήσεις της μαρτυρίας καταγράφεται ότι άπαντες οι κάτοικοι Έλληνες και Οθωμανοί μιλούσαν την Ελληνική γλώσσα. Αντίθετα στην επαρχία Μαργαριτίου επισημαίνεται ότι η μεγίστη πλειοψηφία των κατοίκων ήσαν Οθωμανοί και ότι «άπαντες πλην ελαχίστων εισίν Αλβανικής εθνότητας»¹⁰.

Η Εκπαίδευση. Σύμφωνα με σχετική μαρτυρία¹¹ κατά τα μέσα του 1878 στην Πρέβεζα λειτουργούσαν μία σχολή Ελληνική μιά αλληλοδιδασκτική και 2 παρθεναγωγεία. Οι δάσκαλοι μαρτυρούνται 5, οι μαθητές συνολικά σε 370 και η ετήσια δαπάνης λειτουργίας τους ανερχόταν σε 230 λίρες. Από τότε και έως την απελευθέρωση του Βιλαετίου των Ιωαννίνων στα 1912 - 1913 επήλθαν μεγάλες ανοδικές ανακατατάξεις και στην εκπαίδευση και στα πληθυσμικά του μεγέθη και κατ' ακολουθίαν και στο σαντζάκι της Πρέβεζας.

Η κοινωνική σύνθεση Σύμφωνα με τα σχετικά στοιχεία, που αντλήσαμε κατά την έρευνά μας ο μεν πληθυσμός της υπαίθρου της επαρχίας - καζά της Πρέβεζας ήταν αγροτο-ποιμενικός, ενώ της πόλης της Πρέβεζας ήταν κυρίως μικροαστικός με υπεροχή του εμπορικού στοιχείου. Ένδειξη, επί του προκειμένου αποτελεί έγγραφο του έλληνα υποπροξένου στη Πρέβεζα Δημ. Σούντια¹² προς το Υπουργείο των Εξωτερικών, στο οποίο ση-

8. Βλ. εφημ. Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 888, 24/6 Ιουλίου 1878, σσ. 3-4.

9. Βλ. *ό.π.* στις σημ. με αριθ. 1 και 3.

10. Βλ. *ό.π.* στη σημ. με αριθ. 4.

11. Βλ. *ό.π.* στη σημ. με αριθ. 8. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι και κατά τα πληθυσμικά μεγέθη κατ' εξοχήν και την εκπαίδευση αλλά και την εθνολογική σύνθεση στο σαντζάκι της Πρέβεζας και στους 2 καζάδες του, Πρέβεζας και Λούρου, επήλθαν μεγάλες ανοδικές ανακατατάξεις, όπως σχετικά έγγραφα μαρτυρούν αναφερόμενα στην περίοδο 1910-1912. Βλ. σχετικά ανακοίνωση Σπύρου Δ. Λουκάτου στο β' επιστημονικό συνέδριο, Ιωάννινα 2-4 Δεκεμβρίου 1988 με θέμα «Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων στα χρόνια της απελευθερώσεώς του από τον Οθωμανικό ζυγό (1910-1913), Πολιτειογραφικό διάγραμμα».

12. Βλ. αυτό Α.Υ.Ε., έτος 1878, Προξενικά. Οργάνωσις - Διοικήσις β. Πρεβέζης - Άρτης. Είναι μονόφυλλο αντίγραφο, εν Πρεβέζη την 2 Ιανουαρίου 1878 και συνάπτεται με διαβιβαστικό του Δημ. Σούντια αριθ. 97, εν Πρεβέζη την 13 Μαρτίου 1878 προς το Υπουργείο των Εξωτερικών.

μειώνονται οι πάρεδροι δικασταί δια το έτος 1878». Από τους 12 αυτούς πάρεδρους οι 6 καταγράφονται έμποροι· οι 3 φαρμακοποιοί· και από 1 γραφέας, εμπορομεσίτης και κτηματίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η καταγραφή στο έγγραφο αυτό των ονομάτων των προέδρων δικαστών¹³.

3. Η αντίσταση των κατοίκων της Πρέβεζας κατά της εγχώριας τουρκικής εξουσίας. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των κατοίκων τόσο της πόλης της Πρέβεζας, όσο και της υπαίθρου της κατά την κρίση του ανατολικού ζητήματος υπήρξε η αντίσταση κατά των μέτρων της εγχώριας τουρκικής εξουσίας και η εμφαντική εκδήλωση των ελληνικών φρονημάτων τους. Επί του προκειμένου τεκμήρια προς το παρόν, τα οποία φρονούμε ότι η περαιτέρω έρευνα του θέματος θα πολλαπλασιάσει είναι: α) Το κλείσιμο των εμπορικών καταστημάτων στην πόλη σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τα μέτρα, που πήρε κατά τα μέσα του 1877 η τουρκική αρχή της Πρέβεζας κατά της ελευθερίας του εμπορίου, τα οποία θεωρήθηκαν αυθαίρετα, με αποτέλεσμα την ανάκλησή τους¹⁴. β) Η άρνηση των κατοίκων της Πρέβεζας και των χωριών κατά τα μέσα του 1878 να υπογράψουν οποιανδήποτε αναφορά, η οποία στόχευε να τους παραστήσει «τους στέργοντας οπωσδήποτε την παράτασιν της τουρκικής κυριαρχίας» στο σχετικό έγγραφο του υποπροξένου Δημ. Σούντια¹⁵ επισημαινόταν, μάλιστα ότι τέτοια αναφορά δεν θα υπέγραφαν «ουδ' οι ολίγοι εκείνοι οι εις την κυβέρνησιν προσκεκολλημένοι εκτός αν τους επιβληθεί τούτο δια της βίας» και γ) Η ενθουσιώδης υποδοχή, την οποία επεφύλαξαν οι κάτοικοι της Πρέβεζας στο πλοίο «Αμφιτρίτη», το οποίο έφερε στην πόλη τους τα ελληνικά μέλη της κοινής Ελληνοτουρκικής επιτροπής, που θα διαπραγματευόταν τη διευθέτηση των νέων συνόρων των δύο χωρών. Μαρτυρείται¹⁶ ότι τα ελληνικά πλοία, που

13. Έμποροι καταγράφονται: οι Δημουλίτσας Αργύρης, Κρητικός Ηλίας, Καρύδης Σπυρίδων, Κανέλος Σωτήρης, Κοντάκης Ιωάννης, και Κοντογιάννης Δημήτριος. Φαρμακοποιοί καταγράφεται: οι Βαρζέλης Χριστόδουλος, Κόνδαρης Στυλιανός και Κοντογιάννης Αριστείδης. Εμπορομεσίτης καταγράφεται ο Βρετός Γεράσιμος· γραφέας ο Βαλμής Σπυρίδων και κτηματίας ο Γενοβέλης Ανδρέας.

14. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1877, στοιχ. κατάταξης 58/3. Προξενικά εκθέσεις περί καταστάσεως των περιοχών των. Το έγγραφο του Δημ. Σούντια όπου και η μαρτυρία, φέρει αριθ. 229, εν Πρεβέζη 14 Μαΐου 1877· το έγγραφο, όπου τα μέτρα χαρακτηρίζονται αυθαίρετα φέρει αριθ. 214, 7 Μαΐου 1877· και το έγγραφο του Σούντια με το οποίο γνωστοποιείται η ανάκληση των μέτρων φέρει αριθ. 315.

15. Βλ. αυτό Α.Υ.Ε., έτος 1878, στοιχ. κατατ. 99/2 Προξενεία και υποπροξενεία Ελλάδος. Το έγγραφο φέρει αριθ. 47 *ιδιωτ. πρωτ.*, εν Πρεβέζη την 2 Ιουνίου 1878 προς το Υπουργείο των Εξωτερικών.

16. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 920, 3/15 Φεβρουαρίου 1879, σελ. 3 «Ελληνικά».

ήσαν στο λιμάνι, υποδέχτηκαν την «Αμφιτρίτη» σημαιοστόλιστα· ότι ο ενθουσιασμός των κατοίκων της Πρέβεζας υπήρξε ακράτητος· και ότι αθρόοι και σε πανηγυρική ατμόσφαιρα την επισκέφτηκαν.

4. Η Πρέβεζα, έδρα της Ελληνοτουρκικής επιτροπής για διαπραγματεύσεις προς διαρρύθμιση των συνόρων. Με βάση το 13ο πρωτόκολλο της Βερολίνας συνόδου, με το οποίο η Υψηλή Πύλη και η Ελλάδα προσκαλούνταν να συνεννοηθούν για την διευθέτηση των ορίων στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο, που, κατά την άποψή της μπορούσε να γίνει από την κοιλάδα του Πηνειού στο Αιγαίο έως την κοιλάδα του Καλαμά στο Ιόνιο πέλαγος¹⁷ και το 24ο άρθρο της Βερολίνας συνθήκης¹⁸, σύμφωνα με το οποίο, στην περίπτωση, που δεν θα συνεννοούντο η Υψηλή Πύλη και η Ελλάδα για τη διαρρύθμιση των ορίων, όπως καθορίζονταν με το 13ο πρωτόκολλο, οι Μ. Δυνάμεις επιφυλάσσονταν να προτείνουν στα δύο μέρη τη μεσιτεία τους για τη διευκόλυνση των διαπραγματεύσεων, έπειτα από πολλές αναβολές και τουρκικές κωλυσιεργίες ορίστηκαν τα μέλη της ελληνοτουρκικής επιτροπής, τα οποία θα διεξήγαγαν τις σχετικές διαπραγματεύσεις για τη διαρρύθμιση των συνόρων των δύο χωρών. Από την τουρκική πλευρά επίτροποι ορίστηκαν: ο στρατάρχης γαζής Μουκτάρ πασάς, ο Βαχάν εφέντης ο Αλβανός Αβεδίν βέης, ο οποίος όμως αμέσως σχεδόν αντικαταστάθηκε από τον Αρμένιο Κωνσταντίν πασά, και ο συνταγματάρχης Ζιβάτ ως στρατιωτικός σύμβουλος¹⁹. Από την ελληνική πλευρά, έπειτα από αρκετές αλλαγές προσώπων, τελικά επίτροποι καθορίστηκαν: ο υποστράτηγος Σούτσος, ο Π. Κολοκοτρώνης, ταγματάρχης και υπασπιστής του βασιλεία

17. Βλ. το πρωτόκολλο αυτό ενδεικτικά στην εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 892, 22/3 Αυγούστου 1878, σελ. 3. Το πλήρες κείμενό του, μετά εισήγηση του Γάλλου Υπουργού και εκπροσώπου της χώρας του στο Βερολίνο συνέδριο Βάδινγκτων είναι: Η σύνοδος προσκαλεί την Πύλη να συνεννοηθεί τη Ελλάδι περί ευθέτησως των ορίων εν Θεσσαλία και Ηπείρω· φρονεί δε η ευθέτησις αυτή ημπορεί να γίνει από της κοιλάδος του Πηνειού εν των Αιγαίω μέχρι της του Καλαμά εν των Ιονίω πελάγει. Η σύνοδος έχει την πεποιθήσιν ότι οι ενδιαφερόμενοι θα συμφωνήσωσι. Όπως δε ευκολύνωσι την επιτυχία των διαπραγματεύσεών πρόθυμοι είναι οι Δυνάμεις να μεσιτεύωσι παρ' αμφοτέρους».

18. Βλ. το 24ο άρθρο της Βερολίνας συνθήκης ενδεικτικά στην εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 890, 8/20 Ιουλίου 1878 σελ. 1. Η συνθήκη περιελάμβανε συνολικά 64 άρθρα το δε 24ο άρθρο της καθόριζε την πρόταση των Μ. Δυνάμεων Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Γαλλίας, Μ. Βρετανίας, Ιταλίας και Ρωσίας για μεσιτεία τους στην περίπτωση που Ελλάς και Υ. Πύλη δεν θα κατέληγαν σε συμφωνία για την οριοθέτηση των δύο χωρών.

19. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 913, 16/28 Δεκεμβρίου 1878, σελ. 1. κύριο άρθρο. «Το ελληνοτουρκικό ζήτημα, και αριθ. 919, 27/8 Φεβρουαρίου 1879, σσ. 2-3 «Το ελληνοτουρκικό ζήτημα».

και ο Ζηνόπουλος, γενικός γραμματέας του Υπουργείου των Εσωτερικών²⁰. Οι Έλληνες επίτροποι αναχώρησαν από τον Πειραιά στις 9/21 Ιανουαρίου 1879 με το θωρηκτόν «Όλγα» με κατεύθυνση την Πρέβεζα συνοδευόμενοι από Γάλλους αξιωματικούς της γαλλικής φρεγάτας που ορμούσε στον Πειραιά²¹ φτάνοντας κατ' αρχάς στη Βόνιτσα ανήγγειλαν στον Τούρκο επίτροπο Μουκτάρ πασά την άφιξή τους, ο οποίος και τους διεμήνυσε να ορίσουν ως τόπο συνάντησης τους τη Βόνιτσα ή την Πρέβεζα.

Οι Έλληνες επίτροποι καθόρισαν την Πρέβεζα, όπου, όχι χωρίς δυσκολίες και προσκόμματα από την τουρκική πλευρά πραγματοποιήθηκε η συνάντηση των μελών της Ελληνοτουρκικής επιτροπής στις 18/30 Ιανουαρίου 1879²². Η έναρξη των εργασιών της ελληνοτουρκικής επιτροπής, της οποίας πλέον έδρα κατέστη η Πρέβεζα επιβραδύνθηκε και πραγματοποιήθηκε στις 27 με 28/8 με 9 Φεβρουαρίου 1879 με τον ισχυρισμό της τουρκικής πλευράς ότι η επιβράδυνση οφειλόταν στην αντικατάσταση του επιτρόπου Αβεδίν βέη από τον Αρμένιο Κωνσταντίν πασά, που θα έφθανε από την Κωνσταντινούπολη. Οι συνεδριάσεις της επιτροπής, με συνεχή προσκόμματα και ποικίλα τεχνάσματα της τουρκικής πλευράς, που ουσιαστικά απέβλεπαν στην απόρριψη του 13ου πρωτοκόλλου του Βερολίνιου συνεδρίου, συνεχίστηκαν μέχρι τις αρχές Μαρτίου 1879 για να καταλήξουν οι συζητήσεις αυτές σε πλήρη αποτυχία και οι Έλληνες επίτροποι να αναχωρήσουν για την Αθήνα²³, ενώ και σύμφωνα με το 24ο άρθρο της συνθήκης του Βερολίνου μετά την αποτυχία αυτή η ελληνική κυβέρνηση έστειλε σχετική διακοίνωση στις Μ. Δυνάμεις αποδίδοντας την ευθύνη για την αποτυχία στην Υ. Πύλη, η οποία απέρριπτε τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων με βάση το 13ο πρωτόκολλο του Βερολίνιου συνεδρίου²⁴ και ισχυριζόμενη με τους εκπροσώπους της στην Ελληνοτουρκική επιτροπή ότι υφίστατο μέγιστος κίνδυνος για τα μεσημβρινά της σύνορα «εάν η Πρέβεζα, τα Ιωάννινα, η Λάρισα και ο Βόλος συμπεριλαμβάνοντο εις την νέα Ελληνικήν γραμμήν»²⁵.

20. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 914, 23/4 Ιανουαρίου 1879, σελ. 1 κύριο άρθρο «το ελληνοτουρκικό ζήτημα».

21. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 917, 13/25 Ιανουαρίου 1879, κύριο άρθρο «Το ελληνικόν ζήτημα» σελ. 1.

22. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 918, 20/1 Φεβρουαρίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνικόν ζήτημα», σελ. 1.

23. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 923, 24/8 Μαρτίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνοτουρκικό ζήτημα» σελ. 1.

24. Βλ. εφημ., της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 926, 17/29 Μαρτίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνοτουρκικό ζήτημα», σελ. 1.

25. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 935, 19/31 Μαΐου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνοτουρκικό ζήτημα», σελ. 1.

5. Η Πρέβεζα κέντρο ανθελληνικής δραστηριότητας και προπαγάνδας. Η παρουσία της Ελληνοτουρκικής επιτροπής για τη διευθέτηση των συνόρων των δύο χωρών· η εμμονή της τουρκικής πλευράς να μη δέχεται συζήτηση και διαπραγμάτευση με βάση το 13ο πρωτόκολλο του Βερολίνου συνεδρίου, σε αντίθεση με την Ελληνική πλευρά· και η πολιτική ορισμένων Μ. Δυνάμεων, μάλιστα δε της Ιταλίας, συνετέλεσαν ώστε κατά την περίοδο 1875-1881 να καταστεί η Πρέβεζα κέντρο ανθελληνικών δραστηριοτήτων, ενεργειών και προπαγάνδας, που απέβλεπαν στη ματαίωση των ορίων, όπως καθορίζονταν με το 13ο πρωτόκολλο του συνεδρίου του Βερολίνου.

Έτσι:

α) Οι Τούρκοι της Πρέβεζας δεν επέτρεψαν αρχικά να εισέλθει στον Αμβρακικό κόλπο το πλοίο «Αμφιτρίτη», του οποίου επέβαιναν οι Έλληνες επιτροπείς· πέραν αυτού επυροβόλησαν εναντίον του και το ανάγκασαν τελικά να αποσυρθεί, έως ότου με την παρέμβαση του Μουκτάρ πασά στις 21 Φεβρουαρίου μπήκε στο λιμάνι της Πρέβεζας οδηγούμενη από τον τούρκο λιμενάρχη Καπετάν Μουσταφά²⁶.

β) Ο επί κεφαλής των Τούρκων επιτρόπων Μουκτάρ πασάς, κατά σχετική μαρτυρία²⁷ προσπαθούσε να διεγείρει το Οθωμανικό στοιχείο της Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά της αποφάσεως της Βερολινείου συνόδου για να ανταρχει ένοπλα κατά της προσάρτησης των περιοχών με την Ελλάδα. Αυτός όχι μόνον υπέκαιε και ερέθιζε τον φανατισμό των Τούρκων, που κατοικούσαν στα παραχωρητέα μέρη, αλλά γενικά τον φανατισμό όλων των Τούρκων της Ηπείρου. Χρησιμοποιούσε μάλιστα πολλές υποσχέσεις, δαπανούσε «ούκ ολίγα χρηματικά ποσά» και προέβαινε σε δωροδοκίες τους.

γ. Η τουρκική κυβέρνηση αντιδρώντας στο 13ο πρωτόκολλο του συνεδρίου του Βερολίνου απέστειλε συνεχώς στην Πρέβεζα όπλα, τακτικό στρατό και πολεμοφόδια για να μπορέσει να επιβάλει με την ισχύ των όπλων τις θελήσεις της, και να αντιμετωπίσει οιαδήποτε εξέλιξη. Τέτοιες αποστολές μαρτυρούνται ήδη από τα μέσα του 1877 και συνεχίστηκαν εντονότερα το 1878 και 1879. Μαρτυρία του υποπροξένου στην Πρέβεζα Δημ. Σούντια²⁸ καταδηλώνει ότι περί τα μέσα του 1877 κατέπλευσε εμπορικό ατμόπλοιο με αγγλική σημαία από την Κωνσταντινούπολη και τον Βόλο στην Πρέβεζα «με φορτίον πλήρες όπλων και πολεμοφοδίων της Ο-

26. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 919, 27/8 Φεβρουαρίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνοτουρκικό ζήτημα» σσ. 2-3 και αριθ. 920, 3/15 Φεβρουαρίου 1879, «Ελληνικά», σελ. 3.

27. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 919, 27/8 Φεβρουαρίου 1879, σελ. 4 «Ελλάς».

28. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1877 στοιχ. κατάτ. 99/1, Προξενεία, Υποπροξενεία Ελλάδος εις Ηπείρω. Το έγγραφο φέρει αριθ. 323, εν Πρεβέζη την 22 Ιουνίου 1877.

θωμανικής κυβερνήσεως, το οποίο αποβίβασε στην πόλη μιά ορειβατική κανονοστοιχία, 7.200 τουφέκια του συστήματος Martini-Henry και 2883 κιβώτια φυσιγγιών. Στα μέσα του Σεπτεμβρίου 1878, κατ' άλλη μαρτυρία²⁹ όλος ο τουρκικός τακτικός στρατός, που βρισκόταν στην Ερζεγοβίνη μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα με ατμόπλοια του αυστριακού Λόυδ. Στις αρχές του 1879 αποταμιεύονταν στην Πρέβεζα και άλλα μέρη άπειρα πολεμικά υλικά και διενέμονταν στους θωμανικούς κατοίκους τους όπλα Μαρτίνι και πλήθος πολεμικών εφοδίων, που είχαν φτάσει στην Πρέβεζα από την Τεργέστη και την Κωνσταντινούπολη³⁰ ενώ κατά τη μαρτυρία του υποπροξένου Δημ. Σούντια³¹ κατά τις αρχές του Οκτωβρίου 1879 αφίχθησαν στην Πρέβεζα 4 τάγματα τακτικού στρατού, που ανεχώρησαν για Ιωάννινα και Πάργα, στη δε Πρέβεζα παρέμειναν εκτός του πυροβολικού, 3 τάγματα πεζικού: το 2ο τάγμα του 6ου συντάγματος (360 άνδρες)· το 1ο του 1ου συντάγματος πλήρες· και το τάγμα των εφέδρων του Αργυροκάστρου (380 άνδρες).

δ. Οι Αλβανοί προύχοντες και μπέηδες. Αυτοί σε πολλές περιπτώσεις με την υποκίνηση των τουρκικών αρχών, αλλά και πολλές άλλες αυτόνομοι κινητοποιήθηκαν με στόχο την απόρριψη των ορίων Τουρκίας - Ελλάδας κατά το 13ο πρωτόκολλο του συνεδρίου του Βερολίνου και τη δημιουργία ισχυρού Αλβανικού κράτους από τη Σκόδρα έως την Πρέβεζα. Έτσι: Ο βουλευτής των Ιωαννίνων Αβδούλ βέης Φράσιαρης, Αλβανός το γένος, Μωαμεθανός το θρήσκευμα σε δημοσίευσμά του ισχυριζόταν ότι οι κάτοικοι της Ηπείρου, εκτός των κατοίκων της Άρτας, ομιλούν όλοι την Αλβανική γλώσσα και επομένως επιβαλλόταν η δημιουργία ισχυρού Αλβανικού κράτους υπό την αιγίδα των μπέηδων³². Τουρκαλβανοί μπέηδες κατέφθαναν από πολλά μέρη στην Πρέβεζα με πολεμικά και αυστριακά πλοία και ο Μουκτάρ πασάς παρεσκεύαζε με αυτούς αντίσταση των Τουρκαλβανών εναντίον οιασδήποτε παραχωρήσεως εδαφών στην Ελλάδα, υπέκαιε τον μουσουλμανικό φανατισμό τους, προετοίμαζε αναφορές και διαμαρτυρήσεις τους στις Μ. Δυνάμεις και παρότρυνε ισχυρούς Τουρκαλβα-

29. Βλ. Εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 900, 16/28 Σεπτεμβρίου 1878, σελ. 4 «Ελλάς».

30. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, ό.π., στη σημ. με αριθ. 27.

31. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1879, Αναφοραί των προξενικών αρχών περί της καταστάσεως της περιοχής των, υποφ. υποπροξενείου Πρεβέζης, 99/2 Β. και Ν. Ήπειρος. Το έγγραφο φέρει αριθ. ιδιαίτερου πρωτοκόλλου 56, εν Πρεβέζη 10 Οκτωβρίου 1879 προς τον Υπουργό των Εξωτερικών εις Αθήνας.

32. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΖ', αρ. φυλ. 883, 20/1 Ιουνίου 1878, σελ. 3 «Αι εν Ηπείρω ξέναί ραδιουργίαι».

νούς σε φανερή ένοπλη κατά της Ελλάδος αντίσταση³³. Άλλοι 150 αλβανοί μπέηδες από το Νοβιπαζάρ, Πρισρένη, Διάκοβα και Ιπέκη έφτασαν στις αρχές Φεβρουαρίου 1879 στην Πρέβεζα, και σε σύσκεψη τους απεφάσισαν να αντιπράξουν στο 13ο πρωτόκολλο και το 24ο άρθρο της συνθήκης του Βερολίνου, έτοιμοι, αν η Πύλη το επέτρεπε να 'εθούν επί κεφαλής 40.000 μαχητών συμπατριωτών τους και μόνοι τους να πολεμήσουν από το Ελβασάν, το Βεράτι, την Αυλώνα, το Αργυρόκαστρο, και το Δελβίνο και διά μέσου της Κερκύρας και δια ξηράς έφτασαν στις αρχές Φεβρουαρίου 1879 στην Πρέβεζα, όπου πραγματοποίησαν συνάντηση με τον Μουκτάρ για κοινή δράση³⁵. Σημαντική δραστηριότητα για τη δημιουργία Αλβανικού κράτους από τη Σκόδρα έως την Πρέβεζα ανέπτυξε, τότε, και ο Αλβανικός Σύνδεσμος» του οποίου η δύναμη συνεχώς αυξανόταν και στον οποίο ο Μουκτάρ σκόπευε να παραδώσει την αρχήν, αν απετύγχανε στον συμβιβασμό των πραγμάτων³⁶. Τέλος την όλη κατάσταση στην Πρέβεζα σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού της και των ελληνικών δικαίων επέτεινε ήδη από τα τέλη του 1877 και κατά το 1879, σύμφωνα με μαρτυρίες του υποπροξένου στην Πρέβεζα Δημ. Σούντια³⁷ η άφιξη στην Πρέβεζα κατά μεν τον Νοέμβριο 1877 βασιβουζούκων, οι οποίοι εκλόνισαν «επαισθητώς» την δημόσια τάξη και ασφάλεια με βιαιοπραγίες κατά φιλήσυχων χριστιανών κατοίκων και διαρπαγές και λεηλασίες τόσο στην πόλη, όσο και στα χωριά χωρίς οι αρχές από φόβον να προβαίνουν στην τιμωρία τους· κατά δε τον Μάιο του 1879 η στρατολόγηση από τον καζά του Μαργαριτίου 40 Αλβανών «ρακενδύτων», στους οποίους η εγχώρια κυβέρνηση ανέθεσε την φρούρηση της τάξεως και την καταδίωξη της ληστείας στην ύπαιθρο και κατά τον Ιούνιο 1879 η άφιξη στην Πρέβεζα 30 ακόμη Αλβανών οπλοφόρων από τον καζά του Μαργαριτίου προς ενίσχυση του υπάρχοντος στην πόλη σώματος των βασιβουζούκων και

ε. Οι Μ. Δυνάμεις Αν εξαιρέσει κανείς τη Γαλλία, η οποία με την κυβέρνη-

33. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 920, 3/15 Φεβρουαρίου 1879, σελ. 3 «Ελληνικά».

34. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 919, 27/8 Φεβρουαρίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνοτουρκικό ζήτημα» σσ. 2-3.

35. Βλ. ό.π. στη σημ. με αριθ. 34, σελ. 4.

36. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, ό.π., στη σημ. με αριθ. 34 και αρ. 904, 14/26 Οκτωβρίου 1878, σελ. 2 «Ο Αλβανικός Σύνδεσμος».

37. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1877, στοιχ. κατατ. 99/1. Προξενείο και υποπροξενείο της Ελλάδος εις Ήπειρον, δίφυλλο ιδιόγραφο του Δημ. Σούντια έγγραφο, αριθ. 665, εν Πρεβέζη την 26 Νοεμβρίου 1879 προς το Υπουργείο των Εξωτερικών και έτος 1879, στοιχ. κατατ. 99/2 υποφ. 1 Αναφοράι προξενικών αρχών περί της καταστάσεως των περιοχών των εγγρ. αριθ. 189, εν Πρεβέζη την 12 Μαΐου 1879 και αριθ. 242, εν Πρεβέζη την 8 Ιουνίου 1879, αμφοτέρα ιδιόγραφα.

σή της και τους εκπροσώπους της στο συνέδριο του Βερολίνου συμπαραστάθηκε με επιμονή, συνέχεια και συνέπεια στα Ελληνικά δίκαια με τον άκρατο φιλελληνισμό τους, οι υπόλοιπες δυνάμεις εκινήθησαν θηρεύοντας τα δικά τους συμφέροντα. Από την έρευνά μας για το σημαντικότερο αυτό κεφάλαιο, το οποίο επιβάλλει λεπτομερειακή και εξονυχιστική και επισταμένη έρευνα στα ξένα και τα ελληνικά αρχεία, εντοπίσαμε την επίσημη Ιταλική πολιτική, που απέβλεπε στη συρρίκνωση των ελληνικών δικαιών προβάλλοντας τα δίκαια των Αλβανών και συμπαραστεκόμενη στις Τουρκικές αξιώσεις. Τόσο ο Ιταλός πρόξενος de Gubernatis, όσο και ο υποπρόξενος Κόρτης εκφράζοντας την επίσημη ιταλική πολιτική δραστηριοποιήθηκαν κατά των ελληνικών απαιτήσεων με στόχο τη συρρίκνωσή τους. Είναι χαρακτηριστικό της επίσημης ιταλικής πολιτικής και του ενδιαφέροντος της για την Πρέβεζα το γεγονός ότι προβίβασε το προξενικό της πρακτορείο στην πόλη σε υποπροξενείο τοποθετώντας εκεί υποπρόξενο τον Π. Κόρτη και αποστέλλοντας πολεμικά καράβια³⁸. Αυτός ο ίδιος Π. Κόρτης σε γράμμα του από τη Ρώμη αργότερα στις 6 Απριλίου 1879 και από το Υπουργείο των Εξωτερικών προς τον Μουκτάρ πασά του τόνιζε ότι σημειώθηκε αλλαγή στα φρονήματα των κυβερνήσεων και του τόπου για το ελληνικό ζήτημα· του επεσήμαινε ότι τα σχέδια του «περί βελτιώσεως του εποικισμού της Ηπείρου, ανακοίνωσε στο Υπουργείο του και «άπαντες είναι πρόθυμοι να συνελέσωσιν εις την εφαρμογήν των ημετέρων σχεδίων»· και επιστώντας την προσοχή του στα αυστριακά σχέδια, τα οποία απέβλεπαν με την κατάληψη του Νοβιπαζάρ «κλειδός της αλβανίας και της Βοσνίας να δεσπόσει η Αυστρία του προς Θεσσαλονίκη σιδηροδρόμου, του πρότεινε για την εξουδετέρωση της αυστριακής επιρροής στην Αλβανία, η Ιταλία και η Τουρκία να συστήσουν ατμοπλοϊκή συγκοινωνία από κοινού από το Μπάρι προς το Δυρράχιο, την Αυλώνα την Κέρκυρα, τη Σαγιάδα, την Πάργα και την Πρέβεζα³⁹.

Τα στοιχεία αυτά, που παρουσιάσαμε από την έως σήμερα έρευνά μας συνιστούν μια προσέγγιση, κατά περίπτωση, του όλου θέματος, τόσο σημαντικών όχι μόνον για την ιστορία της Πρέβεζας, αλλά και της Ηπείρου και γενικότερα της νεώτερης της χώρας μας. Η παραπέρα επισταμένη έρευνα και μελέτη του καθίσταται αναγκαία και επιβεβλημένη ώστε να καταστεί δυνατός ο φωτισμός του όλου θέματος από κάθε πλευρά και πληρέστερη και ολοκληρωμένη η ιστορική του αναπαράσταση.

38. Βλ. Α.Υ.Ε. , έτος 1877, στοιχ. κατατ. 99/1, Προξενεία, υποπροξενεία Ελλάδος εις Ήπειρον, δίφυλλο έγγραφο, ιδιόγραφο του υποπροξένου Δημ. Σούντια προς το Υπουργείον των Εξωτερικών, αρ. 210, εν Πρεβέζη την 2 Μαΐου 1877.

39. Βλ. εφημ. της Τεργέστης *Κλειώ*, έτος ΙΗ' αριθ. φυλ. 938, 9/21 Ιουνίου 1879, σελ. 1 την επιστολή του Κόρτη.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΧΑΤΖΗΘΑΝΑΣΙΟΥ

Φιλολόγος, Μεταπτυχιακός Υπότροφος Ι.Κ.Υ.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1860 - 1876 ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

**(Μια αξιολόγηση στοιχείων και πληροφοριών
από τα Αρχεία του Ρωσ. Υ/προξενείου Πρέβεζας)**

Πηγή της ανακοίνωσής μας αυτής αποτέλεσαν τα αρχεία του Ρωσικού Υποπροξενείου της περιοχής. Το Υποπροξενείο κάλυπτε ενιαία τόσο την Άρτα όσο και την Πρέβεζα και διατηρούσε προξενικές υπηρεσίες και στις δύο πόλεις. Πρόκειται για μια σειρά από έγγραφα, που απευθύνονται κυρίως προς το Ρωσ. Προξενείο Ιωαννίνων, αλλά και προς τις τοπικές Οθωμ. αρχές.

Στα κείμενα αυτά αναφέρονται πληροφορίες για την κατάσταση στην Πρέβεζα, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, από το 1860 έως το 1876 σε σχέση με σημαντικά πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα της περιόδου αυτής, τα οποία διαδραματίζονται είτε στη γειτονική Ελλάδα, είτε μέσα στους κόλπους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στα Βαλκάνια.

Μια συγκροτημένη παρουσίαση αυτών των πληροφοριών, που θα μπορούσαν να φωτίσουν αυτό το χρονικό διάστημα, επιχειρούμε στην συνέχεια.

Η Πρέβεζα, όπως θα δούμε, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1860 παίζει έναν σημαντικό ρόλο. Από τη φύση της προσφέρει αρκετά πλεονεκτήματα, εξυπηρετεί πολλές διοικητικές και αμυντικές ανάγκες των Οθωμανών.

Πράγματι χάρη στη μικρή απόσταση, που τη χωρίζει από την Ελλάδα και τα Επτάνησα, φτάνουν εκεί αρκετά γρήγορα οι πληροφορίες για τα γεγονότα που διαδραματίζονται σ' αυτές τις περιοχές.

Το λιμάνι της προσφέρει δυνατότητες επικοινωνίας με τα πλοία των άλλων ναυτικών δυνάμεων και παρακολούθησης της κίνησης των πλοίων

μέσα στον Αμβρακικό¹. Έτσι γίνεται δυνατή η έγκαιρη λήψη αμυντικών μέτρων σε περίπτωση ανάγκης.

Από το λιμάνι της Πρέβεζας αποπλέουν τα Οθωμανικά πολεμικά πλοία, που επιτηρούν τα παράλια της Ηπείρου. Σε περιόδους αναταραχών, το λιμάνι της ευξυπηρετεί τις αλληπάλληλες μετακινήσεις στρατιωτικών δυνάμεων από και προς τα Γιάννινα, την Άρτα ή την Πρέβεζα και την μεταφορά τροφίμων και πολεμοφοδίων. Διευκολύνεται έτσι αυτή η διαδικασία, που είναι εξαιρετικά επίπονη και χρονοβόρα δια ξηράς.

Από την Πρέβεζα επίσης είναι δυνατή η επικοινωνία, όχι μόνο με την Άρτα, αλλά και με τις πιά απομακρυσμένες επαρχίες, της Πάργας, και του Μαργαριτίου.

Μετά την επίσημη εγκαινίαση στις 20 Μαρτίου 1864, της τηλεγραφικής σύνδεσης της Πρέβεζας με τα Γιάννενα² εξασφαλίζεται η ταχεία επικοινωνία των διοικητικών αρχών της Πρέβεζας με τη Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων.

Η Πρέβεζα μέχρι το 1864 είναι έδρα Μουδίρη, και υπάγεται διοικητικά στον Καϊμακάμη Άρτας. Ως τότε η Άρτα αποτελεί διοικητικό κέντρο της επαρχίας, σαν δεύτερη πόλη της Ηπείρου σε πληθυσμό μετά τα Γιάννενα και με ισχυρότερη αριθμητικά παρουσία Οθωμανών απ' ό,τι η Πρέβεζα. Ένας επιπλέον λόγος, που επιβάλλει να είναι η Άρτα διοικητικό κέντρο, είναι τα ισχυρά αμυντικά μέτρα, που απαιτούνται, για την φρούρηση των εκτεταμένων συνόρων με την Ελλάδα και για την αντιμετώπιση του φαινομένου της ληστείας, που έχει σοβαρές διαστάσεις. Ιδιαίτερα, σε περιόδους επαναστατικών κινήματων, εκεί αποστέλλεται ο κύριος όγκος των στρατιωτικών δυνάμεων³.

Μετά όμως την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα οι Οθωμανοί αισθάνονται την ανάγκη να ισχυροποιήσουν και την θέση της Πρέβεζας.

Καθώς αυτή προσφέρει τα πλεονεκτήματα που προαναφέρθηκαν θα προαχθεί κι αυτή σε Καϊμακαμλίκι, με δικαιοδοσία και στις επαρχίες της Πάργας και του Μαργαριτίου⁴.

Σ' αυτήν την μεταβολή έπαιξε ρόλο και η ενίσχυση, μετά την Ένωση, του Ελληνικού στοιχείου στην Πρέβεζα κι οι φόβοι των Οθωμανικών αρχών για αναζωπύρωση των απελευθερωτικών ελπίδων και δραστηριοτή-

1. No 6 (31 Μαρτίου '64) σελ. 57 Αρχ. Πρέβ.

2. No 5 (20 Μαρτίου '64) σελ. 56 Αρχ. Πρέβ.

3. No 26 (9 Μάη '72) σελ. 269 Αρχ. Άρτας.

4. No 48 (25 Ιούνη '64) σελ. 77 Αρχ. Πρέβ., No 43 (20 Ιούνη '64) σελ. 174 Αρχ. Άρτας.

των. Ας σημειωθεί ότι στην Πρέβεζα την περίοδο αυτή ζουν 200 οικογένειες Ελληνικής υπηκοότητας υπό την προστασία του Ελληνικού Υποπροξενείου. Το 1867 η Πρέβεζα, αναβαθμιζόμενη σε Μουτεσαριφλίκι, θα υποσκελίσει διοικητικά την Άρτα⁵. (Πρέβεζα, Άρτα, Πάργα και Μαργαρίτι θα είναι τώρα οι επαρχίες της δικαιοδοσίας της).

Οι δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες εξελίσσεται η πολιτική ζωή της Πρέβεζας, την περίοδο που εξετάζουμε, αυξάνουν την δυσφορία του πληθυσμού κατά των Οθωμανών.

Ο Ρώσος Υποπρόξενος όμως δεν αναφέρει σε καμιά του έκθεση κάποια εξέργηση, που να σημειώθηκε στην επαρχία της Πρέβεζας ούτε περιγράφει τυχόν προετοιμασίες σ' αυτή την κατεύθυνση.

Οι μαρτυρίες του γύρω από το ζήτημα αυτό αφορούν κυρίως τις υποψίες των Οθωμανικών αρχών ότι προετοιμάζεται κάποια εξέγερση και τα στρατιωτικά και άλλα μέτρα τα οποία λαμβάνουν. Θα σταθούμε στον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν οι Οθωμανοί τις δραστηριότητες εκείνες που θεωρούσαν ύποπτες.

Τέτοιες αντιδράσεις έχουμε στη διάρκεια της στάσης του Γρίβα στην Ακαρνανία (Οκτώβριος 1862) και μετά από αυτήν. Οι αρχές των μεθωριακών Τουρκικών επαρχιών πιστεύοντας ότι ανάλογο κίνημα προετοιμάζεται και στην περιοχή τους, προσπαθούν να εμποδίσουν την δραστηριότητα των ατόμων εκείνων, που υποπτεύονται. Διάφορες ληστοπραξίες ή κλοπές γίνονται σε ορισμένες περιπτώσεις αφορμή για έρευνες όπως αυτή, που διέταξε ο Χουσνί Πασάς στις επαρχίες της Πρέβεζας και του Μαργαριτιού⁶ τον Φεβρουάριο του 1863 (Στη διάρκειά τους ανακαλύπτονται τουφέκια στην Ιερά Μονή Πούντας και συλλαμβάνονται γι' αυτό το λόγο ο ηγούμενος Ιωαννίκιος και ο υπηρέτης του Βασίλειος).

Πολλά είναι τα στρατιωτικά μέτρα που λαμβάνονται. (Λίγους μήνες νωρίτερα στην επαρχία της Άρτας ο Φερίκ Αχμέτ πασάς κατάσχει επιστολές από τον Καρβασαρά⁷ και καλεί εκείνους στους οποίους απευθύνονται κατηγορώντας τους, ότι επιδιώκουν να φέρουν το ρωμαϊκό και ότι τα γράμματα αυτά παρά το αθώο τους περιεχόμενο είναι συμβολικά).

Πολλές πληροφορίες έχουμε για τον αντίκτυπο που είχε η Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Το Μάιο και τον Ιούνιο του 1864 η Οθωμανική Διοίκηση παίρνει προφυλαχτικά μέτρα για να ανακαλύψει και να συλλάβει αποστόλους από την Ελλάδα και την Σερβία^{8,9}. Με την διαφαι-

5. No 57 (15 Αυγούστου '64) σελ. 83 Αρχείο Πρέβεζας.

6. No 11 (2 Φλεβ. '63) σ. 27 Αρχ. Πρέβ.

7. No 60 (7/19 Νοεμ. '62) σ. 123 Αρχ. Άρτας.

8. No 3 (26 Μάρτη 64) σ. 54 Αρχ. Πρέβ., No 15 (11/23 Μαρτ. 64) σελ. 161 Αρχ. Άρτας.

9. No 45 (15 Ιούνη 64) σ. 75 Αρχ. Πρέβ.

νόμηση Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα έχει σχέση και η διαταγή (Ιανουάριος του 1864) για άμεση επισκευή του δρόμου Πρέβεζας - Νικόπολης - Σουλίου¹⁰, μέτρο που αποβλέπει στην διευκόλυνση της επικοινωνίας με τα φρούρια του Σουλίου για στρατιωτικούς λόγους. Οι κάτοικοι της Πρέβεζας θα επισκευάσουν το δρόμο μέχρι τη Νικόπολη, ενώ οι χωρικοί της Λάμαρης - που αναφέρεται ότι βρίσκονται σε ελεεινή κατάσταση - όλο το υπόλοιπο τμήμα, με τη βοήθεια και στρατιωτών. Θεωρείται απαραίτητη όμως και η μετάβαση στο Σούλι του Μουδέρη Πρέβεζας για να επιβλέπει την κατασκευή και να πειθαναγκάσει τους χωρικούς.

Αισθητή είναι το διάστημα αυτό η δραστηριοποίηση των ξένων δυνάμεων στην περιοχή. Χαρακτηριστικές είναι οι κινήσεις του Αγγλικού πλοίου Τοχαπ στον Αμβρακικό και οι επαφές του πλοιάρχου του Anderson με τις Οθωμανικές αρχές στην Πρέβεζα και στην Άρτα¹¹. Ο Άγγλος Πρόξενος στα Γιάννενα, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Ρωσικού Υποπροξενείου, είναι εκείνος, που ειδοποίησε την Κυβέρνησή του ότι θα εκραγεί επανάσταση στην Ήπειρο.

Ένα τέτοιο κλίμα καλλιεργούν κι ορισμένες εφημερίδες, που προβάλλουν την Μεγάλη Ιδέα.

Γεγονός είναι ότι επικρατεί αναταραχή. Έμποροι από την Πάτρα, γνωρίζοντας ότι το Αγγλικό ατμόπλοιο έφτασε στον Αμβρακικό για να προλάβει την έκρηξη της εξέγερσης στην Ήπειρο και φοβούμενοι για τις εξελίξεις, αποφασίζουν να μην στείλουν τα εμπορεύματά τους στην Πρέβεζα.

10. No 3 (7/17 Ιαν. 63 σελ. 24 Αρχ. Πρέβ., No 7 (20 Ιαν. 63) σ. 25 Αρχ. Πρέβ.

11. Για την επιβολή της τάξης στην Ακαρνανία θα αποσταλεί αγγλικό πολεμικό πλοίο στη Βόνιτσα, τόσο τον Σεπτέμβρη του 1863* όσο και τον Μάρτη του 1864**. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση πρόκειται για το πλοίο Τοχάπ, που συνοδεύεται και από το Ελληνικό πλοίο «Μεθώνη».

Οι κινήσεις του Αγγλικού πλοίου και οι επαφές, που έχουν οι αξιωματικοί του πλοίου με τις οθωμανικές αρχές παρακολουθούνται από τον Ρώσο Υ/πρόξενο. Το πλοίο αυτό, που θα μείνει ελλιμενισμένο στην Πρέβεζα περίπου 1 μήνα, φτάνει στον Αμβρακικό στις 10 Μαρτίου. Επισκέπτεται το Μενίδι, τον Καρβασαρά και την Βόνιτσα. Στις 17 Μάρτη 2 αξιωματικοί του Αγγλικού πλοίου μαζί με τον πλοίαρχο του Ελληνικού επισκέπτονται την Άρτα, όπου την επόμενη μέρα αναμένεται και ο κυβερνήτης του ατμοπλοίου, Anderson. Επιπλέον ο Anderson συναντιέται και στην Πρέβεζα, στο χώρο του Αγγλικού Υποπροξενείου, με τον Μουδέρη Πρέβεζας και τον Μπίμπαση του τακτικού στρατού.

* No 42 (4/16 Σεπ '63) σ. 48 Αρχ. Πρέβ.

** No 15 (11/23 Μάρτ. '64) σ. 161 Αρχ. Άρτας No 3 (26 Μαρτ. '64) σ. 54 Αρχ. Πρέβ., No 16 (18/30 Μαρτ. '64) σ. 162 Αρχ. Άρτας No 24 (25 Μαρτ. '64) σ. 164 Αρχ. Άρτας.

Μια πρόσθετη πληροφορία είναι, ότι μετά την επανάσταση του 1854 ποτέ Αγγλικά ατιμόπλοια δεν έμεναν τόσο πολύ στον Αμβρακικό κόλπο, αλλά ήταν απλώς διερχόμενα.

Σε ανάλογο βαθμό δραστηριοποιούνται και οι αντιπρόσωποι των άλλων Δυνάμεων.

Ο Γάλλος Πρόξενος Κραμπόν βρίσκεται τον Ιούνιο του 1864 εγκατεστημένος στην Πρέβεζα¹².

Παράλληλα και ο Ρώσος Υποπρόξενος παρακολουθεί την εξέλιξη των γεγονότων αυτών. Αν και αποδίδει στις Αγγλικές μεθοδεύσεις τον θόρυβο για ενδεχόμενη επανάσταση, οι ετοιμασίες των Οθωμανών θα τον κάνουν επιφυλακτικότερο. «Το όνειρο τούτο του Άγγλου Προξένου» - επισημαίνει ο Ρώσος Υποπρόξενος- «δεν είναι απίθανον προς το παρόν όμως ουδέν σημείον επαναστάσεως φαίνεται».¹³

Αντίθετα η είδηση της Ένωσης γίνεται δεκτή με μεγάλο ενθουσιασμό από τους Χριστιανούς της Πρέβεζας. Με ανάλογο ενθουσιασμό λίγες μέρες πριν Έλληνες υπήκοοι και ραγιάδες της Πρέβεζας είχαν σπεύσει στην Βόνιτσα και στη Λευκάδα για να υποδεχτούν τον βασιλιά της Ελλάδας Γεώργιο, που επέστρεφε στην Αθήνα¹⁴.

Τώρα οι Έλληνες υπήκοοι πανηγυρίζουν με την έγκριση του Έλληνα Υποπρόξενου Χ. Φραγκούδη. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της άφιξης και της εκδώξης της φιλαρμονικής της Λευκάδας που αποβιβάστηκε στην Πρέβεζα τον Ιούνιο του 1864¹⁵. Οι Οθωμανικές αρχές φοβούνται ότι η Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα θα αναθερμάνει τις ελπίδες Εθνικής αποκατάστασης ανάμεσα στους υπόδουλους Χριστιανούς.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ακόλουθο ζήτημα που θέτει ο Γεώργιος Βαρζέλης - Διευθυντής τότε στο Ρωσικό Υποπροξενείο Πρέβεζας- με αφορμή τις ανησυχίες των Οθωμανών για εξεγέρσεις στην Πρέβεζα επηρεασμένες από τις αναταραχές, που σημειώνονται στην Ακαρνανία τις παραμονές των εκλογών του Μάη του 1865¹⁶.

12. Νο 33 (24 Αυγ. '63) σ. 41 Αρχ. Πρεβ., Νο 42 (30 Μάη '64) σ. 72 Αρχ. Πρέβ.

13. Νο 24 (25 Μάρτ '64) σ. 164 Αρχ. Άρτας.

14. Νο 45 (15 Ιούνη '64) σ. 75 Αρχ. Πρέβ.

15. Η Φιλαρμονική της Λευκάδας αποβιβάζεται στην Πρέβεζα και παιανίζει διάφορα πατριωτικά άσματα μπροστά στο Ελληνικό και Αγγλικό Υποπροξενείο και σε συμπόσια Ελλήνων υπηκόων. Το Ελληνικό Υποπροξενείο υψώνει την Σημαία. Στις 16 Ιούνη του '64 επίσης αποβιβάζονται στην Πρέβεζα από την Βόνιτσα και ο Ανθυπολοχαγός Τζαβέλας γιός του Στρατηγού με δύο αξιωματικούς και το γιατρό του τάγματος. Από αυτούς τους πανηγυρισμούς ταρασσονται οι Οθωμανικές αρχές που επιβάλλουν, δια του Ελληνικού Υποπροξενείου, στην Φιλαρμονική να αναχωρήσει (25 Ιούν. 1864) (Νο 47 (19 Ιουν. '64) σ. 76 Αρχ. Πρεβ., Νο 48 (25 Ιούνη '64) σ. 77 Αρχ. Πρέβ.).

16. Νο 12 (4 Μάη '65) σελ. 99 Αρχ. Πρέβ.

Ο Γ. Βαρζέλης υποστηρίζει ότι ο Καϊμακάμης Πρέβεζας Χασάν Πασάς με την συνεργασία του Τούρκου Προξενικού Πράκτορα στον Καρβασαρά¹⁷ παρουσιάζει αυξημένους τους κινδύνους στασιαστικού κινήματος στην Ήπειρο, υποκινούμενου από την Ελλάδα, για να φαίνεται απαραίτητος στους Προϊσταμένους του, αφού σαν ντόπιος γνωρίζει την περιοχή.

Αντίθετες εντελώς είναι οι εκτιμήσεις του Οθωμανού Πρόξενου της Βόνιτσας Ιωαννίτη, που διαβεβαιώνει τον Γεν. Διοικητή, πως η Τουρκική Πρεσβεία στην Αθήνα δεν έχει πληροφορίες ότι απ' την Ελλάδα προετοιμάζονται επαναστάσεις και υποστηρίζει ότι πιθανές ταραχές στην Ελλάδα θα οφείλονται σε εσωτερικούς λόγους.

Επίσης και ο ευρισκόμενος στην Πρέβεζα πρώην Γεν. Πρόξενος της Τουρκίας στα Επτάνησα Γ. Κονεμένος -την γνώμη του οποίου ζήτησε ο Γεν. Διοικητής Αχμέτ Πασάς- χαρακτηρίζει τις απόψεις του Πράκτορα του Καρβασαρά ανυπόστατες με βάση τις εκτιμήσεις του για την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο¹⁸.

Οι ελάχιστες μεταβολές στην διάταξη των στρατιωτικών δυνάμεων της επαρχίας Πρέβεζας στη διάρκεια του 1865 δείχνουν ότι οι φόβοι επαναστατικού κινήματος στην περιοχή δεν επιβεβαιώνονται, ανεξάρτητα από τις προσπάθειες που μπορεί να έγιναν¹⁹.

Το χρονικό διάστημα 1866 - 1867 και ενώ ήδη έχει εκδηλωθεί η Κρητική επανάσταση αλλά και η εξέγερση των Αγράφων έντονος είναι και οι υποψίες των Οθωμανών ότι υπάρχουν επαναστατικές δραστηριότητες στην επαρχία της Πρέβεζας. Για την αντιμετώπισή τους ενισχύεται με στρατό η Πούντα, λέμβοι του Οθωμανικού Ατμοπλοίου επιβλέπουν τα παράλια προσέχοντας γι' αυτούς που έρχονται απ' την Ελλάδα, ενώ κατάσκοποι και τζαντάρμηδες περιέρχονται τα χωριά.

Ο Καϊμακάμης Πρέβεζας συλλαμβάνει μερικούς προκρίτους από τη Λάμαρη ενοχοποιούμενους για συνεννοήσεις με ανθρώπους από την Ελλάδα. Ανάμεσα σ' αυτούς είναι και ο Χρήστος Αυγέρης από το χωριό Μουζάκκα. Ο Καϊμακάμης τους κρατά επί 10 μέρες και τους εξετάζει για ό-

17. Νο 34 (8 Οκτ. '66) σ. 233 Αρχ. Άρτας.

18. Η δική του εκτίμηση είναι ότι εσωτερικοί περισπασμοί θα υπάρξουν αν εξακολουθήσει η βαριά φορολογία και η καταπίεση των ραγιάδων.

Εκτιμά ακόμα ότι η εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας δεν της επιτρέπει να επιχειρεί επαναστάσεις και ότι αυτό θα είναι επικτό μετά από πολλά χρόνια όταν η Ελλάδα ησυχάσει και αποκατασταθεί. Διατυπώνει επίσης την άποψη ότι οι Μ. Δυνάμεις της Ευρώπης δεν θα επέτρεπαν κάποιο κίνημα κατά της Τουρκίας. Νο 14 (15 Μάη '65) σ. 101 Αρχ. Πρέβ.

19. Νο 1 (3 Γεν. '65) σ. 193 Αρχ. Άρτας, Νο 12 (4 Μάη '65) σ. 19 Αρχ. Πρέβ.

σα ακούν και γνωρίζουν. Τέλος τους αφήνει ελεύθερους αφού πρώτα τους συστήνει να μην εξαπατηθούν. Ο Ρώσος Υποπρόξενος όμως υποστηρίζει ότι γνωρίζει προσωπικά τα άτομα αυτά και ξέρει ότι είναι φιλήσυχα και ότι επιπλέον οι χωρικοί δεν σκέπτονται για επαναστάσεις αλλά είναι απασχολημένοι μόνο με τις εργασίες τους, αφού βρίσκονται σε ελεεινή κατάσταση και στερούνται οι περισσότεροι ακόμα και τον επιούσιο άρτο²⁰.

.Από τον Δεκέμβριο του 1868 οι επαρχίες του Μουτσαριφλικίου της Πρέβεζας θα υποστούν τις συνέπειες της διακοπής των Ελληνοτουρκικών σχέσεων²¹.

Με τις πιεστικές προθεσμίες για αναχώρηση, που καθορίζονται²², οι Έλληνες υπήκοοι αναγκάζονται να αφήσουν εκκρεμείς πολλές από τις οικονομικές τους υποθέσεις²³.

Ακριβώς με τη λήξη της αρχικής προθεσμίας (26 Δεκέμβρη) διώχονται όλα τα καράβια με Ελληνική σημαία από λιμάνι της Πρέβεζας καθώς και από τα παράλια της Ηπείρου και τα скаλώματα του Αμβρακικού Κόλπου. Μάλιστα δεν επιτράπηκε η παραμονή στα πλοία, ούτε για να φορτώσουν εμπορεύματα, που είχαν προαγοραστεί²⁴.

Την Άνοιξη του 1869 μέρος των στρατιωτικών δυνάμεων, που είχαν συγκεντρωθεί, αρχίζει να αποχωρεί, και η κατάσταση τόσο στην Πρέβεζα όσο και στην Άρτα αρχίζει να ομαλοποιείται²⁵. Για πρώτη φορά, στη διάρκεια των τελευταίων τριών χρόνων περιορίζονται τόσο οι στρατιωτικές δυνάμεις (1 τάγμα τακτικού στρατού στην Πρέβεζα και το πυροβολικό 1 τάγμα επίσης τακτικού στρατού στην Άρτα και 1/2 τάγμα Χουντούτ)²⁶.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις όμως της προηγούμενης κατάστασης αφήνουν βαθύτερα ίχνη. Όπως και σε άλλες περιόδους αναταραχών, ο άτακτος αλλά και ο τακτικός στρατός καταφεύγει σε ληστοπραξίες ή συνεργάζεται και κατά συνέπεια ανέχεται τις ληστρικές συμμορίες. Μέσα στο 1870 στην ευρύτερη περιοχή παρατηρείται έξαρση της ληστείας²⁷. Σε συντονισμό και με τις Ελληνικές αρχές αυστηρά μέτρα παίρνονται κι απ' την

20. Νο 14 (13 Μάη '66) σ. 126 Αρχ. Πρέβ.

21. Νο 32 (10 Δεκ. '68) σ. 290 Αρχ. Άρτας.

22. Νο 40 (31 Δεκ. '68) σ. 303 Αρχ. Άρτας.

23. Νο 34 (15 Δεκ. '68) 293 Αρχ. Άρτας.

24. Νο 37 (26 Δεκ. '68) σ. 299 Αρχ. Άρτας.

25. Νο 7 (14 Απρ. '69) σ. 315 Αρχ. Άρτας.

26. Νο 7 (14 Απρ. '69) σ. 315 Αρχ. Άρτας, Νο 14 (4 Μάη '69) σ. 319 Αρχ. Άρτας.

27. Νο 4 (Ιαν. '69) σ. 30 Αρχ. Πρέβ., Νο 23 (1 Αυγ. '69) σ. 46 Αρχ. Πρέβ., Νο 46 (27 Αυγ. '70) σ. 90 Αρχ. Πρέβ.

Οθωμανική διοίκηση στην Πρέβεζα και στην Άρτα²⁸ για την αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού.

Ενώ όμως το πρόβλημα της ληστείας παραμένει και τα επόμενα χρόνια²⁹ φαίνεται ότι κοινή δράση και των δύο πλευρών ατονεί. Κατά την άποψη του Ρώσου Υποπροξένου η αποτελεσματικότητα κάποιων μέτρων που παίρνουν οι Οθωμανικές αρχές³⁰ μειώνεται στο βαθμό που δεν υπάρχει μεγάλη καταδίωξη από την πλευρά της Ελλάδας³¹.

Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από τα Αρχεία που διατηρούσε το Ρώσικό Υποπροξενείο στην Άρτα, αφού δεν σώζονται μετά το 1870 τα αντίστοιχα Αρχεία της Πρέβεζας.

Με γενικό τρόπο εκφράζονται οι αντιδράσεις του πληθυσμού στις εξελίξεις αυτές, ελάχιστες δε αναφορές μιλούν ιδιαίτερα για την Πρέβεζα.

Έντονος είναι ο υποκειμενισμός στις εκτιμήσεις. Οι Χριστιανοί φέρονται πάντοτε σύμφωνοι και ικανοποιημένοι από τις εκάστοτε επιλογές της Ρωσικής πολιτικής. Η αξία των αναφορών αυτών βρίσκεται στο ότι δίνονται χρήσιμες πληροφορίες για συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα.

Μια διαπίστωση ακόμα είναι ότι τόσο οι κάτοικοι όσο και οι αρχές της περιοχής παρακολουθούν με ενδιαφέρον και ανησυχία την εν γένει εξέλιξη του Ανατολικού ζητήματος.

Χαρακτηριστική είναι μια αναφορά που έστειλε ο Ρώσος Υποπρόξενος της Πρέβεζας προς τον διευθυντή του Ρώσικου Προξενείου Ιωαννίνων Κριλώφ³² στις 27 Αυγούστου 1870 σχετικά με την έκβαση του πολέμου Γαλλίας - Πρωσίας³³.

28. No 17 (18 Απρ. '70) σ. 72 Αρχ. Πρέβ., No 26 (3 Μάη '70) σελ. 76 Αρχ. Πρέβ. Στα τέλη του Απρίλη ο Γεν. Διοικητής επισκέπτεται την Πρέβεζα και απομακρύνει οικογένειες και συγγενείς ληστών στο Μπεράτι και Αργυρόκαστρο. Επίσης συναντά τον Νομάρχη Αιτωλίας και Ακαρνανίας Ζυγομαλά στην οροθετική γραμμή. Στην συνάντηση δίνεται επίσημος χαρακτηρισμός «με στρατιωτικές επιδείξεις και μουσικές». Αναγκαία φαίνεται η κοινή δράση των δύο κυβερνήσεων γιατί, όπως αναφέρεται, στο ζήτημα αυτό «πάντοτε οι μεν Έλληνες αιτιώνται τους Τούρκους, ούτοι δε τους Έλληνας και τοιουτοτρόπως ουδέποτε επήλθε ειλικρινής σύμπραξις».

29. No 58 (6 Νοεμ. '70) σ. 91 Αρχ. Άρτ. No 25 (25 Αυγ. '73) σ. 408 Αρχ. Άρτας, No 46 (27 Αυγ. '70) σ. 90 Αρχ. Πρέβ.

30. No 46 (21 Νοέμ. '74) σ. 423 Αρχ. Άρτ., No 48 (28 Ιουλ. '75) σ. 557 Αρχ. Άρτας.

31. No 12 (27 Ιαν. '75) σ. 513 Αρχ. Άρτας.

32. No 46 (27 Αυγ. '70) σ. 90 Αρχ. Πρέβ.

33. Βλ. και: No 29 (25 Ιούλ '70) σ. 56 Αρχ. Άρτ. No 41 (4/16 Σεπ. '70) σ. 71 Αρχ. Άρτας, No 54 (31 Αυγ. '70) σ. 99 Αρχ. Πρέβ.

Σ' αυτήν περιγράφει τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο δέχτηκαν το γεγονός οι Χριστιανοί και οι Οθωμανοί της περιοχής. Σημασία έχει το συμπέρασμα ότι, παρά τα γεγονότα αυτά, «η Οθωμανική κυβέρνηση εις τα μέρη ταύτα αφροντιστεί καταγινόμενη μόνον εις την περάτωσιν των καταναγκαστικών εργασιών επί του δρόμου και εις την ακατάπαυστον και ανυπόφορον φορολογίαν»³⁴.

Οι Οθωμανικές αρχές δηλ. παρουσιάζονται να ανησυχούν όχι τόσο για πιθανές εξεγέρσεις όσο για το ενδεχόμενο ενός ρωσοτουρκικού πολέμου. Το φόβο αυτό δείχνουν αντιδράσεις όπως αυτές του Λιβά Ιμβραήμ Πασά³⁵ που επιθεωρώντας τα τάγματα της Άρτας και της Πρέβεζας διακηρύσσει ότι μπορεί να χρειαστεί να πολεμήσουν «υπέρ πίστεως και πατρίδος». Το ίδιο όμως φανωρώνουν και οι εν γένει στρατιωτικές προετοιμασίες που πραγματοποιούνται κατά το διάστημα Σεπτ. 1870 - Φεβρ. 1871³⁶.

Ύστερα από μια ανάπαυλα, από το 1872 και για περισσότερο από δύο χρόνια διάστημα - κατά το οποίο παρατηρείται απουσία στρατιωτικών μεταβολών και μετακινήσεων στην περιοχή - οι επαρχίες του Μουτε-

34. Το κείμενο αυτό έχει ως εξής:

«Λαμβάνω την τιμήν να ειδοποιήσω την Υμετ. Εκλαμπρότητα ότι η τηλεγραφικώς διαδοθείσα είδησις της παραδόσεως του Ναπολέοντος εις τους Πρώσους και η κατάργησις της δυναστείας του, παρά της Γαλλικής Βουλής και η καταστροφή του άνθους του Γαλλικού στρατού ηλέκτρισαν και ενεψύχωσαν τους Χριστιανούς, τους δε Οθωμανούς κατέλυψαν ως χάσαντας τον προσάτην των, ιδόντες μάλιστα εις τινάς εφημερίδας, Ελληνικάς και της Κωνσταντινουπόλεως ότι η Α.Ε. ο Στρατηγός Ιγνάτιεφ, συχνάκις συνδιαλεγόμενος μετά του Μεγάλου Βεζύρη, όστις ως λέγεται μεταβήσεται εις Πετρούπολιν. Κύριο αντικείμενο είναι η αναθεώρησης της συνθήκης του 1856, η ισότης των Χριστιανών πράγματι και η ως ελευθέρας πόλεως κήρυξις της Ιερουσαλήμ εις ταύτα δε οι Χριστιανοί των παρά τα Ελληνικά όρια επαρχειών τούτων ευχαριστούμενοι πιστεύουσι ότι η Ρωσία δεν θα χάσει την καλήν περίστασιν τούτην να ωφελήση τους παρά τη Τουρκία Ορθοδόξους ως πριν του πολέμου εγένετο, αλλά με όλας αυτάς τας επιδείξεις των δεν διανοούνται όμως να επιχειρήσωσι κίνημά τι, διότι είναι πάντα απροετοίμαστοι και αποθαρρυσμένοι από τα τελευταία των επιχειρήματα, η δε Ελλάς ήτις ηδύνατο να προετοιμάσει και ενισχύσει αυτούς κάθε άλλο διανοείται προς το παρόν παρά την μεγάλην ιδέαν περιμένουσα τα πάντα εκ της θείας προνοίας και των διπλωματικών ενεργειών των δυνάμεων διό και η Οθωμανική κυβέρνηση εις τα μέρη ταύτα αφροντιστεί καταγινόμενη μόνον εις την περάτωσιν των καταναγκαστικών εργασιών επί του δρόμου και εις την ακατάπαυστον και ανυπόφορον φορολογίαν». Νο 46 (27 Αυγ. '70) σ. 90 Αρχ. Πρέβ.

35. Νο 45 (14 Σεπ. '70) σ. 78 Αρχ. Άρτας.

36. Νο 29 (25 Ιούλ. '70) σ. 56 Αρχ. Άρτας, Νο 45 (14 Σεπ. '70) σ. 78 Αρχ. Άρτας, Νο 56 (6 Οκτ. '70) σ. 88 Αρχ. Άρτας, Νο 59 (9 Νοέμ. '70) σ. 93 Αρχ. Άρτας, Νο 50 (6 Νοεμ. '70) σ. 91 Αρχ. Άρτας, Νο 64 (26 Νοεμ. '70) σ. 98 Αρχ. Άρτας, Νο 67 (23 Δεκ. '70) σ. 101 Αρχ. Άρτας, Νο 10 (13 Φεβ. '71) σ. 124 Αρχ. Άρτας.

σαριφλικού της Πρέβεζας θα αναστατωθούν εξ' αιτίας των εξεγέρσεων που ξεσπούν στα Βαλκάνια από το 1875 και μετά.

Η Οθωμανική Διοίκηση της Άρτας και Πρέβεζας είναι υποχρεωμένη να κινητοποιήσει και αυτή τις δυνάμεις της για την αντιμετώπισή τους. Σ' αυτή την προσπάθεια συναντά πολλά προβλήματα όπως κακή οικονομική κατάσταση του στρατού³⁷, απροθυμία των κατοίκων να τον ενισχύσουν υποβαλλόμενοι σε οικονομικές επιβαρύνσεις³⁸, δυσφορία στο να καταταγούν και λιποταξίες, από την πλευρά των στρατιωτών³⁹.

Εκτός όμως από την αποστολή στρατιωτικών ενισχύσεων προς την εστία των εξεγέρσεων⁴⁰ οι αρχές λαμβάνουν μέτρα για την αντιμετώπιση ενός τέτοιου ενδεχόμενου στην περιοχή της δικαιοδοσίας τους καθώς έχουν αρκετές υποψίες.

Έτσι από τις αρχές του 1876 κρατούνται στην Πρέβεζα σαν ύποπτοι οι αδελφοί Ανδρέας και Σωτήρης Κουσφάκης. Θα απολυθούν μετά από 3 μήνες αφού ορκιστούν ότι θα είναι πιστοί στις αρχές κι αφού ο Μουτεσαρίφης κατέβαλε πολλές προσπάθειες να μάθει αν είχαν επαναστατικές συνεννοήσεις. Σύμφωνα με την αναφορά του Ρώσου Υποπροξένου ο Σωτήρης Κουσφάκης για να δείξει τη μεγάλη του αφοσίωση δέχτηκε να πάει στην Ελλάδα για να μαζέψει πληροφορίες για λογαριασμό του Μουτεσαρίφη⁴¹.

Ακόμα 2 υπάλληλοι του Βιλαετιού στέλνονται σαν κατάσκοποι σε χωριά της επαρχίας Πρέβεζας⁴².

Ανάλογες υποψίες υπάρχουν και στην επαρχία Άρτας, όπως εναντίον του Δήμου Μπασάκου, που τραυματίζεται την περίοδο αυτή θανάσιμα από στρατιώτη στο χωριό Αγ. Παρασκευή Ραδοβιζίου⁴³, καθώς επίσης και εναντίον του Γεωρ. Ντούλα από τα Ραδοβίζι, που φέρεται να έχει επιρροή

37. No 34 (24 Απρ. '76) σ. 667 Αρχ. Άρτ., No 82 (7 Νοεμ. '75) σ. 592 Αρχ. Άρτας.

38. No 80 (8 Οκτ. '75) σ. 591 Αρχ. Άρτας, No 82 (7 Νοεμ. '75) σ. 592 Αρχ. Άρτας, No 17 (4 Φεβ. '76) σ. 646 Αρχ. Άρτας.

39. No 60 (14 Αυγ. '75) σ. 565 Αρχ. Άρτας, No 73 (5 Σεπ. '75) σ. 578 Αρχ. Άρτας, No 17 (4 Φεβ. '76) σ. 646 Αρχ. Άρτας.

40. No 57 (7 Αυγ. '75) σ. 562 Αρχ. Άρτας, No 60 (14 Αυγ. '75) σ. 565 Αρχ. Άρτας, No 64 (17 Αυγ. '75) σ. 566 Αρχ. Άρτας, No 64 (24 Αυγ. '75) σ. 568 Αρχ. Άρτας, No 69 (30 Αυγ. '75) σ. 574 Αρχ. Άρτας, No 33 (21 Απρ '76) σ. 666 Αρχ. Άρτας, No 34 (24 Απρ. '76) σ. 667 Αρχ. Άρτας, No 35 (28 Απρ. '76) σ. 668 Αρχ. Άρτ, No 41 (5 Μάη '76) σ. 674 Αρχ. Άρτας, No 44 (12 Μάη '76) σ. 677 Αρχ. Άρτας, No 61 (14 Ιουλ '76) σ. 697 Αρχ. Άρτας, No 106 (15 Νοέμ. '76) σ. 751 Αρχ. Άρτας.

41. No 23 (17 Μάρτ. '76) σ. 614 Αρχ. Άρτας, No 32 (14 Απρ. '76) σ. 664, Αρχ. Άρτας.

42. No 27(29 Μάρτ. '76) σ. 660 Αρχ. Άρτας.

43. No 23 (17 Μάρτ. '76) σ. 654 Αρχ. Άρτας, No 40 (4 Μάη '76) σ. 671 Αρχ. Άρτας.

στους χωρικούς και ύποπτες συνεννοήσεις στην Κέρκυρα⁴⁴. Οι Οθωμανοί έχουν πληροφορίες ότι έχουν συσταθεί μυστικά κομιτάτα στην Κέρκυρα και στη Λευκάδα για να συνεννοηθούν με τους ραγιάδες, για το λόγο αυτό ενισχύουν στρατιωτικά τα παράλια, το φρούριο της Πάργας και του Ακτίου και το Οθωμανικό ατμόπλοιο εκτελεί περιπολίες⁴⁵. Μια ανεξακρίβωτη πληροφορία του Ρώσου Υποπρόξενου είναι ότι μοιράστηκαν, το διάστημα αυτό, όπλα στους ντόπιους οθωμανούς της Πρέβεζας.

Στις προσπάθειες για εξασφάλιση της ηρεμίας οι οθωμανικές αρχές επιστρατεύουν και τον Μητροπολίτη Σεραφεΐμ, απ' τον οποίο ο Γεν. Διοικητής ζητά να συστήσει στους Χριστιανούς να είναι ήσυχοι και να μην εξαπατηθούν από κακές συμβουλές⁴⁶.

Μερικούς μήνες νωρίτερα με εντολή της Διοίκησης, διαβιβάζεται στις εκκλησίες παραιτητική επιστολή του Μητροπολίτη σχετική με την σφαγή των Προξένων της Γαλλίας και Γερμανίας στην Θεσσαλονίκη. Σ' αυτήν υιοθετείται η άποψη των Οθωμανικών αρχών⁴⁷ ότι τα επεισόδια προκλήθηκαν από τους ίδιους τους Προξένους επειδή ήθελαν να αρπάξουν δια της βίας Χριστιανή που είχε τουρκέψει και τονίζεται ότι σ' όλη την αυτοκρατορία επικρατεί άκρα ησυχία. Οι Οθωμανικές ωμότητες όμως εκείνης της περιόδου αποδοκιμάστηκαν σ' ολόκληρη την Ευρώπη. Ανάλογες αντιδράσεις υπήρξαν και στην Πρέβεζα από τους εκπροσώπους των ξένων Δυνάμεων. Έτσι την Άνοιξη του 1876 ο Άγγλος Υποπρόξενος θα ζητήσει την παρουσία αγγλικών πολεμικών πλοίων⁴⁸. Δεν ξέρουμε αν το Αγγλικό πολεμικό *Goquette*⁴⁹ που φτάνει στο λιμάνι της Πρέβεζας τον Σεπ του ίδιου χρόνου είναι το μόνο πλοίο που αποστέλλεται. Επίσης και η Ιταλική σημαία θα εμφανιστεί εκεί, λίγο νωρίτερα, με 2 πολεμικά, γεγονός που χαρακτηρίζεται πρωτοφανές⁵⁰.

Αντίθετα το διάβημα του Απόστολου Βαρζέλη, αναπληρωτή του Ρώσου Υποπρόξενου στην Πρέβεζα, προς τον προϊστάμενό του για αποστολή Ρωσικού πλοίου θα απορριφθεί με τον αιτιολογικό ότι κάτι τέτοιο είναι περιττό, γιατί οι Οθωμανοί μετά το επεισόδιο στη Θεσσαλονίκη έγιναν πιο προσεχτικοί. Επιπλέον γίνονται και ορισμένες παρατηρήσεις προς τον Α. Βαρζέλη ότι δεν μπορεί κάθε πράκτορας να έχει στη διάθεσή του από έ-

44. No 32 (14 Απρ. '76) σ. 664 Αρχ. Άρτας.

45. No 41 (5 Μάη '76) σ. 674 Αρχ. Άρτας.

46. No 106 (15 Νοέμ. '76) σ. 751 Αρχ. Άρτας.

47. No 38 (30 Απρ. '76) σ. 688 Αρχ. Άρτας.

48. No 25 (28 Απρ. '76) σ. 668 Αρχ. Άρτας.

49. No 86 (24 Σεπ '76) σ. 725 Αρχ. Άρτας.

50. No 67 (18 Αυγ. '76) σ. 701 Αρχ. Άρτας, No 68 (19 Αυγ. '76) σ. 702 Αρχ. Άρτας.

να πολεμικό πλοίο, και ότι θα πρέπει να είναι περισσότερο προσεχτικός και να μην υπερβάλλει τα γεγονότα⁵¹.

Ο Ρωσ. Υποπρόξενος αναφέρει ακόμα ότι με βάση τις οδηγίες, που έχει δεν παύει να συνιστά στους ραγιάδες φρόνηση, μετριοπάθεια και ησυχία⁵².

Λίγο αργότερα και αφού ήδη οι ρωσοτουρκικές σχέσεις έχουν μέσα στο ν Οκτώβριο του 1876 επιδεινωθεί⁵³ σαφείς εντολές προς τον Ρώσο Υποπρόξενο καθορίζουν ότι πρέπει να είναι έτοιμος αν χρειαστεί να εγκαταλείψει το Τουρκικό έδαφος αφού πρώτα ταξινομήσει τα Αρχεία του Υποπροξενείου και τα στείλει με ασφαλή τρόπο στα Γιάννενα⁵⁴. Το Δεκ. του 1876, στις παραμονές του Ρωσοτουρκικού πολέμου, σύμφωνα με τις αναφορές του Ρωσ. Υποπροξενείου⁵⁵ οι ραγιάδες εμφανίζονται αποθαρρυνμένοι. Χωρίς ώθηση, τονίζεται, και προπαρασκευή δεν μπορούν να κάνουν κάτι. Αντίθετα οι Οθωμανοί αγνοώντας την πραγματική κατάσταση στο Οθωμανικό κράτος και τη θέση του διεθνώς, ενθαρρύνονται απ' όσα γράφουν οι εφημερίδες και μιλούν συνεχώς για πόλεμο ακόμα και εναντίον όλης της Ευρώπης.

Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 - 78 καθώς και τα γεγονότα που επακολούθησαν, επηρεάζουν καθοριστικά την τύχη της οθωμανικής αυτοκρατορίας και των υποδούλων σ' αυτήν λαών. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι εξελίξεις αυτής της περιόδου για τις επαρχίες, που βρίσκονται στα σύνορα με το Ελληνικό κράτος, όπως η Πρέβεζα.

Καθορίσαμε όμως το χρονικό πλαίσιο της ανακοίνωσής μας αυτής μέχρι το Δεκέμβριο του 1876. Δηλ. μόνο για το χρονικό διάστημα που καλύπτουν τα αρχεία του Ρωσικού Υποπροξενείου Άρτας και Πρέβεζας, πηγή στην οποία βασιστήκαμε.

Θέλουμε να πιστεύουμε ότι από το σύνολο των πληροφοριών, τις οποίες επεξεργαστήκαμε, δόθηκε μία εικόνα για την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην Πρέβεζα το διάστημα αυτό. Επίσης ότι δόθηκαν και μια σειρά στοιχεία που μπορούν να αξιοποιηθούν για παραπέρα έρευνα και εμπλουτισμό.

51. Νο 39 (4 Μάη '76) σ. 670 Αρχ. Άρτας.

52. Νο 39 (4 Μάη '76) σ. 670 Αρχ. Άρτας, Νο 44 (12 Μάη '76) σ. 677 Αρχ. Άρτας, Νο 50 (26 Μάη '76), σ. 686 Αρχ. Άρτας.

53. Νο 101 (27 Οκτ. '76) σ. 747 Αρχ. Άρτας.

54. Νο 109 (24 Νοεμ. '76) σ. 754 Αρχ. Άρτας, Νο 111 (29 Νοεμ. '76) σ. 756 Αρχ. Άρτας, Νο 113 (29 Νοεμ. '76) σ. 757 Αρχ. Άρτας.

55. Νο 118 (15 Δεκ. '76) σ. 763 Αρχ. Άρτας, Νο 120 (29 Δεκ. '76) σ. 764 Αρχ. Άρτας.

IBER ORTAYLI

PREVEZA DURING THE TANZIMAT ERA (1864-1895)

The sandjak Preveza has witnessed some of the most characteristical developments of the Tanzimat period. It had remained outside of the boundaries of the Hellenic kingdom as it was established in 1829, but still it was the closest contact point of the Ottoman empire with Greece both from commercial and geographical aspects.

Until 1912 the Preveza sandjak was part of the **Ianina** vilayet (Yanya) (province). Between 1864 and 1912 it included 3 subdistricts (kaza); namely Preveza, Loros and Margilic - (today Margariti). Parga was at first a kaza center and later remained as a **nahiye** (commune) within the kaza of Margilic... 36 villages and two communes (nahiye) completed the administrative structure of the sandjak.¹ The nahiye had been established on the lines of the French commune model; but owing to its autonomous administrative status, specially in the Balkans, it was not favoured by the Ottoman administration. Population figures quoted by Ottoman sources usually repeat the figures of the official yearbook (salname). As the census was not conducted in a very precise manner, these figures are only an approximation of the reality and they should not be used to work out population estimates for XIXth century Ottoman Europe. Population figures for 1895 based on an Ottoman source are as follows:²

	male	female
Greek-orthodox	5168	4840
Muslim	3512	3097

1. *Salname-i Vilayet-i Yanya* (annual of the province of Ianina) 1892, Nr:6, p. 211-214-216.

2. Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Coğrafya Lugati* (Geographical manuel of the Ottoman lands) Constantinopol 1892 (1313 H) p. 238-240.

Another ottoman source gives the following figures for the same year, (1894) but based this time on households.³

	households	male	female	total population (estimated)
Preveza	2306	5556	4504	10.060
Loros (Margariti)	2780	6137	6507	13.654
Margiliç	5224	12.576	11.379	23.955

It appears that Muslims were in minority both in the sandjak overall and in the main town. 25 years earlier (1871) the British consul **Barker** mentions 4318 Christians, 1724 Turks (meaning Muslims) 58 Gypsies⁴... Either through lack of information or because perhaps a community had not yet been established; Consul Barker does not refer to a Jewish presence in Preveza. 8 years later, another British consul, **Blakeney** gives conflicting figures; 1200 Muslims to 11.200 (rest are; Christians), without providing a break-down on ethnical lines⁵.

But on the other hand consular reports provide valuable information on trade and agriculture. In 1864 a new provincial structure had been established in the Rumeli vilajets and this year (1863) the center of sandjak transferred from **Arta** to Preveza. This new administrative set up had brought along an increase in the number of provincial functionaries and in infrastructural expenditures. In 1864 Preveza was connected to Ianina through telegraph. Similarly cables were laid between Preveza on the one hand and Parga and on the other during the 1878⁶. Public security in the area which had, earlier been problematic also improved and by 1884 the British consul could write that it was becoming more satisfactory every year, although acts of brigandage are occasionally heard of. Even in 1864, British Consul-Major to **Ianina**, **Stuart** reports that: "Brigandage, that used to be so rife here, has for some time been quite repressed, and

3. *Salname-i Vilayet-i Yanya* Nr: 7, 1894 (1311 of H) p. 37.

4. *Parliamentary papers and accounts repeat of vice-annual Barker (Prevesa 1872-28 January)*, p. 1355.

5. *Ibid.*, (vice consul Blakeney) Prevesa, February 13, 1880 p. 1032. However he mentions that: "I am not aware that a census has ever been taken, but the population of the caza of Prevesa cannot exceed 10.000 souls"

6. *Vice-consul Blakeney*, Prevesa, February 22, 1878, p. 886.

individual crime is certainly below the average of other years⁷.

The increase in the number of provincial civil servants, introduced changes into everyday life in Preveza, which was till then a small sleepy backwater. This numerous group of highly-paid civil servants created a consuming class and new consuming patterns which in turn led to increased demands for imported goods. Since local products started to be exported, Preveza supplanted Arta as the main trading center of the area. British consular reports for 1862-63 give the following data for commercial activities in Arta:

	Imp.	exp in £
1862	38.000	14.000
1863	64.000	16.000

ships to port of Arta: Ottoman 255, Ionian 33, Austrian 2, Greek 100. In the following year (1863-64) period shipping to Preveza reached to following figures.

Vessels	Value of cargoes in £	
British	1	—
Ionian	173	8.559
Greek	347	2.667
Ottoman	84	2.000
Austrian	8	1.445
Italian	1	—
Ditto steamers	26	5.049
		value of imports reached to 29.750 £

16 years later in 1880 the **exports** of Preveza reached to 104.903 £ and imports to 234.025 £⁸, the shipping activities in the harbour of Preveza in the same year was such as below:⁹

	steam	sail
Austrian	60	5
British	2	—
Greek	—	3.252
Italian	—	17
Ottoman		1.108
total	62	4.382

7. Vice-consul Blakeney, Preveza, March 1, 1884, p. 577 Formerly Consul-Major Stuart, *Ibid.*, Janina, May 10 1865, p. 462.

8. *Parl. Accounts and papers* (Great Britain) 1863-64: Vol. 70, p. 111.

9. Vice-consul Blakeney, Preveza, February 19, 1881, p. 579.

Though Preveza still remained as a relatively small port in comparison to other Ionian and Thracian ports. Especially the annexation of Arta by Greece in 1881 caused a deterioration of the life of Preveza, since it remained as boundary town of the empire. Certainly, there was no local industry worth mentioning in Preveza. In 1871 vice-consul **Barker** noted that: "Prevesa is a very small place and its commerce is limited and comparatively insignificant. The value of imports exceed threefold that of exports, rendering these countries always indebted to Europe and while it proves that the system of Government in Turkey as yet does not encourage native industry". But on the other hand **Barker** mentions; "that Prevesa had lowest mortality rate and was most healthy place in the region, free from epidemics and contagious disease..."¹⁰ Industry was limited to a few small workshops, processing local agricultural products (see the list in Appendix 1) in the 1880s there were 24 oliveoil presses, 5 flourmills and 3 soap factories. Tax returns indicate the presence of 104.000 olivetrees and 5000 fruittrees. Basic exports products in 1884 was consisting of wheat, barley, fish, tobacco and soap. But as consul **Stuart** mentions: "in this country neither machinery, nor the wheeled carriage is employed in aid of labor. The ox issued for ploughing and the pack-horse for transport. Both are falling off as well in quality as in numbers. Worst than that for the demands occasioned by Crimean war, some good amount of horses were exported. The deficiency this created has never been supplied; and from that time dates the deterioration of the breed, which every year becomes more observable..."¹¹

The value and approximate quantity of main crops given by Consul **Blakeney** for the year of 1883 is listed below:¹²

In this very same year, **Blakeney** still reports the existence of some bands of brigands. But these events have been concentrated mostly in the internal districts of Epirus and international trade of Preveza have not been much affected by it. However in 1882 he had reported at recession of the economic activities depending the Russo-Turkish war of 1877-78 and the transfer of Arta to Greece: "the cession of Arta to Greece has produced a great convulsion in the trade of this port and that of **Salabora**; but this is not the case, for the fertile plain of Arta still remains to Turkey, so that only the imports to Arta from

10. Vice-consul **Barker**, Prevesa, January 28, 1872, p. 1355 gives a mortality rate 43 per 2000.

11. **Parliamentary Accounts and Papers** (Reports by Consul **Stuart** on the present state of Epirus) Janina April 24, 1872, p. 816.

12. *Ibid.*, **Blakeney** Prevesa, March 1, 1884, p. 577.

	quantity	value in L.
wheat (kilo)	20.000	4.181
barley (kilo)	15.000	4.163
oats (kilo)	19.800	1.080
wool (kilo)	20.000	1.090
fish (okkas)	120.000	5.454
cheese (in skins)	31.000	1.536
tobacco	15.000	2.045
butter	3.000	272
soap	100.000	3.181
sheep and goat		
-skins (in bles)	40.000	2.909
olive-oil (barrels)	8.600	626

(in 1880)

foreign countries no longer pass through Prevesa. The prices of the various commodities of life have since the late Russo-Turkish war risen about 50 percent". (Prevesa, February 16, 1882, p. 1161).

In town there were 11 Greek-orthodox churches, one Roman-catholic church, 2 mosques, (Ali Pasha and Ahmed Agha Dino) and two türbe (muslim mouseleums). These figures give a fair image of the religious life of the town. (see appendix I. the list of the buildings in town for the year 1871). As the town and sandjak of Preveza had a cosmopolitan composition, the Administrative Counsel of the sandjak (Liva idare meclisi) was composed by the clerical heads of the different communities and besides two elected Christians and two Muslim members.

Ottoman administrators (mutasarrif's of Preveza) of the Tanzimat era were usually enthusiastic builders and were instrumental in developing the provinces. However the governors (vali) and subgovernors (mutasarrif) of the Danubian region (Bulgaria) were more successful in comparison to the rulers of Morea. After the independence of the Kingdom of Hellens, Morea could not enjoy a development similar to Western Anatolia, Western Thrace and Danubian province (Bulgaria). Taking the example of Preveza, the **mutasarrif's** required long tenures to develop their sandjak and instruct some reforms, but which was not the case. They often had to change their posts. The relatively high turn-over of local administrators prevented continuity in policies and slowed down construction activities. The official Ottoman yearbook (salname) of **Ianina** vilayet for the year 1311. H. (1894) gives the list of the sub-governors

(mutasarrif) of Preveza since 1864;¹³ The first *mutasarrif* appointed after the promulgation of famous "decree of Provincial administration" in 1864 (Idare-i umumiye-yi vilayet nizamnamesi) was **Hasan sevki Pasha** (1 March 1864), followed by *Selim Pasha* and later by **Timur Edhem Pasha**. Timur Edhem Pasha, had been appointed to Preveza after **Reshid Pasha, Izzedin Sir Pasha,** and **Fikri Efendi** for a second time. I was not able to find biography of this long-durè mutasarrif of Preveza. He then followed by **Selahaddin Bey, Kazim Bey, Abdülrefi Efendi** and **Hadi Ahmed Ferid Pasha**. (totally eleven mutasarrifs within a period of 30 years).

It would appear that part of the local population was opposed to cession of the region to Greece. Local notables informed the Palace, that if Preveza, Narda (Arta) and Ianina should be ceded to Greece, they would oppose such a move by rising arms. In February 1881 (1298 H) the King of the Hellenes toured Preveza and Narda, which caused some protests of the local Muslims.¹⁴ A similar event in the past also indicates the sensitivity of the local Muslims, namely a short visit of the General of the Ionian Republic (Cezayir-i Seba generali) in to Preveza and Parga was a subject for careful observation by the Ottoman authorities.¹⁵ Formerly in March 1879 telegrams to the *Yildiz Palace* claimed that the cession of Preveza, Arta and Ianina to Greece would spell disaster for the Albanians¹⁶ In fact it seems that Albanian nationalism was rampant among local Albanians. A new mutasarrif was appointed to Preveza from Argiri (Ergiri) to curb the agitation caused by one **Abdul Bey** and his confederate, in Ianina.¹⁷ Albanian element in those years seems to be deeply anxious.

However, even a study of the issues of the provincial newspaper **Yanya** (Ianina) in these years, indicate that some economic-social changes are intervening; estates are put on sale, bankruptcy and distraints were fairly frequent. Some sets of documents in Turkish archives also are a proof of this evolution.¹⁸ However the highest percentage of the agricultural tithes, such as **ashar** and **agham** (ship and husbandrytax) in provincial budget, indicates that the economic structure of the sandjak Preveza based for along time on agricultural activities. (see appendix 2).

13. *Salname-i Vilayet-i Yanya* (annual of the Vilayet Ianina) 1894 (1311 of H) p. 78.

14. BA-Yildiz-Hususi-165/145 - (15-2-1297 of H (1881)

15. BA - *Irade-Hariciye* Nr: 4118, 29 CA 1268 of H (1851).

16. BA- Yildiz 16 q/2 (15-11-1297 of H (1880).

17. BA-Yildiz-160/72--25 Receb 1298 of H (1881).

18. BA- Yildiz-It ns: 25-5-1296 Nr: 161/26 see the collection of the news paper **Yanya** of the year 1873.

APPENDIX I

Report by Vice-Consul Barker on the Trade of Preveza for the year 1871, (Preveza January 22 1872) **Parliamentary accounts and papers**, p. 1355-56.

Habitations, houses and huts	1.163
Shops	283 (total)
Drapers	14
Cooking-shops	7
Butchers	6
Fishmongers	5
Coffe-shops	9
Greengrocers	7
Ship-chandlers and grocers	235
Stores	88
Caravanserailles	6
Flour-mills	5
Military hispotals	2
Soap manufactories	3
(about 127.000 lbs. of this article is fabricated during the year)	
Oil-presses, wood-screw pressure (the approximate value of cost of one press is 220 £)	21
Schools	
(two for males, two for females, 3 being public schools supported by private contributions)	
Court of Justice (building)	
Government Civil offices (building where the Police-station is held, 42 men engaged for police service in town).	
Metropolitan house	1
Churches (Greek orthodox)	10
Cathedral (ditto)	1
Chapel (Roman catholic)	1
Mosques (Mohametan)	2
Mahometan Monasteries (probably tekke)	2
Vapour bath	1

Quarantine office	1
(Building 7 persons employed)	1
Forts (Usual garrison, Artillery 260, Infantry 680 men)	
Drinking Fountains (turkish Cesme)	5
2 Harbours (one inner harbour, where the Venetians had their Arsenal)	

APPENDIX 2

Population of the Sandjak of Preveza in the year of 1893 *Salname-i Vilayet-i Yanya* (Annual of the lanina 1311), p. 37.

	Male	Female	Total
Preveza district			
household: 2306	5556	4504	10060
Loros district			
household: 2780	6137	6507	12644
Marguliç district (Margariti)			
household: 5224	12576	11379	23955

Financial portrait of the sandjak of Preveza in the year of 1894 (same source p. 310-11)

Incomes (in Otoman qurush)

Emlak temettü (property and profit tax)	732.344
bedel-i askeri (military tax)	666.118
Aşar (agricultural titles)	1.948.376
Agnam ve canavar (ship and husbandary tax)	1.172.459
varidat-i saire (other revenues)	782.355

Public Expenditures (in Ottoman qurush)

Ser'iyye (religious courts and bureaucracy)	56.544
Dahiliyye (home-office)	280.960
Adliyye (Justice dept.)	163.324
Maliye (finance office)	210.704
Maaşat-i zatiyye (salaries)	22.602
Zabtiyye (police)	26.122

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΡ. ΑΥΔΙΚΟΣ

Λέκτορας Λαογραφίας

Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΜΙΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1. Η λαογραφία και ο χώρος

«Και μόνο με βάση τα ονόματα των δρόμων της πόλης, θα μπορούσε κανείς να ξαναστήσει την ιστορία της πόλης, τους θρύλους της, τις στιγμές της και την κοινωνικο-φυσική της σύνθεση¹. Η άποψη αυτή του Francois Barre είναι αυτονόητη αλλά ξαφνιάζει, τουλάχιστον εμένα. Το ξάφνιασμα έχει σχέση όχι τόσο με την ορθότητα της άποψης, όσο με την παρατήρηση πως στην Ελλάδα δεν έχουν ασχοληθεί οι επιστήμονες με το θέμα αυτό.

Η ονοματοθεσία των οδών είναι αστικό φαινόμενο, παράγωγο δηλαδή της οργάνωσης του αστικού χώρου και αποτελεί προϊόν συνθετότερων σχέσεων, που αναπτύσσονται στην πόλη. Είναι ένας τρόπος να «κάνουμε ορατό το σύνολο του περιβάλλοντος»². Υποδηλώνει την αποπροσωποποίηση των σχέσεων στον αστικό χώρο και εμφανίζεται σε ευρύ φάσμα, όταν ο αστικός χώρος αποκτά υπηρεσίες, που απαιτούν κάποια μορφή σημειολογίας, για την επικοινωνία ανάμεσα στις δημόσιες υπηρεσίες και τους κατοίκους της πόλης.

1. Μανώλης Παπαδολαμπάκης, *Επικοινωνία και κοινότητα στην πόλη*. Εκδόσεις «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1978, σ. 124.

2. Βαγγέλης Πανταζής, *Χάρτες και ιδεολογίες*. Εκδόσεις «Κάλβος», Αθήνα 1989, σ. 137.

Η ονοματοθεσία λοιπόν των οδών αποτελεί συστατικό στοιχείο της ιστορίας της πόλης, η οποία «είναι η ιστορία των ανθρώπων της, των σπιτιών της και των χώρων της. Η πολεοδομία, η αρχιτεκτονική, το χρώμα είναι κι αυτά μέρη του ιστορικού της ρόλου-σημάδια της ηλικίας της³. Η πόλη είναι ένα σύστημα σημείων και ως τέτοιο μας παρέχει τη δυνατότητα να το διαβάσουμε⁴. Η πόλη είναι προβολή της κοινωνίας πάνω στο έδαφος (Lefebvre, 1977, 75). «Στο ιδιότυπο επίπεδο, η πόλη μπορεί να προσεταιριστεί υπάρχουσες σημασίες: πολιτικές, θρησκευτικές, φιλοσοφικές. Τις ιδιοποιείται για να τις προσφέρει, να τις εκθέσει μέσω -ή με την φωνή- των κτιρίων, των μνημείων αλλά και των δρόμων ή των πλατειών, των κενών χώρων. Ακόμη, με την αυθόρμητη θεατροποίηση των συναντήσεων που συμβαίνουν εκεί, δίχως να ξεχνάμε βέβαια τις γιορτές, τις τελετές»⁵.

Η ονοματοθεσία των οδών συνεπώς εντάσσεται στον πολιτισμό της πόλης και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας της. Είναι ένα κλειδί για την ερμηνεία τόσο της μικροκοινωνίας της πόλης όσο και των σχέσεων με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (κράτος) και του τρόπου, που συναρθρώνεται η μικροκοινωνία με την κοινωνία.

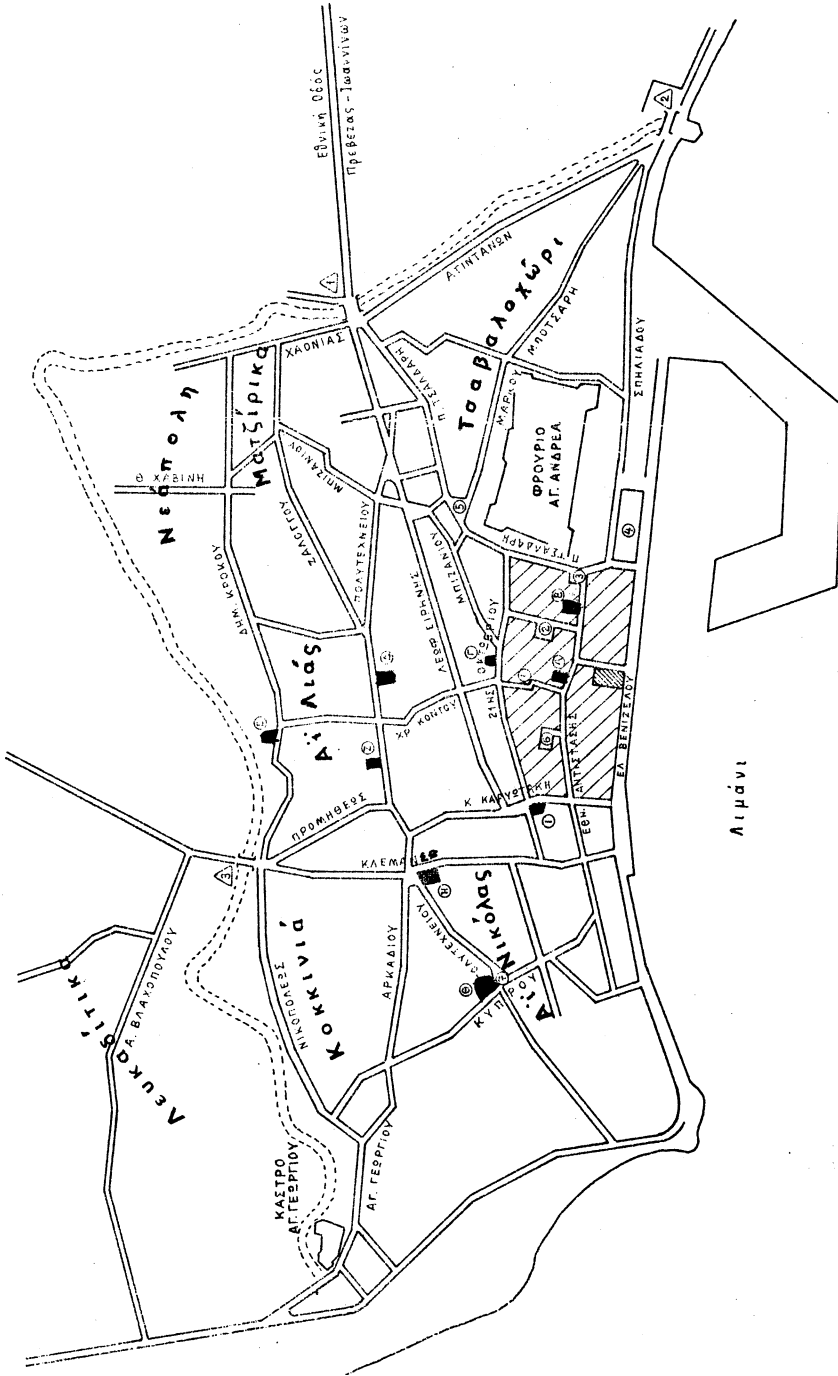
Ως τώρα όμως η σημασία της ονοματοθεσίας για τη μελέτη της πόλης και του πολιτισμού της έχει αγνοηθεί. Η πόλη αντιμετωπίστηκε από τις επιστήμες του ανθρώπου είτε ως κτισμένο περιβάλλον (πολεοδομία, αρχιτεκτονική), είτε ως κοινωνία - κοινωνικοί θεσμοί (κοινωνιολογία, κοινωνική ανθρωπολογία, λαογραφία). Η προσοχή των επιστημόνων επικεντρώθηκε στη σχέση του χώρου με την οικονομία (γεωγραφία, οικονομία) και το εποικοδόμημα αυτής της σχέσης. Η ονοματοθεσία, παρόλα αυτά, δε θεωρήθηκε στοιχείο του εποικοδομήματος. Τους ειδικούς απασχόλη-

3. Βάσιος Τσοκόπουλος, *Πειραιάς, 1835 - 1870. Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ*. Εκδόσεις «Καστανιώτη», Αθήνα 1984, σ. 17.

4. Henry Lefebvre, *Δικαίωμα στην Πόλη. Χώρος και Πολιτική, μετάφραση Πάνου Τουρνακιώτη - Κλώντ Λωράν*. Εκδόσεις «Παπαζήση», Αθήνα 1977, σ. 74.

5. Henry Lefebvre, *ό.π.*, σ. 81.

6. Για τον τρόπο αντιμετώπισης της πόλης από τους επιστήμονες βλ: Μιχ. Μερακλής, «Αστική Λαογραφία». *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, 3(1979), σσ. 11-13. Βίλμα Χαστάογλου, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο: Κριτική ανάλυση*. Εκδόσεις «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1982. Γιώργος Τσουγιόπουλος, *Το ελληνικό αστικό κέντρο. Μέρος Πρώτο: Μεθοδολογική προσέγγιση*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1984, σσ. 13 - 15. Βάσιος Τσοκόπουλος, *ό.π.* Richard G. Fox, *Urban Anthropology. Cities in their Cultural Settings*. Prentice - Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey 1977, σσ. 1 -2. Richard Basham, *Urban Anthropology. The Cross - Cultural Study of Complex Societies*. Mayfield Publishing Company, Palo Alto, Cal. 1978, σσ. 21 - 26.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- τάφος (καλυμμένη)
- κεντρικός πυρνας
- Σαϊτάν Παζάρ
- πλατεία Γ. Σεφέρη
- πλατεία Α. Μπαλκου
- πλατεία Ανδρούτσου
- Χάνια - Νέοσπη
- πλατεία Θ. Παπαγεωργίου
- πλατεία Α. Ποταμιάνου
- Ι.Ν. Αχ. Χαραλαμπίου

- ⊙ Ι.Ν. Παναγίας
- ⊙ Ι.Ν. Αχ. Αθανασίου
- ⊙ Ι.Ν. Αχ. Βασιλείου
- ⊙ Ι.Ν. Προφήτη Ηλία
- ⊙ Ι.Ν. Αχ. Παρασκευής
- ⊙ Ι.Ν. Αχ. Κωνσταντίνου
- ⊙ Ι.Ν. Αχ. Νικολάου
- ⊙ Ι.Ν. Αχ. Ιωάννη
- ⊙ Πύργος Μεσσηνίας (φύρος)
- ⊙ Πύργος Βρουσούλης
- ⊙ Πύργος Αϊ Λιά

1 2 3 4 5 6 7 8

σαν οι οδικές αρτηρίες ως παράγοντες δημιουργίας πόλεων⁷, όπου υπήρχαν αρτηρίες, και όχι ως οδοί, που καταγράφουν τα ιστορικά, κοινωνικά και λαογραφικά δρώμενα.

Στην Ελλάδα η μελέτη της πόλης εξακολουθεί να αποτελεί επιστημονικό ζητούμενο. Αν αξιαιρέσουμε τους αρχιτέκτονες, όλοι σχεδόν οι άλλοι επιστήμονες παρακολούθησαν από μακριά την εξέλιξη της πόλης και μόνο τα τελευταία μεταπολεμικά χρόνια έγιναν προσπάθειες να μετακινηθούν σ' αυτήν κι αυτό, για να μελετήσουν το φαινόμενο της αστικοποίησης.

Η λαογραφία, παρά την αντίθετη εντύπωση, αρκετά νωρίς μπήκε στην πόλη. Ο Λουκάτος θεωρεί την Αστική Λαογραφία αναμφισβήτητο γεγονός⁸. Σ' αυτή την κατεύθυνση περιλαμβάνει στο θεματολόγιο της λαογραφίας (ΤΜΗΜΑ Α' ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ) την κατηγορία «Επιγραφές επαγγελματιών και καταστημάτων»⁹ με την ένδειξη, σε παρένθεση, Αστική Λαογραφία. Δεν υπάρχει όμως αναφορά στην ονοματοθεσία. Ο ίδιος θεωρούσε ότι «σημασία λαογραφική έχουν και οι απλές λέξεις, όσες έχουν λαογραφική οντότητα. Είναι όροι ή ονόματα λαϊκών θεσμών, βιωμάτων, προσώπων και άλλων ζωντανών όντων, τόπων ή φυτών, ονόματα σχέσεων και δοξασιών, που γεμίζουν με λαογραφική βιολογία την ανθρώπινη ζωή¹⁰. Ο Λουκάτος δεν κάνει ρητή αναφορά στην ονοματοθεσία. Θα μπορούσαμε όμως να διακινδυνεύουμε την άποψη ότι στο πλαίσιο των παραπάνω απόψεων θα υιοθετούσε την ονοματοθεσία ως μέρος της κατηγορίας Λαογραφικές λέξεις και ονόματα, που ο ίδιος ονομάζει Γλωσσική Λαογραφία.

Οι νεότεροι λαογράφοι εξακολουθούν να μην εντάσουν την ονοματοθεσία στο θεματολόγιο της λαογραφίας. Προχωρούν βέβαια παρακάτω περιλαμβάνοντας το χώρο ως αυτόνομο αντικείμενο της λαογραφίας. Η Κυριακίδου ασχολήθηκε με τη συγκρότηση και λειτουργία του παραδοσιακού χώρου¹¹. Ο Μερακλής πηγαίνει πιο πέρα. Στην πρότασή του για σύν-

7. Ο F. Braudel παρατηρεί ότι η Μεσογειακή πόλη δημιουργεί δρόμους και δημιουργεί και απ' αυτούς. Fernand Braudel, *The Mediterranean (and the Mediterranean World in the Age of Philip II)*, vol. I, Collins, London 1972, σ. 277.

8. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σ. 295.

9. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *ό.π.*, σσ. 159 - 160.

10. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *ό.π.*, σ. 158.

11. Άλκης Κυριακίδου - Νέστορος, «*Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τόπου*», στο βιβλίο: *Λαογραφικά Μελετήματα*. Εκδόσεις «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1979, σσ. 15 - 40.

ταξη λαογραφικού θεματολογίου κατατάσσει την τοπογραφία στη γενική κατηγορία Κοινωνική Συγκρότηση. Ενδιαφέρεται, πέρα από το δεδομένο φιλολογικό ενδιαφέρον, να ανιχνεύσει το ιστορικό και κοινωνικό υπόβαθρο, «αφού ο άνθρωπος, που διαβάζει το φυσικό του περιβάλλον, κατά κάποιον τρόπο το «γράφει» κι όλας, και μάλιστα πολλαπλά. Η τόπογραφία είναι και χρονογραφία»¹³.

Η θέση αυτή του Μερακλή για την τοπογραφία θεωρητικοποιεί τη σχέση του χώρου με το χρόνο και αποτελεί στέρεη βάση για τη διεύρυνση της τοπογραφίας με την ονοματοθεσία. Γι' αυτό και η τοπογραφία μιας πολιτείας με τις γειτονιές, τα τοπωνύμια και τις ξεχωριστές της γωνιές λαβαίνει μια πλατύτερη διάσταση σε συνάρτηση με τη μελέτη της ιστορίας και των μνημείων της¹⁴.

2. Η πρόσληψη των πολιτικών και κοινωνικών γεγονότων στην Πρέβεζα

Η παρούσα ανακοίνωση είναι αποτέλεσμα της παρώθησής μου από τον καθηγητή Μερακλή να ασχοληθώ με το θέμα αυτό. Η παρώθηση έγινε απόφαση, όταν, ψάχνοντας για άλλα στοιχεία στα δημοτολόγια του δήμου Πρέβεζας, «έπεσα» σε τρεις αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου: οι δύο αφορούσαν τον Εθνικό Διχασμό και τον τρόπο που διαπέρασε την πρεβεζάνικη κοινωνία. Η τρίτη απόφαση σχετιζόταν με την απόφαση να δοθεί το όνομα του ποιητή Κ.Γ. Καρυωτάκη σε οδό της Πρέβεζας.

Στις 12 Δεκεμβρίου 1916 λοιπόν το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας συνεδρίασε με αντικείμενο τα «Νοεμβριανά» γεγονότα της Αθήνας και πήρε μερικές αποφάσεις, που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το θέμα μας. Να, το πρακτικό της συνεδρίασης: Ο κ. Δήμαρχος λέγει ότι κατόπιν της αποκαλυφθείσης στιγηράς συνωμοσίας κατά της πατρίδος και της Α.Μ. του δαφνοστεφούς Βασιλέως ημών Κωνσταντίνου υπό του επαναστάτου Ελευθερίου Βενιζέλου, όστις επιλήσμων γενόμενος των προς την Πατρίδα και τον Βασιλέα καθηκόντων του εβουλεύθη και συνώμοσε μετά των ξένων την τελείαν εξόντωσιν και καταστροφήν της Πατρίδος και της Α.Μ. του δαφνοστεφούς Βασιλέως ημών και κατόπιν των διαδραματισθέντων εν Αθήναις αιματηρών γεγονότων κατά την 18 και 19 Νοεμβρίου ε.ε. φρονεί επιβάλλεται εις το Δημ. Συμβούλιον Πρεβέζης να αποκηρύξη τον Ελ. Βενιζέλον ως προδότην της Πατρίδος και του Βασιλέως.

12. Μιχάλης Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Α' Κοινωνική Συγκρότηση*. Εκδόσεις «Οδυσσεύς», Αθήνα 1984, σ. 12.

13. Μιχάλης Γ. Μερακλής, *ό.π.*, σ. 17.

14. Φωτίου Λίτσα, Κορώνη, *Η προσωπογραφία μιας πολιτείας*, Αθήνα 1983, σ. 32.

Το Συμβούλιον μετά τα λεχθέντα, παραδεχόμενον την πρότασιν του κ. Δημάρχου και εκφράζον και την ομόφωνον γνώμην των συνδημοτών του,

Αποφαίνεται ομοφώνως και ψηφίζει

1. Επειδή ο Ε. Βενιζέλος εγένετο επιλήσιμων των προς την πατρίδα και τον Βασιλέα καθηκόντων του, χαρακτηρίζει τούτον ως προδότην της Πατρίδος και ως τοιούτον τον αποκηρύσσει αυτόν και μετονομάζει την οδόν Ελευθερίου Βενιζέλου εις οδόν 21ης Οκτωβρίου 1912, ημέραν απελευθερώσεως της πόλεως υπό του γενναίου και ενδόξου Ελληνικού Στρατού και διαδηλοί την προς το καθεστώς πλήρη και τελείαν αυτού πίστιν και διατρανοί την προς την Α.Μ. τον Βασιλέα Κωνσταντίνον μεγίστην αυτού ευλάβειαν, αφοσίωσιν και λατρείαν (...).

3. Ακολουθώς ο κ. Δήμαρχος ανακοινού εις το Συμβούλιον ότι πρωτοβουλία του κ. Νομάρχου Πρεβέζης συνέστη ενταύθα δωδεκαμελής επιτροπή υπό την προεδρίαν του Σεβ. Μητροπολίτου Νικοπόλεως - Πρεβέζης (...), ήτις θέλει να αναλάβη την περίθαλψιν των απόρων οικογενειών των συνδημοτών μας, αίτινες λόγω του παρατεινομένου αποκλεισμού (...)¹⁵.

Ο γαλλικός στρατός κάνει απόβαση στην Αθήνα το Νοέμβριον του 1916, για να πείσει το βασιλιά Κωνσταντίνο και στη συνέχεια αποκλείει τα δυτικά παράλια της Ελλάδας¹⁶. Τα γεγονότα αυτά έχουν την αντανάκλασίν τους στην πόλιν της Πρέβεζας με την παραπάνω απόφαση του δημοτικού συμβουλίου της πόλης. Να σημειωθεί, με την ευκαιρία, ότι η Πρέβεζα ανήκε στο καθεστώς του βασιλιά Κωνσταντίνου, προς το οποίο «διαδηλοί την πλήρη και τελείαν αυτού πίστιν»¹⁷. Η έκφραση της πίστης προς το καθεστώς και της ευλάβειας και αφοσίωσης προς το βασιλιά υλοποιήθηκε, εκτός των άλλων, με τη μετονομασία της οδού Ελευθερίου Βενιζέλου. Το όνομα έφερε η οδός, που άρχιζε από την κεντρική αγορά, διέσχιζε το Σαϊτάν Παζάρ και κατέληγε στον προφήτη Ηλία. Η κεντρική αγορά έφερε το όνομα του βασιλιά Κωνσταντίνου (Κωνσταντίνου Ελευθερωτού) και έτσι υπήρχε πρωτίτερα μία μορφή συνύπαρξης ανάμεσα στους δύο ανώτερους παράγοντες της ελληνικής πολιτείας. Το δημοτικό συμβούλιον με την απόφασίν του αποβάλλει το Βενιζέλο από την πόλιν και διασπά την ενότητα

15. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 42 (12.12.1916).

16. Γεώργιος Λεονταρίτης, «Οι συμφωνίες Κωνσταντίνου - Μπεναζέ. Τα Νοεμβριανά». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 15 (1980), σσ. 41 - 42.

17. Γιώργος Λεονταρίτης, ό.π.

των δύο πολιτειακών παραγόντων. Στην τιμητική θέση του τοποθετεί την ημέρα της απελευθέρωσης της Πρέβεζας από τους Τούρκους (21ης Οκτωβρίου).

Στο μεταξύ η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα άλλαξε. Οι σύμμαχοι ανάγκασαν τον Κωνσταντίνο να παραιτηθεί και τον Ιούνιο του 1917 ο Βενιζέλος σχημάτισε κυβέρνηση στην Αθήνα. Παράλληλα η Ιταλία είχε βλέψεις να επεκτείνει την κυριαρχία της στην Ήπειρο. Το κίνδυνο αυτό απέτρεψε ο γαλλικός στρατός, που αποβιβάστηκε στην Πρέβεζα¹⁸. Μετά από αυτά, η νεά δημοτική αρχή, φιλικά προσκείμενη στο Βενιζέλο, συνεδρίασε και πήρε τις παρακάτω αποφάσεις: 1ον «Το συμβούλιον λαβόν γνώσιν των πρακτικών (...) της 12ης Δεκεμβρίου 1916 εκτάκτου συνεδρίασεως του Δημοτικού Συμβουλίου Πρεβέζης αποκηρύσσοντα ως προδότην της Πατρίδος και του Βασιλέως τον Ελευθέριον Βενιζέλον, γενομένης συζητήσεως παραδέχεται την πρότασιν του κ. Δημάρχου και διερμηνεύον το φρόνημα των συμπολιτών του.

Αποφαίνεται ομοφώνως και ψηφίζει

Επειδή το τοιούτον αποτελεί ηθική κατάπτωσησιν και επονείδιστον ατιμίαν κατασπλώσασαν την τιμήν της πόλεώς μας, αποδοκιμάζει μετ' αγανακτήσεως και στιγματίζει ως κακοήθη και εγκληματικήν την γενομένην αποκήρυξιν του τότε Δημοτικού Συμβουλίου απαρτιζομένου εκτός του Δημάρχου υπό τριών μόνον μελών ορμηθέντων εις την ανόσιον και βδελυράν ταύτην πράξιν από μίσος κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου και ιδιοτελείας αναθεματίζει την αντεθνικήν και προδοτικήν πολιτείαν της τυραννίδος ολιγαρχίας και διατρανοί την άκραν εμπιστοσύνην και αφοσίωσιν του προς τον Μεγαλοϊδεάτην και Μεγαλεπίβουλον αρχηγόν του κόμματος των Φιλελευθέρων κ. Ελευθέριον Βενιζέλον παρ' ου και μόνον αποδέχεται την τελείαν πραγματοποίησιν των εθνικών πόθων (...).

4ον. Το Συμβούλιον, κατόπιν προτάσεως του κ. Δημάρχου, ότι, ότε κατά Ιούνιον ε.ε. αι πολιτικάί ελευθερίαί του λαού της Πρεβέζης ηπειλούντο υπό της Ιταλικής κατοχής, τα γενναία τέκνα της σημαιοφόρου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κραταιάς Γαλλικής Δημοκρατίας, της Προστάτιδος και φίλης ταύτης της Ελλάδος, προέβαλον υπερασπισταί των ουτοσί απειλουμένων ελευθεριών του λαού και όπως αποτίση τη ελευθερόφρονι

18. Για το θέμα από βλ. Γιώργο Μουστάκη, «Οι Ιταλοί στην Ήπειρο το έτος 1917. Γεγονότα στην Πρέβεζα», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 19 - 20 (1988), σσ. 11 - 19.

Γαλλία τον υπό του Λαού της Πρεβέζης οφειλόμενον φόρον ευγνωμοσύνης.

Αποφαίνεται ομοφώνως και ψηφίζει

Α. Να δοθή, ευγνωμοσύνης ένεκεν εις την λεωφόρον της πόλεως μας, την αρχομένην από του Διοικητηρίου και καταλήγουσαν εις την Μεσαιάν Πύλην το όνομα «Λεωφόρος Γαλλίας» (...).

5ον. Το Συμβούλιον ακούσαν του κ. Δημάρχου εκθέσαντος ότι, ενώ από στιγμής εις στιγμήν ανεμένοντο και ενταύθα Ιταλοί, όπως συμπληρώσουν τας κατακτητικάς αυτών επί της Ηπείρου βλέψεις και γενική αθυμία και απελπισία εκράτουν παρά τω Λαώ Πρεβέζης, αποφασισμένω ν' αμυνθή μέχρις εσχάτων προς απόκρουσιν της απειλουμένης κατοχής, το ευχάριστον και σωτήριο γεγονός της καταλήψεως της Πρεβέζης υπό της ευγενοούς Γαλλίας και του Στρατού της Εθνικής Αμύνης και η προσχώρησις ημών εις το εθνικόν κίνημα έσωσαν αυτήν από την Ιταλικήν κατοχήν. Επειδή ουδένος μπορεί να διαφεύγει ότι εις τας ενεργείας (...) της Εθνικής και Πατριωτικής «τριανδρίας» οφείλεται η σωτηρία της ιδιαίτερας ημών Πατρίδος, και όπως εκτίση φόρον ευγνωμοσύνης προς τους αποτελούντας την τριανδριάν ενδόξους άνδρας κ.κ. Ελευθέριον Βενιζέλον, Πρωθυπουργόν, Παύλον Κουντουριώτην, Ναύαρχον και Παναγιώτην Δαγκλήν, Στρατηγόν.

ψηφίζει ομοφώνως

Α. Να μετονομασθώσιν:

α. Η οδός του εκπτώτου βασιλέως Κωνσταντίνου αρχομένη από της Πύλης του φρουρίου «άγιος ανδρέας» διασχίζουσα την κεντρικήν αγοράν και τελειώσα εις Παλιοσάραγα «οδός Ελευθερίου Βενιζέλου».

β. Η οδός η φέρουσα πρότερον μεν το όνομα του Ελευθερίου Βενιζέλου και μετά τα Νοεμβριανά αίσχη μετονομασθείσα οδός της 21ης Οκτωβρίου η αρχομένη από της οικίας Βολφ και διασχίζουσα την αγοράν «Σαϊτάν Παζάρ» και καταλήγουσα εις τον Ναόν του Προφήτου Ηλιού, «οδός Παναγιώτου Δαγκλή Στρατηγού» και

γ. Η οδός πρώην Πριγκιπίσσης Μαρίας η αρχομένη από της οικίας Γ.Ποταμιάνου και καταλήγουσα εις τον τεκέ Ομέρ Πασά «οδός Παύλου Κουντουριώτη Ναυάρχου (...)¹⁹

19. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 14 (7.8.1917).

Οι οδοί λοιπόν της Πρέβεζας φιλοξενούν τους Φιλελεύθερους ένα χρόνο μετά τους φιλοβασιλικούς. Πάνω τους καταγράφεται η σφοδρή κομματική και ιδεολογική σύγκρουση, που σπάραιζε την Ελλάδα στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Οι αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου Πρέβεζας αντανακλούν τον τρόπο πρόσληψης από το λαό των κυρίαρχων αντιθέσεων της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και των εξωτερικών διακρατικών σχέσεων του ελληνικού κράτους. Η βασική μορφή πρόσληψης ήταν η μετονομασία των οδών με ονόματα, που σηματοδοτούσαν την κατάφαση και κυρίως την αφοσίωση και προσήλωση σε κάποιες ιδεολογικές και πολιτικές αρχές. Η μετονομασία δεν αποτελούσε μόνο μία διαδικασία τιμής προς μερικά πρόσωπα, που αποδειγμένα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε διάφορες μορφές ζωής του έθνους ή της πόλης. Αντίθετα ήταν ο βασικός τρόπος να εκδηλώσουν τις πεποιθήσεις τους. Γινόταν μάλιστα με τόσο απόλυτο και θορυβώδη τρόπο, ώστε δίνει την εντύπωση ότι προσπαθούν να πείσουν κάποιους για την προσήλωσή τους.

Στα παραπάνω πλαίσια το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας πήρε την απόφαση να ονομάσει μία κεντρική οδική αρτηρία της Πρέβεζας σε οδό Γαλλίας. Πρόκειται για την οδό, που συνδέει το λιμάνι της Πρέβεζας με την ύπαιθρο του νομού και την υπόλοιπη Ήπειρο, αφού πρώτα περνούσε από τη Μεσαία Πύλη, που ήταν και η κυριότερη, της πόλης. Ίσως η επιλογή της συγκεκριμένης οδού εμπεριέχει συμβολικό χαρακτήρα. Η φίλη χώρα, η προστάτιδα της Ελλάδας αποτυπώνεται σε μία οδό, που συνδέει την Πρέβεζα με όλη την Ήπειρο, και δηλώνει παρών στα εσωτερικά της χώρας μας.

Η απόφαση για τη Γαλλία προηγείται. Ακολουθεί μετά η τριανδρία της Εθνικής Άμυνας, οι ηγέτες του Βενιζελισμού. Πριν από ένα χρόνο αποβλήθηκε από την πόλη ο Βενιζέλος. Τώρα επιστρέφει πανηγυρικά και μάλιστα σε σημαντικότερη οδό, εκτοπίζοντας τον αντίπαλό του βασιλιά Κωνσταντίνο. Το όνομα του Βενιζέλου δίνεται στην κεντρική αγορά, που πρωτύτερα έφερε το όνομα του βασιλιά. Ο Βενιζέλος έτσι δεσπόζει στη δεύτερη σε σπουδαιότητα οδό της πόλης, που ήταν παράλληλη και πολύ κοντά στον πνεύμονα της πόλης, την παραλιακή οδό. Στην κεντρική αγορά υπήρχαν τα περισσότερα εμπορικά καταστήματα. Εδώ υπήρχε ακόμη ο Μητροπολιτικός ναός και στον εξωτερικό του χώρο μαζεύονταν οι πλανόδιοι πωλητές του ψωμιού κι όσοι περίμεναν κάποια απασχόληση του ποδαριού. Κατά μήκος αυτού του δρόμου, εξάλλου, κατοικούσαν οι πιο επιφανείς της πόλης.

Μαζί όμως με το Βενιζέλο τιμήθηκαν και τα υπόλοιπα μέλη της Τριανδρίας. Μετονομάστηκαν δύο άλλοι οδοί της πόλης, οι οποίες ανήκαν στον κεντρικό πυρήνα της πόλης - αυτόν δηλαδή που περιλάμβανε το

λιμάνι - και είχαν την αφετηρία τους στο λιμάνι η μία οδός - η Παύλου Κουντουριώτη, Ναυάρχου - και στην κεντρική αγορά η άλλη - η Παναγιώτη Δαγκλή, Στρατηγού. Ο Ναύαρχος Κουντουριώτης αντικατέστησε την πριγκίπισσα Μαρία και ο Στρατηγός Δαγκλής την 21ης Οκτωβρίου.

Η μετονομασία βέβαια των οδών του κεντρικού πυρήνα της Πρέβεζας δε σταμάτησε στην επέμβαση των Βενιζελικών. Δεν έχουμε στοιχεία, αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι μετά την οριστική ήττα του Βενιζέλου από τους πολιτικούς του αντιπάλους θα σημειώθηκαν και μετονομασίες οδών. Στοιχεία από τα δημοτολόγια ή από άλλου δεν έχουμε. Το βέβαιο είναι ότι ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αποκαταστάθηκε στην κεντρική αγορά, όπως και η πριγκίπισσα Μαρία. Ο Βενιζέλος δεν εξοβελίστηκε, αλλά μετακινήθηκε στην παραλία, που ήταν και η πιο σημαντική οδός της Πρέβεζας ως το 1950, τουλάχιστον. Σ' αυτό το δρόμο στηριζόταν όλη η οικονομία της Πρέβεζας, με δεδομένο το διαμετακομιστικό χαρακτήρα της πόλης.

Επίσης η οδός Παναγιώτη Δαγκλή μετονομάστηκε και πάλι, παίρνοντας το όνομα του βασιλιά Γεωργίου. Α'. Ο βασιλικός οίκος επέβαλε την ισχύ του στην Ελλάδα κι αυτό αντανακλάται στον κεντρικό πυρήνα της πόλης, όπου στις τρεις από τις έξι οδούς τιμώνταν πρόσωπα της βασιλικής οικογένειας. Η ημέρα της απελευθέρωσης από τους Τούρκους μετακινήθηκε πιο πάνω και δόθηκε στην οδό, που έκλεινε τον κεντρικό πυρήνα, τέμνοντας τις οδούς πριγκίπισσας Μαρίας και Γαλλίας, που αργότερα μετονομάστηκε σε Παναγή Τσαλδάρη. Παραθέτουμε το σκεπτικό της μετονομασίας, που έγινε το 1936: «Το Δημοτικόν Συμβούλιον ακούσαν του κ. Δημάρχου (...) επί των θλιβερώ αγγέλματι του θανάτου του μεγάλως δράσαντος Αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος Παναγή Τσαλδάρη, πολλαπλώς εργασθέντος δια τον Δήμον και την Ήπειρον ως πολιτικός και ως κυβερνήτης.

ψηφίζει ομοφώνως

(...) 5. Να ονομασθή η οδός Γαλλίας εις οδόν Παναγή Τσαλδάρη (...)²⁰

Η κατάσταση στην ονοματοθεσία των οδών του κεντρικού πυρήνα παρέμεινε αμετάβλητη ως τη μεταπολίτευση, οπότε αρχίζει η αμφισβήτηση του μετεμφυλιοπολεμικού κλίματος από το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων του τόπου. Αυτό εκφράστηκε και στις αποφάσεις του δημοτικού

20. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 18 (18.5.1936).

συμβουλίου Πρέβεζας. Έτσι αποφάσισε να μετονομάσει τις οδούς, που αφορούσαν το θεσμό της βασιλικής οικογένειας, αφού είχε προηγηθεί βέβαια το δημοψήφισμα του 1974, με το οποίο η Ελλάδα ανακηρύχθηκε αβασίλευτη δημοκρατία.

Το 1975 λοιπόν το δημοτικό συμβούλιο πήρε τις ακόλουθες αποφάσεις: «(...)2. Η οδός πριγκ. Μαρίας μετονομασθή εις οδόν Κων. Καρυωτάκη. Θεωρούμε υποχρέωσιν μας να τιμήσωμε τον μεγάλο ποιητή ο οποίος συνέδεσε κατά τρόπο τραγικό το όνομά του με την πόλιν μας (...) 4. Η οδός Κων/νου Ελευθερωτού μετονομασθή εις οδόν Ανεξαρτησίας. 5. Η οδός Γεωργίου Α' μετονομασθή εις οδόν Δημοκρατίας. Εν συνεχεία έλαβεν τον λόγον ο Δημ. Σύμβουλος (...) όστις συμφωνεί με την εισήγησιν του κ. Δημάρχου δια την αλλαγίν της ονομασίας των ως άνω οδών, δαφώνει όπως μη δοθεί το όνομά του Κων. Καρυωτάκη εις αλλαγίν του ονόματος πριγκ. Μαρίας, καθ' ότι ο Καρυωτάκης δεν αγάπησεν την Πρέβεζα αλλά εδυσφήμισε ταύτην»²¹.

Από τις αποφάσεις αυτές έγινε αποδεκτή από τη Νομαρχία Πρέβεζας μόνο η μετονομασία της οδού πριγκ. Μαρίας. Βέβαια, η μετονομασία αυτή παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, γιατί για πρώτη φορά το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας αποφάσισε να τιμήσει ένα πνευματικό πρόσωπο, χωρίς να περιβάλλεται με τη γενική αναγνώριση. Η απόφαση αυτή παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις, αν λάβουμε υπόψη μας ότι υπήρχε μία διάχυτη και απροσδιόριστη λαϊκή αντίθεση προς τον Κ.Γ. Καρυωτάκη, τον οποίον αρκετοί θεωρούσαν περίπου ως υπεύθυνο για τη δυσπραγία της Πρέβεζας. Ο δημοτικός σύμβουλος, που αρνήθηκε τη μετονομασία με το σκεπτικό της δυσφήμισης εξέφρασε μία άποψη, που ασπάζονταν πολλοί στην Πρέβεζα. Ήταν η άποψη της μερίδας εκείνης, όπου ο τοπικισμός ήταν πιο ισχυρός από τη δύναμη να αναγνωρισθεί μία χαρακτηριστική ποιητική προσωπικότητα, που κατάφερε με το ποίημα ΠΡΕΒΕΖΑ να συλλάβει τη μιζέρια της Ελλάδας του Μεσοπολέμου. Έτσι η απόφαση του δημοτικού συμβουλίου για τη μετονομασία αυτή αποκτά συμβολικό χαρακτήρα, γιατί αντικαθιστά το όνομα μέλους της βασιλικής οικογένειας με ποιητή και γιατί με την ενέργεια αυτή υπερβαίνει την παθολογία, που χαρακτήριζε την πόλη για την αυτοκτονία του ποιητή.

Η ολοκλήρωση της απόφασης για μετονομασία των οδών του κεντρικού πυρήνα έγινε το 1982, όταν το δημοτικό συμβούλιο πήρε την απόφαση να μετονομάσει την οδό Κωνσταντίνου Ελευθερωτού σε οδό Εθνικής Αντίστασης και την οδό Γεωργίου Α' σε οδό Γυμνασιάρχη Χρήστου

21. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 22 (13.8.1975).

Κοντού²². Με την απόφαση αυτή τα ονόματα της βασιλικής οικογένειας αντικαθίστανται από δύο σύμβολα της νεότερης ιστορίας μας, που δίχασαν τον τόπο. Με την πρώτη μετονομασία το δημοτικό συμβούλιο αποκαθιστούσε στο σύνολό της την Εθνική Αντίσταση κατά των Γερμανών και με τη δεύτερη προχωρούσε ακόμη περισσότερο τιμώντας το Γυμνασιάρχη Χρήστο Κοντό, που ήταν βέβαια «ένας διακεκριμένος άνθρωπος και επιστήμων και επί σειρά ετών εμόρφωνε τα παιδιά του Γυμνασίου²³», αλλά ταυτόχρονα ήταν και ένα από τα θύματα της εμφύλιας σύρραξης και γι' αυτό δικαιολογείται η άρνηση της μειοψηφίας να αποδεχθεί αυτές τις αποφάσεις, που αμφισβητούσαν την ως τότε κρατούσα ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων. Ένας μάλιστα δημοτικός σύμβουλος αιτιολόγησε ως εξής την άρνησή του: «Δεν συμφωνώ με την μετονομασία οδών γενικά αφ' ενός γιατί αυτό δημιουργεί προβλήματα στους κατοίκους (από πλευράς υπηρεσιών Δ.Ε.Η. — Ο.Τ.Ε. — Ε.Λ.Τ.Α.), έχει οικονομικές επιπτώσεις κ.λπ, αφ' ετέρου γιατί κάθε όνομα ιστορικού προσώπου ή κατάστασης που δόθηκε σε ένα δρόμο, αντιπροσωπεύει ένα συγκεκριμένο κομμάτι της ιστορίας μας, τοπικής ή πανελληνίας (...)»²⁴.

Πέρα όμως από τις προηγούμενες ιστορικές περιόδους, και άλλα ιστορικά γεγονότα προσλήφθηκαν από την Πρέβεζα με την μετονομασία οδών ή κυρίως οι πολιτικές καταστάσεις φρόντισαν και να τιμήσουν αλλά και να εκφράσουν τις ιδεολογικές τους αρχές. Έτσι στην περίοδο του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου τιμήθηκε ο πρωτεργάτης του Ι. Μεταξάς. Το 1937 το τότε Δημοτικό Συμβούλιο «ανακηρύττει δημότην του Δήμου Πρεβέζης τον Εθνικόν Κυβερνήτην κ. Ιωάννην Μεταξάν. Ονομάζει δύο των οδών κεντρικών της πόλεως Πρεβέζης την μεν 4ης Αυγούστου 1936 την δε Ιωάννου Μεταξά»²⁵.

Για την οδό της 4ης Αυγούστου δεν έχουμε στοιχεία, αν τελικά δόθηκε σε κάποιο δρόμο και ποιός ήταν αυτός. Το όνομά του Μεταξά δόθηκε σε οδό έξω από τον κεντρικό πυρήνα, όπου, όπως είναι γνωστό, κυριαρχούσαν τα ονόματα της Βασιλικής οικογένειας. Η οδός, στην οποία δόθηκε το όνομα του Μεταξά, είχε χαρακτηριστεί από το 1924 εμπορική²⁶, γιατί συνέδεε τη Μεσαία Πύλη και την εθνική οδό Πρέβεζας - Ιωαννίνων με το άλλο άκρο, το παραθαλάσσιο, της Πρέβεζας. Η οδός αυτή μακρο-

22. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 8 (2.6.1982).

23. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

24. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

25. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 25(13.8.1937).

26. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 64 (11.6.1924).

μέρευσε, παρά τις επανειλημμένες αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου για μετονομασία. Ήδη το 1965 ψήφισε τη μετονομασία της οδού σε Στρατηγού Χαβίνη, «του οποίου το όνομα συνδέεται με την απελευθέρωση της πόλεως Πρεβέζης από του τουρκικού ζυγού κατά την 21ην Οκτωβρίου, ότε ως Λοχαγός του τότε Ελληνικού Πυροβολικού συνέτριψεν-τας τουρκικάς δυνάμεις άνευ όρων²⁷». Αργότερα ασχολήθηκε με την πολιτική και εκλέχθηκε βουλευτής Πρέβεζας και πέτυχε να γίνει υπουργός. Η απόφαση αυτή απορρίφθηκε. Την ίδια τύχη είχαν και τρεις άλλες αποφάσεις. Με την πρώτη απόφαση η οδός μετονομαζόταν σε οδό Ηρώων Πολυτεχνείου το 1975 με το ακόλουθο συλλογισμό: «Η οδός Ι. Μεταξά μετονομασθή εις οδό Ηρώων Πολυτεχνείου διότι το όνομα του Ι. Μεταξά είναι συνδεδεμένον με την δικτατορίαν της 4ης Αυγούστου. Όταν δε η χώρα μας εγεύθη προσφάτως και την άλλην δικατορίαν του 1967 δεν είναι δυνατόν να τιμώνται δικτάτορες. Ούτε είναι δυνατόν ιστορικώς να υποστηριχθή ότι ο Μεταξάς τιμάται ως ο πρωθυπουργός του ΟΧΙ. Το ΟΧΙ το είπε πρώτον σύσσωμος και ηνωμένος ο ελληνικός λαός ο δε δικτάτωρ εάν ληφθή υπ' όψιν η όλη του πολιτική περί ουδετερότητος της Ελλάδος και το απaráσκευον εκ ταύτης της πατρίδος μας προς ουσιαστικήν άμυναν είναι βέβαιον ότι εσύρθη εις αντίστασιν κατά του εισβολέως. Τέλος όταν υπάρχουν πρόσφατοι νεκροί εις τους οποίους οφείλομεν κατά μέγα μέρος την ελευθερίαν μας εκ της δικτατορίας του '67 χρέος τιμής είναι να τιμηθούν».²⁸ Η απόφαση δεν εγκρίθηκε. Με τη δεύτερη απόφαση μετονομαζόταν η οδός σε οδό Μακαρίου το 1977, αλλά δεν εγκρίθηκε η πράξη αυτή, γιατί, σύμφωνα με τη Νομαρχία που εφάρμοζε εγκύκλιο του υπουργείου Εσωτερικών για τις μετονομασίες στη μεταπολίτευση, η οδός Ι. Μεταξά «δεν έχει ονοματοθετηθή κατά την περίοδο του δικτατορικού καθεστώτος»²⁹. Στην τρίτη απόφαση προτεινόταν η αντικατάσταση του Μεταξά με το Γυμνασιάρχη Κοντό. Αυτό έγινε το 1980 και δεν εγκρίθηκε με το σκεπτικό ότι «δεν αιτιολογούνται οι εξαιρετικοί λόγοι που επιβάλλουν την μετονομασία της οδού αυτής».³⁰ Τελική μετονομασία πραγματοποιήθηκε το 1982 και σήμερα η οδός φέρει το όνομα του Πολυτεχνείου.

Ο Εμφύλιος σημάδεψε τη χώρα μας και ήταν μία σοβαρή δοκιμασία για τον ελληνικό λαό, που χωρίστηκε σε δύο παρατάξεις. Αυτό εκφράστη-

27. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 17(19.7.1965).

28. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 22 (13.8.1975).

29. Νομαρχία Πρεβέζης, Διεύθυνση Εσωτερικών. Τμήμα Τοπ. Αυτοδιοίκησης, αριθ. πρωτ.: Εσ. (5.10.1977).

30. Νομαρχία Πρεβέζης, ό.π., αριθ. πρωτ.: ΕΣ. 136 (24.2.1981).

κε στην Πρέβεζα με την απόφαση του δημοτικού συμβουλίου Πρέβεζας να μετονομάσει δύο οδούς. Με την πρώτη μετονομασία τίμησε την Κόνιτσα Ιωαννίνων, γιατί «κατά την εσχάτως πολιορκίαν της πόλεως Κονίτσης συνεπεία των μαχών του Εθνικού Στρατού κατά των συμμοριτών και καθ' όλην την διάρκειαν της πολιορκίας ταύτης, ο λαός της πόλεως ταύτης παντοειδώς συνέτρεξεν τον μαχόμενον Εθνικόν Στρατόν και ότι δια της εν γένει πατριωτικής και ηρωικής αυτού δράσεως συνέβαλεν εις την περιφανή νίκην του Εθνικού Στρατού κατά των συμμοριτών»³¹. Έτσι η οδός Παρθεναγωγείου παραχωρούσε τη θέση της στην οδό Κονίτσης. Πρόκειται για σημαντική τιμή, καθώς το Παρθεναγωγείο ήταν ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα, για το οποίο επαιρόνταν οι Πρεβεζάνοι. Ακόμη ήταν μία οδός μέσα στον κεντρικό πυρήνα της πόλης, που εφαιπτόταν στο λιμάνι.

Με τη δεύτερη απόφαση το δημοτικό συμβούλιο «επί τω χαρμοσύνω γεγονότι της πτώσεως του οχυρού Μουργκάνα, οφειλομένης εις την ανδρείαν και απαράμιλλον αυτοθυσίαν των ηρωικών της Ελλάδος τέκνων, άτινα υπό την εμπνευσμένην Ηγεσίαν του ηρωικού κ. Θρασυβούλου Τσακαλώτου απήλλαξαν την Ήπειρον από του τελευταίου εν αυτή προπυργίου των ληστρικών συμμοριών του Σλαβοκουμμουνισμού» αποφάσισε «εις ένδειξιν τιμής και ευγνωμοσύνης προς το επίλεκτον τέκνον της πόλεως Πρεβέζης και ηρωικόν Αντιστράτηγον Θρασύβουλον Τσακαλώτον συντελέσαντα υπέρ πάντα άλλον δια των συνεχών τροπαίων του εις την συντριβήν των κυριοτέρων εν Ελλάδι βάσεων του Σλαβοκουμμουνισμού, ονομάζει την οδόν της πόλεως Πρεβέζης την αρχομένην από της βορείας πύλης της Στρατιωτικής Βάσεως, διερχομένην δια του Ιερού Ναού Αγ. Νικολάου ανατολικώς, Αγ. Κων/ίνου δυτικώς, Αγ. Παρασκευής ανατολικώς Αγ. Βασιλείου δυτικώς και καταλήγουσαν εις πύλην Ιωαννίνων».³² Πρόκειται εξίσου για πολύ μεγάλη τιμή, δεδομένου ότι η οδός αυτή έφερε το όνομα του Ι. Μεταξά. Δεν υπάρχουν βέβαια πληροφορίες, αν υλοποιήθηκαν οι αποφάσεις αυτές.

Το βέβαιο είναι, ότι σήμερα δεν υπάρχουν τέτοιες οδοί. Το αξιοσημείωτο είναι, ότι με την απόφαση αυτή το δημοτικό συμβούλιο της Πρέβεζας ένωσε την ανάγκη να διαδηλώσει τη δική του συμβολή και να διεκδικήσει το μερίδιό του από την επιτυχία. Αυτό φαίνεται από το γεγονός, ότι στην πρώτη περίπτωση τονίζει τη συμμετοχή της πόλης στον ανεφοδιασμό των μαχομένων στην Κόνιτσα. Η Πρέβεζα αυτή την εποχή ήταν διαμετακομιστικό κέντρο της Ηπείρου και, χωρίς την ομαλή λειτουργία του λιμα-

31. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 1 (9.1.1948).

32. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 9 (24.9.1948).

νιού, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ήταν καταδικασμένες σε αποτυχία. Επίσης στη δεύτερη μετονομασία ο ηγέτης του στρατού ήταν Πρεβεζάνος.

Άλλη περίοδος, που εγχάραξε την ιδεολογία της στους τοίχους της πόλης ήταν η δικτατορία του '67. Πρώτο μέλημα του δημοτικού συμβουλίου ήταν να καταγράψει την ημερομηνία, που έγινε η δικτατορία, στην πλατεία «την κειμένην έμπροσθεν του καφενείου Αθ. Κωστούλα μεταξύ του εστιατορίου Χρ. Τζούρου και καφενείου «ΟΛΥΜΠΙΑ»³³, την οποία ονομάζει «ΠΛΑΤΕΙΑ 21ης ΑΠΡΙΛΙΟΥ ως ελαχίστην έκφρασιν ευγνωμοσύνης των κατοίκων της πόλεως Πρεβέζης δια το Ιστορικόν γεγονός της κατά την ημέραν ταύτην αναληφθείσης υπό του Εθνικού Στρατού Εθνοσωτηρίου πρωτοβουλίας ήτις έσωσε το Έθνος εκ του χάους και της αναρχίας εις ην το ωδήγουν η φαυλοκρατική πολιτική των συναλλαγών των κομμάτων».³⁴ Το κορυφαίο σύμβολο του καθεστώτος αποτυπώνεται σε πλατεία και όχι σε οδό. Η πόλη είχε αρχίσει να αποκτά οργανωμένους δημόσιους χώρους, όπου διαδραματιζόνταν πολιτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις (ομιλίες, χοροί κ.λπ). Οι ανοιχτοί χώροι έχουν ένα νόημα: μιλούν δυνατά και μεγαλόφωνα για τη δόξα και την ισχύ του κράτους που τους χωροθετεί³⁵.

Από αυτή την άποψη είναι αξιοσημείωστη η αλλαγή στην ιεράρχηση των δημόσιων χώρων.

Η πλατεία αυτή ήταν σε καίρια θέση. Στο κέντρο σχεδόν της παραλιακής οδού, απέναντι από το σημείο που ξεφόρτωναν συνήθως τα καράβια, που έρχονταν στην Πρέβεζα. Ακόμη το καφενείο του Κωστούλα ήταν κέντρο συναντήσεων, όπως και το γειτονικό καφενείο «ΟΛΥΜΠΙΑ», που, εκτός των άλλων, ήταν και στέκι των λιμενεργατών. Εξ άλλου, μπροστά από το καφενείο του Κωστούλα ήταν τότε η πιάτσα των ταξί. Η πλατεία λοιπόν ήταν πολυσύχναστη και εξυπηρετούσε πολλές λειτουργίες και αποτελούσε τον πιο κατάλληλο τόπο, για να τιμηθεί το καθεστώς.

Η πλατεία 21ης Απριλίου ακολούθησε τη μοίρα όλων των άλλων συμβόλων της δικτατορίας. Μεταπολιτευτικά μετονομάστηκε σε πλατεία Ελευθερίας. Εκείνο όμως που πρέπει να σημειώσουμε είναι, ότι και τα δύο ονόματα έμεναν για την αλληλογραφία της διοίκησης. Για τους Πρεβεζάνους και τους θαμώνες της ήταν πλατεία Κωστούλα αρχικά και αργότερα Ζόγκαρη από τον ιδιοκτήτη και ενοικιαστή του καφενείου, που δεσπόζει στην πλατεία. Σήμερα η πλατεία είναι στέκι εκπαιδευτικών και συνταξιούχων και το καλοκαίρι φιλοξενεί πολυποίκιλες εκδηλώσεις, επειδή παρου-

33. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 18 (1.9.1967).

34. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.,

35. Henry Lefebvre, ό.π., σ. 29.

σιάζει το πλεονέκτημα να απευθύνεται στους θαμώνες των καφετεριών και μπορεί να ερεθίσει το ενδιαφέρον όσων κάνουν την παραδοσιακή βόλτα στον παραλιακό δρόμο.

Εκτός αυτού όμως το δημοτικό συμβούλιο πήρε κι άλλες αποφάσεις για ονομασία οδών ανωνύμων. Δε σχετίζονται τα τιμώμενα πρόσωπα με τη δικτατορία, αλλά η δράση τους εντάσσεται στους γενικότερους σκοπούς της δικτατορίας για καλλιέργεια πατριωτικού και ελληνοκεντρικού κλίματος, που, κατά την άποψή τους, συνδυαζόταν με την εξύμνηση ηρωικών πράξεων και προσώπων, που διακρίθηκαν στα πεδία των μαχών. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι του στρατηγού Νικολάου Νικλάμπα, που ήταν Πρεβεζάνος. Η απόφαση του δημοτικού συμβουλίου παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον για την τεκμηρίωση του προηγούμενου επιχειρήματος: «Ο κ. Δήμαρχος έθεσεν υπ' όψιν του Δημ. Συμβουλίου αίτησιν δημοτών Δήμου Πρεβέζης και ήδη κατοίκων Αθηνών, αιτουμένων την μετονομασίαν της οδού Κωνσταντινουπόλεως (οδόν ένθα κείται η οικία όπου γεννήθη ο αείμνηστος Στρατηγός Νικόλαος Νικλάμπας), εις οδόν Στρατηγού Νικολάου Νικλάμπα, εις ένδειξιν τιμής και ευγνωμοσύνης της πόλεως Πρεβέζης προς το γνήσιον αυτής τέκνον, όστις προσέφερεν πλείστας όσας υψίστης σημασίας Εθνικάς και τοπικάς υπηρεσίας, ήτοι: Από ηλικίας 19 ετών φοιτητής της Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής ως Αγνός και ανιδιοτελής πατριώτης κατετάγη ως εθελοντής και έλαβεν μέρος εις τους απελευθερωτικούς αγώνας εις τα Ανταρτικά Σώματα του Μακεδονικού Αγώνος υπό τον Τσόντον-Βάρδαν προαχθέντος εις Οπλαρχηγόν, εξελθών δε της τότε Σχολής Αξιωματικών έλαβεν μέρος εις τον αγώνα της Μ. Ασίας και είχαν την ευτυχίαν κατά την απελευθέρωσιν της Πατρίδος Πρεβέζης από του Τουρκικού Ζυγού να εισέλθη εις αυτήν ως πρώτος Έλλην. Ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού μετά του Ταγματάρχου Δούλη και έφερεν την ελευθερίαν εις τα υπόδουλα αδέλφια της γεννέτειράς του. Ήτο ο ιδρυτής και πρωτεργάτης της οργανώσεως Σιδηρά Ειρήνη, με Εθνικήν ψυχήν και πνοήν πατριωτικά ιδανικά με τα οποία έπρεπε να γαλουχηθή η νέα γενεά, ήτις ανεργάτιστος παρέπαιε ως προς τους Εθνικούς της προσανατολισμούς και το καλώς εννούμενον συμφέρον της πατρίδος του (...)).³⁶

Στον ίδιο προσανατολισμό ήταν και δύο άλλες ονομασίες, που δίνονται σε οδούς εκτός σχεδίου πόλης, που ήταν ανώνυμες. Η πρώτη οδός, που άρχιζε δυτικά από τις εργατικές κατοικίες, διέσχισε τη νέα συνοικία Λευκαδίτικα και κατέληγε στο γήπεδο, πήρε το όνομα του Αλεξάκη Βλαχοπούλου «γνησίου τέκνου της πόλεως Πρεβέζης διατελέσαντος οπλαρχη-

36. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 11 (17.5.1968).

γού κατά την επανάστασιν του 1821, ως και Υπασπιστού του Βασιλέως Γεωργίου Α».³⁷ Η δεύτερη, γειτονική προς την προηγούμενη και περιφερειακή στο γήπεδο, πήρε το όνομα του «Κίτσου Τζαβέλλα Οπλαρχηγού όστις ηγωνίσθη κατά του Τυράννου της Ηπείρου Αλή Πασά». Συμπληρωματικά προς τα προηγούμενα σημειώνεται και η τιμή προς τον Πρεβεζάνο Ταγματάρχη Αθανασιάδη, ο οποίος «έπεσεν ηρωικώς μαχόμενος εναντίον των Κομμουνιστοσυμμοριτών εις την πόλιν της Ναούσης την 12-1-1949»³⁸.

Η πρόθεση της δικτατορίας όμως αποκαλύπτεται και με την απόρριψη από τη Νομαρχία προτάσεων, που έκανε το δημοτικό συμβούλιο, για μετονομασίες οδών. Έτσι το 1968 το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας αποφάσισε να τιμήσει, μαζί με το στρατηγό Νικλάμπα, τον Αλεξάκη Βλαχόπουλο και τον Κίτσο Τζαβέλλα, και το Χριστόφορο Ρίζο, που είχε αφήσει στο δήμο Πρέβεζας κτήμα με σκοπό να γίνει Νεκροταφείο, όπως και έγινε. Η Νομαρχία, ενώ αποδέχθηκε τις τρεις άλλες προτάσεις, απέρριψε την «ονομασίαν οδού εις οδόν Χριστόφορου Ρίζου, διότι η υπό τούτου γενομένη δωρεά προς τον Δήμον δεν δικαιολογεί τηνπροσγενομένην τιμήν».³⁹ Ο Δήμος Πρέβεζας επανήλθε στο θέμα αυτό το 1982 και τίμησε το δωρητή με μετονομασία μιας μικρής οδού της πόλης.

Το ίδιο πνεύμα διαπερνά και τη δεύτερη απορριπτική απόφαση του Νομάρχη το 1970. Τότε το δημοτικό συμβούλιο συμφώνησε «εις ένδειξιν ελαχίστης τιμής και ευγνωμοσύνης» προς το τεχνικό γραφείο του αρχιτέκτονα Γεράσιμου Καραβοκύρη, ο οποίος χάρισε στο δήμο το επιπλέον ποσό των 2.900.000 δραχμών από εκπόνηση μελέτης για ανέγερση δημοτικού μεγάρου, να ονομάσει την «ανώνυμον πάροδο (οδού Ιωαννίνων προς οδόν Ι. Μεταξάν) της πόλεως Πρεβέζης εις οδόν Ιωάννου Καραβοκύρη».⁴⁰ προς τιμή του θανόντος πατέρα του. Η Νομαρχία και πάλι θεώρησε ελλιπή την προσφορά και έξω από τις ιδεολογικές παραμέτρους της για απόδοση τιμής⁴¹.

Όπως τονίσαμε και προηγουμένως, στη μεταπολιτευτική περίοδο υπήρχαν αντιπαραθέσεις στο δημοτικό συμβούλιο και αποφάσεις για μετονομασίες οδών με ονόματα της πρόσφατης ιστορίας μας. Στη δεκαετία

37. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 20 (2.9.1968).

38. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

39. Υπουργείο, Εσωτερικών, Γενική διεύθυνσις διοικήσεως, Διεύθυνσις τοπικής αυτοδιοικήσεως, αριθ. πρωτ. 94948 (1.11.1968).

40. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 5 (17.3.1971).

41. Νομαρχία Πρεβέζης, Τμήμα τοπικής αυτοδιοικήσεως, αριθ. πρωτ. 25634 (28.9.1971).

του '80 με απόφασή του μετονομάζει την οδό Ιωαννίνων σε λεωφόρο Ειρήνης⁴². Τώρα πια διευρύνει τους προσανατολισμούς του το συμβούλιο και προβάλλει την απαίτηση των λαών να ζήσουν ειρηνικά. Η επιλογή δεν έγινε βέβαια τυχαία. Πρόκειται για την οδό, που αναδείχθηκε στη δεκαετία του '80 σε βασική αρτηρία της πόλης. Συνδέει το Φόρο - την κύρια είσοδο της πόλης από την πλευρά των Ιωαννίνων - με το λιμάνι και κυρίως με το πορθμείο, με το οποίο περνούν στην απέναντι ακαρνανική ακτή επιβάτες και αυτοκίνητα. Κατά μήκος του δρόμου αυτού αναπτύσσονται το Κ.Τ.Ε.Α, η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Πρέβεζας, ο Ο.Τ.Ε. Η οδός αυτή διαπλατύνθηκε και αναβαθμίσθηκε σε λεωφόρο. Πρόκειται για οδό, που διατρανώνει το μεγαλείο της πόλης και τα βήματα προόδου, που σημείωσε.

Εκτός όμως από τις μετονομασίες με τις συγκεκριμένες φορτίσεις, το δημοτικό συμβούλιο πήρε αποφάσεις για ονομασία πλατειών και ανωνύμων οδών. Στην πρώτη περίπτωση ονόμασε δημόσιους χώρους, που ήταν αδιαμόρφωτοι. Μετά την επέμβαση του δήμου και τη οργάνωση του χώρου ακολούθησε η ονομασία. Ήδη η πόλη της Πρέβεζας από το 1964, που κατασκεύασε και ονομάτισε την πλατεία Ανδρούτσου⁴³, επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οργάνωση δημόσιων χώρων, από τους οποίους μερικοί εξελίχθηκαν σε στέκια.

Το 1963 βέβαια είχε προηγηθεί η ονοματοθεσία της πλατείας Ερυθρού Σταυρού⁴⁴, μετά από πρόταση του Προεδρείου του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού⁴⁵, με την ευκαιρία των 100 χρόνων από την ίδρυσή του. Ουδέποτε όμως έγινε γνωστή με το όνομά της η πλατεία. Ήταν και παρέμεινε για όλο τον κόσμο, εκτός από τη δημόσια διοίκηση, πλατεία Νέσσερη, από το παντοπωλείο των Αφών Νέσσερη, που υπήρχε στο χώρο αυτό από το Μεσοπόλεμο. Εκεί σύχναζαν πολλοί χωριάτες και Συρρακιώτες, επειδή ψώνιζαν από το παντοπωλείο με πίστωση λόγω κοινής καταγωγής με τους ιδιοκτήτες. Γύρω από την πλατεία υπήρχαν αρκετά χάνια και μαγαζιά ανάλογα (τσαρουχάδικα, σαμαράδικα κ.λπ). Ήταν ο χώρος υποδοχής των κατοίκων της υπαίθρου, κατά την είσοδό τους στην πόλη και ο χώρος, ακόμη και σήμερα, στους περισσότερους είναι γνωστός ως Χάνια και πλατεία Νέσσερη. Ο χώρος της πλατείας σήμερα λειτουργεί ως χώρος αναμονής του λεωφορείου για τα χωριά του νομού και την υπόλοιπη Ήπειρο. Α-

42. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 17 (6.10.1983).

43. Νομαρχία Πρεβέζης, ό.π., 7 (18.11.1964).

44. Νομαρχία Πρεβέζης, ό.π. 74 (15.5.1963).

45. Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, «Προς το δήμο Πρέβεζας», αριθ. πρωτ. 11917 (9.4.1963).

κόμη τη μεγάλη Παρασκευή λειτουργεί ως αγορά για τα αρνιά. Η πλατεία βρίσκεται στη μέση σχεδόν της οδού Παναγή Τσαλδάρη, που συνδέει το λιμάνι με την εθνική οδό Πρέβεζας - Ιωαννίνων και αποτελεί τη βασική αρτηρία εξόδου.

Το 1974 λοιπόν προχώρησε στην ονομασία της πλατείας «της κειμένης έμπροσθεν των καταστημάτων Αιμιλίου Καρτεζίνη και Αφών Συνεσίου εις πλατείαν Αγγελικής Θ. Μπάλκου», αφού «ο κ. Δήμαρχος έθεσεν υπ' όψιν του Δημοτικού Συμβουλίου την γνωστήν κληρονομίαν ήτις η ανωτέρω κατέλιπεν τω Δήμω προς τον σκοπόν ανεγέρσεως Δημαρχιακού Μεγάρου».⁴⁶ Η πλατεία αυτή ήταν αδιαμόρφωτος χώρος ως τότε και εφάπτεται της κεντρικής αγοράς στη διασταύρωση αυτής με την οδό Παναγή Τσαλδάρη. Εξελίχθηκε αργότερα σε χώρο υπαίθριας έκθεσης τραπεζιών από ψησταριά τους καλοκαιρινούς μήνες και σε πιάτσα ταξί. Η πλατεία ποτέ δεν έγινε γνωστή στον κόσμο με το όνομά της. Προσδιορίζεται στις συζητήσεις με αναφορά στους Αφούς Απ. Συνεσίου, που έχουν από πολύ παλιά κατάστημα τροφίμων στο χώρο αυτό, και σε συνδυασμό με παραπομπή στα παρακείμενα γραφεία του Κ.Κ.Ε. Για τους κατοίκους της υπαίθρου του νομού υπερισχύει το όνομα των Αφών Συνεσίου, μια και ήταν τροφοδότες πολλών χωριών και αρκετοί απ' αυτούς σύχναζαν στο μέρος αυτό.

Το 1975 ονομάζονται τρεις ακόμη πλατείες. Το δημοτικό συμβούλιο αποφάσισε: α. Η πλατεία «έμπροσθεν του ξενοδοχείου «Αλμίνη» ονομασθή πλατεία Γεωργίου Σεφέρη προς τιμήν του μεγάλου λογοτέχνου και ποιητού όστις ετιμήθη με το βραβείον Νόμπελ της Λογοτεχνίας».⁴⁷ β. Η πλατεία «έμπροσθεν Εμπορικής Τραπεζης ονομασθή πλατεία Θεοφίλου Παπαγεωργίου, όστις υπήρξεν καθηγητής Φιλολογίας, Έφεδρος Ανθυπολοχαγός. Απετέλει σπουδαίον παράγοντα εις τον πνευματικόν κόσμον της Πρεβέζης, διεκρίνετο δια το ήθος του, την φιλομάθειάν του την απέραντη καλοσύνη του και τα έξοχα ανθρωπιστικά του συναισθήματα. Φανατικός πατριώτης και αγωνιστής της Ελευθερίας έπεσε ηρωικά μαχόμενος κατά τις αρχές Νοεμβρίου 1940 παρά το χωρίον Παραπόταμος Θεσπρωτίας όταν χειριζόμενος προσωπικά το πολυβόλον ανέκοψε έως ένα 24ωρον την διάβασιν του ποταμού Καλαμά των ορδών του Μουσολίνι»⁴⁸. γ. Την πλατεία μπροστά από τον άγιο Νικόλαο, που τη διασχίζει η οδός Πολυτεχνείου τώρα ονόμασε πλατεία Τάσου Ποταμιάνου σε ένδειξη τιμής για το συμπολί-

46. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 5 (8.2.1974).

47. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 24 (1.10.1975).

48. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

τη, που «επί σειράν ετών προσέφερεν υψίστας υπηρεσίας εις την πόλιν μας».⁴⁹

Το αξιοσημείωτο πάντως με την ονοματοθεσία των πλατειών αυτών είναι, ότι επικράτησε ως κριτήριο η επιβράβευση της πνευματικής καλλιέργειας και της κοινωνικής προσφοράς, κατά κανόνα στην πόλη. Ακόμη και στην περίπτωση του Θ. Παπαγεωργίου, που έπεσε στο πεδίο της μάχης, προτάσσεται η μόρφωση και ο χαρακτήρας του και ακολουθεί η πολεμική του δράση, όπου τονίζεται η αγάπη για την ελευθερία και η αντιφασιστική αντίθεση. Η διαφοροποίηση από το πνεύμα, που επικρατούσε στις ανάλογες πράξεις της δικτατορίας, είναι εμφανής.

Στη μεταπολιτευτική περίοδο όμως έγιναν και ονοματοθετήσεις ανωνύμων οδών. Ενώ στην περίπτωση των πλατειών η πρωτοβουλία εκδηλωνόταν από το δημοτικό συμβούλιο, που εξέφραζε έτσι τη διάθεση να τιμήσει μερικά πρόσωπα στα πλαίσια των κατευθύνσεών του, για την ονομασία των ανωνύμων οδών η πρωτοβουλία ήταν στα χέρια των κατοικούντων κατά μήκος της οδού. Αυτοί έκαναν αίτηση στο δημοτικό συμβούλιο και πρότειναν το όνομα, που επιθυμούσαν να δοθεί στην οδό. Ως κύριο λόγο για την ονοματοθεσία πρόβαλαν την αναγκαιότητα να εξυπηρετηθούν από τη δημόσια διοίκηση. Να, ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από αίτηση: «Επειδή λόγω της μη ονομασίας της οδού αυτής αντιμετωπίζουμε μεγάλες δυσκολίες στην ομαλή διεκπεραίωση της καθημερινής μας ζωής (αλληλογραφία, Ο.Τ.Ε., κ.λπ) σας παρακαλούμε να ενεργήσετε να δοθεί όνομα στην οδό αυτή»⁵⁰.

Οι ονοματοθετούμενες οδοί ανήκουν σε περιοχές, που οργανώνονται οικιστικά στη δεκαετία του '70. Έτσι αιτήσεις γίνονταν από συνοικίες δυτικά της λεωφόρου Ειρήνης και κυρίως από την καινούργια συνοικία, που σχηματίστηκε στα τέλη του '70, τα Καμαρινιώτικα - Νεάπολη. Σημειώνουμε τα ονόματα, που δόθηκαν.: α. Οδός Κασσώπης⁵¹ ονομάστηκε μία πάροδος της λεωφόρου Ειρήνης, τιμώντας την πρωτεύουσα του βασιλιά Πύρρου, που βρίσκεται στο νομό Πρέβεζας. β. Οδός Αμβρακίας⁵² σε νεοανοιχθέντα δρόμο, που συνέδεε τη λεωφόρο Ειρήνης με την οδό Παναγή Τσαλδάρη, προς τιμή της αρχαίας πόλης Αμβρακίας. γ. Θ. Χαβίνη⁵³ σε κεντρική οδό της νέας συνοικίας Καμαρινιώτικα - Νεάπολη, για να τιμηθεί ο στρατηγός απελευθερωτής και ο βουλευτής - υπουργός. δ. Οδός γιατρού Γερογιάννη σε ένδειξη τιμής του Πρεβεζάνου γιατρού, που «ήταν ένας δια-

49. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

50. Αίτηση κατοίκων ανωνύμου οδού συνοικισμού Φίλιππα - Μπάλλα προς το δήμο Πρεβέζης (9.6.1978).

51. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 19 (28.9.1981).

52. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 8 (2.6.1982).

53. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 22 (13.8.1975).

κεκριμένος άνθρωπος και επιστήμων. Ήταν διδάκτωρ της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Βιέννης από όπου απεφοίτησε το έτος 1890 περίπου, είχε εκλεγεί βουλευτής με το κόμμα των Φιλελευθέρων στο οποίο και ανήκε. Επί δεκαετηρίδες μέχρι του θανάτου του προσέφερε τις ιατρικές και άλλες εξυπηρετήσεις στους συμπολίτες του αφιλοκερδώς»⁵⁴. δ. Οδός Ιωάννου Μανοπούλου στη νέα συνοικία πάλι. Ο τιμώμενος γεννήθηκε στην Πρέβεζα το 1899, «σπούδασε φιλολογία και υπηρέτησε στον Ελληνικό Στρατό ως Έφεδρος αξ/κός σε όλους τους πολέμους και τραυματίστηκε στο Τσαγκάριο ποταμό κατά τη μάχη του Καλεγκρότο το έτος 1921 στο Μικρασιατικό πόλεμο. Η πολιτεία και η ζωή του ως καθηγητού και Γυμνασιάρχη υπήρξε άψογη, όπως ειδικότερα κατά την περίοδο της μαύρης κατοχής. Ίδρυσε το έτος 1924 μαζί με τον αείμνηστο Ευκλείδη Τσακαλώτο το Προσκοπικό Σώμα Πρεβέζης. Ως Γυμνασιάρχης Πρεβέζης έχει αφήσει εποχή στους συμπολίτες για την ανωτερότητα, το ήθος, την επιστημονική του κατάρτιση και την προσήλωσή του στα Εθνικά Ιδεώδη»⁵⁵.

Ονοματοθεσίες έγιναν επίσης και έξω από την πόλη, έξω από την τάφρο, όπου δημιουργήθηκαν νέοι οικισμοί και κυρίως στον οικισμό των Συρρακιωτών, τον Ελαιώνα - Βλάχικα. Εδώ υπήρχε ομοιογενής οικισμός με συνδετικό κρίκο την καταγωγή και γι' αυτό εκδηλώθηκε οργανωμένη προσπάθεια για την ονοματοθέτηση από την πλευρά του Αγροτικού Συλλόγου Συρρακιωτών, ο οποίος ανέλαβε την πρωτοβουλία αυτή, επειδή αντιμετώπιζε ο οικισμός προβλήματα στην επικοινωνία του με την πόλη, αλλά και για να τιμήσει ονόματα συμπατριωτών, που «είναι από τους ευεργέτες προς την κοινότητα Συρράκου και διακεκριμένα πρόσωπα εις το πάνθεον της Ελληνικής Ιστορίας, οι δε δρόμοι όπου προτείνονται τα ονόματά των, κατοικούνται καθ' ολοκληρίαν από Συρρακιώτες και δημότες Πρεβέζης»⁵⁶.

Το δημοτικό συμβούλιο αποδέχθηκε την εισήγηση του Συλλόγου και ονοματοθέτησε ως εξής τις οδούς: α. Οδός Μπαλταντζής⁵⁷ από οικίας Ευαγγέλλου μέχρι Νοσοκομείου. β. Οδός Γεωργίου Μπούντα⁵⁸ από οικίας

54. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π., 8 (2.6.1982).

55. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 9 (14.6.1978).

56. Αγροτικός Σύλλογος Συρρακιωτών Πρέβεζας, πράξη 7.10.1978.

57. «Ο Μπαλταντζής γεννήθηκε στο Συρράκο, ταξίδεψε στην Αίγυπτο και τη Ρωσία, όπου και απέκτησε σημαντική περιουσία. Γυρίζοντας στην Ελλάδα και ακολουθώντας το παράδειγμα των Μεγάλων Ηπειρωτών ευεργετών, άφησε μεγάλα ποσά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Από τους τόκους κεφαλαίων παίρνουν υποτροφίες σήμερα πενήντα (50) περίπου νέοι από το Συρράκο». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 20 (3.11.1978).

58. «Ο Μπούντας γεννήθηκε και πέθανε στο Παρίσι το 1906. Βαθύτατα πνευματικός άνθρωπος δημιούργησε Βυζαντινή βασική βιβλιοθήκη, μοναδική στο είδος της, από δεκάδες χιλιάδες τόμους, την οποία δώρισε στην Αποστολική Διακονία της Ελλάδος. Σ' αντάλλαγμα

Ηλία Βοντίτσου προς οικία Γεωργ. Κουτσοκόστα. γ. Οδός Γεωργίου Ζαλοκώστα⁵⁹, από οικίας Κων/νου Μπέλλου προς Κων/νου Πουλιάνου. δ. Οδός Σιράκου⁶⁰, από σχολείο Ελαιώνα προς εργοστάσιο. ε. Οδός Γεωργίου Γιαννιώτη⁶¹, η οδός απέναντι από τη Μηχανική Καλλιέργεια. στ. Οδός Κων/νου Πάλιου⁶², από οικίας Δημητρίου Μπέλλου μέχρι της οικίας Θεοδώρου Νικολαΐδου.

Οι Συρρακιώτες της Πρέβεζας λοιπόν στην φάση της οργάνωσής τους σε οικισμό επέβαλαν την ονοματοθέτηση των οδών τους με ονόματα συμπατριωτών, που κύριο γνώρισμά τους ήταν η αγάπη προς τη γεννέτειρα και η έκφραση αυτής με έργα και κληροδοτήματα. Επιπλέον οι περισσότεροι απ' αυτούς συνδέθηκαν και με την Πρέβεζα, είτε γιατί έμειναν στην Πρέβεζα για κάποιο διάστημα είτε γιατί τα κληροδοτήματα, που άφησαν στο Συρράκο, ήταν στην Πρέβεζα.

αυτής της μεγάλης δωρεάς η Εκκλησία της Ελλάδος ανέλαβε την υποχρέωση να σπουδάξει ένα νέο ή μία νέα από το Σιράκο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ο.π.

59. «Ο Γ. Ζαλοκώστας γεννήθηκε στο Σιράκο το 1805 και πέθανε το 1858. Οι συνεχείς πιέσεις της Αληπασάδικης τυραννίας και η δήμευση της περιουσίας της οικογενείας του, ανάγκασαν τον πατέρα του να φύγει με τον Γεώργιο και τον αδερφό του στην Ιταλία. Με την κήρυξη της Επανάστασης του 1821 ο πατέρας Ζαλοκώστας και δύο του παιδιά γύρισαν στην αγωνιζόμενη πατρίδα και έλαβαν μέρος στην άμυνα του πολιορκημένου Μεσολογγίου και την ηρωική του έξοδο». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

60. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

61. «Ο Γεώργιος Γιαννιώτης γεννήθηκε στο Σιράκο της Ηπείρου. Ξενιτεύθηκε στη Γαλλία αποκτώντας με την σκληρή και τίμια εργασία του μεγάλη περιουσία. Γνωρίζοντας τις δύσκολες συνθήκες ζωής των συμπατριωτών του στο ορεινό χωριό τους, διέθεσε 1.000 Ναπολέονια της εποχής για μορφωτικούς σκοπούς. Με τα χρήματα αυτά η κοινότητα Σιράκου αγόρασε το 1898 ένα μεγάλο μέρος του Ακτίου. Από τα έσοδα της ακίνητης αυτής περιουσίας λειτουργεί στο Σιράκο από το 1922 οικοτροφείο για τα Σιρακιωτόπουλα των ποιμενικών οικογενειών, που το χειμώνα μετακινούνται προς τους κάμπους της Πρέβεζας. Μ' αυτό τον τρόπο βοήθησε στη μόρφωση των συμπατριωτών του, γνωρίζοντας τη δίψα τους για μάθηση». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 3 (20.2.1980).

62. «Γεννήθηκε στο Σιράκο Ιωαννίνων, εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Η ευστροφία του και το εμπορικό δαιμόνιο του Ηπειρώτη του επέφεραν μεγάλη περιουσία. Δεν ξέχασε ποτέ την πατρίδα του και επειδή δεν ήταν δυνατόν να ζήσει κοντά της την έφερε κοντά του διαφορετικά. Διέθεσε 3.000 Κολωνάτα της εποχής για την κατασκευή υδραγωγείου και δικτύου υδρεύσεως 12 χιλιομέτρων. Το 1876 κατασκευάστηκε υδραγωγείο και πάρα πολλές βρύσες διασπαρμένες σε όλη την έκταση του χωριού γνωστές για την τεχνική της κατασκευής τους». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π.

3. Οι ονομασίες των οδών στην Πρέβεζα σήμερα

Οι οδοί στην Πρέβεζα σήμερα, που είναι ονοματοθετημένες, είναι 96 και απ' αυτές οι είκοσι έξι (26) βρίσκονται στον ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΠΥΡΗΝΑ και συντίθενται ως εξής: 14 φέρουν ονόματα προσώπων που είναι Πρεβεζάνοι ή συνδέθηκαν με την Πρέβεζα (21ης Οκτωβρίου, Κ. Καρυωτάκη, Θεοφάνους, Παρθεναγωγείου, Χ. Κοντού, Κ. Κονεμένου, Ι. Καλού, Νικλάμπα, Τσακαλώτου, Β. Μπάλκου, Μπαχούμη, Κολοβού, Σαπουτζάκη, Λ. Βύρωνα). Τα περισσότερα πρόσωπα τιμήθηκαν για την πνευματική τους και κοινωνική προσφορά στην Πρέβεζα, εκτός από τον Σαπουτζάκη, που ήταν ο επικεφαλής του στρατού, που απελευθέρωσε την Πρέβεζα. Στον κεντρικό πυρήνα η πόλη συγκέντρωσε όλα εκείνα τα πρόσωπα, που την έκαναν να επαίρεται. Πάντως οι βασικές αρτηρίες του κεντρικού πυρήνα καταλαμβάνονται από πολιτικά πρόσωπα, που συνδέθηκαν με σταθμούς της ιστορίας μας ή με ημερομηνίες και πρόσωπα σύμβολα κάποιων εποχών. Τέτοια πρόσωπα είναι ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που δεσπόζει στην παραλία, ο Παναγής Τσαλδάρης, που διασχίζει την πόλη και αποτελεί την βασική αρτηρία εξόδου από την πόλη, ο Γυμνασιάρχης Χρήστος Κοντός, που διασχίζει κάθετα στην πόλη και η Εθνική Αντίσταση, σύμβολο μιας εποχής, που κυριαρχεί στην κεντρική αγορά. Οι δύο άλλες πλευρές του κεντρικού πυρήνα δόθηκαν στον Κ.Γ. Καρυωτάκη και στην ημέρα απελευθέρωσης από τους Τούρκους, την 21η Οκτωβρίου. Αυτές οι έξι οδοί υπερσχύουν στον κεντρικό πυρήνα. Διεκπεραιώνουν την περισσότερη κίνηση και φυσιολογικά σηκώνουν το βάρος της εικόνας που η πόλη θέλει να παρουσιάσει προς τα έξω. Οι οδοί, που φέρουν τα ονόματα των πνευματικών προσώπων είναι σε υποδεέστερη θέση στην ιεραρχία των οδών, εκτός της οδού Θεοφάνους, που συνδέει τέμνοντας κάθετα τη λεωφόρο Βενιζέλου και τις οδούς Εθνικής Αντίστασης και 21ης Οκτωβρίου. Οι άλλοι οδοί κατά κανόνα είναι μικρές. Θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει τη προνομιακή μεταχείριση του Καρυωτάκη. Αυτό όμως δε σχετίζεται τόσο με αυτή καθ' εαυτή την ιδιότητα του Καρυωτάκη και την ποιητική του αξία, όσο με το τραγικό του τέλος και τα αισθήματα ενοχής της πόλης για τη μεταχείριση, που επιφύλαξε στον ποιητή για πενήντα περίπου χρόνια.

Τέλος άλλα ονόματα, που δόθηκαν σε οδούς του κεντρικού πυρήνα, αφορούν τόπους και γεγονότα της παλαιότερης και πρόσφατης ιστορίας μας (Μυκάλης, Ναυαρίνου, Κυδωνίων, Ανδριανουπόλεως, Γρηγορίου Ε', Π. Δαγκλή, Δαρδανελλίων, Ιωνίας), αλλά και άλλα πρόσωπα (Βαλαωρίτου, Γλάδστωνος). Να σημειωθεί εξάλλου, ότι ο κεντρικός πυρήνας με τις 26 ονοματοθετημένες οδούς καλύπτει ποσοστό 27,08%.

Αν κατατάξουμε τα ονόματα κατά ιστορική περίοδο και ιδιότητα θα διαπιστώσουμε τα παρακάτω:

1. από τα 96 ονόματα τα 13 καλύπτουν την Αρχαία Ελλάδα και είναι: Σαλαμίνας, Μυκάλης, Κασσώπης, Δωδώνης, Προμηθέα, Χαονίας, Αντιτάνων, Ασκληπιού, Σωκράτους, Αμβρακίας, Νικόπολης, Δαιδάλου, Μουσών. Απ' αυτά τα ονόματα τα 6 αφορούν πόλεις και λαούς της περιοχής (Κασσώπης, Δωδώνης, Χαονίας, Αντιτάνων, Αμβρακίας, Νικόπολης), ενώ μόνο ένα ανήκει σε οδό του κεντρικού πυρήνα (Μυκάλης). Οι σπουδαιότερες απ' αυτές στην ιεράρχηση των οδών της πόλης είναι η Νικόπολης, που διασχίζει τη συνοικία των προσφύγων, την Κοκκινιά, και είναι φαρδύς δρόμος, που συνδέει την πύλη του Προφήτη Ηλία, όπου καταλήγει η Εθνική οδός Πρέβεζας - Ηγουμενίτσας, με την παραλία, μέσω του κάστρου του αγίου Γεωργίου.

Εξίσου σημαντική είναι και η οδός Αντιτάνων, που ανακουφίζει την πόλη, καθώς διευκολύνει να παρακάμπτονται οι κεντρικοί οδοί, στην επικοινωνία της κεντρικής πύλης με το εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου (Μαργαρώνα, Άγιος Θωμάς, Νιοχώρι). Η οδός αυτή διασχίζει μία από τις πιο υποβαθμισμένες συνοικίες της πόλης και είναι ενδιαφέρουσα η παρετυμολογία της λέξης Αντιτάνων, που συνδέθηκε με το μελανό χρώμα των κατοίκων και έφτασε να ταυτίζεται στη λαϊκή φαντασία η οδός Αντιτάνων με την οδό Αθιγγάνων.

2. Είκοσι έξι ονόματα ανήκουν στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και των αγώνων, που έκανε ο ελληνικός λαός για την ελευθερία του. Τα ονόματα αυτά καλύπτουν το 27,08% και είναι: Ναυαρίνου, Γρηγορίου Ε', Νικλάμπα, Σαπουντζάκη, Μπιζανίου, Ανδρούτσου, Κανάρη, Νικηταρά, Ζαλόγγου, Ζαχαριά, Σαφάκα, Γραβιάς, Τσαρλαμπά, Ι. Καραβέλα, Μ. Μπότσαρη, Α. Τζαβέλλα, Κουγκίου, Μεσολογγίου, Αρκαδίου, Ρηνιάσσης, Δράκου, Πάργης, Δημουλά, Δ. Δούλη, Σπηλιάδου, 21ης Οκτωβρίου. Απ' αυτές στον κεντρικό πυρήνα βρίσκονται 4 οδοί. Από τις άλλες σημαντικότερες είναι η οδός Μπιζανίου, που συγδέει το ανατολικό με το δυτικό τμήμα της λεωφόρου Ειρήνης και ταυτόχρονα αποτελεί το δεύτερο σε σπουδαιότητα εμπορικό δρόμο της πόλης και η οδός Σπηλιάδου, που εφάπτεται της κεντρικής πλατείας Ο. Ανδρούτσου και εκτείνεται κατά μήκος της θάλασσας. Είναι η οδός, που διοχετεύει όλη την κίνηση της παραλίας και του κεντρικού πυρήνα προς το εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου. Η οδός αυτή αποκτούσε σπουδαιότητα τους καλοκαιρινούς μήνες, αφού εκεί γινόταν παλαιότερα η παραδοσιακή καλοκαιρινή βόλτα και υπήρχαν προς το εσωτερικό της πόλης καφενεία - ψησταριές. Σήμερα ο δρόμος φιλοξενεί, στον εσωτερικό του χώρο, τα φεστιβάλ των πολιτικών νεολαίων, το λούνα πάρκ και τη γιορτή Σαρδέλλας του Πνευματικού Κέντρου της πόλης, που έχει εξελιχθεί σε κορυφαίο λαϊκό γεγονός του καλοκαιριού. Ο χώρος αυτός οριοθετείται από την οδό Σπηλιάδου, έναν από τους απελευθερωτές αξιωματικούς της Πρέβεζας και την Πλατεία Ανδρούτσου. Δύο ή-

ρωες του παρελθόντος φιλοξενούν την καλοκαιρινή ψυχαγωγία της πόλης.

3. Μικρασιατική καταστροφή - Χαμένες Πατρίδες. Η περίοδος αυτή εκπροσωπείται με 8 οδούς (Ανδριανουπόλεως, Δαρδανελλίων, Εφέσου, Ιωνίας, Κυδωνίων, Μαιάνδρου, Ραιδεστού, Προύσσης). Απ' αυτές τις οδούς οι 4 βρίσκονται στον κεντρικό πυρήνα. Καμία απ' αυτές δεν κατέχει σημαντική θέση στην ιεραρχία των οδών.

4. Πόλεμος 1949 - Εθνική Αντίσταση - Εμφύλιος πόλεμος. Αντιπροσωπεύεται με έξι οδούς (Νίκης, Χειμάρρας, Εθνικής Αντίστασης, Ν. Ζέρβα, Χρ. Κοντού, Αθανασιάδου).

5. Μεταπολεμική ιστορία με δύο οδούς (Κύπρου, Ν. Μανδηλαρά). Τελευταία δόθηκε και το όνομα του Γρ. Λαμπράκη.

6. Πολιτικοί. Εκπροσωπούνται με 5 οδούς (Ε. Βενιζέλου, Π. Τσαλδάρη, Π. Δαγκλή, Κλεμανσώ, Γλάδστωνος, Σάνδριτς). Οι δύο πρώτες είναι και από τις σημαντικότερες οδούς στην Πρέβεζα και φέρουν τα ονόματα των αρχηγών των βασικών κομματικών σχηματισμών της προπολεμικής περιόδου.

6. Ποιητές. Αντιπροσωπεύονται με 4 οδούς (Α. Βαλαωρίτου, Κ. Παλαμά, Κ. Καρυωτάκη, Α. Σικελιανού), από τις οποίες οι δύο βρίσκονται στον κεντρικό πυρήνα (Καρυωτάκη, Βαλαωρίτου).

7. Πρόσωπα και τόποι σχετιζόμενα με την Πρέβεζα. Εκπροσωπούνται με 31 οδούς (Περδικάρη, Β. Μπάλκου, Δ. Μπάλκου, Χρ. Ρίζου, Αγ. Κοσμά, Τσιντώση, Ι. Βέμη, Δ. Κρόκου, Θ. Χαβίνη, Γ. Γερογιάννη, Ι. Μανοπούλου, Καραμάνη, Θεοφάνους, Παρθεναγωγείου, Κ. Κονεμένου, Ι. Καλού, Νικλάμπα, Τσακαλώτου, Μπαχούμη, Κολοβού, Σαπουντζάκη, Σπηλιάδου, Καραβέλα, Δ. Δούλη, Τσαρλαμπά, Χρ. Κοντού, 21ης Οκτωβρίου, Λ. Βύρωνα, Νικόπολης, Αγ. Γεωργίου, Πρ. Ηλία). Οι οδοί αυτοί αντιπροσωπεύουν το 32,29%, που είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό.

Καταλήγοντας θα μπορούσαμε να κάνουμε τις εξής επισημάνσεις: α. Η ονοματοθεσία έχει γίνει πεδίο έντονων αντιπαραθέσεων στις κρίσιμες ιστορικές περιόδους. β. Οι οδοί της πόλης μετατρέπονται σε βασικό χώρο πρόσληψης της ιδεολογίας, που επιβάλλουν κυβερνήσεις και καθεστώτα. Μέσω της ονοματοθεσίας τα δημοτικά συμβούλια διαδηλώνουν την προσήλωσή τους στο καθεστώς ή την κυβέρνηση. γ. Στην Πρέβεζα ο κύριος χώρος σύγκρουσης και συνεχόμενων αλλαγών των ονομάτων είναι ο κεντρικός πυρήνας, επειδή κατέχει κυρίαρχη θέση στην πόλη λόγω του λιμανιού, που αποτελούσε ως και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τον κύριο οικονομικό πνεύμονα της πόλης. δ. Από τη μεταπολίτευση και μετά επεκτάθηκε η πόλη δυτικά και αυτό αναβάθμισε άλλες οδούς, που μετατράπηκαν σε φορείς της ιδεολογίας του δημοτικού συμβουλίου. Η κυριότερη είναι η Λεωφόρος Ειρήνης.

ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ-ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ «Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ»

Είναι δύσκολο να παρουσιάσει κανείς τα Πορίσματα ενός Συμποσίου, γιατί ουσιαστική αποτίμηση μιας επιστημονικής συνάντησης μπορεί να γίνει μόνον όταν εκδοθούν τα Πρακτικά. Τότε θα έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε και να εκτιμήσουμε σωστά όλα τα νέα στοιχεία, που η έρευνα των ειδικών έφερε στο φως, και όλες τις επισημάνσεις και τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις, που διατυπώθηκαν. Έτσι αναγκαστικά εδώ θα περιοριστώ στα κύρια σημεία, σε γενικές εκτιμήσεις, κι αυτές πολύ συνοπτικά, γιατί ο περιορισμένος χρόνος δεν επιτρέπει την παράθεση όλων των νεών δεδομένων και των επιτευγμάτων, ούτε καν μνεία όλων των ανακοινώσεων.

Αντικείμενο του Συμποσίου ήταν η ιστορία της Πρέβεζας, ιστορία ουσιαστικά χιλίων χρόνων, αν προσθέσουμε - όπως μεθοδολογικά επιβάλλεται - την τελευταία φάση του ιστορικού βίου της Νικόπολης, που συνδέεται άμεσα με την ίδρυση και την πρώτη περίοδο της ιστορίας της Πρέβεζας. Βέβαια στο μικρό αυτό χρονικό διάστημα -στις τρεις ημέρες που διήρκεσε το Συμπόσιο μας- δεν ήταν δυνατόν να θιγούν και πολύ περισσότερο να εξετασθούν σε βάθος όλα τα προβλήματα που σχετίζονται με τον μικρό ιστορικό βίο αυτής της πόλης. Εξετάστηκαν ορισμένα ζητήματα και φωτίστηκαν μερικές πτυχές, ανακοινώθηκαν όμως και νέα στοιχεία και διατυπώθηκαν πρωτότυπες ερμηνείες. Αυτά τα σημεία θα επισημάνω ακολουθώντας τη χρονική πορεία του ιστορικού βίου της πόλης.

Αρχικά το Συμπόσιο απασχόλησαν προβλήματα, τα οποία σχετίζονται με το τέλος της Νικόπολης, που όπως είπαμε, συνδέεται άμεσα με την ίδρυση του πρώτου οικισμού στην Πρέβεζα και με την πρώτη ανάπτυξη της νέας πόλης. Οι σχετικές εισηγήσεις, καθώς και η ευρύτατη, πολύ ενδιαφέρουσα και γόνιμη συζήτηση που ακολούθησε, συνέβαλαν ουσιαστικά στην προώθηση δυσεπίλυτων θεμάτων, που αναφέρονται κατά κύριο λόγο στο χρόνο και τα αίτια της καταστροφής της Νικόπολης. Γιατί από έλλειψη κυρίως συγκεκριμένων μαρτυριών είχαν διατυπωθή για το θέμα διάφορες ερμηνείες και είχαν προταθή διάφορες χρονολογίες. Η συγκριτι-

κή μελέτη των σχετικών πηγών, σε συνάρτηση με τη γενικότερη πολιτική συγκυρία, οδήγησε στο αναμφισβήτητο συμπέρασμα ότι πρέπει οπωσδήποτε να απορρίψουμε τη χρονολογία 1065 ως έτος κατάληψης της Νικόπολης, κατάληψης που αποδιδόταν γενικά στους Βουλγάρους και που σηματοδοτούσε το τέλος του ιστορικού βίου αυτής της πόλης. Πρόκειται για μία παλαιά θεωρία, που οφείλεται σε λανθασμένη ερμηνεία των πηγών και που ως τώρα αβασάνιστα επαναλαμβάνονταν σε όλες τις σχετικές μελέτες, παρόλο που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την τότε πολιτική κατάσταση: γιατί πρέπει να σημειωθεί ότι οι Βούλγαροι την εποχή αυτή βρίσκονταν κάτω από την κυριαρχία του Βυζαντίου και επομένως δεν ήταν δυνατόν να επιχειρήσουν επίθεση εναντίον της Νικόπολης, μιάς πόλης βυζαντινής, που δεν βρισκόταν καν στο βουλγαρικό χώρο¹. Νομίζω ότι τώρα η θεωρία αυτή κατέρρευσε οριστικά και αυτό αποτελεί επίτευγμα του Συμποσίου. Στο ερώτημα, αν ο ιστορικός βίος της Νικόπολης ως πόλης σταματά τον 10ο ή τον 12ο αι., πειστική απάντηση ακόμη δεν δόθηκε. Διατυπώθηκαν ορισμένες προτάσεις- η προσωπική μου άποψη είναι ότι το τέλος αυτής της πόλης πρέπει μάλλον να τοποθετηθεί μετά τα μέσα του 11ου αι. Αλλά το θέμα παραμένει ανοικτό και απαιτεί παραπέρα έρευνα, και σ' αυτή την έρευνα είναι απαραίτητη η συμβολή της αρχαιολογίας. Γιατί, όπως ήδη ειπώθηκε, για το ζήτημα αυτό οι γραπτές πηγές δεν παρέχουν επαρκή και βέβαια στοιχεία: γι' αυτό πρέπει να γίνουν και προς αυτή την κατεύθυνση συστηματικές αρχαιολογικές ανασκαφές. Είναι πολύ πιθανόν ότι η αρχαιολογική σκαπάνη θα φέρει στο φώς νέα στοιχεία, που σε συνάρτηση με τις λίγες δυστυχώς- μαρτυρίες των γραπτών πηγών θα συμβάλουν στην επίλυση του προβλήματος, στον προσδιορισμό δηλ. του τέλους της Νικόπολης και των αιτιών που την προκάλεσαν.

Παράλληλα με το τέλος της Νικόπολης, συζητήθηκε διεξοδικά η αρχή της Πρέβεζας. Πρωταρχικά ποιοί ίδρυσαν τον πρώτο οικισμό και έδωσαν το όνομα στην πόλη. Όπως παρατηρήθηκε, η γλωσσολογική μελέτη του ονόματος Πρέβεζα αποδεικνύει πως αυτό είναι αναμφισβήτητα σλαβικό: prevoz στα σλαβικά σημαίνει πέρασμα, πορθείο και ερμηνεύεται αβίαστα από τη θέση και το ρόλο της πόλης - γι' αυτό τυχόν σύνδεσή του ονόματος με την ιταλική λέξη provisione πρέπει οπωσδήποτε να αποκλεισθεί. Όπως επισημάνθηκε όμως, το ίδιο τοπωνύμιο και με την ίδια ακριβώς μορφή μαρτυρείται και στη Βουλγαρία (δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι οι Σλάβοι που εγκαταστάθηκαν στον ελληνικό χώρο ανήκαν γλωσσικά στον ίδιο κλάδο με τους Σλάβους που εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία).

Επομένως η παλαιότερη θεωρία, που υποστήριζε ότι η σημερινή μορφή του ονόματος Πρέβεζα φέρει σαφή ίχνη αλβανικής επιδράσεως, ότι δηλ. η σλαβική λέξη preboz μεταπλάστηκε σε prevez (a) από Αλβανούς φο-

ρείς, αποδεικνύεται αβάσιμη και πρέπει και αυτή να εγκαταλειφθεί. Ιστορικά τούτο σημαίνει ότι η πόλη δεν ιδρύθηκε από Αλβανούς εποίκους, όπως είχε υποστηριχθεί, αλλά από Σλάβους, και προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει τώρα να στραφεί η έρευνα για να αναζητήσει τις συνθήκες ίδρυσης της πόλης, εντάσσοντας βέβαια το γεγονός στο σωστό ιστορικό πλαίσιο. Παράλληλα πρέπει να γίνουν έρευνες για να προσδιοριστή η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο τέλος της Νικόπολης και στην ίδρυση της νέας πόλης.

Τους Συνέδρους απασχόλησε επίσης το πρόβλημα της θέσης του πρώτου οικισμού, η σημασία, η έκταση η κατοπινή επέκτασή του, τα φρούρια και γενικά η οχύρωσή του, ο πληθυσμός και η μετέπειτα δημογραφική εξέλιξη της Πρέβεζας. Αυτά όμως τα θέματα μένουν ακόμη ανοικτά για μελλοντική έρευνα. Γι' αυτό απαιτείται, εκτός των άλλων, λεπτομερειακή μελέτη και αποτύπωση του χώρου, καθώς και καταγραφή των μνημείων, όσων σώζονται και όσων μνημονεύονται στις πηγές. Για τον εντοπισμό των τελευταίων είναι βέβαια απαραίτητο να γίνει, όσο το δυνατόν συντομότερα, συστηματική αρχαιολογική έρευνα.

Σημαντικά προωθήθηκαν τα θέματα που σχετίζονται με τη δεύτερη περίοδο του ιστορικού βίου της Πρέβεζας, την εποχή δηλ. της ξενοκρατίας και κυρίως της οθωμανικής κυριαρχίας. Έτσι, με βάση τρία βραχέα χρονικά υποστηρίχθηκε, κατά τη γνώμη μου πειστικά, ότι η πόλη κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς στα χρόνια του Μωάμεθ του Πορθητή και όχι αργότερα, όπως ως τώρα πίστευαν. Παράλληλα επισημάνθηκαν νέα στοιχεία για τη σωστή αποτίμηση της πρώτης περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας, που είναι και η λιγότερο γνωστή. Για τον 16ο αι. ανακοινώθηκαν σημαντικά στοιχεία, δημογραφικά και οικονομικά, τα οποία προέρχονται από τα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα. Και με την ευκαιρία αυτή διαπιστώθηκε άλλη μια φορά η μεγάλη σημασία των οθωμανικών αρχείων για τη γνώση της ιστορίας των τουρκοκρατούμενων περιοχών.

Η εποχή της βενετοκρατίας ελάχιστα απασχόλησε τους Συνέδρους. Ωστόσο ένα ιδιωτικό έγγραφο, που ανακοινώθηκε και σχολιάστηκε διεξοδικά, μας επιτρέπει να διαβλέψουμε την άρτια κι εδώ οργάνωση, που η Γαληνοτάτη ήξερε να επιβάλλει στις κτήσεις της. Πάντως η ιστορία της Πρέβεζας την εποχή της βενετοκρατίας, η οργάνωσή της, η οικονομική κατάσταση και η εμπορική της δραστηριότητα, είναι θέματα που δεν έχουν ουσιαστικά μελετηθεί και παραμένουν ανοικτά για έρευνα.

Ο 19ος αι. υπήρξε ιδιαίτερα ευνοημένος από το Συμπόσιο. Πολλές και πολύ ενδιαφέρουσες ανακοινώσεις αναφέρονται σ' αυτή την κρίσιμη και γόνιμη εποχή. Διευκρινίστηκαν σημαντικές λεπτομέρειες και αποκαταστάθηκαν χρονολογίες σχετικά με τη συμβολή της Πρέβεζας στον Α-

γώνα για την Ανεξαρτησία. Ερευνήθηκε η θέση και ο ρόλος της στα χρόνια της τουρκικής μεταρρύθμισης, του Τανζιμάτι (1839 - 56), καθώς και την εποχή της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος (1875 - 81). Δόθηκαν νέα στοιχεία για την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού και τη δημογραφική κατάσταση της πόλης και επιχειρήθηκαν ενδιαφέρουσες και πρωτότυπες ερμηνευτικές προσεγγίσεις σε σύγχρονες μεθόδους για την οικονομία της πόλης γενικότερα και το ρόλο της ως εμπορικού και διαμετακομιστικού κέντρου και ως εμπορικού λιμανιού ειδικότερα. Μελετήθηκε η κίνηση του πληθυσμού στην πόλη και στην ενδοχώρα, η οικιστική συγκρότηση της ευρύτερης περιοχής και η κοινωνική και οικονομική της κατάσταση. Και τονίστηκε ο καθοριστικός ρόλος της Πρέβεζας στην οικονομική και την κοινωνική της ευρύτερης περιοχής. Όλα αυτά τα στοιχεία, δημογραφικά, οικονομικά, εθνολογικά, βασίζονται κυρίως σε αρχαιακό υλικό - γεγονός που κατέδειξε και πάλι τη μεγάλη σημασία των αρχίων για την ιστορική έρευνα. Ας μου επιτραπεί να διατυπώσω εδώ μια ευχή: η ίδια αυτή προσπάθεια, με την ίδια μέθοδο, να επεκταθεί και σε άλλες εποχές, ώστε να διευκρινισθούν παρόμοια προβλήματα που αναφέρονται σε προγενέστερες εποχές του ιστορικού βίου της Πρέβεζας.

Μέσα από την ιστορική εξέλιξη της πόλης πρόβαλαν επίσης σημαντικές προσωπικότητες, που έπαιξαν ρόλο ως αγωνιστές ή ως πνευματικοί άνθρωποι στην Πρέβεζα ή αλλού, ή που ήλθαν στην πόλη και έζησαν εδώ, έδρασαν και αντέδρασαν. Γι' αυτή τη δράση και την προσφορά τους καθώς και για την ατμόσφαιρα της εποχής έγιναν ενδιαφέρουσες ανακοινώσεις. Κι ακόμα συζητήθηκαν οι μεταλλαγές που η σύγχρονη ζωή και άλλοι κοινωνικοί και ιστορικοί συντελεστές επέβαλαν στην πόλη.

Συνοψίζοντας, νομίζω ότι μπορούμε ανεπιφύλακτα να υποστηρίξουμε πως το Συμπόσιο για την ιστορία της Πρέβεζας είχε επιτυχία και ότι η προσφορά του στην ιστορική έρευνα υπήρξε ουσιαστική. Ήλθαν στο φως πολλά νέα στοιχεία, δόθηκαν ενδιαφέρουσες απαντήσεις σε ιστορικά προβλήματα και διατυπώθηκαν νέες προτάσεις με νέες μεθόδους για την ερμηνευτική προσέγγιση κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων. Επίσης έγινε φανερή η σημασία και ο ρόλος της πόλης ως κομβικού σημείου στο εμπόριο και στη συγκρότηση της περιοχής.

Όταν χαιρέτισα το Συμπόσιο στην εναρκτήρια συνεδρία είχα παρατηρήσει ότι η μελέτη της τοπικής ιστορίας συμβάλλει ουσιαστικά στην κατανόηση και ερμηνεία της γενικής ιστορίας. Αυτό το διαπιστώσαμε άλλη μια φορά στο Συμπόσιό μας: πολλά καινούργια στοιχεία που παρουσιάστηκαν εδώ βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα γενικότερα φαινόμενα, γεγονότα ή καταστάσεις, να επιβεβαιώσουμε άλλα ήδη γνωστά που συνέβησαν σε άλλους χώρους και να συμπληρώσουμε την εικόνα που έχουμε για τις ίδιες εποχές σε άλλες περιοχές. Ακόμη στο χαιρετισμό μου είχα εκ-

φράσει την ελπίδα και την ευχή οι εργασίες του Συμποσίου να μην σταματήσουν εδώ, αλλά να αποτελέσουν αφετηρία και ερέθισμα για παραπέρα έρευνα. Έχω την εντύπωση ότι τούτο θα πραγματοποιηθεί. Γιατί έχουμε όλοι κατανοήσει τη σημασία των νέων δεδομένων που ανακοινώθηκαν και των νέων ερμηνειών που διατυπώθηκαν κι ακόμη των προβλημάτων και ερωτημάτων που τέθηκαν και που απαιτούν διερεύνηση. Γιατί είναι αναμφισβήτητο ότι και μόνον η επισήμανση των προβλημάτων αποτελεί ουσιαστική συμβολή και πρόοδο στην επιστημονική γνώση. Όλα αυτά τα νέα στοιχεία ή οι προβληματισμοί μπορούν να αποτελέσουν την απαρχή ευρύτερων ερευνών και γενικότερων έργων των ίδιων των συνέδρων ή να δώσουν αφορμή σε άλλους ερευνητές να προωθήσουν νέες έρευνες. Κι αυτό είναι μιά σημαντική και πολύ θετική συμβολή αυτής της επιστημονικής συνάντησης.

Μένουν όμως πολλά ακόμη να γίνουν. Ορισμένα από αυτά ανέφερα ήδη και άλλα θα μου επιτρέψετε να τα επισημάνω. Όπως είχα την ευκαιρία και προηγουμένως να παρατηρήσω, είναι απαραίτητη η βοήθεια της αρχαιολογίας για τη μελέτη του χώρου και κυρίως για την επίλυση των προβλημάτων των σχετικών με την ίδρυση της Πρέβεζας, προβλημάτων που με τα σημερινά δεδομένα της επιστήμης δεν μπορούν να επιλυθούν. Επίσης θα πρέπει να ερευνηθεί η εποχή της βενετοκρατίας, γιατί είναι η λιγότερο γνωστή περίοδος της ιστορίας της Πρέβεζας, και θα πρέπει η αρχαιολογική έρευνα να γίνει συστηματική και να επεκταθεί στα βενετικά και τα προξενικά αρχεία, που μπορούν να συμπληρώσουν ουσιαστικά τις γνώσεις μας για την ιστορία της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Παράλληλα πρέπει να επεκταθεί η έρευνα στα τουρκικά φορολογικά κατάστιχα και γενικά στα οθωμανικά αρχεία, που μπορούν να αποκαλύψουν πολύτιμα και άγνωστα στοιχεία όχι μόνο για την οικονομία αλλά και για άλλες πτυχές του ιστορικού βίου της πόλης.

Τελειώνοντας θα ήθελα να υπογραμμίσω ιδιαίτερα την παρουσία και την ουσιαστική και αξιόλογη συμμετοχή των νέων ερευνητών. Όπως και την παρουσία, το ενδιαφέρον και την ενεργό συμμετοχή πολλών κατοίκων της πόλης. Κι ακόμη να εκφράσω την ιδιαίτερη ικανοποίησή μου για την παρουσία φοιτητών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων: πιστεύω ότι αποτελεί γι' αυτούς μιά πολύ σημαντική εμπειρία και απαρχή συγκεκριμένων επιστημονικών ενδιαφερόντων.

Καταλήγοντας, νομίζω ότι διερμηνεύω τα αισθήματα όλων εκφράζοντας τις θερμές ευχαριστίες των Συνέδρων προς το Δήμαρχο κ. Νίκο Γιαννούλη, του πολύτιμους συνεργάτες του και τις αρχές της πόλης για την άρτια οργάνωση και τη θερμή φιλοξενία. Και μαζί με το σεβασμό μας τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μας προς τον Σεβασμιώτατο μητροπολίτη Νικολάεως και Πρεβέζης Μελέτιο για την φωτισμένη πνευματική του παρουσία και την ενεργό συμμετοχή του στο Συμπόσιο.

DELEGATES — ANNOUNCEMENTS

1. ALISADRATOS GEORGIOS Teacher of literature Writer, 36, Kifisias Av. 115 26 Athens: "Nikolaos Konemenos and Preveza".
2. AVDIKOS EVANGELOS –Teacher of Literature, 48 Zalogou str, 48100 Preveza "The impression of historic and social events on the names of the streets of Preveza. A Folkloristic approach".
3. DELILBASI MELEK, Professor Dilve Tarih Corgafya Fakultesi, Ankara. "information on the history of Preveza in the XVIth century according to the Ottoman Taxation Registers (Tahrir Deffers)".
4. FLORISTAN M. JOSE, Assistant Professor, LEON, SPAIN, 33 Metropoleos str. Thessaloniki. "Preveza the Spanish and the liberating actions in the beigning of the 17th century".
5. KARANATSIKONSTANTINOS, Colloborator of the Educational Institute of Commercial Bank, 99 Thiras str, 181 21 Korithalos Piraeus. "Commercial action of the Port of Preveza (1811-1813) based on the French Consular and commercial correspondence".
6. KARATZOGLOU DIMOSTHENIS, Historien, 72 Anakreontos str. 176 96 Kallithea Athens.
7. KOKOLAKIS MICHALIS, Postgraduate, Holder of the Scholarship of the National Research Institute. "Housing Formation of Kaza of Preveza (1823-1913)". 48, Vas. Konstantinou str, 116 35 Athens.
8. LOUKATOS SPIROS, Doctor of History, 15 Kithnou str, 112 55 Athens. "Preveza during the crisis of the Eastern matter 1875-1881".
9. NITSIKOS VASILIOS, Doctor of Social laography, 21 Griva, 454 45 Ioannina.
10. ORTAYLI ILBER, Prof. Historien, Ataturk Bulvari 158/13 Kavaklidere, Ankara. "Preveza during the years of Tanzimat era- first half of the 19th century".
11. PALIOURAS ATHANASIOS, Supplementary Professor of the University of Ioannina, 2 Ariva str. 453 32 Ioannina. "The castles of Preveza-Vonitsa and Lefkas during the Venetian occupation".
12. PAPAGEORGIU GEORGIOS, Assistant Professor of the Univerity of Ioannina, 25 Olympiados str., 453 33 Ioannina. "Aspects on the Social life in Preveza during the 19th century".
13. PAPADOPOULOS ATHANASIOS, Supplementary Professor of the University of Ioannina, 69 Themistokleous str, 154 51 N. Psihiko, Athens.
14. PAPADOPOULOS I. STEFANOS, Professor of the University of Ioannina.
15. PAPAIOANNOU APOSTOLOS, Historien, Specialized of the University of

Athens, 53 Meg. Alexandrou, 453 33 Ioannina. "The brigadage in the area of Preveza in the end of the 19th century and in the beginning of the 20th century".

16. PAPAIOANNOU MICHALIS, Literary Historien, 132 Alexadras av. 114 71 Athens. "Christoforos Perevos in Preveza".

17. SAVIDIS ALEXIS G. K. Scientific Colloborator of the Centre of Byzantine Research, 5 Daskalaki str, 115 26 Ampelokipi Athens. "The Turkish conquest of Preveza from short Chronicles".

18. SANT CASSIA PAUL, University Lecturer, Dept of Social Antropology, Cambridge England.

19. SOROKAS A. GEORGIOS, Assistant professor of the University of Ioannina.

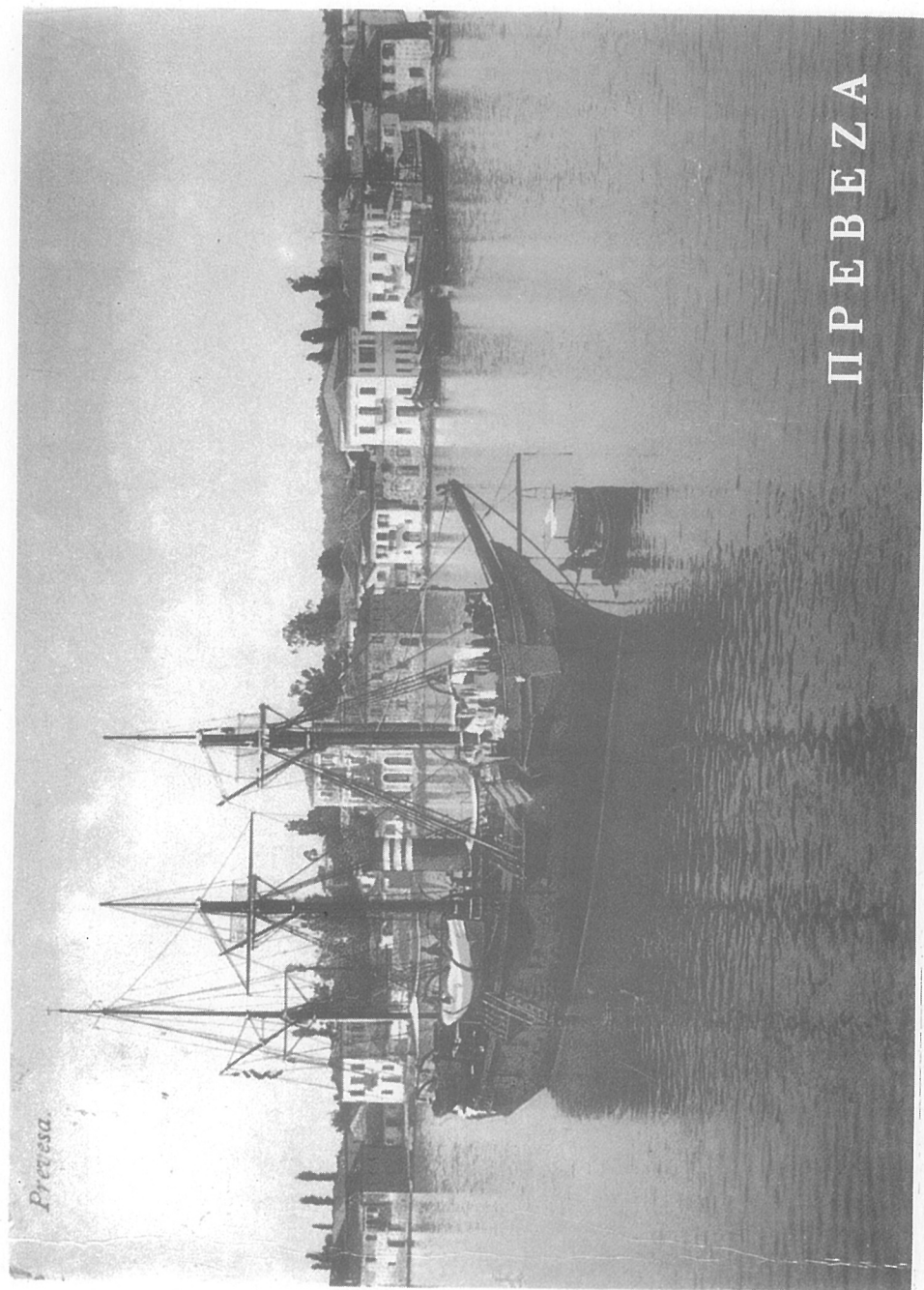
20. TRIADAFILLOU KONSTANTINOS, Writer, 166 Kanakari str, 262 21 Patra. "Nikopolis - Patra and the area of Preveza".

21. CHATZIATHANASIOU AGELIKI, Teacher of Litérature, 56 Velouchioti str, Ioannina. "The influence of the political and military events during the decade 1860 - 1870 on Prveza's life. (an evaluation from the records of the Russian Vice-Consulate of Preveza)".

22. HRISOS EVANGELOS, Professor of the University of Ioannina, 451 10 University of Ioannina. "From Nikopolis to Preveza".

23. PSARAS IOANNIS, Lecturer of University of Thessaloniki, 540 06 University of Tessaloniki. "Home research on the Venetian occupied Preveza".

24. STEFANOU LINTIA, Critic-Poet, Athens. "About Kariotakis life in Preveza".

ПРЕВЕЗА

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολις Α΄

*Πρακτικά
του πρώτου Διεθνούς
Συμποσίου για τη Νικόπολη
(23 - 29 Σεπτεμβρίου 1984)*

**Έκδοτική επιμέλεια
Ευαγγέλου Χρυσού**

Πρέβεζα 1987

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΕΜΗ ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

